

การปรับตัวด้านแรงงานและการใช้ที่ดินในภาวะความเปลี่ยนแปลงของระบบ

การผลิต กรณีศึกษา : บ้านทุ่งนา ตำบลทัพหลวง

อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

โดย

นางสาวพัชรีบุลย์ เจริญนิวิ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชามานุษยวิทยา ภาควิชามานุษยวิทยา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2535

ได้รับทุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

THE LABOR AND LANDUSE ADJUSTMENT UNDER THE CHANGING
CONDITIONS OF THE PRODUCTION SYSTEM : A CASE STUDY
OF BAN THUNG-NA TAMBON THABLUANG, BANRAI DISTRICT,
U-THAI THANI PROVINCE

by

PATCHANEEBOON CHAREONPIEW

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment

on the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of Anthropology

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

1992

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง "การปรับตัวด้านแรงงานและการใช้ที่ดินในภาวะความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต กรณีศึกษา : บ้านทุ่งนา ตำบลทัพหลวง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี" เสนอโดย นางสาวพัชรีบุลย์ เจริญผิว เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา

(ลงชื่อ)..... .....

(อาจารย์ ดร.สมเจตน์ ไวยากรณ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ๓๑ เดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๕๖๑

ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

อาจารย์ พนม วีระประเสริฐ

รองศาสตราจารย์ ชันญ์ วงษ์วิภาค

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.... ประธานกรรมการ

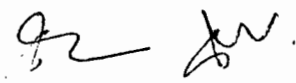
(รองศาสตราจารย์ ชันญ์ วงษ์วิภาค)

วันที่ 1 เดือน ๑๒ พ.ศ. ๒๕๖๑

....

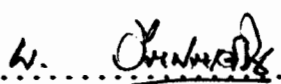
(รองศาสตราจารย์ ดร.ประยงค์ เนตยารักษ์)

1 / 1 / ๑๒ / ๒๕๖๑

.... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นิวัฒน์ จิมพาลี)

1 / 1 / ๑๒ / ๒๕๖๑

.... กรรมการ

(อาจารย์ พนม วีระประเสริฐ)

1 / 1 / ๑๒ / ๒๕๖๑

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การปรับตัวด้านแรงงานและการใช้ที่ดินในภาวะความ
เปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต กรณีศึกษา : บ้านทุ่งนา
ตำบลทัพหลวง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี

ชื่อนักศึกษา

นางสาวพัชรีบุลย์ เจริญผิว

สาขาวิชา

มานุษยวิทยา

ภาควิชา

มานุษยวิทยา

ปีการศึกษา

2535

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการ การปรับตัว
เปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตที่เกี่ยวกับการเพาะปลูก โดยเฉพาะการปรับตัว
ด้านแรงงานและที่ดินของชุมชนซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของครัวเรือน รวมไปถึงปัจจัยการผลิตด้านอื่น ๆ ได้แก่ ทุนและเทคโนโลยีต่าง ๆ โดยศึกษาใน
รายละเอียด วิธีการ การจัดการ ขั้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการผลิตของระบบ
การผลิตเพื่อยังชีพแบบเดิมของชุมชนกับระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่
ชุมชนรับเข้าไป

ในการศึกษาวิจัยได้เข้าไปทำการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพอยู่ในพื้นที่อย่าง
ต่อเนื่องเป็นเวลากว่า 6 เดือน รวมทั้งใช้แบบสอบถามที่สร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ
เพื่อเก็บข้อมูลเชิงปริมาณประกอบ การวิเคราะห์ข้อมูลทำโดยนำข้อมูลทั้งหมดมา
เรียงเรียงจัดลำดับวิเคราะห์ตามข้อเท็จจริงของข้อมูลโดยใช้แนวคิดทฤษฎีและ
การศึกษาที่เกี่ยวข้องเป็นองค์ประกอบและกรอบในการวิเคราะห์ตีความ

ผลการศึกษาวเคราะห์ทำให้สรุปได้ว่า การรับเอาระบบการผลิตพืช
เศรษฐกิจเพื่อการค้าเข้าไปทำให้ระบบการผลิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงอันเป็นผล

มาจากกระบวนการปรับตัวและปรากฏออกมาในรูประบบการผลิตแบบใหม่ที่มีการผลิตพืชยังชีพแบบเดิมกับการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าชนิดต่าง ๆ อยู่ร่วมกันในทางรูปแบบทั้งการใช้แรงงาน ที่ดินและเทคโนโลยีในการขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการผลิตโดยมีลักษณะการผสมผสาน เอื้อประโยชน์ซึ่งกันซึ่ง แต่ในขณะเดียวกันภายใต้ปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบการผลิตนั้นพบว่าระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่เข้าไปก่อให้เกิดความขัดแย้งในระดับจิตสำนึกอุดมการณ์กับระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชน กระบวนการปรับตัวของชุมชนไม่เฉพาะแต่ระบบการผลิตยังคงดำเนินอยู่ตลอดเวลาในภาวะความเปลี่ยนแปลงของโดยอยู่บนเงื่อนไขของเหตุ ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน แต่ทั้งนี้ปัจจัยภายในด้านสังคมวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดแรงยึดเหนี่ยวของชุมชนนั้นเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการปรับตัวและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในส่วนขอระบบการผลิตและระบบอื่น ๆ ของสังคมหมู่บ้านแห่งนี้

Thesis Title THE LABOR AND LANDUSE ADJUSTMENT UNDER
THE CHANGING CONDITIONS OF THE PRODUCTION
SYSTEM : A CASE STUDY OF BAN THUNG-NA
TAMBON THABLUANG, BANRAI DISTRICT, UTHAI
THANI PROVINCE.

Name Miss Patchaneeboon Chareonpiew

Concentration Anthropology

Department Anthropology

Academic Year 1992

ABSTRACT

The purpose of this study is to explain the development and adjustment of the production system of crops, particularly those adjustment of the community's of labor and landuse the major factors of production of each family unit. Such development and adjustment have also affected other factors of production, such as namely capital and technology. The study has examined in detail, methods, entrepreneurship, and various steps in the process of the community's traditional production system as well as the cash crop production system, which the community has adopted.

The methodology for this study are empirical study and field research. Apart from compiling qualitative data in the area for an over six-month period, the author has used simply-designed questionnaires to collect quantitative data. The analysis of the entire data has been done within the framework of related concepts, theories, and prior studies.

The results of this study show that the adoption of the cash crop production system into the community has an impact upon the traditional production system, which emphasizes on sufficient consumption. The impact has brought about the new form of production system, a result of an adjustment process, in which the cash crop production and traditional production exist together in harmony by sharing labor, land, and technology in producing process. However, at the same time beneath this new form of production system, the adoption of cash crop production system has caused a conflict at the conscience and value level with the community's traditional production system due to their utterly different natures. The ongoing adjustment of the community, not only in the production system, still prevail in response to both internal and external factors of the community. Creating cohesive force of the community has become one of the factor which strongly influences the adjustment process and transformation of the production system as well as other systems of this village's society.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับทุนสนับสนุนการศึกษาจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ขอขอบพระคุณคณะกรรมการพิจารณาการให้ทุนทุกท่านที่ได้มองเห็นความสำคัญในสาระของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้

ผู้ศึกษาขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อ อาจารย์พูน วีระประเสริฐ ที่รับเป็นที่ปรึกษาและให้ความกรุณาในการอ่าน แก้ไข รวมทั้งให้คำแนะนำมาตลอดจนวิทยานิพนธ์เสร็จสิ้นเช่นเดียวกับ รองศาสตราจารย์ ชันญ์ วงษ์วิภาค ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นิวัฒน์ จิมพาลี อาจารย์ในส่วนของภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร และ รองศาสตราจารย์ ดร. ประยงค์ เนตยารักษ์ อาจารย์จากคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่กรุณาต่อผู้ศึกษาในการรับเป็นคณะกรรมการพิจารณาวิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คงจะเกิดขึ้นมิได้เลยหากปราศจากชีวิต หยาดเหงื่อ แรงงานของชาวบ้านที่บ้านทุ่งนา ต.ทัพหลวง อ.บ้านไร่ จ.อุทัยธานี ที่เป็นเสมือนครูและญาติผู้เอื้ออาทรแก่ผู้ศึกษามาตลอดระยะเวลาที่ได้เข้าไปทำการเก็บข้อมูล

ขอบคุณทุก ๆ ลมหายใจที่บ้านกงฯ พ่อ พี่และเพื่อน ซึ่งผู้ศึกษาถือว่าเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ รวมทั้งอีกหลายหลากพลังแรงที่ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลทั้งด้วยร่างกายและน้ำใจไมตรี ซึ่งคงไม่สามารถเอ่ยอ้างนามได้ทั้งหมด ในหน้ากระดาษอันจำกัด

ท้ายที่สุดขอกราบระลึกถึงผู้มีพระคุณอย่างสูงยิ่งในชีวิต ทั้งที่ล่วงลับไปแล้ว และยังคงมีชีวิตอยู่ ซึ่งเป็นผู้ก่อวางรากฐานชีวิตของผู้ศึกษามาตลอดนับแต่ก้าวแรกจนถึงปัจจุบัน ณ บันทั้นนี้ผู้ศึกษาได้ตระหนักว่าความจำกัดของตัวอักษรในการเขียนนั้น ไม่สามารถสื่อสิ่งที่ต้องการได้ทั้งหมดโดยเฉพาะในส่วนของความรู้สึก และนี่กระมังที่เป็นคุณค่าที่มากกว่าการรับรู้ที่ภาษาหนังสือเว้นช่องว่างไว้ให้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ม
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract)	จ
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญรูปภาพ	ณ
บทที่	
1 บทนำ	1
ความเป็นมาของปัญหาที่ทำการศึกษา	1
วัตถุประสงค์ในการศึกษา	3
ความสำคัญของปัญหาที่ทำการศึกษา	3
สมมติฐานของการศึกษา	3
ขอบเขตในการศึกษา	4
ขั้นตอนและวิธีการศึกษา	4
ข้อตกลงเบื้องต้น	5
ความจำกัดของการศึกษา	5
ค่าจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา	5
แนวคิด ทฤษฎี แนวการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
แนวคิดและการศึกษาแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง	6
แนวคิดและการศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์	10
แนวการศึกษาเชิงการหน้าที่	13
แนวคิดในเรื่องจิตสำนึก อุดมการณ์กับบทบาทของ	13
สถาบันและพิธีกรรม	
กรอบการวิเคราะห์	15

บทที่		หน้า
2	สภาพโดยทั่วไป	18
	พื้นที่และการปกครอง	18
	สภาพภูมิศาสตร์	20
	สภาพภูมิอากาศ	22
	การคมนาคม	22
	ประชากร	27
	ระบบสาธารณสุขภาค	29
	การศึกษาและสันทนาการ	31
	การทำมาหากิน	32
	บ้านเรือนที่อยู่อาศัยและชีวิตความเป็นอยู่	36
	การดำเนินชีวิตประจำวัน	42
	ความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์และประวัติการตั้งถิ่นฐาน	47
3	โครงสร้างและการจัดระเบียบทางสังคม	53
	สำนักทางชาติพันธุ์	53
	เครือญาติและการแต่งงาน	56
	วัดของหมู่บ้าน	64
	กลุ่มสังคมในหมู่บ้าน	70
	กลุ่มผู้นำและกรรมการหมู่บ้าน	70
	กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน	74
	กลุ่มกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน	77
	กลุ่มเฉพาะกิจเพื่อกู้เงิน	82
	กลุ่มทำอาหารเลี้ยงเพล	84
	กลุ่มกรรมการวัด	85

	หน้า
การจัดช่วงชั้นทางสังคม	86
การจัดชั้นชั้นทางสังคม	88
4 ระบบการผลิตแบบเดิมและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น	92
หลังปี พ.ศ. 2504	
ชุมชนและระบบการผลิตแบบเดิม	92
การติดต่อกับชุมชนภายนอก	93
ความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนใกล้เคียงในท้องถิ่นเดียวกัน	93
ความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนกานาในกลุ่ม	94
ความสัมพันธ์กับรัฐ	98
การใช้ที่ดินและพืชพันธุ์ที่เพาะปลูก	100
แรงงานและกระบวนการผลิต	104
ความสัมพันธ์ทางการผลิตในระบบการผลิตแบบเดิมของ	109
ชุมชน	
ปัจจัยการผลิต	109
การกระจายผลผลิต	112
ชนชั้นทางสังคม	114
จุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลง	115
เมล็ดพันธุ์ของความเปลี่ยนแปลง	118
ข้าวโพด	118
ฝ้าย	121
มันสำปะหลัง	124
อ้อย	128
หม่อนไหม	131
ความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงในระดับการผลิตแบบใหม่	138

	หน้า
ความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางการผลิต	139
ในระบบการผลิตแบบใหม่	
ปัจจัยการผลิต	139
การกระจายผลผลิต	152
ชนชั้นทางสังคม	154
ความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคมในระบบการผลิตแบบใหม่	156
ความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น	157
ความสัมพันธ์กับตลาดและแหล่งทุน	158
ความสัมพันธ์กับรัฐ	159
5 แรงงานและการใช้ที่ดินในระบบการผลิตแบบใหม่	162
กรรมสิทธิ์และขนาดการถือครองที่ดิน	162
การใช้ที่ดินในการผลิตเพื่อยังชีพและเพื่อการค้า	167
การใช้ประโยชน์ทางอ้อมในรูปแบบการเช่า	168
การใช้ที่ดินไปในการผลิตโดยตรง	171
ขนาดการใช้ที่ดิน	172
ลักษณะการใช้ที่ดิน	174
แรงงานในระบบการผลิต	179
แรงงานในครัวเรือน	179
แรงงานนอกครัวเรือน	184
แรงงานภายในชุมชน	184
ก่ารเอาแรง	185
การจ้าง	189
แรงงานจากภายนอกชุมชน	195
แรงงานเครื่องจักรกลในกระบวนการผลิต	199

	หน้า
การเคลื่อนย้ายและการชดเชยแรงงานในการผลิต	205
แรงงานที่เคลื่อนย้ายเข้ามาในชุมชน	205
แรงงานที่ย้ายออกจากชุมชน	206
การชดเชยและแก้ปัญหาแรงงานในการผลิต	209
แรงงานและอาชีพใหม่ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของ ระบบการผลิต	210
ซ่อม-ปะยางรถ	210
รับขนส่งพืชไร่	211
รับจ้างไถปรับที่ดิน	211
รับเหมาขุดมันสำปะหลัง	213
สรุปท้ายบท	215
 6 บทวิเคราะห์	 219
 สรุป	 254
บรรณานุกรม	259
ภาคผนวก	265
ตัวอย่างแบบสอบถาม	291

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 แสดงจำนวนประชากรแยกตามเพศและวัย	28
2 แสดงจำนวนเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในหมู่บ้าน	30
3 แสดงประเภทกิจกรรมอื่น ๆ ที่ไม่ใช้การเพาะปลูกและจำนวน ผู้ประกอบการในลักษณะที่เป็นอาชีพหลัก-รองกับ การเพาะปลูก	35
4 แสดงช่วงเวลาการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูก กิจกรรมทาง สังคมและการยังชีพ	43
5 แสดงจำนวนพื้นที่ทำกิน	163
6 แสดงเจ้าของที่ดินให้เช่าและขนาดของการให้เช่า	168
7 แสดงชนิดของพืชที่มีการปลูกในปีการเพาะปลูก 2533/2534	174
8 แสดงการใช้ที่ดินในการปลูกพืชของครัวเรือนต่าง ๆ	176
9 แสดงประเภทของงานและแรงงานภายในบ้านเรือนและงานที่ เกี่ยวข้องกับชุมชน	180
10 แสดงประเภทของงานและแรงงานที่ใช้ในไร่นา	182
11 แสดงบางช่วงเวลาของการผลิตที่ต้องการแรงงานเร่งด่วน	185
12 แสดงประเภทและเพศของแรงงานที่มีการเอาแรง	188
13 แสดงลักษณะแรงงานหลักที่ใช้ในการผลิตของครัวเรือน (แรงงานคน)	198
14 แสดงแรงงานประเภทต่าง ๆ ที่ใช้ในขั้นตอนการผลิต	201
15 แสดงประสิทธิภาพเครื่องจักรกลในการทำงาน : อัตราค่าจ้าง	204
16 แสดงประเภทและจำนวนแรงงานที่เคลื่อนย้ายออกนอกชุมชน	206
17 แสดงความแตกต่างระหว่างระบบการผลิตที่ยังชีพแบบเดิมกับ ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยม	220

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แสดงระดับขั้นตอนการจิตสำนึกรวมกลุ่ม	15
2	แผนที่สังเขปจังหวัดอุทัยธานี	19
3	แผนที่แสดงพื้นที่และเขตติดต่อระหว่างตำบลต่าง ๆ ใน อำเภอบ้านไร่	21
4	แผนที่พื้นที่ป่าไม้และเขตป่าสงวนแห่งชาติ จ.อุทัยธานี	23
5	สะพานข้ามลำห้วยที่ใช้ใช้งานไม่ได้	25
6	สะพานชั่วคราวที่ใช้ในการสัญจรปัจจุบัน (2534)	25
7	แผนที่แสดงการตั้งบ้านเรือนของบ้านทุ่งนา	26
8	สภาพบ้านเรือน บ่อน้ำโยกแบบโบราณและสวนป่าชุมชนหลัง หมู่บ้าน	39
9	ยุ่งฉางข้าวและบ่อน้ำแบบใหม่ที่ใช้เครื่องสูบน้ำ	39
10	เอาแรงกันตำข้าวเกวียน	41
11	การหีบอ้อยแบบโบราณ	41
12	ส่วนหนึ่งของไต้ถุนบ้านยังใช้เป็นที่ทอผ้าในช่วงว่างจากฤดูกาลผลิต	46
13	บ้านเรือนและรถตุ๊กที่ใช้บรรทุกของ	46
14	แผนภูมิแสดงการแต่งงานในกลุ่มระหว่างเครือญาติ	60
15	วัดของหมู่บ้าน	65
16	วันพระธรรมดาที่ชาวบ้านมาทำบุญ	65
17	สร้างน้ำพระในประเพณีสงกรานต์	69
18	อาหารที่เตรียมไปทำบุญในประเพณีบุญข้าวสาก	69
19	แรงงานที่มาช่วยในพิธีศพ	75
20	แรงงานที่มาช่วยในพิธีแต่งงาน	75
21	แสดงโครงสร้างการบริหารการจัดการกองทุนหมู่บ้าน	81
22	สินค้าที่ชาวบ้านนำไปขายที่ตลาดนัดในปัจจุบัน	96

ภาพที่	หน้า	
23	ลักษณะการใช้ที่ดินปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ในระบบการผลิตแบบเดิม	105
24	เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตแบบเดิม	107
25	เอาแรงขึ้นบ้านใหม่	111
26	เอาแรงเกี่ยวข้าว	111
27	ข้าวโพดในยุ้งฉางชั่วคราวในไร่ขณะเก็บเกี่ยวผลผลิต	120
28	พ่อเฒ่าชอย (หัน) ย่ำสูบด้วยเครื่องมือพื้นบ้านที่ยังใช้อยู่	120
29	ไร่หม่อน	132
30	บริเวณพื้นที่บนเขาที่ถูกบุกเบิกใหม่เพื่อปลูกพืชไร่	132
31	รอยต่อพื้นที่ระหว่างไร่มันสำปะหลังกับไร่ข้าว	140
32	กล้วย มะเขือพวง ไข่และมันเทศที่ปลูกในพื้นที่เดียวกัน	140
33	ตายหญ้าข้าวไร่ด้วยเทคโนโลยีแบบใหม่	143
34	ฉีดยาฆ่าหญ้าในไร่- เทคโนโลยีแบบใหม่	143
35	แรงงานคน-เครื่องสีข้าว	149
36	แรงงานคน-เครื่องสีข้าวโพด	149
37	แผนภูมิเครือญาติของครัวเรือนหนึ่งในหมู่บ้าน	165
38	แผนภูมิแสดงชนิดของพืช ขนาดการใช้ที่ดินและจำนวน ครัวเรือนที่ปลูกในปีการผลิต 2533/2534	172
39	ข้าวไร่และแดงที่ปลูกด้วยวิธีคนข้าว	175
40	ข้าวโพด มันสำปะหลัง และฟักทองที่ปลูกในพื้นที่เดียวกัน	175
41	รถบรรทุกเข็นพืชไร่	200
42	รถไถนา-ควายเหล็ก	200
43	เก็บฟักแพงในไร่หลังเกี่ยวข้าว	225
44	ถั่วที่ปลูกไว้ในไร่ยังให้ผลถึงหลังฤดูเก็บเกี่ยว	225
45	ตัดไม้ไผ่มาทำเครื่องมือเครื่องใช้	237
46	ไปหาเห็ด หน่อไม้บนเขา	237
47	ตำราสิบสองราศี	266

ภาพที่	หน้า
48 คัมภีร์โบราณที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ	226
49 เครื่องบูชาแม่โพสพในพิธีเรียกขวัญข้าว	275
50 แสกข้าวที่ตั้งอยู่ในไร่	275
51 ชาวบ้านมาชุมนุมกันที่หอเจ้าบ้านในวันทำพิธีปิดบ้านเลี้ยงปี แก่เจ้าบ้าน	279
52 เครื่องไหว้เจ้าบ้านที่นำมารวมกันที่บ้านเจ้า	279
53 พ่อใหญ่ผูกแขนให้ลูกบุญธรรมที่นำมาของมาไหว้	286
54 พ่อใหญ่บางคนมีลูกบุญธรรมหลายคน โดยดูจากจำนวน เครื่องไหว้	286

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหาที่ทำการศึกษา

การทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการเพาะปลูกนั้นนับเป็นการผลิตพื้นฐานที่มีความสำคัญยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตของคนในชุมชนชนบทส่วนใหญ่ของประเทศไทย แม้ว่าความแตกต่างทางด้านสิ่งแวดล้อมและสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์จะทำให้พืชพันธุ์ ตลอดจนวิธีการและขั้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการผลิตแตกต่างกันไปบ้าง เช่นเดียวกับลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม แต่สิ่งที่มีได้แตกต่างกันมาหนักก็คือระบบการผลิตในอดีตของชุมชนเหล่านี้ซึ่งจะมีลักษณะการผลิตเพื่อยังชีพเลี้ยงตัวเองภายในชุมชน (subsistence) โดยมีผลผลิตส่วนเกินบ้างเล็กน้อยไว้สำหรับแลกเปลี่ยนและจ่ายเป็นภาษีให้กับรัฐ

การพัฒนาประเทศในช่วง 3 ทศวรรษที่ผ่านมาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 7 ในปัจจุบันได้ส่งผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชนบทที่ทำการเกษตรกรรมโดยเฉพาะในส่วนที่เป็นระบบการผลิตอันเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการดำรงชีพ นโยบายการลงทุน การค้าและการส่งออกสินค้าทางการเกษตร รวมถึงการจัดสร้างโครงสร้างพื้นฐานโดยเฉพาะถนนได้นำเอาพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ ๆ เข้าไปสู่ชุมชนหมู่บ้าน ที่สำคัญคือพืชพันธุ์เหล่านี้มิได้ตอบสนองการบริโภคโดยตรงของชาวบ้านดังที่เคยเป็นมา ชาวบ้านจึงอยู่ในฐานะของการเป็นผู้ผลิตพืชพันธุ์ใหม่ ๆ เหล่านี้เพื่อขายออกสู่ภายนอกชุมชนเท่านั้น

สิ่งที่เข้ามาพร้อมกับพืชพันธุ์ดังกล่าวก็คือความรู้แผนใหม่ในการผลิตพืชเหล่านั้น ทั้งในรูปของตัวเงิน เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคยหรือรู้จักมาก่อน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็คือปัจจัยการผลิตที่สำคัญในระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าในการที่จะเพิ่มผลผลิต แต่เนื่องจากปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ดังกล่าวส่วนใหญ่มีราคาแพงและมีความซับซ้อนทางเทคนิค ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่สามารถใช้หรือเป็นเจ้าของปัจจัยเหล่านี้ได้ การเพิ่มจำนวนผลผลิตจึงมักทำโดยการขยายพื้นที่ทำการผลิตและเพิ่มจำนวนแรงงาน ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือความคิดหรืออุดมการณ์ทุนนิยมที่เข้ามาพร้อมกับระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า

จากลักษณะดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการมาพบกันระหว่างระบบการผลิตแบบเดิมที่มีอยู่แล้วของชุมชนกับระบบการผลิตเพื่อการค้าที่มาจากภายนอก โดยที่ทั้งสองระบบนี้มีรูปแบบการใช้ปัจจัยการผลิตที่แตกต่างกัน ดังนั้นสิ่งที่จำเป็นต้องศึกษาในรายละเอียดก็คือการปรับตัวเปลี่ยนแปลงและผลของการเปลี่ยนแปลงที่ตามมาหลังจากการพบกันของระบบการผลิตทั้งสองดังกล่าว

ผู้ศึกษาจึงได้เลือกชุมชนหมู่บ้านแห่งหนึ่งมาเป็นกรณีศึกษาในประเด็นการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตและศึกษาผลของการเปลี่ยนแปลงนั้นโดยละเอียดในด้านแรงงานและการใช้ที่ดิน ชุมชนดังกล่าวคือชุมชนหมู่บ้านทุ่งนา ต. กัทหลวง อ. บ้านไร่ จ. อุทัยธานี โดยที่ชุมชนนี้มีอายุการตั้งถิ่นฐานและประวัติความเป็นมาของชุมชนยาวนานกว่า 150 ปี แต่เพิ่งมีการรับเอาพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าเข้าไปปลูกเมื่อประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา โดยก่อนหน้านี้ระบบการผลิตของชุมชนก็ยังคงเป็นการผลิตเพื่อยังชีพในลักษณะของการทำไร่เลื่อนลอย หาของป่าและล่าสัตว์รวมทั้งทำหัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เองภายในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ แต่ปัจจุบันได้หันมาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าเป็นหลัก

ชาวบ้านในชุมชนนี้ยังคงมีความเป็นเครือญาติกันอยู่สูงและมีลักษณะความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกตัวเองว่า "ลาวเวียง" ทำให้ชุมชนนี้มีรูปแบบการจัดระเบียบทางสังคมรวมทั้งวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อบางอย่างเฉพาะกลุ่ม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นประเด็นที่น่าสนใจว่าจะ เป็นปัจจัยที่มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตด้วยหรือไม่อย่างไร

การเลือกใช้พื้นที่นี้มาเป็นกรณีศึกษานั้น เนื่องจากผู้ศึกษาเห็นว่าระบบการผลิตที่ดำเนินอยู่ปัจจุบันของชุมชนนั้นมีองค์ประกอบของระบบการผลิตแบบยังชีพและเพื่อการค้าอยู่ร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญ การรวมกันหรืออยู่ร่วมกันของสองระบบที่ทำให้เกิดเป็นระบบการผลิตแบบใหม่นั้นย่อมเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงซึ่งต้องทำความเข้าใจถึงปัจจัยและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงรวมถึงสิ่งซึ่งเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย และสิ่งที่จะสะท้อนให้เห็นผลของการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตได้ชัดเจนที่สุดในภาวะที่เป็นอยู่ปัจจุบันของชุมชนนี้ก็คือแรงงานและการใช้ที่ดินในกระบวนการผลิตนั่นเอง

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1. เพื่อศึกษาสภาพและพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต จากอดีตที่เป็นแบบยังชีพจนถึงปัจจุบันที่ระบบการผลิตเป็นระบบการผลิตแบบใหม่ที่ประกอบด้วยระบบการผลิตเพื่อยังชีพและระบบการผลิตเพื่อการค้า
2. เพื่อศึกษาถึงรูปแบบของแรงงานและการใช้ที่ดินรวมไปถึงวิถีชีวิต ในปัจจุบันของชุมชนอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต
3. เพื่อศึกษาความเข้าใจในระบบสังคมวัฒนธรรมความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ และการจัดระเบียบทางสังคมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบการผลิต รวมทั้งการมีผลต่อความเปลี่ยนแปลง
4. เพื่อเป็นตัวอย่างหนึ่งในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต และผลที่มีต่อแรงงานและการใช้ที่ดินในลักษณะที่เป็นกรณีศึกษา รวมทั้งเผยแพร่ให้ผู้สนใจได้ศึกษา เปรียบเทียบหรือค้นคว้าต่อไป

ความสำคัญของปัญหาที่ทำการศึกษา

ผลของการวิจัยจะทำให้ทราบถึงสภาพการปรับตัวเปลี่ยนแปลงและผลของการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตโดยเฉพาะในด้านแรงงานและการใช้ที่ดินที่ดำเนินอยู่ในระบบการผลิตปัจจุบันอันมีองค์ประกอบทั้งที่เป็นระบบการผลิตแบบยังชีพและเพื่อการค้าอยู่ร่วมกันที่มีความขัดแย้ง ผสมผสานเอื้อประโยชน์ซึ่งกัน รวมทั้งจะทำให้เห็นถึงบทบาทความสำคัญของระบบสังคมวัฒนธรรม การจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนแห่งนี้

สมมติฐานของการศึกษา

ชุมชนที่ยังคงมีแรงยึดเหนี่ยวภายในอยู่สูง อันเกิดจากปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ จะมีพลังในการกำหนดรูปแบบการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของตน เมื่อมีการปะทะสังสรรค์กับระบบการผลิตที่เข้าไปจากภายนอก

ขอบเขตในการศึกษา

1. งานวิจัยครั้งนี้ศึกษาเป็นกรณีศึกษาเฉพาะหมู่บ้านทุ่งนา ต.ทัพหลวง อ.บ้านไร่ จ.อุทัยธานี
2. งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาในประเด็นการปรับตัวเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในลักษณะพัฒนาการของการปรับตัวเปลี่ยนแปลงและศึกษาผลของการเปลี่ยนแปลงนั้นในรายละเอียดเฉพาะด้านแรงงานและการใช้ที่ดินเท่านั้น
3. ระบบการผลิตที่ทำการวิจัยในที่นี้หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในกระบวนการผลิตเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกในที่ดินเท่านั้นได้แก่ การปลูกข้าว การปลูกพืชไร่ทั้งที่เป็นพืชเศรษฐกิจและพืชยังชีพในท้องถิ่น รวมถึงการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม
4. การศึกษาครั้งนี้กระทำในขอบเขตของเวลาเฉพาะช่วงที่เข้าไปทำการศึกษาและมีส่วนเชื่อมโยงกับเวลาในอดีตบ้างเท่าที่เกี่ยวข้องและจำเป็นเท่านั้น

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

- ศึกษาข้อมูลด้านเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนอันได้แก่ สถานที่ตั้ง สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประชากร และข้อมูลทางด้านชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ และการอพยพ รวมถึงงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ศึกษาข้อมูลภาคสนามโดยเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับชาวบ้านในชุมชนอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลากว่า 6 เดือน เพื่อเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในทุกด้าน (Holistic) โดยวิธีสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) รวมไปถึงการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (informal interview) และหลังจากนั้นก็เข้าไปทำการเก็บข้อมูลเป็นระยะ ๆ อย่างสม่ำเสมอโดยเฉพาะในแต่ละช่วงของขั้นตอนการผลิต และเทศกาลที่เกี่ยวข้องกับประเพณีหรือพิธีกรรมทางสังคมต่าง ๆ
- นอกจากนั้นยังใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการร่วมด้วยในภายหลัง โดยใช้แบบสอบถามสั้น ๆ เพื่อเก็บข้อมูลเชิงปริมาณที่สำคัญต่อการศึกษาวิเคราะห์บางส่วนโดยทำการสัมภาษณ์ทุกครัวเรือนในชุมชน
- นำข้อมูลที่เก็บมาทั้งหมดมาทำการรวบรวมจัดระบบ ตามประเด็นและหัวข้อที่ได้วางไว้

- เรียบเรียงข้อมูลจัดระบบแล้ว รวมทั้งผลการศึกษาวิเคราะห์มา เรียบเรียงเขียนรายงาน
- จัดพิมพ์เพื่อนำเสนอบัณฑิตวิทยาลัยและหน่วยงานที่ให้ทุนสนับสนุนในรูปแบบของวิทยานิพนธ์

ข้อตกลงเบื้องต้น

ข้อมูลและผลการศึกษาวิเคราะห์ที่นำเสนอนี้เป็นผลของการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่ดำเนินอยู่ในช่วงปัจจุบันภายใต้เงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ จากอดีต-ปัจจุบัน ขณะที่เข้าไปทำการศึกษาเก็บข้อมูล ดังนั้นจึงอาจมีการเปลี่ยนแปลงต่อไปในอนาคต เมื่อเงื่อนไขและปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบเปลี่ยนไป ซึ่งไม่อยู่ในขอบเขตการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ความจำกัดของการศึกษา

การศึกษาดังนี้กระทำในลักษณะที่เป็นกรณีศึกษาเฉพาะพื้นที่ ดังนั้นผลของการศึกษาวิเคราะห์จึงไม่อาจนำไปใช้เป็นตัวแทนหรือข้อสรุปของการศึกษาโดยรวมในประเด็นเดียวกันนี้ได้ เว้นแต่จะทำในลักษณะเป็นกรณีตัวอย่างหรือใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบกับกรณีศึกษาในพื้นที่อื่น ๆ เท่านั้น

คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

1. ระบบการผลิต หมายถึง ขั้นตอน วิธีการ และกระบวนการในการผลิตของชุมชนเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกในที่ดินเป็นหลัก
2. พืชยังชีพแบบเดิม หมายถึง ชนิดของพันธุ์พืชที่มีการเพาะปลูกกันมาตั้งแต่ในอดีตของชุมชนโดยมุ่งเพื่อการบริโภคโดยตรงและนำไปใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ ในการยังชีพ ในกรณีนี้จะให้ความสำคัญกับข้าวเป็นพืชหลัก โดยมีพืชยืนต้นและพืชล้มลุกชนิดอื่น ๆ รองลงมาโดยไม่เน้นชนิดใดชนิดหนึ่งโดยเฉพาะนอกจากข้าว
3. พืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า หมายถึง ชนิดของพันธุ์พืชที่มีการนำเข้ามาปลูกเพื่อขายแลกเปลี่ยนกับเงินตราโดยตรง ไม่มีจุดมุ่งหมายในการปลูกเพื่อบริโภคหรือใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ ภายในครัวเรือนหรือชุมชน

4. ปัจจัยการผลิต หมายถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในกระบวนการผลิต ได้แก่ ทุนในรูปของที่ดิน แรงงานและเงิน เทคโนโลยีในรูปของความรู้ เครื่องมือ เครื่องใช้ วัสดุอุปกรณ์ในรูปต่าง ๆ ในการจัดการและดำเนินการในระบบการผลิต

5. ความสัมพันธ์ทางการผลิต หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับชุมชน และคนกับปัจจัยการผลิตที่อยู่ในขั้นตอน วิธีการ และกระบวนการในระบบการผลิต โดยครอบคลุมกิจกรรมการผลิต การแบ่งปัน การแลกเปลี่ยนหมุนเวียน และการบริโภค

แนวคิด ทฤษฎี แนวการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางเศรษฐกิจของไทยนั้นถือได้ว่าเป็นประเด็นทางวิชาการที่ได้รับความสำคัญและสนใจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะจากนักวิชาการในสาขาเศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และมานุษยวิทยา โดยมีผลงานการศึกษาทั้งของนักวิชาการชาวไทยและชาวต่างประเทศอยู่มากมาย ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอเฉพาะบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาและการวิเคราะห์ในประเด็นการศึกษาที่ผู้ศึกษาได้นำมาใช้ประกอบเท่านั้น

1. แนวคิดและการศึกษาแบบเศรษฐศาสตร์การเมือง

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ได้ให้คำจำกัดความว่า เศรษฐศาสตร์การเมืองคือศาสตร์ว่าด้วยความสัมพันธ์ทางการผลิตซึ่งเน้นในด้านการวิเคราะห์สังคม และความสัมพันธ์ระหว่างคนในเชิงเศรษฐกิจ (ยศ สันตสมบัติ, 2530)

แนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมืองจึงมุ่งประเด็นที่ความสัมพันธ์ทางการผลิต เนื่องจากแนวคิดนี้เห็นว่าความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดในการก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสังคม (สมภพ มานะรังสรรค์, 2524) โดยความสัมพันธ์ทางการผลิตจะมีหน้าที่ทางสังคม 3 ประการ คือ

1. หน้าที่ในการกำหนดรูปแบบทางสังคม การเข้าถึงทรัพยากร และการควบคุมปัจจัยการผลิต
2. หน้าที่ในการจัดสรรแรงงานของสมาชิกในสังคมให้เหมาะสม
3. หน้าที่ในการกำหนดรูปแบบการหมุนเวียน การกระจายผลผลิต และแรงงาน

วิธีวิเคราะห์ด้วยแนวคิดนี้จึงเป็นการวิเคราะห์ระบบที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์ของแต่ละส่วนที่เป็นองค์ประกอบ บนพื้นฐานของประวัติศาสตร์และวิวัฒนาการของระบบ โดยมุ่งให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับประเด็นความขัดแย้งภายในระบบ โดยถือเป็นสาเหตุหรือต้นกำเนิดของความเปลี่ยนแปลงซึ่งจะทำให้สามารถวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2524)

ชยันต์ วรรณระภูติ ได้กล่าวถึงการนำแนวคิดและการศึกษาแนวนี้มาใช้ในทางมานุษยวิทยาว่า "...การวิเคราะห์แนวนี้จะให้ภาพของสังคมไทยต่างจากแนวอื่นโดยเฉพาะในประเด็นของความขัดแย้งและเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดนิ่ง นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องและเชื่อมโยงของสังคมที่กว้างขึ้น อันได้แก่ สังคมเมือง สังคมมวลรวมในระดับชาติ หรือกับระดับทฤษฎีสากล..." (ชยันต์ วรรณระภูติ, 2523-2524:62-63)

งานการศึกษาทางมานุษยวิทยาโดยใช้แนวความคิดนี้ในประเทศเท่าที่มีอยู่ได้นำมาใช้เป็นแนวในการศึกษาบางส่วนได้แก่ งานของอานันท์ กาญจนพันธ์ุ ชยันต์ วรรณระภูติ และโรเบิร์ต จี คูเปอร์ (Robert G. Cooper)

งานการศึกษาของอานันท์ กาญจนพันธ์ุ ได้แก่ "ชวานาภาคเหนือกับความขัดแย้งในระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม (2511-2523)" (อานันท์ กาญจนพันธ์ุ, 2525) และ "การใช้ที่ดิน : พื้นฐานของความขัดแย้งในหมู่บ้าน (2516-2524)" (อานันท์ กาญจนพันธ์ุ, 2528) งานเหล่านี้จะอยู่ในลักษณะศึกษาและวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในหมู่บ้านภาคเหนือของไทย เป็นงานที่ชี้ให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตอันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ทางการผลิตเปลี่ยนแปลงไปเมื่อระบบทุนนิยมได้เข้ามาแทรกแซงแทนที่ระบบการผลิตแบบยังชีพ ซึ่งความสัมพันธ์แบบใหม่นี้จะสัมพันธ์เชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจและกลไกการตลาดนอกท้องถิ่น ทั้งในระดับภูมิภาคและระดับประเทศรวมถึงกลไกของรัฐเองก็มีส่วนที่เข้าไปเกี่ยวข้องในความเปลี่ยนแปลงนี้ด้วยในลักษณะที่เอื้อแก่เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เปลี่ยนไป นอกจากจะส่งผลต่อระบบการใช้แรงงานและที่ดินเปลี่ยนแปลงไปแล้วยังทำให้ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วยซึ่งก็คือการแบ่งชนชั้นในกลุ่มชาวนามีชัดเจนมากขึ้น มีความขัดแย้งระหว่างชาวนาจนกับชาวนารวย

เจ้าของที่ดินในการเช่าและจ้างแรงงานมีการพยายามนำเอาระบบอุปถัมภ์มาใช้ เป็นส่วนหนึ่งในการรักษาความสัมพันธ์ของการผลิต อย่างไรก็ตามผลอีกประการหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงคือการอพยพแรงงานออกไปนอกชุมชนมากขึ้น กรณีศึกษาที่อานันท์ใช้ในการศึกษาได้แก่ บ้านสันโป่ง จ. เชียงใหม่ งานของอานันท์ชี้ให้เห็นถึงรูปแบบระบบการผลิตที่ดำรงอยู่ร่วมกันในวิถีการผลิตของชุมชน คือการผลิตเพื่อยังชีพพร้อมกับการผลิตเพื่อขาย โดยมองว่าระบบการผลิตเพื่อยังชีพนี้ถูกรักษาไว้โดยพวกนายทุน เจ้าของที่ดินในรูปของระบบอุปถัมภ์เพื่อให้ชาวนาผู้ได้อุปถัมภ์เป็นแรงงานที่ใช้ในการผลิตในที่ดินของตนต่อไป

งานของชยันต์ วรรธนะภูติ ศึกษาในเรื่องของการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นผลจากระบบทุนนิยมคล้ายกับงานของอานันท์ดังเช่นในเรื่อง "การพัฒนาชนบทและการสืบทอดลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านภาคเหนือของไทย" (ชยันต์ วรรธนะภูติ, 2531) ส่วนที่แตกต่างกันในการศึกษาคือ นอกจากวิเคราะห์รูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิตเช่นเดียวกับงานของอานันท์แล้วชยันต์ยังวิเคราะห์การพัฒนาของรัฐ การพัฒนาและอำนาจรัฐที่เข้าสู่หมู่บ้านผ่านกลไกและหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อสืบทอดความสัมพันธ์ทางสังคมไว้ด้วยซึ่งชยันต์มองว่าโครงสร้างชุมชน โดยเฉพาะ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนายังทำหน้าที่ปลุกฝังและถ่ายทอดอุดมการณ์ของหมู่บ้านอยู่เช่นเดียวกัน ซึ่งก็คือรัฐมิได้เป็นตัวยึดเหนี่ยวหรือกำหนดความเปลี่ยนแปลงโดยที่ชาวบ้านต้องรับไว้ทั้งหมด การศึกษาของชยันต์ใช้พื้นที่บ้านข้าง จ. เชียงใหม่ แนวคิดในการศึกษานอกจากจะเป็นแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้วยังเป็นการศึกษาถึงโครงสร้างเชิงการหน้าที่ของชุมชนโดยเฉพาะประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ศาสนาและสถาบันต่าง ๆ เช่น ครอบครัว วัด ซึ่งเป็นตัวพยายามทำหน้าที่รักษาและถ่ายทอดอุดมการณ์ทางสังคมของหมู่บ้านเอาไว้ด้วย

การศึกษาเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตที่สัมพันธ์กับแรงงานและการใช้ที่ดินของชาวต่างประเทศที่ได้มาศึกษาสังคมชนกลุ่มน้อยคือ มั่ง คืองานชื่อ Resource Scarcity and The Hmong Response โดย Robert G. Cooper ซึ่งมั่งงานที่เกี่ยวข้องกับงานชิ้นนี้โดยตรงอีกชิ้นหนึ่งได้แก่ Patterns of work organization in a situation of Agricultural transition (Robert G. Cooper ; 1984)

คูเปอร์ได้เข้ามาศึกษาชุมชนม้งในภาคเหนือ โดยใช้พื้นที่ในการศึกษา 4 หมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่ คูเปอร์ต้องการศึกษาการตั้งถิ่นฐานซึ่งสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากร โดยเน้นในเรื่องสาเหตุของการขาดแคลนทรัพยากรและการเปลี่ยนแปลงระบบการเพาะปลูกแบบพอยังชีพ (self-sufficiency subsistence farming) มาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ขนาดใหญ่ (large-scale opium production) โดยได้ข้อสรุปในประเด็นการเปลี่ยนแปลงว่าการเปลี่ยนจากการผลิตยังชีพขนาดเล็กมาปลูกฝิ่นเพื่อการค้าในพื้นที่ขนาดใหญ่นั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจ สังคมและการปกครองของม้งคือความสัมพันธ์ภายในชุมชนของสมาชิกเฝ้าเปลี่ยนไป เกิดลักษณะความสัมพันธ์ที่หลากหลายขึ้นโดยเฉพาะกับคนเมืองในการผลิตฝิ่น เงินเริ่มเป็นตัวที่มีอิทธิพลในการเพิ่มอำนาจต่อรองของคนในสังคมและยังเป็นตัวตัดสินในเรื่องอำนาจการผลิตว่าใครจะผลิตอะไรได้เท่าไรอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ในงานอีกชิ้นหนึ่งนั้นเป็นการศึกษารูปแบบของระบบการใช้แรงงาน ซึ่งเปลี่ยนจากแบบยังชีพมาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจคือ ฝิ่น คูเปอร์ศึกษารูปแบบการจัดการแรงงาน โดยดูจากโครงสร้างหน้าที่ว่าสอดคล้องกับความสัมพันธ์ทางด้านแรงงานของผู้ผลิต คูเปอร์พบว่าการจัดความสัมพันธ์ทางองค์กรจะมีความขัดแย้งกันคือ ความสัมพันธ์แบบเดิมที่เป็นการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานภายในกลุ่มเครือญาติยังคงอยู่ในกิจกรรมการเพาะปลูกพืชยังชีพ ส่วนการปลูกฝิ่นนั้นความสัมพันธ์กับแรงงานจะอยู่ในลักษณะของการจ้างงานซึ่งกลุ่มของคนเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างก็แตกต่างกัน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้จ้างกับลูกจ้างกับแต่ละกลุ่มรวมไปถึงค่าจ้าง ประเภทของแรงงานและช่วงเวลา ก็จะต่างกันไปด้วย

ในงานของคูเปอร์ยังชี้ให้เห็นอิทธิพลของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงมีอิทธิพลอย่างมากต่อรูปแบบการจัดองค์กรแรงงานในระบบการผลิตแบบเดิม และแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตแล้ว การผลิตและการใช้แรงงานในรูปแบบเดิมก็ยังคงอยู่ การติดต่อและรับรูปแบบวัฒนธรรมจากภายนอกโดยเฉพาะวัฒนธรรมทางวัตถุ เข้าไปยังไม่ได้ลงไปในระดับที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางประเพณีของกลุ่มได้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่าในชุมชนเริ่มมีการแบ่งชนชั้นกันบ้างแล้วเช่นกัน

2. แนวคิดและการศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group)

กุนสตัดเตอร์ (Kunstadter) ได้ให้ความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ว่าคือกลุ่มคนที่มีจิตสำนึกร่วมและมีศูนย์กลางร่วมกันในเรื่องความสนใจ การแบ่งปันคุณค่า ค่านิยมและความเข้าใจร่วมกันนอกจากนั้นยังได้ให้ความหมายของ ethnic identification ว่าเป็นกระบวนการในการกำหนดการเป็นสมาชิกกลุ่มของปัจเจกชน ทั้งนี้กลุ่มจะสามารถรับรู้กันเอง รวมทั้งคาดเดาลักษณะพฤติกรรมที่เหมาะสมของสมาชิกซึ่งจะมีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์ภายในระหว่างสมาชิกกลุ่มรวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนนอกกลุ่มด้วย กุนสตัดเตอร์ ยังมองว่าความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์นั้นอยู่กับการอ้างอิงหรือกล่าวถึงจากกลุ่มอื่นภายนอกด้วยซึ่งอาจจะอยู่ในบริบทต่างกัน ทั้งนี้เขาเห็นว่าปัจเจกชนอาจจะนิยามความเป็นตัวของตัวเองได้ในขณะเดียวกันก็ถูกนิยามจากผู้อื่นได้ด้วย ซึ่งพื้นฐานการนิยามนี้อาจต่างกันเหมือนด้านทั้งสองของเหรียญ

กุนสตัดเตอร์ ได้ศึกษากลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงทางภาคเหนือของไทย ในงานชื่อ Ethnic Group, Category, and Identity : Karen in Northern Thailand: 1979 ทั้งนี้เพื่อศึกษาถึงรูปแบบการปรับตัวของกะเหรี่ยงในการอยู่ร่วมหรือปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับคนนอกกลุ่ม เขาพบว่าเหตุที่ทำให้กะเหรี่ยงต้องปรับตัวลดความเข้มข้นทางชาติพันธุ์ของตนเองนั้นเนื่องมาจากการที่สังคมกะเหรี่ยงจำเป็นต้องติดต่อสัมพันธ์กับคนนอกกลุ่มมากขึ้น เนื่องจากปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรในการทำมาหากินหรือต้องอยู่ร่วมกับคนนอกกลุ่มชาติพันธุ์และการแลกเปลี่ยนทางสังคม-การเมือง-เศรษฐกิจ เช่น การแต่งงาน แรงงาน หรือการอพยพย้ายถิ่น เพื่อให้กลุ่มดำรงอยู่ได้

กุนสตัดเตอร์ สรุปจากการทำวิจัยของเขาว่า ความเป็นกะเหรี่ยงนั้นได้มาจากการถ่ายทอดด้วยการอบรมเลี้ยงดูมิได้มาโดยกำเนิด "ความเป็นกะเหรี่ยง" จึงหมายถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตมิใช่เชื้อชาติหรือสภาพทางกายภาพ กะเหรี่ยงจะปรับตัวตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงรอบตัวเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ เช่น การยอมรับและแสดงตนในวัฒนธรรมอื่นที่เข้าไปอยู่ด้วยนั้น นอกจากเพิ่มการดำรงอยู่แล้วยังเป็นการรักษาผลประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากการแสดงตัวในบทบาทนั้นภายใต้สำนึกที่ยังความเป็นกะเหรี่ยงของตนอยู่เช่นเดิม (Kunstadter, 2522)

ชาลส์ เอฟ คายส์ (Charles F. Keys) เป็นนักมานุษยวิทยาอีกผู้หนึ่ง ที่กล่าวถึงลักษณะความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไว้ไม่แตกต่างจากกุนสตัดเตอร์ ด้วยความหมายกว้าง ๆ คือ "กลุ่มคนที่มีลักษณะโดยทั่วไปร่วมกันทางวัฒนธรรม ภาษาและความรู้สึกเป็นเจ้าของสังคม" ความเป็นตัวตนทางชาติพันธุ์ (ethnic identity) นั้น เป็นสิ่งที่บุคคลได้รับมาจากการเกิดและเติบโตโดยผ่านกระบวนการสื่อสารด้วยวิธีการต่าง ๆ ทางสังคมเช่น ตำนาน ความเชื่อทางศาสนาและพิธีกรรม เรื่องราวของประวัติศาสตร์พื้นบ้าน (Folk history) คติพื้นบ้านและศิลปะ สิ่งเหล่านี้จะถูกถ่ายทอดออกมาในรูปของระบบสัญลักษณ์และการแสดงออกทางวัฒนธรรมซึ่ง เขาคิดว่า เป็นการสร้างความสัมพันธ์อย่างมีความหมายของระบบสัญลักษณ์และการแสดงออกทางวัฒนธรรม ซึ่ง เขาคิดว่าเป็นการสร้างความสัมพันธ์อย่างมีความหมายของคนในกลุ่มและเป็นการเตรียมบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของกลุ่มชาติพันธุ์รุ่นต่อไป กระบวนการเหล่านี้จะทำให้เกิดลักษณะบุคลิกภาพทางชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่ม

สิ่งที่คายนมองไปทิศทางเดียวกับกุนสตัดเตอร์อีกประการก็คือในเรื่องการแสดงออกของความเป็นชาติพันธุ์ โดยมองว่าลักษณะความเป็นชาติพันธุ์นั้น สามารถยืดหยุ่นได้โดยที่ปัจเจกชนอาจแสดงตนว่าเป็นคนในกลุ่มชาติพันธุ์ของวัฒนธรรมอื่นที่ตนดำรงอยู่หรือมีปฏิสัมพันธ์อยู่ด้วยได้มากกว่าหนึ่งลักษณะ จากการศึกษาของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงบริเวณชายแดนไทยพม่า คายส์ได้ศึกษาในเรื่องการปรับตัวอยู่ร่วมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นของกะเหรี่ยงในประเทศไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันซึ่งสรุปออกมาได้ว่า ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของกะเหรี่ยงจะถูกแยกแยะโดยคนสองกลุ่มคือกะเหรี่ยงด้วยกัน และกลุ่มที่กะเหรี่ยงติดต่อด้วย ในความหมายของความเป็นกะเหรี่ยงที่ถูกแยกแยะจากสองส่วนนี้ก็ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน

คายน วิเคราะห์ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของกะเหรี่ยงได้จากประเด็นต่าง ๆ ประการแรกดูจากตำนานประวัติศาสตร์ชนชาติและวัฒนธรรมความเชื่อที่แตกต่างไปจากกลุ่มอื่น ประการต่อมาคือภาษาด้วยกัน ซึ่งคายนถือว่าเป็นกลไกสำคัญอันหนึ่งที่จะดำรงรักษาความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของตนไว้จากกลุ่มอื่น

ประเด็นความเปลี่ยนแปลงของความเป็นตัวตนทางชาติพันธุ์นั้น เขามองว่าเป็นเพียงลักษณะของการยืดหยุ่นปรับตัวทางสภาพแวดล้อมเพราะไม่ว่าจะเป็นการ

อพยพมาสู่ที่ราบในประเทศไทย หรือการไปเป็นลูกจ้างคนไทย หรือมั่งหรือ การได้รับการศึกษาสูงและเข้าไปทำงานในเมือง รวมทั้งรับรูปแบบประเพณีชาวพุทธเหล่านี้ คายส์มองว่าเป็นการปรับตัวเพื่อผลประโยชน์และความอยู่รอดในสังคม ทำให้กะเหรี่ยงยอมรับและถือความเป็นคนไทยไว้ แต่ไม่ได้ทำตัวให้ตัวตนทางชาติพันธุ์ของตนหายไป (Keys, 2522)

งานทางด้านนี้อีกหนึ่งชิ้นหนึ่งที่ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดและวิธีการศึกษามาใช้ด้วย ก็คือ *Ethnic Identity and Sociocultural Change*. โดยชิเงรุ ไออิจิม่า (Shegeru Iijima) นักมานุษยวิทยาชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาทำการศึกษาเปรียบเทียบ การปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงในสังคมวัฒนธรรมกะเหรี่ยงสองชุมชนไว้อย่างละเอียด โดยเฉพาะการวิเคราะห์ประเพณีพิธีกรรมของกะเหรี่ยงที่เรียกว่า *oxe rite* และความเชื่อในเรื่อง *bgaha* ซึ่งเป็นผีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของกะเหรี่ยง และสรุปว่า ประเพณีพิธีกรรมความเชื่อในเรื่องนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยดำรงรักษาและสืบทอดความเป็นตัวตนทางชาติพันธุ์ของกะเหรี่ยงไว้ไม่ว่ากะเหรี่ยงจะไปอยู่ที่ใด ความเชื่อและการปฏิบัติพิธีกรรมนี้จะทำให้บุคคลรู้สึกว่าเป็นกะเหรี่ยงอยู่เสมอ แม้ว่าสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมจะเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ต้องปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่เช่น การรับเอารูปแบบวัฒนธรรมอื่น การแต่งงานกับคนนอกกลุ่ม เป็นต้น ไออิจิม่า ได้ศึกษาเปรียบเทียบชุมชนกะเหรี่ยงสองแห่งในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยชุมชนหนึ่งอยู่บนภูเขา มีลักษณะค่อนข้างเป็นสังคมปิด ในขณะที่อีกชุมชนหนึ่งเป็นชุมชนที่อพยพลงมาสู่ที่ราบทำนา และอยู่ร่วมกับบุคคลในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นเช่น คนไทย ลัวะ เขาชี้ให้เห็นว่า ชุมชนที่เป็นชุมชนปิดบนภูเขาจะยังคงรักษาความเป็นตัวตนทางชาติพันธุ์ของตนไว้ได้ อย่างเหนียวแน่น โดยสะท้อนจากการปฏิบัติประเพณีพิธีกรรม *oxe rite* ดังกล่าว รวมไปถึงการรักษาความบริสุทธิ์ทางเชื้อชาติไว้ได้มากกว่า โดยไม่มีการแต่งงานกับคนนอกกลุ่ม ในขณะที่ชุมชนในที่ราบการปฏิบัติพิธีกรรมจะยืดหยุ่นกว่าในขั้นตอนกระบวนการ นอกจากนี้ยังมีการรับพิธีกรรมบางอย่างของคนนอกกลุ่มเข้ามาปฏิบัติในกลุ่มด้วย แต่ก็ เป็นลักษณะการกำหนดความเชื่อที่เป็นของตนเอง การเข้าร่วมในพิธีกรรมทางพุทธศาสนากับกลุ่มคนไทยและยอมให้มีการแต่งงานกับคนนอกกลุ่มได้มากกว่า ไออิจิม่าสรุปว่าการเป็นคนกลุ่มน้อยทำให้ต้องยอมที่จะปรับตัว แต่ก็มีขอบเขตในการที่จะรักษา

ความเป็นตัวตนทางชาติพันธุ์ของตนเองไว้ คือยอมที่จะรักษาความเป็นกะเหรี่ยงไว้ในบริบททางวัฒนธรรมมากกว่าความเป็นกะเหรี่ยงโดยสายเลือดบริสุทธิ์ (Iijima, 2522)

3. แนวการศึกษาเชิงการหน้าที่

การศึกษาแนวนี้อยู่บนพื้นฐานทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม (Structural-Functionalism) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการศึกษาแบบวิเคราะห์ระบบ System Analysis โดยทฤษฎีนี้มองโครงสร้างสังคมว่าประกอบขึ้นด้วยระบบย่อยต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ประสานกันอย่างสอดคล้อง มีประสิทธิภาพซึ่งทำให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างดี สภาวะนี้เรียกว่า สภาวะสมดุลย์ (equilibrium) หรือสภาวะราบรื่น (Steady state) ทฤษฎีนี้ยังชี้ให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันระหว่างระบบย่อย ๆ ของสังคม การเปลี่ยนแปลงในระบบหนึ่งจะส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ ซึ่งก็คือโครงสร้างโดยรวมทั้งหมดของสังคมด้วย (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2522)

การวิเคราะห์เชิงการหน้าที่จึงมีความสำคัญ 2 ประการคือมีลักษณะที่บังเจตนาคือเพื่อการดำรงอยู่ได้ของสังคมและความเป็นบูรณาการ เมื่อระบบต่าง ๆ มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างประสานกลมกลืนก็จะรักษาองค์รวมคือสังคมไว้ได้ สังคมจะกระทบกระเทือนเมื่อระบบย่อยที่เป็นองค์ประกอบเปลี่ยนแปลง

นอกจากนั้นการวิเคราะห์เชิงการหน้าที่ในระดับนามธรรม ยังเป็นการวิเคราะห์จุดมุ่งหมายขององค์กรหรือวัฒนธรรมนั้นและความสำคัญหรือประโยชน์ที่มีต่อสังคมนั้น (จุไรรัตน์ จันทรขำรง, 2531)

4. แนวคิดในเรื่องจิตสำนึก อุดมการณ์กับบทบาทของสถาบันและพิธีกรรม

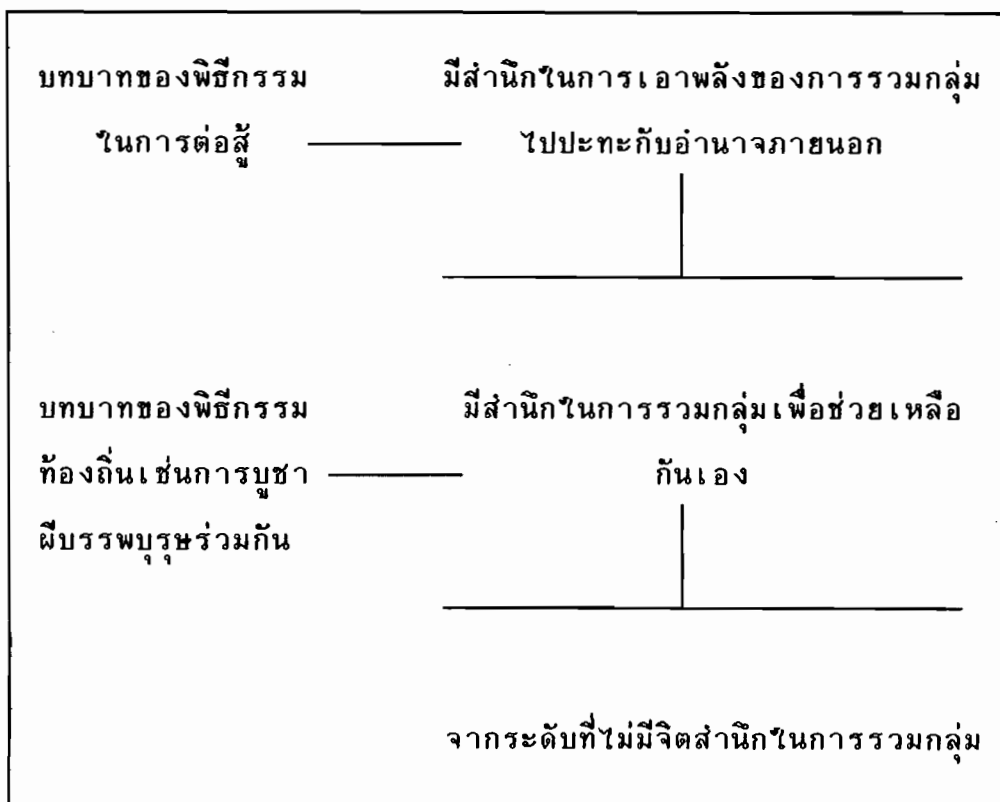
ในทฤษฎีที่ว่าด้วยการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดจิตสำนึกอุดมการณ์ ของอัลทุสเซร์ (L. Althusser) ได้นำแนวคิดในทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องทุนของมาร์กซ์มาใช้

อัลทุสเซร์ เสนอว่าหลังจากผลิตทุน (อุดมการณ์ - ผู้ศึกษา) ขึ้นมาแล้วจะต้องผลิตความคิด (จิตสำนึก - ผู้ศึกษา) ที่เกี่ยวกับทุนนั้นขึ้นมาด้วย รวมทั้งจะต้องมีการนำทุนนั้นไปผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดความคิดหมุนเวียนต่อไป หากไม่มีการผลิตซ้ำ

ความคิดหรือจิตสำนึกนั้นก็จะสิ้นสุดลง อุดมการณ์ (หรือทุน) ก็จะถูกสลายไปด้วย โดยเงื่อนไขในการผลิตซ้ำ จิตสำนึกนั้นจะต้องมีสถาบันเป็นตัวทำหน้าที่ผลิตซ้ำ และมีกิจกรรมที่อยู่ในรูปของกิจกรรมประจำวันทั่วไปตามปกติและกิจกรรมพิเศษได้แก่ พิธีกรรมต่าง ๆ เป็นตัวกำหนดที่สืบทอด (อ้างโดย กาญจนา แก้วเทพ , 2529)

ในงานของกาญจนา แก้วเทพ เรื่องจิตสำนึกชาวนาในส่วนที่กล่าวถึงจิตสำนึกกับสถาบันเครือญาตินั้น ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางสังคมว่ามีโครงสร้างความสัมพันธ์ 2 ชนิดซ้อนกันอยู่คือ โครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง (vertical) ที่มีลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นที่ต่างระดับกับโครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวนอน (horizontal) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในระดับเดียวกันได้แก่ ความสัมพันธ์ในครอบครัว เครือญาติในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์รูปแบบนี้จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านเพราะเป็นที่มาของความร่วมมือ ช่วยเหลือและความปลอดภัย สถาบันเครือญาติจึง "เป็นสถาบันที่จำเป็นอันจะขาดเสียไม่ได้ เนื่องจากเป็น *source of psychological collective...* จิตสำนึกที่ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติจึงมีรากเง่าที่ลึกซึ้ง..." (กาญจนา แก้วเทพ, 2527: 109)

ส่วนในแง่ของพิธีกรรมนอกจากจะทำหน้าที่สืบทอดจิตสำนึกอุดมการณ์แล้ว พิธีกรรมยังเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ระหว่างจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่แตกต่างและมีความขัดแย้งกัน โดยเฉพาะในการทำหน้าที่ยกระดับจิตสำนึกในการต่อสู้ ทั้งนี้หากแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ส่วนคือ วัฒนธรรมใหญ่กับวัฒนธรรมย่อย ซึ่งกาญจนากล่าวว่า "ในแง่การต่อสู้ทางอุดมการณ์ ในการทำพิธีกรรมของวัฒนธรรมใหญ่ก็คือการพยายามดึงกลิ่นเอาวัฒนธรรมย่อยเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในระดับชั้นล่างของโครงสร้างในวัฒนธรรมใหญ่..." (กาญจนา แก้วเทพ : 2529 : 183) ซึ่งอาจอธิบายระดับขั้นตอนของจิตสำนึกรวมกลุ่ม (collective consciousness) ได้ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงระดับขั้นตอนของจิตสำนึกการรวมกลุ่ม
 ที่มา : จาก "จิตสำนึกจากพิธีกรรม ความเชื่อ และศักยภาพท้องถิ่น"
 โดย กาญจนา แก้วเทพ, 2529 : 175-187

กรอบการวิเคราะห์

การศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้กระทำโดยนำแนวคิด ทฤษฎีจากแขนงต่าง ๆ
 มาใช้ร่วมกันเพื่อนำไปสู่การตอบสมมติฐานที่ตั้งไว้ รวมไปถึงการวิเคราะห์ในตอนท้าย
 2 ประเด็นคือ สาเหตุที่ทำให้ระบบการผลิตพืชยังชีพแบบเดิมดำรงอยู่ได้โดยที่ระบบ
 การผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าไม่สามารถเข้าไปแทนที่ได้ทั้งหมดรวมทั้งการวิเคราะห์
 ลึกลงไปถึงสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏอยู่

การวิเคราะห์ในเบื้องต้นจะเน้นในส่วนที่เป็นผลทางรูปธรรม การทำหน้าที่
 ของระบบต่าง ๆ ตามแนวคิดทฤษฎีการหน้าที่ โดยเฉพาะในกระบวนการปรับตัว
 เปลี่ยนแปลงนั้นระบบต่าง ๆ ในโครงสร้างทางสังคมได้ถูกนำมาใช้อย่างไร ในระบบ

การผลิตที่จะเกิดความเสี่ยงต่อการผลิตน้อยที่สุดและรักษาความเป็นตัวของตัวเอง รวมทั้งความมั่นคงในการผลิตของชุมชนไว้ได้มากที่สุด

การวิเคราะห์ในขั้นต่อมาเป็นการวิเคราะห์ถึงปัจจัย เงื่อนไขต่าง ๆ ที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงรักษาศักยภาพในการพึ่งตัวเอง และความเป็นตัวของตัวเอง มาได้ยาวนานก่อนที่ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าจะเข้าไป ซึ่งจะเป็นการนำแนวคิดทางด้านชาติพันธุ์และจิตสำนึกอุดมการณ์ของชุมชนมาใช้ในการวิเคราะห์เพื่อนำไปสู่การตอบสมมติฐานในเรื่องแรงยึดเหนี่ยวภายในของชุมชนที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการกำหนดและก่อรูปความเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตและสังคม

การวิเคราะห์อีกขั้นหนึ่งนั้นจะมุ่งประเด็นไปการปรับตัวของชุมชนที่เกิดขึ้นจากการเผชิญหน้ากันของระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชนกับระบบการผลิตจากภายนอกที่เข้ามาซึ่งมีทั้งความแตกต่างและความขัดแย้ง รวมไปถึงการคลี่คลายและการดำรงอยู่ การวิเคราะห์จะอยู่บนพื้นฐานระบบการผลิตโดยเฉพาะความแตกต่างในด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต โดยเน้นในส่วนที่ส่งผลต่อการใช้แรงงานและที่ดินในการผลิตของชุมชน

ในขั้นสุดท้าย การวิเคราะห์จะมุ่งไปที่ประเด็นการปรับตัวที่เกิดจากความแตกต่างและความขัดแย้งของจิตสำนึก อุดมการณ์ที่ต่างกันของระบบการผลิต การต่อสู้เพื่อรักษาและสืบทอดจิตสำนึกอุดมการณ์ของชุมชนที่มีมาในระบบการผลิตแบบเดิม กับจิตสำนึกและอุดมการณ์ในระบบการผลิตเพื่อการค้าแบบทุนนิยมที่เข้ามา ซึ่งจะทำให้เห็นถึงการปรับบนเส้นทาง การเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่งของชุมชนโดยมีอดีตเป็นตัวเปรียบเทียบให้เห็น นอกจากนี้ยังพยายามที่จะวิเคราะห์ว่าได้มีการนำเอาพลังหรือแรงยึดเหนี่ยวที่สะสมรักษาผ่านวันเวลาและระบบต่างๆ ในโครงสร้างทั้งในรูปของสถาบัน หรือพิธีกรรม มาใช้อย่างไรในกรณีนี้ จนปรากฏออกมาเป็นผลของการปรับตัวที่ออกมาในกรณีการใช้แรงงานและที่ดินรวมทั้งปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นปัจจุบัน

การนำเสนอจึงเรียงลำดับเนื้อหา ดังนี้

บทที่ 1 เป็นบทนำที่กล่าวถึงความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาในการศึกษาขอบเขตวิธีการศึกษา รวมทั้งแนวคิดทฤษฎีและการศึกษาที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 2 การให้ภาพกว้าง ๆ ของชุมชนทางด้านกายภาพ ทรัพยากร และพื้นที่ ประวัติความเป็นมา และการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

บทที่ 3 การนำเสนอโครงสร้างและการจัดระเบียบทางสังคมของ
ชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีลักษณะเฉพาะของตน

บทที่ 4 นำเสนอภาพของระบบเศรษฐกิจและการผลิตของชุมชนในอดีต
รวมถึงสภาพทางสังคม การเมืองการปกครองทั้งในส่วนภายในชุมชนและที่เกี่ยวข้อง
กับชุมชนภายนอก รวมถึงความสัมพันธ์กับรัฐ จนถึงเมื่อชุมชนรับเอาพืชเศรษฐกิจ
ชนิดแรกเข้ามาโดยให้เห็นพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตจากอดีต
จนถึงปัจจุบัน

บทที่ 5 เป็นการนำเสนอผลของการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตที่
เกิดขึ้นกับการใช้แรงงานและที่ดินโดยละเอียด โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงใน
ด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตจนเกิดเป็นระบบการผลิตแบบใหม่ขึ้น คือการดำรงอยู่
ร่วมกันของระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชนกับระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า
ที่เข้ามา

บทที่ 6 เป็นการวิเคราะห์ให้เห็นถึงเหตุและปัจจัยที่ทำให้ระบบการผลิต
แบบเดิมยังคงดำรงอยู่อย่างมีความสำคัญต่อชุมชน แม้ว่าระบบการผลิตจะเน้นการปลูก
พืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า รวมทั้งวิเคราะห์ให้เห็นสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการปรับตัว
เปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตที่ส่งผลต่อการก่อรูปขององค์กรและสถาบันต่าง ๆ ใน
ระบบโครงสร้างชุมชน

สุดท้าย เป็นการสรุปการศึกษาและผลการศึกษาทั้งหมดที่ได้นำเสนอมา

บทที่ 2 สภาพโดยทั่วไป

ที่ตั้ง

บ้านทุ่งนาตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเขตพื้นที่ตำบลทัพหลวง อำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี ซึ่งมีแนวเขตติดต่อกับอำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี และอยู่ห่างจากอำเภอด่านช้างตามแนวถนนสายอุทัยทอง-บ้านไร่ ประมาณ 29 กิโลเมตร ห่างจากตัวจังหวัดอุทัยธานีประมาณ 80 กิโลเมตร มีพื้นที่หมู่บ้านทั้งหมดประมาณ 1,789 ไร่

พื้นที่และการปกครอง

อำเภอบ้านไร่เป็นอำเภอที่มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดอุทัยธานีและในจังหวัดอื่น ๆ ดังนี้ (ดูภาพที่ 2 ประกอบ)

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอลานสักและอำเภอหนองฉาง จ.อุทัยธานี

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี และอำเภอหันคา จ.ชัยนาท

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอหนองฉาง จ.อุทัยธานี อำเภอวัดสิงห์ และอำเภอหันคา จ.ชัยนาท

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภออุ้มผาง จ.ตาก และอำเภอศรีสวัสดิ์ จ.กาญจนบุรี

การมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ในจังหวัดอื่น ๆ หลายจังหวัดทำให้ผู้คนที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับเขตติดต่อเหล่านี้เดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันได้สะดวกมาแต่อดีต โดยเฉพาะการมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดตากและจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งติดต่อกับประเทศพม่า ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อาศัยอยู่หลายกลุ่ม โดยเฉพาะกะเหรี่ยง ชมและลาว เฉพาะในเขตพื้นที่ตำบลทัพหลวงจะมีกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเช่นเดียวกับประชากรบ้านทุ่งนากระจายกันตั้งถิ่นฐานอยู่โดยทั่วไป

อำเภอบ้านไร่มีพื้นที่ทั้งหมด 3,621.50 ตารางกิโลเมตร มีจำนวนประชากร 62,002 คน แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 ตำบล 86 หมู่บ้าน กับ 2 เขตสุขาภิบาล มีโรงเรียนมัธยม 6 แห่ง โรงเรียนประถม 62 แห่ง โรงพยาบาลขนาด 10 เตียง 1 โรง สถานีอนามัย 6 แห่ง วัดพุทธศาสนา 10 วัด และธนาคาร 2 แห่ง

เฉพาะในเขตตำบลทัพหลวงแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 8 หมู่บ้านคือ

- บ้านทัพหลวง หมู่ 1
- บ้านทัพคล้าย หมู่ 2 (บ้านทุ่งนาถูกแยกออกมาจากหมู่บ้านนี้ปี พ.ศ. 2529)
- บ้านทัพหมัน หมู่ 3
- บ้านป่าอู หมู่ 4
- บ้านสวนพลู หมู่ 5
- บ้านทุ่งนา หมู่ 6
- บ้านใหม่หนองแก หมู่ 7
- บ้านรุ่งอรุณ หมู่ 8

โดยที่บ้านทุ่งนามีพื้นที่ติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ๆ คือ

ทิศเหนือ	ติดต่อกับบ้านทัพหลวง
ทิศใต้	ติดต่อกับบ้านทัพหมัน
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับบ้านบึงในเขต ต.บ้านไร่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับบ้านทัพคล้าย

สภาพทางภูมิศาสตร์

อำเภอบ้านไร่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดอุทัยธานี จัดตั้งขึ้นเป็นอำเภอเมื่อปี พ.ศ. 2468 โดยการโอนกิ่งอำเภอห้วยแห้ง และอำเภอบ้านเขียน จ. ชัยนาท เข้ากับอำเภอคอกควาย จ. อุทัยธานี

ภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ดอนลักษณะเป็นลูกคลื่น มีเทือกเขาทอดตัวตามแนวทิศเหนือ-ใต้ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญของจังหวัดอุทัยธานี และจังหวัด

ใกล้เคียงคือ ห้วยขาแข้งที่เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำแม่กลอง และห้วยกระเสียวซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำท่าจีน ลักษณะของดินบริเวณนี้ เนื่องจากเคยเป็นบริเวณที่เป็นเนินเขามาก่อน แต่ได้ผ่านการปรับระดับของพื้นที่โดยการกัดกร่อนในกระบวนการทางธรณีวิทยา ทำให้พื้นที่มีลักษณะค่อนข้างราบถึงเป็นลูกคลื่นลอนลาดซึ่งมีความลาดชันทางธรณีสัณฐาน 2-8% ดินเป็นดินร่วนปนดินเหนียวและปนทราย มีสีแดง-น้ำตาลปนแดง แตกต่างกันไปแต่ละแห่ง พื้นที่ส่วนใหญ่จึงเหมาะแก่การปลูกพืชไร่และเลี้ยงสัตว์ โดยมีบริเวณที่เป็นที่ราบลุ่มเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

จากสภาพภูมิประเทศที่เป็นเทือกเขาสลับซับซ้อนและป่าทึบ ทำให้บริเวณพื้นที่เขต อ.บ้านไร่ จึงเป็นที่ตั้งของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและป่าสงวนแห่งชาติรวม 6 แห่ง บริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านอยู่ในแอ่งที่ราบที่อยู่ระหว่างเขาตาแย เขาราวเทียน และเขาวันดี ป่าห้วยกระเสียวและเขาพุ้อควาย โดยมีลำห้วยกระเสียวไหลผ่านทำให้พื้นที่ด้านตะวันออกของลำห้วยมีลักษณะที่เป็นที่ราบลุ่มแคบ ๆ ใช้ทำนาได้ แล้วค่อยลาดชันขึ้นทั้งทางฝั่งตะวันตกและตะวันออก ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบลูกคลื่นไปตามแนวเขา พื้นที่ส่วนนี้ใช้เป็นที่ปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ ในปัจจุบัน

สภาพภูมิอากาศ

ภูมิอากาศของจังหวัดอุทัยธานีจัดอยู่ในประเภทฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดูฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายน-กันยายน โดยมีฝนตกชุกในเดือนกันยายน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 1,139.2 มิลลิเมตรต่อปี ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม-มกราคม เป็นช่วงที่แห้งแล้ง เดือนที่อุณหภูมิต่ำสุดมีค่าเท่ากับหรือมากกว่า 18 องศาเซลเซียส

การคมนาคม

เนื่องจากการตั้งบ้านเรือนมีลักษณะอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม การเดินทางไปมาหาสู่กันของชาวบ้านภายในหมู่บ้านจะใช้วิธีเดินเท้า แต่ถ้าบ้านที่อยู่ห่างออกไปจากกลุ่มมากก็ใช้การขี่จักรยานหรือรถจักรยานยนต์ รวมไปถึงการเดินทางติดต่อกับชาวบ้านหมู่บ้านที่พลัดล้าที่มีอาณาเขตติดต่อกันเพียงลำห้วยกระเสียวกันก็จะใช้วิธีเดิน

เท้าเช่นเดียวกัน โดยมีสะพานไม้เล็ก ๆ สองแห่งทอดข้ามลำห้วยเชื่อมอาณาเขตระหว่างหมู่บ้าน สะพานไม้ดังกล่าวนี้ใช้ได้กับการเดินเท้า รถจักรยาน และรถจักรยานยนต์เท่านั้น

ในฤดูน้ำหลากประมาณเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน สะพานมักจะถูกน้ำพัดขาดใช้การไม่ได้ ซึ่งเป็นปัญหาสำหรับชาวบ้านในหมู่บ้านที่พลัดพรากที่ไม่สามารถข้ามมาทำบุญตักบาตรที่วัดที่ตั้งอยู่ในหมู่บ้านทุ่งนาและนักเรียนในบ้านทุ่งนาเองก็ไม่สามารถข้ามไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้านที่พลัดพรากได้เช่นเดียวกัน ส่วนการเดินทางโดยรถยนต์นั้นสามารถข้ามลำห้วยได้เฉพาะในฤดูแล้งเท่านั้น แต่ในปัจจุบันตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา สามารถเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านได้ตลอดปี โดยใช้เส้นทางเลียบบคลองชลประทาน และเส้นทางระหว่างบ้านบึง-บ้านทุ่งนา ซึ่งเป็นเส้นทางเก่าที่ได้รับการปรับปรุงขึ้นจนสามารถใช้การได้ในฤดูฝน

ในหมู่บ้านมีถนนลูกรังตัดผ่านกลางหมู่บ้านและเป็นถนนสายเดียวที่เชื่อมหมู่บ้านทุ่งนา เข้ากับหมู่บ้านที่พลัดพราก รวมไปถึงการติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในละแวกใกล้เคียง โดยที่ถนนสายนี้ด้านที่ผ่านหมู่บ้านที่พลัดพรากจะไปเชื่อมต่อกับถนนราดยางสายอุ้มทอง-บ้านไร่ ซึ่งปัจจุบันเป็นเส้นทางสำคัญสำหรับชาวบ้านในการติดต่อกับโลกภายนอก

ถนนสายอุ้มทอง-บ้านไร่ โดยเฉพาะบริเวณที่ตัดจากอำเภอด่านช้าง จ. สุพรรณบุรีนั้นตัดใหม่ในปี พ.ศ. 2526 เชื่อมพื้นที่อำเภออุ้มทองและอำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี เข้ากับอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี โดยมีระยะทางจากอำเภอด่านช้างถึงอำเภอบ้านไร่ประมาณ 40 กิโลเมตร มีรถประจำทางวิ่งประจำจากอำเภออุ้มทองถึงอำเภอบ้านไร่ ตอนปลายของถนนสายนี้ก่อนถึงอำเภอบ้านไร่ประมาณ 7 กิโลเมตร จะไปบรรจบกับถนนสายบ้านไร่-อุทัยธานี ซึ่งเป็นถนนราดยางระยะทางประมาณ 80 กิโลเมตร ดังนั้นชาวบ้านในหมู่บ้านและพื้นที่ใกล้เคียงสามารถใช้บริการของรถโดยสารประจำทางไปยังพื้นที่ซึ่งตั้งอยู่ตามเส้นทางดังกล่าวได้โดยสะดวก

นอกจากเส้นทางสายหลักที่ชาวบ้านใช้ในการเดินทางเป็นประจำดังได้กล่าวมาแล้ว ยังมีเส้นทางอื่น ๆ ที่ชาวบ้านบางส่วนใช้ในการเดินทางติดต่อกับชุมชน

ภาพที่ 5 สะพานข้ามลำน้ำที่ยังใช้จากไม่ได้

ภาพที่ 6 สะพานชั่วคราวที่ใช้ในการสำรวจปัจจุบัน (2534)

อื่น ๆ ที่ตนมีความสัมพันธ์ด้วยในด้านต่าง ๆ เช่น เส้นทางระหว่างอำเภอบ้านไร่กับอำเภอวัดสิงห์และอำเภอหันคาในจังหวัดชัยนาท เป็นต้น ช่วงระยะเวลาการเดินทางของชาวบ้านจะอยู่ระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอด่านช้างและอำเภอบ้านไร่เป็นส่วนมาก โดยเฉพาะในตัวอำเภอด่านช้าง ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 29 กิโลเมตรนั้น ชาวบ้านจะเดินทางไปติดต่อค้าขายกับเจ้าแก้วและนายทุนทางการเกษตร รวมถึงธนาคารพาณิชย์ต่าง ๆ ในเรื่องการกู้ยืมเงินทุน นอกจากการติดต่อในลักษณะดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านบางส่วนยังนำสินค้าที่เป็นผลผลิตจากไร่และสวนของตนเช่น มะพร้าว กล้วย หนาม ส้มโอ มะนาว เป็นต้น ไปขายที่ตลาดนัดอำเภอด่านช้างเป็นประจำทุกวันพระอีกด้วย ส่วนการติดต่อกับอำเภอบ้านรไ่นั้นส่วนใหญ่เป็นการติดต่อราชการ โรงพยาบาลหรือธนาคาร รวมถึงการไปซื้อของเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างไรก็ตามของที่ใช้ที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรขนาดใหญ่แล้วมักจะต้องไปยังอำเภอด่านช้าง ทั้งนี้เนื่องจากตัวอำเภอบ้านไร่มีขนาดเล็ก ร้านค้าขนาดใหญ่มีไม่มากนัก สินค้าต่าง ๆ จึงมีจำกัดกว่าตลาดอำเภอด่านช้าง

ประชากรของหมู่บ้าน

ประชากรของหมู่บ้านมีจำนวน 602 คน (เดือนธันวาคม 2532) คิดเป็นจำนวน 104 หลังคาเรือน (จากตารางที่ 1 ไม่รวมกลุ่มบ้านลาวโซึ่งที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่และอยู่ห่างออกไปประมาณ 5 กิโลเมตร อีกประมาณ 10 หลังคาเรือน) เป็นชาย 302 คน หญิง 300 คน แยกตามเพศและวัยได้ดังนี้

ตารางที่ 1 แสดงจำนวนประชากรแยกตามเพศและวัย

ช่วงอายุ (ปี)	ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม
0-4	21	18	39
5-9	30	22	52
10-14	29	23	52
15-19	33	42	75
20-24	30	35	65
25-29	33	31	64
30-34	22	28	50
35-39	21	21	42
40-44	12	9	21
45-49	13	12	25
50-54	11	12	23
55-59	17	17	34
60-64	9	13	22
65 ปีขึ้นไป	21	17	38
รวม	302	300	602

ที่มา : จากแบบสำรวจข้อมูลพื้นฐานหมู่บ้านโดยนักศึกษาฝึกงาน
อนามัย ธันวาคม 2532

จากตารางพบว่า จำนวนประชากรที่มีมากที่สุดคือประชากรที่อยู่ในช่วง
วัยแรงงานและวัยเจริญพันธุ์คือ อายุตั้งแต่ 15-49 ปี มีจำนวน 342 คน ซึ่งมาก

กว่าร้อยละ 50 ของจำนวนประชากรทั้งหมด ส่วนประชากรในวัยชราที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไปมีจำนวน 60 คน หรือร้อยละ 10 ในขณะที่ประชากรรุ่นล่าสุดในวัย 0-4 ปี มีจำนวนเพียง 39 คน คิดเป็นร้อยละ 6.5 ของประชากรทั้งหมดเท่านั้น จากตารางดังกล่าวทำให้พบว่าแนวโน้มการเพิ่มจำนวนประชากรของหมู่บ้านอาจลดลง โดยเฉพาะในปัจจุบันที่คู่สมรสใหม่นิยมการคุมกำเนิดมากขึ้น ทั้งนี้พบว่าร้อยละ 74 ของคู่สมรสได้มีการคุมกำเนิด รวมทั้งนิยมการมีบุตรเพียง 2-3 คนเท่านั้น ซึ่งต่างจากคู่สมรสที่อยู่ในวัย 40 ปีขึ้นไปแล้วที่มักจะมีบุตรกันเป็นจำนวนมากคือ 4-9 คน

ระบบสาธารณสุขปกศ

ก่อนหน้าปี พ.ศ. 2522 นั้น แม้ว่าชาวบ้านในหมู่บ้านจะสามารถเดินทางติดต่อค้าขายกับชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ภายนอกได้ แต่ก็เป็นที่ลำบากและเสี่ยงอันตราย เนื่องจากเส้นทางคมนาคมในช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นเพียงทางเกวียนและทางเดินเท้าเท่านั้น พาหนะที่ใช้เดินทางคือรถจักรยาน ล้อ และเกวียน หรือการหาบเดินเท้า จนถึงปี พ.ศ. 2515 ที่หมู่บ้านได้รับงบประมาณ (เงินผันคึกฤทธิ์) มาทำการตัดและปรับปรุงเส้นทางเก่าในหมู่บ้านให้อยู่ในสภาพที่สามารถใช้งานได้ดีขึ้นจนรถบรรทุกขนาดใหญ่สามารถวิ่งเข้ามารับพืชผลในหมู่บ้านได้ และต่อมาในปี พ.ศ. 2526 ได้มีการตัดถนนราดยางสายอุโมง-บ้านไร่ เชื่อมการคมนาคมระหว่างจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดอุทัยธานี โดยผ่านทางอำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี กับอำเภอบ้านไร่ จังหวัดอุทัยธานี เส้นทางนี้ตัดผ่านหมู่บ้านทัพคล้าย ซึ่งตั้งอยู่ติดกับหมู่บ้านทุ่งนา (เดิมเป็นหมู่บ้านเดียวกัน) รวมทั้งมีรถโดยสารประจำทางบริการวิ่งรับ-ส่ง ทำให้ชาวบ้านได้รับความสะดวกสบายในเรื่องเส้นทางคมนาคมกับภายนอกมากยิ่งขึ้น

นอกจากความสะดวกในเรื่องเส้นทางคมนาคมแล้ว ปัจจุบันชาวบ้านยังได้รับความสะดวกจากการที่ไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านในปี พ.ศ. 2529 ทำให้เกือบทุกครัวเรือนมีไฟฟ้าใช้ มีการซื้อหาอุปกรณ์และเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ใช้ไฟฟ้ามารใช้ภายในบ้านเรือนกันมากขึ้น รวมไปถึงพาหนะที่ใช้ในการเดินทางและบรรทุกขนส่งผลผลิตทางการเกษตร ดังตารางที่ 2 ที่แสดงให้เห็นถึงจำนวน

เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่มีการสำรวจในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2532 นอกจากนั้นในการสำรวจของคณะกรรมการหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2533 พบว่ามีบ้านเรือนที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้อยู่เพียง 29 หลังคาเรือนเท่านั้น (แสน จันทร, 2533 : 54 ปี) คราวเรือนที่ยังไม่มีการติดตั้งไฟฟ้านั้น ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากขาดเงินทุนในการซื้ออุปกรณ์สำหรับติดตั้งและเดินสายไฟฟ้าเข้าบ้าน ส่วนบางครัวเรือนนั้นยังไม่มี การปลูกสร้างบ้านเรือนที่ถาวร

ในเรื่องน้ำดื่มและน้ำใช้นั้น เกือบทุกครัวเรือนจะมีบ่อน้ำที่ขุดกันขึ้นเอง เพื่อใช้น้ำโดยเฉพาะต่างจากเดิมที่อาศัยน้ำในลำห้วยกระเสี้ยวเป็นหลักโดย "กิน

ตารางที่ 2 แสดงจำนวนเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในหมู่บ้าน

ประเภท	จำนวน
รถจักรยานยนต์	43 คัน
รถปิคอัพ	2 คัน
รถจักรยาน	31 คัน
รถตุ๊กบรรถทุกพีซีไร	5 คัน
ควายเหล็กไถนา	35 คัน
รถไถนาขนาดใหญ่	1 คัน
โทรทัศน์	27 เครื่อง
ตู้เย็น	9 ตู้
ปั้มน้ำ	35 เครื่อง

ที่มา : จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานของพนักงานอนามัยฝึกงาน
เดือนธันวาคม 2532

น้ำบ่อทราย" ที่ขุดไว้เป็นบ่อเล็ก ๆ ใกล้กับลำห้วย บ่อน้ำที่ใช้ดื่มและใช้กินในปัจจุบันของชาวบ้านแต่ละหลังคาเรือนเพียงจะมีการขุดกันขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2519-2520 นี้เอง ชาวบ้านในหมู่บ้านไม่นิยมเก็บน้ำฝนไว้ดื่มหรือใช้สอย เนื่องจากแหล่งน้ำธรรมชาติคือจากลำห้วยกระเสี้ยวและบ่อที่ขุดขึ้นนั้นมึน้ำที่สามารถบริโภคได้ตลอดปี ในปัจจุบันยังได้มีการใช้ประโยชน์จากไฟฟ้าในการดึงน้ำจากบ่อขึ้นมาใช้บนบ้านเรือนโดยการติดตั้งปั้มนสูบน้ำและต่อท่อน้ำเช่นเดียวกับน้ำประปา ทำให้ได้รับความสะดวกและประหยัดเวลามากขึ้น

การศึกษาและสุขอนามัย

โรงเรียนที่เด็ก ๆ ภายในหมู่บ้านเข้าเรียนในปัจจุบันคือ โรงเรียนบ้านทัพคล้าย ซึ่งเปิดสอนเฉพาะภาคบังคับตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-6 เท่านั้น โรงเรียนนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ของหมู่บ้านทัพคล้าย จึงมีเด็ก ๆ จากทั้งหมู่บ้านทัพคล้ายและหมู่บ้านทุ่งนามาเรียนร่วมกัน โดยมีจำนวนนักเรียนทั้งสิ้นในปัจจุบัน 219 คน และครู 10 คน (ปี 2534) นอกจากชั้นเรียนภาคบังคับแล้วโรงเรียนยังได้เปิดรับเด็กก่อนวัยเรียน แต่มิได้เป็นชั้นบังคับเรียนจึงมีเด็กเพียงบางส่วนเท่านั้นที่เข้าเรียน

เมื่อจบการศึกษาภาคบังคับแล้ว เด็กที่ต้องการเรียนต่อในชั้นมัธยมสามารถสอบเข้าเรียนได้ที่โรงเรียนบ้านไร่วิทยาคม ซึ่งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 8 กิโลเมตร เปิดสอนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-6 นอกจากนั้นก็มีเด็กบางคนไปเรียนต่อระดับมัธยมที่โรงเรียนในพื้นที่อำเภอหรือจังหวัดอื่น ๆ เช่น โรงเรียนในอำเภอหนองฉาง หรือโรงเรียนในตัวจังหวัดอุทัยธานี หรือโรงเรียนในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี อย่างไรก็ตาม เด็กส่วนใหญ่ในหมู่บ้านยังคงนิยมเรียนเพียงแค่จบการศึกษาภาคบังคับเท่านั้น ทั้งนี้จากการสำรวจข้อมูล กชช.2ค. ของคณะกรรมการหมู่บ้านในปี พ.ศ.2533 พบว่ามีเด็กอายุ 13-18 ปีที่กำลังเรียนในชั้นมัธยมต้นหรือสูงกว่ามีเพียงร้อยละ 35 ของจำนวนเด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับ ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาทางเศรษฐกิจของครอบครัวรวมถึงความสามารถของเด็กที่ไม่สามารถผ่านการสอบเข้าเรียนต่อได้ นอกจากนั้นทัศนคติของพ่อแม่ที่ไม่ส่งเสริมการเรียนต่อของเด็กและความต้องการแรงงานในการผลิตที่แรงงานในครัวเรือนก็ยังมีสำคัญอยู่มาก

ในด้านสุขอนามัยของชุมชนนั้น ชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงจะไปใช้บริการด้านการรักษาพยาบาลและสุขภาพอนามัยทั้งหลายจากสถานบริการสองแห่งคือ โรงพยาบาลอำเภอบ้านไร่ซึ่งตั้งอยู่ในตัวอำเภอห่างจากหมู่บ้านประมาณ 11 กิโลเมตร ในกรณีเจ็บป่วยหรือบาดเจ็บร้ายแรง แต่ถ้ากรณีที่เจ็บป่วยเพียงเล็กน้อยจะนิยมไปใช้บริการที่สถานีอนามัยประจำตำบล ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 5 กิโลเมตร โดยบริการส่วนใหญ่ที่ไปใช้ก็คือ การฉีดวัคซีนป้องกันโรคของเด็ก การฉีดหรือรับยาคุมกำเนิด การปฐมพยาบาลเบื้องต้นกรณีบาดเจ็บ นอกจากนี้ในหมู่บ้านปัจจุบันจะมีชาวบ้านที่ได้รับการอบรมทางด้านสาธารณสุขจากหน่วยงานราชการ ทำหน้าที่เป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) และผู้สื่อข่าวสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (ผสส.) ทำหน้าที่เป็นผู้คอยดูแลให้คำแนะนำเบื้องต้นแก่ชาวบ้านทางด้านสาธารณสุข และได้มีการจัดตั้งกองทุนภายในหมู่บ้านขึ้นมาเพื่อให้บริการแก่ชาวบ้านในด้านการรักษาโรคพื้นฐานอีกด้วย

นอกจากการบำบัดรักษาโรคแล้ว หมู่บ้านได้มีการรณรงค์ให้มีการสร้างส้วมเพื่อความสะอาดและป้องกันโรคระบาดต่าง ๆ โดยมีพนักงานอนามัยฝึกงานเข้ามาทำโครงการนี้ปี พ.ศ. 2532 จนถึงปัจจุบันจากการสำรวจข้อมูล กชช. 2ค. ในหมู่บ้านมีส้วมใช้แล้วจำนวน 80 หลังคาเรือน ทั้งนี้ได้จัดเป็นกองทุนทางด้านสาธารณสุข เพื่อดำเนินการในเรื่องการให้เงินทุนหมุนเวียนให้ชาวบ้านกู้ยืมเพื่อ

การทำมาหากิน

ในจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 104 ครัวเรือนที่ทำการสำรวจเก็บข้อมูลพบว่ามีจำนวน 103 ครัวเรือนมีอาชีพในภาคเกษตรกรรมได้แก่ การปลูกพืชไร่คือ ข้าวโพด มันสำปะหลัง ฝ้ายและอ้อย ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้หลักให้กับครัวเรือน นอกจากพืชเศรษฐกิจที่ปลูกเพื่อขายแล้ว ชาวบ้านยังคงนิยมปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ ไว้สำหรับบริโภคในชีวิตประจำวัน รวมทั้งมีการเลี้ยงสัตว์ไว้ใช้งานและขายเป็นรายได้อีกส่วนหนึ่งของครัวเรือนด้วย การประกอบกิจกรรมในการยังชีพของชาวบ้านปัจจุบันสามารถจัดแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ

การเกษตรกรรมและการหาของป่าเพื่อยังชีพแบบดั้งเดิม

การทำเกษตรกรรมประเภทนี้ได้แก่ การทำนา การปลูกข้าวไร่ ฝ้ายพันธุ์พื้นเมือง พริก บวบ แตงกวา น้ำเต้า แตงไทย ฟักทอง ถั่วปี มะเขือ มะละกอ ฯ รวมไปถึงพืชสวนครัวเช่น ตะไคร้ มะนาว มะกรูด ฯ นอกจากนี้ยังเป็นพวกพืชยืนต้นที่เป็นไม้ผลเช่น ขนุน น้อยหน่า กล้วย อ้อย มะพร้าว มะม่วง ส้มโอ ฯ รวมไปถึงหมากและพลู

พืชที่ชาวบ้านใช้ในการบริโภคนอกจากที่ปลูกเองแล้วยังได้มาจากเก็บหรือหามาจากป่าเช่น หน่อไม้ เห็ด ผักและผลไม้ป่าบางชนิด ซึ่งมักจะมีชุกชุมในช่วงฤดูฝน การเก็บของป่านี้ชาวบ้านมักจะออกไปพร้อม ๆ กันเป็นกลุ่ม และนอกจากพืชที่ใช้บริโภคแล้วยังมีการเก็บพืชที่ใช้เป็นยารักษาโรคจากป่าอีกด้วยซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "ยารากไม้" รวมถึงพืชบางชนิดที่เก็บมาเพื่อใช้ประโยชน์ด้านอื่น ๆ เช่น ย้อมสีหรือนำมาทำเครื่องมือจักสานโดยเฉพาะไม้ไผ่และหวายเพราะเป็นพืชที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของชาวบ้านมากโดยนำมาใช้ในวิถีประจำวันเช่น กระจุง กระจอ ตะกร้า กระจดง ไม้ฉากเก็บข้าวโพด ไม้บังรุ่งหยอดข้าวโพด-ข้าวไร่ รวมถึงเครื่องมือในการจับปลาและดักสัตว์ต่าง ๆ มากมาย

นอกจากพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่หาได้จากป่าแล้ว ยังมีการจับปลามาบริโภคอีกด้วย แต่ในปัจจุบันคงมีแต่สัตว์เล็ก ๆ เท่านั้นที่ยังคงมีเหลืออยู่ได้แก่ นก กระจาดย ไข่ปลา อัน ตุ่น เนื่องจากป่าที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันมีสภาพเป็นเพียงป่าโปร่งหรือป่าไผ่พื้นที่แคบ ๆ ซึ่งยังมีได้ทำการบุกเบิกเปิดหน้าดินเพื่อทำการเพาะปลูก เครื่องมือที่ใช้ในการจับสัตว์เหล่านี้ได้แก่ ปืนลูกซอง และเครื่องดักสัตว์พื้นบ้านต่าง ๆ ที่ประดิษฐ์กันขึ้นเองในชุมชน รวมถึงการใช้แห สวิง ตาข่าย ฯ ต่าง ๆ จับปลาจากลำห้วยกระเสี้ยวและตามแหล่งน้ำอื่น ๆ มาเป็นอาหารด้วยเช่นเดียวกัน

นอกจากสัตว์ที่ต้องออกไปล่าหรือจับมาจากในป่าแล้ว ชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนจะเลี้ยงสัตว์เช่น เป็ด ไข่ไว้บริโภค เลี้ยงสุนัขไว้เฝ้าบ้าน นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงวัว ควาย ไข่ใช้งาน เทียมล้อบรรทุกของ หรือไถพื้นที่บ้างเล็กน้อย โดยส่วนใหญ่มักจะเลี้ยงไว้เพื่อขายโดยตรง ซึ่งจากการเก็บข้อมูลพบว่า ในจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 104 หลังคาเรือนนั้นมีควายอยู่ 19 หลังคาเรือน ในจำนวนนี้มี

13 หลังคาเรือนที่เลี้ยงไว้จำนวน 1-5 ตัว 5 หลังคาเรือนที่เลี้ยงไว้ 6-10 ตัว มีเพียงหลังคาเรือนเดียวเท่านั้นที่เลี้ยงถึง 15 ตัว

การเกษตรกรรมเพื่อการค้า

ได้แก่ การปลูกพืชไร่ชนิดต่าง ๆ ที่จัดเป็นพืชเศรษฐกิจ (cash crop) โดยมีการนำพันธุ์พืชใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาปลูกในชุมชนได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ มันสำปะหลัง ฝ้ายพันธุ์ต่างประเทศ อ้อยและไหมพันธุ์ญี่ปุ่น (รายละเอียดจะกล่าวในบทที่ 4) นอกจากการปลูกพืชดังกล่าวเพื่อขายแล้ว ในบางครัวเรือนยังมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้าโดยตรง ได้แก่ วัวและหมู ทั้งนี้จากการเก็บข้อมูลพบว่า มีครัวเรือนที่เลี้ยงวัวอยู่ 21 ครัวเรือน และเลี้ยงหมู 32 ครัวเรือน จากจำนวนทั้งหมด 104 ครัวเรือน ส่วนมากจะเลี้ยงกันครัวเรือนละ 5-10 ตัว มีเพียงครัวเรือนเดียวเท่านั้นที่มีการเลี้ยงวัวฝูงจำนวนมากคือ 50 ตัวสำหรับวัว ส่วนหมูนั้นจะเลี้ยงกัน 1-5 ตัวเท่านั้นในแต่ละหลังคาเรือน

การประกอบกิจกรรมในภาคการเกษตรของชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำควบคู่กันทั้งปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ หรือสำหรับครัวเรือนที่มีการปลูกพืชโดยไม่เลี้ยงสัตว์เพื่อขายก็จะปลูกพืชทั้งในไร่และนา อย่างน้อยสองชนิดขึ้นไป โดยเฉพาะการปลูกข้าวควบคู่ไปกับการปลูกพืชไร่ชนิดอื่นพบว่ามีจำนวนถึง 68 ครัวเรือนจากจำนวนทั้งหมด 104 ครัวเรือน ที่เหลือเป็นการปลูกเฉพาะพืชไร่ 2-3 ชนิดควบคู่กันและมีเพียง 4 ครัวเรือนเท่านั้นที่ไม่ได้ประกอบอาชีพทางการเกษตร ดังนั้นชาวบ้านจะมีรายได้จากการขายพืชไร่ชนิดต่าง ๆ หมุนเวียนเข้าสู่ครัวเรือนประมาณ 1-2 ครั้งต่อปีตามกำหนดรอบการเพาะปลูกของพืชแต่ละชนิดที่แต่ละครัวเรือนทำการผลิตในปีนั้น

นอกจากอาชีพและรายได้หลักจากกิจกรรมในภาคการเกษตรแล้ว ชาวบ้านบางครัวเรือนยังมีรายได้เสริมจากการประกอบกิจกรรมนอกภาคเกษตร รวมถึงเป็นรายได้และอาชีพหลักสำหรับบางครัวเรือนอีกด้วย โดยมีกิจกรรมนอกภาคการเกษตรต่าง ๆ แสดงให้เห็นในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 แสดงประเภทกิจกรรมอื่นที่ไม่ใช่การเพาะปลูกและจำนวน
ผู้ประกอบการในลักษณะที่เป็นอาชีพหลัก-รองกับการเพาะปลูก

ประเภทกิจกรรมหลัก-รอง	จำนวนผู้ประกอบการ (หลังคาเรือน)
ค้าขายอย่างเดียว	1
ค้าขาย/เลี้ยงสัตว์/ทำนา	1
ค้าขาย/รับสี่ขาวโพลด	1
ทำไร่/ค้าขาย/ตัดเสื่อ/ทำนา	1
ทำไร่/ซ่อม-ปะยาง/รับจ้างขนพืชไร่/ค้าขาย/ทำนา	1
ทำไร่/ค้าขาย/รับจ้างเลี้ยงสัตว์/ทำนา	1
ทำไร่/ค้าขาย	1
ทำไร่/ตัดผม/ทำนา	1
ทำไร่/ตัดผม/รับขนส่งพืชไร่/ทำนา	1
ทำไร่/รับขนส่งพืชไร่/ทำนา	2
ทำไร่/รับเหมามันสำปะหลัง/เลี้ยงหมู	2
ทำไร่/เลี้ยงหมู/ทำโรงสี/ทำนา	3
ทำไร่/โรงสี	1
ทำไร่/เลี้ยงหมู/ค้าขาย/ทำนา	1
รับจ้างไถที่ดิน/รับจ้างขนส่งทั่วไป/ทำไร่	1

ที่มา : จากการสำรวจและเก็บข้อมูลในหมู่บ้านเดือนกุมภาพันธ์ 2533

จะเห็นว่า มีจำนวนผู้ประกอบการที่มีรายได้หลักจากการทำกิจกรรมนอกภาคการเกษตรเพียง 4 หลังคาเรือนเท่านั้นจากรายง โดยที่ผู้ประกอบการรายอื่น ๆ แม้ว่าจะทำกิจกรรมหลายประเภทแต่ยังคงพึ่งพิงรายได้หลักจากการผลิตในภาคการเกษตรทั้งสิ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมนอกภาคการเกษตรส่วนใหญ่นั้นเป็นเพียงที่มาของรายได้เสริมสำหรับชาวบ้านเท่านั้น

นอกจากรายได้โดยตรงจากการประกอบกิจกรรมทั้งในและนอกภาคการเกษตรแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีรายได้ทางอ้อมจากภาคการเกษตรในฐานะของการเป็นแรงงานรับจ้างให้แก่อันและกันอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวที่สามารถทำรายได้ที่เป็นตัวเงินแล้ว ยังมีกิจกรรมทางด้านหัตถกรรมที่เกือบทุกครัวเรือนสามารถทำได้เองคืองานจักสาน เครื่องมือ เครื่องใช้ซึ่งมักจะเป็นงานของผู้ชาย และงานทอผ้า เครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ซึ่งเป็นงานของผู้หญิง งานหัตถกรรมเหล่านี้เป็นงานที่เรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์มาจากบรรพบุรุษโดยการนำทรัพยากรธรรมชาติมาปรับใช้ในการดำรงชีวิต ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับวิถีชีวิตนั้นจะเห็นได้จากเครื่องมือเครื่องใช้ในงานหัตถกรรมเช่น กระจับปี่ ตะกร้า เครื่องมือในการทอผ้า เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม

ปัจจุบันงานด้านหัตถกรรมทั้งการจักสานและทอผ้ายังคงทำกันอยู่ในชุมชน แต่ปริมาณลดลงเนื่องจากมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ผลิตจากโรงงาน รวมไปถึงเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มเข้ามาขายหรือหาซื้อได้ในราคาถูกตามท้องตลาด งานหัตถกรรมในส่วนที่เหลืออยู่ปัจจุบันทำเพื่อมุ่งประโยชน์ในการใช้สอยและเพื่อใช้ในการทำบุญหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ในรอบปี นอกจากนี้จะทำเป็นจำนวนมากจนเหลือเก็บไว้ใช้และมีผู้มาขอซื้อจึงจะขาย อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้มีฝีมือก็อาจมีการว่าจ้างกันเป็นกรณีไป เช่นในการทอผ้า ผู้ว่าจ้างอาจซื้อด้ายหรือจัดหาฝ้ายมาให้ผู้ทอ เมื่อทอเสร็จแล้วก็จะแบ่งผ้าที่ทอได้คนละครึ่งระหว่างเจ้าของฝ้ายหรือผู้ว่าจ้างนั้นกับผู้ทอ

บ้านเรือนที่อยู่อาศัยและชีวิตความเป็นอยู่

การตั้งบ้านเรือนภายในหมู่บ้านจะมีลักษณะที่กระจุกตัวหนาแน่นอยู่บริเวณใกล้วัดและลำห้วยแล้วจึงกระจายห่างออกไปในบริเวณที่เป็นที่ดินทำกินซึ่งมักจะเป็น

บ้านเรือนที่มีการแยกครัวเรือนออกจากครัวเรือนใหญ่ภายหลังจากการแต่งงานของสมาชิกในครัวเรือน บริเวณแรกที่มีบ้านเรือนอยู่หนาแน่นเรียกว่า "กลุ่มบ้านใหญ่" ส่วนบริเวณที่อยู่ห่างออกไปอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่า "กลุ่มบ้านน้อย"

บ้านเรือนที่อยู่อาศัยโดยทั่วไปสร้างด้วยไม้เนื้อแข็ง ใต้ถุนสูงกันน้ำท่วม เนื่องจากที่ตั้งหมู่บ้านอยู่บริเวณที่ต่ำติดลำห้วยกระเสี้ยว ซึ่งมักจะมีน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากเกือบทุกปี บริเวณใต้ถุนบ้านจึงสามารถใช้ประโยชน์เป็นที่เก็บเครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ทางการเกษตรและเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน รวมไปถึงใช้เป็นที่พักผ่อน (ควายเหล็ก) รอมอเตอร์ไซด์ จักรยานและวางหูกทอผ้า นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่พักผ่อนและทำกิจกรรมในยามว่าง งานหัตถกรรม เลี้ยงเด็ก และเป็นสังสรรค์กันของคนในบ้านและบ้านใกล้เคียง รวมทั้งบางบ้านยังกันที่บางส่วนไว้เป็นที่อยู่ของไก่และสุนัขด้วย

บันไดบ้านนั้นมักไม่ทำติดกับตัวบ้านเป็นการถาวร จึงสามารถยกหรือเคลื่อนย้ายได้ตามต้องการ มีลักษณะเช่นเดียวกับบ้านเรือนแบบเก่า ในยามค่ำคืนหรือเวลาไม่มีคนอยู่บ้านก็มักจะยกบันไดออกหรือใช้แผ่นสังกะสีปิดเพื่อกันสัตว์เลี้ยงชั้นบนบ้าน ตัวเรือนมักมีนอกชานหรือเป็นพื้นที่ที่เปิดโล่งที่ใช้เป็นพื้นที่ทำครัวเก็บอุปกรณ์และอาหารที่สำรองไว้ เหนือครัวไฟมักจะแขวนของแห้งต่าง ๆ ที่เก็บไว้กิน เช่น พริก หอม กระเทียม ไปจนถึงปลาแห้งหรือปลาอย่าง พื้นที่บริเวณนี้ส่วนหนึ่งจะใช้เป็นที่ล้างถ้วยชาม ซึ่งจะมีโถงน้ำตั้งอยู่ด้วย ใกล้เคียง ๆ โถงน้ำบางครัวเรือนจะปลูกพืชสวนครัวบางอย่างสำหรับหยิบเก็บมาใช้ได้สะดวกในการประกอบอาหาร รวมไปถึงไม้ดอกและว่านสมุนไพรบางชนิดโดยปลูกไว้ในกะละมังหรือกระป๋องที่ใช้งานไม่ได้แล้ว พื้นที่ที่เปิดโล่งไว้นี้ บางครั้งยังใช้เป็นที่พักผลผลิตทางการเกษตรที่นำมาจากไร่ชั่วคราวในช่วงรอการจำหน่ายเช่น ข้าวโพด ฝ้าย เป็นต้น

บริเวณเหนือพื้นที่ดังกล่าวจะมีพื้นที่ยกยกระดับขึ้นไปอีกเล็กน้อย มีบริเวณค่อนข้างกว้างและนิยมเปิดโล่งเช่นเดียวกันโดยไม่มีการทำฝาหรือประตู บริเวณนี้ใช้เป็นพื้นที่เอนกประสงค์ในยามปกติเช่น กินข้าว นั่งเล่น นั่งทำงาน หัตถกรรมจักสานและรวมถึงเป็นที่นอนของสมาชิกในครัวเรือนที่เป็นชาย ส่วนในช่วงเวลาพิเศษคือมีงานประเพณีกรรมต่าง ๆ ในบ้านเช่น แต่งงาน งานบวช

งานศพ สะเดาะเคราะห์ต่าง ๆ ของสมาชิก บริเวณนี้จะใช้เป็นที่รับแขกที่มาร่วมงานเป็นที่กินเลี้ยงและประกอบพิธีกรรมไปด้วย ส่วนหนึ่งของพื้นที่บริเวณนี้จะกันเป็นห้องไว้เพียง 1-2 ห้องเท่านั้น เพื่อให้ลูกสาวที่ยังไม่แต่งงานหรือพ่อ-แม่นอนในห้องนอนของหัวหน้าครัวเรือนจะใช้เป็นที่เก็บ "ของรักษา" หรือผีบรรพบุรุษของครอบครัวด้วย ลูกชายที่ยังโสดจะใช้พื้นที่เอนกประสงค์ดังกล่าวเป็นที่นอนไปด้วย ส่วนสมาชิกในครัวเรือนที่เพิ่งแต่งงานใหม่ยังไม่ได้แยกบ้านออกไปก็มักจะกันห้องให้อยู่กันเฉพาะสามี-ภรรยาอีกห้องหนึ่ง

หลังคาบ้านส่วนใหญ่ในปัจจุบันจะมุงด้วยสังกะสี แต่ยังมีบางบ้านที่สร้างมาเก่าแก่มักจะมุงด้วยกระเบื้อง บางบ้านที่เพิ่งแยกเรือนออกไปจากบ้านพ่อแม่ก็อาจอยู่ในลักษณะที่เป็นบ้านเล็ก ๆ มุงด้วยหญ้าคา บริเวณใกล้กับตัวบ้านจะเป็นที่ตั้งของยุ้งข้าว ขนาดของยุ้งข้าวจะเป็นตัวบอกถึงขนาดและจำนวนสมาชิกในครัวเรือนได้เพราะครัวเรือนที่มีสมาชิกมากจะสร้างยุ้งข้าวขนาดใหญ่เนื่องจากต้องปลูกข้าวให้ได้ปริมาณที่จะพอเพียงบริโภค ยุ้งข้าวมักจะสร้างด้วยไม้โดยมีฝาที่ทำด้วยไม้ไผ่สานขัดกันและทาด้วยขี้ควาย หลังคามุงหญ้าคาหรือสังกะสี บริเวณใต้ถุนยุ้งข้าวมักใช้เป็นที่เก็บของหรือทำเป็นเล้าหมู หรือเล้าเป็ดไก่ ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่เลี้ยงหมูเพียงตัวเดียวมักไม่นิยมทำเล้าแต่จะใช้เชือกผูกไว้ตามใต้ถุนยุ้งข้าวหรือต้นไม้แทน

ใกล้กับตัวเรือนจะมีบ่อน้ำที่ชาวบ้านขุดไว้ใช้ดื่มและใช้สอยในชีวิตประจำวัน นอกจากบ่อน้ำแล้วสำหรับบ้านที่เลี้ยงวัว-ควายก็จะทำคอกไว้ใกล้ ๆ บ้านของตน ส่วนส้วมจะสร้างให้อยู่ไกลออกไปจากบ่อน้ำมากพอควร ปัจจุบันครัวเรือนที่เป็นพี่น้องซึ่งมีบ้านอยู่ติดกันมักจะใช้บ่อน้ำร่วมกัน รวมไปถึงการใช้ส้วมร่วมกันก็มีอยู่บ้าง

ชาวบ้านนิยมปลูกบ้านเรือนติดต่อกันไปตลอดแนวสองด้านของถนนลูกรังที่ตัดผ่านกลางหมู่บ้านซึ่งเป็นถนนที่ตัดข้ามลำห้วยกระเสี้ยวมาจากบ้านทัพคล้ายหมู่ 2 การปลูกบ้านไม่นิยมทำรั้วจึงไม่มีเครื่องหมายที่แสดงขอบเขตพื้นที่ที่ชัดเจนแต่จะรู้กันเองว่าอาณาเขตพื้นที่บ้านของตนนั้นมีแค่ไหน ดังนั้นในยามว่างชาวบ้านที่อยู่ใกล้กันซึ่งมักจะเป็นเครือญาติกันอยู่จะนิยมมาจับกลุ่มพูดคุยสังสรรค์กันบริเวณใต้ถุนบ้านใดบ้านหนึ่ง ส่วนใหญ่มักเป็นบ้านที่กำลังทำกิจกรรมบางอย่างอยู่เช่น ทอผ้า เป็นต้น

ภาพที่ 8 สภาพบ้านเรือน บ่อน้ำโยกแบบโบราณและสวนป่าชุมชนหลังหมู่บ้าน

ภาพที่ 9 ยี่งฉางข้าวและบ่อน้ำแบบใหม่ที่ใช้เครื่องสูบน้ำ

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนแบบนี้ทำให้การไปมาหาสู่ทำได้ตลอดเวลาทั้งในยามปกติ และในยามที่มีปัญหา ความเดือดร้อนหรือเจ็บไข้ไม่สบายรวมไปถึงการไปช่วยเหลือกันในรูปแบบงานเวลาที่มืงานประเพณีของแต่ละบ้าน ซึ่งนอกจากจะช่วยเหลือเรื่องเงินหรือสิ่งของแล้ว การแลกเปลี่ยนของกำนัลที่เป็นอาหารหรือพืชผักผลไม้กันระหว่างครัวเรือนใกล้เคียงกันหรือที่เป็นญาติพี่น้องกันยังกระทำกันเป็นปกติทั่วไป ปัญหาอาชญากรรมร้ายแรงยังไม่เคยเกิดขึ้น หรือแม้แต่ปัญหาเรื่องลักขโมยในหมู่บ้านก็เกิดขึ้นน้อยมากและมักเกิดจากบุคคลภายนอก

อาหารที่บริโภคในชีวิตประจำวันคือข้าวเจ้าที่ปลูกกันเองเป็นหลัก การหุงต้มปัจจุบันยังใช้เตาฟืนและเตาถ่านเป็นส่วนมาก โดยจะทำการเผาถ่านไว้ใช้กันเอง มีการเริ่มหันมาใช้เตาแก๊สกัน บางบ้านรวมไปถึงหม้อหุงข้าวไฟฟ้าที่เข้ามาพร้อมกับเครื่องอำนวยความสะดวกที่ใช้ไฟฟ้าอื่น ๆ กับข้าวที่นิยมกินเป็นอาหารหลักได้แก่ น้ำพริกชนิดต่าง ๆ ผักดิบ ผักต้มและอาหารประเภทต้ม-แกง แต่ไม่นิยมกินอาหารประเภทที่ต้องใช้น้ำมันปรุง อาหารเกือบทุกชนิดมักจะมีปลาร้าเป็นเครื่องปรุงรสอยู่ด้วยเสมอ

พืชผักหรือวัตถุดิบที่นำมาใช้ในการปรุงอาหารนั้นส่วนใหญ่เป็นพืชผักที่ปลูกกันเองในไร่หรือเก็บจากธรรมชาติเช่น เห็ดและหน่อไม้ ถั่วปี แตง บวบ มะเขือเทศ ฟักทอง น้ำเต้าและที่หยอดปลูกพร้อมข้าวในไร่ พริก มะละกอ มะเขือ เป็นต้น ที่ปลูกไว้บริเวณโพนดิน ส่วนอาหารหลักประเภทโปรตีนที่บริโภคกันมากกว่าอย่างอื่นคือปลา ทั้งในรูปของปลาแห้ง ปลาอย่างและปลาสดจากแหล่งน้ำในหมู่บ้านคือลำห้วย แต่ชาวบ้านไม่นิยมนำปลาที่จับได้นี้มาทำปลาร้าเพราะปลาที่จับได้นำมาทำปลาร้าไม่อร่อย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าชาวบ้านในหมู่บ้านนิยมกินปลาร้าที่มาจากภายนอกมาตั้งแต่สมัยโบราณที่ต้องนำพืชผักออกไปแลกเปลี่ยนกับพวกที่ทำนาเอาไว้กันในแต่ละปี

นอกจากปลาแล้วก็มีเป็ด ไก่ ที่บริโภคทั้งเนื้อและไข่ เนื้อหมูที่บริโภคกันบ้างมักจะซื้อจากร้านค้า ส่วนที่เลี้ยงไว้เน้นเลี้ยงไว้เพื่อขายและใช้ประโยชน์ในเวลาว่างพิธีกรรมในบ้านที่ต้องเลี้ยงแขกเป็นจำนวนมากจึงจะฆ่าหมู การล้มสัตว์ใหญ่เพื่อบริโภคนั้นไม่เป็นที่นิยมกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ แม้แต่เมื่อสัตว์เช่น วัว ควาย ตายลงก็ยังนำซากไปทิ้ง หรือหมูก็นับเป็นสัตว์ที่เพิ่งจะนำมาเลี้ยงเมื่อไม่นานมานี้

ภาพที่ 10 เขาแรงกับตำข้าวเหนียว

ภาพที่ 11 การหีบอ้อยแบบโบราณ

ปัจจุบันการบริโภคเนื้อสัตว์เหล่านี้มีปริมาณมากขึ้นแต่ก็เฉพาะในช่วงที่มีงานพิธีกรรมเท่านั้น เวลาปกติเกือบจะไม่มีการบริโภคกันเลย การบริโภคเนื้อวัว-ควายมักมีสาเหตุจากวัวประสบอุบัติเหตุ ซากหักหรือถูกงูกัด ฯ โดยจะแบ่งไปให้ญาติพี่น้องใกล้เคียงหรือขายให้กับชาวบ้านทั่วไปในหมู่บ้านที่มีมักจะอยู่ในลักษณะที่ช่วยกันซื้อมากกว่าต้องการบริโภค

ปัจจุบันมีร้านค้าที่กลายมาเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่งของชาวบ้านโดยเฉพาะในฤดูแล้งที่สินค้าและอาหารต่าง ๆ จะขาด แต่มีมักจะขายได้น้อยในช่วงฤดูฝน

ส่วนอาหารหวานประเภทขนมต่าง ๆ นั้นมักทำจากข้าวเหนียว น้ำตาล และมะพร้าวเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ส่วนใหญ่มักจะใช้เวลาที่มีงานบุญประเพณีประจำเทศกาลซึ่งเป็นขนมเฉพาะเทศกาลนั้น เช่น ข้าวกระยาสารในงานบุญ ข้าวสากเดือนสิบ (กันยายน) เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีการทำขนมกินกันเองในครัวเรือนกันบ่อย ๆ เนื่องจากมีวัตถุดิบอยู่แล้วคือข้าวเหนียวและมะพร้าว หรือพืชประเภทที่ปลูกเองและนำมาใช้ทำขนมได้ เช่น กล้วย พักทอง มันเทศ เป็นต้น สิ่งที่ต้องซื้อจึงมีเพียงน้ำตาลเท่านั้น ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านจะใช้น้ำตาลอ้อยที่หีบและเคี้ยวเอง แต่ปัจจุบันมีครัวเรือนที่ยังหีบอ้อยและเคี้ยวน้ำตาลไว้กินเองอยู่เพียง 1-2 หลังคาเรือนเท่านั้น เนื่องจากกรรมวิธีการทำต้องใช้เวลาและแรงงานมาก ไม่สอดคล้องกับสภาวะปัจจุบันที่ต้องนำแรงงานส่วนใหญ่ไปใช้ในกระบวนการผลิตพืชเศรษฐกิจที่ระบบการผลิตไม่เอื้ออำนวยเช่นเดิม

การดำเนินชีวิตประจำวัน (ดูตารางที่ 2.4 ประกอบ)

ในฤดูกาลผลิตที่มีการทำกิจกรรมในไร่นา ชาวบ้านจะเตรียมตัวออกไปไต่ไร่กันในตอนเช้า โดยผู้ชายจะเป็นคนเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ รวมถึงวัว ควาย รถ หรือล้อที่จะต้องบรรทุกคนและของออกไปยังไร่นา ผู้หญิงจะเป็นผู้เตรียมเรื่องอาหารการกินให้เด็ก ๆ ที่ต้องไปโรงเรียนรวมถึงอาหารและน้ำที่ต้องนำออกไปกินในไร่นาด้วยในตอนพักกลางวัน ดังนั้นในตอนเช้าเจ็ดถึงแปดนาฬิกา จะเห็นรถตุ๊กซึ่งก็คือรถไถน่านำมาพ่วงกระบะตอนท้ายบ้าง หรือล้อเทียมควายบ้าง

ตารางที่ 4 แสดงกิจกรรมการผลิตพืชที่สำคัญของหมู่บ้านในรอบปี
แสดงกิจกรรมทางสังคมและการแข่งขันในรอบปี

กิจกรรมการผลิต	กิจกรรมทางสังคมและ	ช่วงเวลา
พืช	กิจกรรม	หมายเหตุ
ข้าวโพด	ทำขั้วข้าว, บุญข้าวเจ้า, กำฟ้า	มีค. เมย. พค. มีช. กค. สค. กย. ตค. พย. ธค. มค. กพ.
หยอด	งานบุญประจำปี, ทำบุญให้คนตาย	
ค้ายหญ้า	หัตถกรรม, ทอผ้า	
เก็บ	งานพัฒนา, นันทนาการต่าง ๆ	
มันสำ-	แต่งงาน	
ปะหลัง	บุญสงกรานต์	
ค้ายหญ้า	เลี้ยงปี, ไหว้ของรักษา, ไหว้	
ซุด, เก็บต้นมันฯ	พ่อใหญ่แม่ใหญ่, ฟ้าไร่นา	
ฝ้าย	แซกข้าว, ปลุกพืชสวนครัว	
	หาหน่อไม้, เหน็ด	
	บวชพระ	
	เข้าพรรษา, เลี้ยงผลไม้เจ้าบ้าน	
	จับปลา	

ตารางที่ 4 (ต่อ)

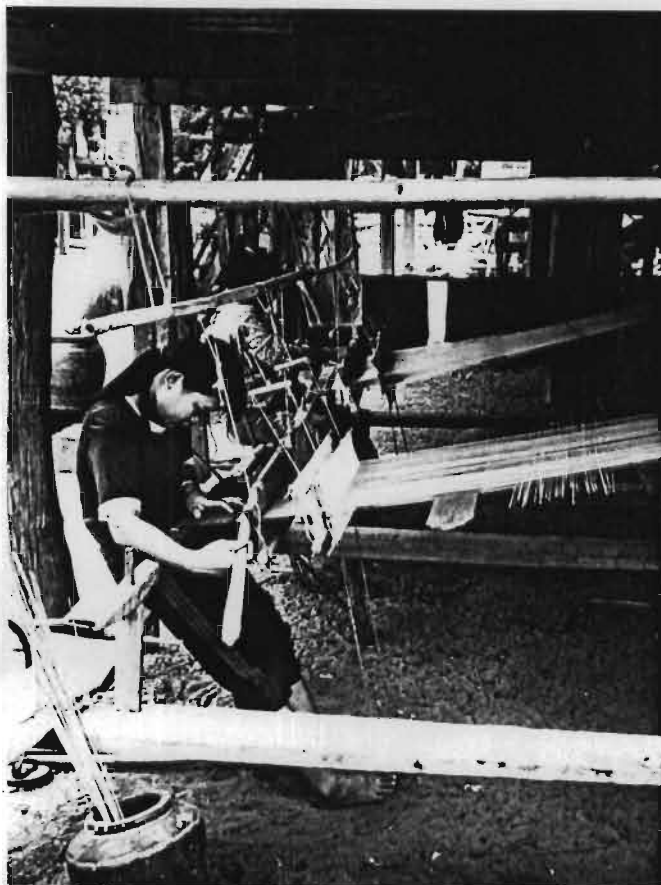
กิจกรรมการผลิต	กิจกรรมทางสังคมและ	ช่วงเวลา	หมายเหตุ
พืช	การยังชีพ	ม.ค. เมษ. พค. มิย. กค. สค. กย. ตค. พย. ธค. มค. กพ.	
ข้าวไร่	ทำปลาร้า บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสารท บุญออกพรรษา เลอฮาม		
ข้าวนา	ศึกบตรเทว, ลอยกระทง เกษขาวตาแฮก บุญจีน ตักสิต, หนุ, หนก ฯ		

หมายเหตุ : วันหยุดประจำคือกวันพระ และวันที่มีการเผาศพ แยกจากนี้ก็จะหยุดเพื่อไปช่วยงานพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตอื่น ๆ เช่น
 แต่งงาน บวช ขึ้นบ้านใหม่ ฯ
 : ช่วงกิจกรรมการเพาะปลูก
 : ช่วงกิจกรรมทางสังคมและการยังชีพ

บรรทุกชาวบ้านในชุดเสื้อกางเกงหรือผ้าชิ้นสี่เหลี่ยม โปกผ้าและสวมหมวกใส่รองเท้าบูตยางซึ่งเป็นเครื่องแต่งกายสำหรับไปทำงานในไร่ บางครั้งก็อาจมีถุงมือผ้าติดตัวไปด้วยสำหรับสวมเวลาทำงานบางชนิดเช่น ถางป่า ตายหญ้าหรือเก็บข้าวโพด เป็นต้น รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น มีด ที่มีหลากหลายชนิดแล้วแต่ประเภทที่ต้องการใช้งาน จอบ เสียม แวก ขวาน กระบุงที่ชาวบ้านเรียกว่ากระซอ ปิ่นโต บรรจุอาหารและภาชนะใส่น้ำดื่มที่ปัจจุบันนิยมใช้ขวดหรือแกลลอนบรรจุน้ำมันเครื่องที่ล้างสะอาดแล้ว ขบวนพาหนะเหล่านี้จะบ่าหน้าออกจากหมู่บ้านไปตามเส้นทางต่าง ๆ ที่จะออกไปยังที่ทำกินของตน บางคนไม่มีรถหรือล้อหรือที่ทำกินอยู่ไม่ไกลนักก็จะออกจากบ้านที่หลังและใช้วิธีเดินเท้าหรือขี่จักรยานไป หรือบางคนก็ใช้รถมอเตอร์ไซด์ขี่ออกไปทำไร่ก็มีบ้างเช่นกัน ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็เป็นเวลาที่เด็กนักเรียนทั้งหลายต่างก็ทยอยออกจากบ้านเพื่อไปโรงเรียน

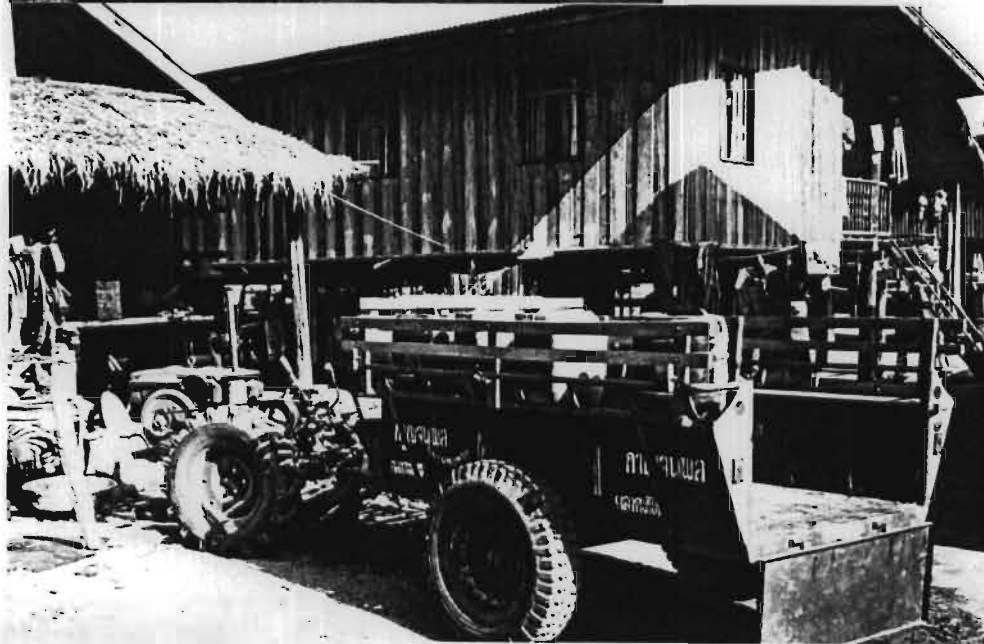
เวลากลางวันในหมู่บ้านจะค่อนข้างเงียบเพราะมีเพียงเด็กเล็ก ๆ ที่ยังไม่เข้าเรียนอยู่บ้านกับคนแก่ซึ่งจะเป็นผู้ดูแลและเฝ้าบ้านไปด้วย รวมถึงหญิงแม่ลูกอ่อนที่ยังไม่สามารถเอาลูกออกไปไรรนาดูด้วยได้ การประกอบกิจกรรมทางการผลิตในไร่นานั้น ชาวบ้านทุกครัวเรือนจะปลูก "หัวง" ไว้ในไร่ของตน สำหรับเป็นที่พักหลบแดดหลบฝน พักเหนื่อยกินอาหารกลางวัน รวมถึงเป็นที่เก็บผลผลิตในไร่ขณะที่การเก็บเกี่ยวยังไม่สิ้นสุดหรือรอการหว่านในฤดูการเพาะปลูก ในบางช่วงของฤดูการผลิตที่เร่งด่วนชาวบ้านบางครัวเรือนที่มีที่ทำกินอยู่ห่างจากชุมชนมากจะปิดบ้านและไปพักอาศัยอยู่ที่ห่างกันจนหมด จนสิ้นช่วงเวลาเร่งด่วนในการผลิตแล้วจึงกลับเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านตามปกติอีกครั้งหนึ่ง ดังนั้นที่ห่างจึงมีการปลูกสร้างให้สามารถอยู่อาศัยได้เช่นเดียวกับบ้าน แต่มีขนาดเล็กกว่าและใช้วัสดุที่ไม่คงทนถาวรเท่ากับบ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นไม้ไผ่และหญ้าคาเป็นหลัก โดยรอบ ๆ บริเวณห่างจะปลูกพืชผักต่าง ๆ ที่ใช้บริโภคในชีวิตประจำวันรวมทั้งไม้ยืนต้นและผลไม้ บนห่างจะมีอุปกรณ์ในการประกอบอาหารที่จำเป็นและเครื่องนอนเช่นเดียวกับที่บ้าน ชาวบ้านบางคนจะนำไก่ เป็ด หรือหมูไปเลี้ยงที่ห่างด้วยเช่นกัน

เวลาเย็นใกล้ค่ำจะเป็นเวลาที่หมู่บ้านเริ่มตึกคึกขึ้นอีกครั้งหนึ่งในฤดูการผลิตเพราะจะได้ยินเสียงเด็ก ๆ ที่กลับจากโรงเรียนแล้วออกมาวิ่งเล่นกัน แม่ลูก

ภาพที่ 12

ส่วนหนึ่งของใต้ถุนบ้าน
ยังใช้เป็นที่พักผ้าในช่วงว่าง
จากฤดูการผลิต

ภาพที่ 13 บ้านเรือนและรถตุ๊กที่ใช้บรรทุกของ

อ่อนอุ้มลูกออกมาเดินป้อนข้าวไปยังบ้านโน้นบ้านนี้ ในขณะที่เสียงเครื่องยนต์จากรถตุ๊กและระฆังจากคอกควายที่ออกไปในตอนเช้า เริ่มดังขึ้นอีกครั้ง เมื่อทยอยกลับเข้ามาสู่หมู่บ้าน ในกระบุง กระช่อจะเต็มไปด้วยพืชผักที่เก็บมาจากไร่สำหรับประกอบอาหารเย็น เสียงทักทายปราศรัยจะดังแข็งแรงแบนถนนไถ่ถามเรื่องราวต่าง ๆ ระหว่างกันก่อนที่ต่างจะแยกย้ายเข้าบ้านของตน ผู้หญิงจะจัดเตรียมหุงหาอาหารเย็น ตักน้ำ ดูแลความสะอาดของบ้านเรือน ฝ่ายชายจะดูแลเก็บอุปกรณ์เครื่องใช้ เครื่องมือผลผลิตที่เก็บเกี่ยวมาจากไร่ รวมไปถึงนำสัตว์เลี้ยงเข้าคอกหรือล่อกับหลักและก่อไฟไฉ่ย่างให้ หลังจากอาบน้ำแล้วสมาชิกในครัวเรือนจะได้มาอยู่พร้อมหน้ากันที่สำหรับอาหารซึ่งจะเป็นที่พูดคุยปรึกษาหารือหรือสื่อข้อมูลข่าวสารแก่กันในแต่ละวัน หรือวางแผนสำหรับกิจกรรมในวันต่อไป หลังจากนั้นอาจจะแยกไปดูโทรทัศน์ถ้าบ้านของตนมี หรือไปชอติดตามบ้านญาติอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ผู้หญิงและผู้ชายถ้ามีงานเย็บปักหรือจักสานที่ทำค้างไว้ก็จะเอาออกมานั่งทำกันต่อ รวมถึงการจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้สำหรับวันรุ่งขึ้นด้วย

ปัจจุบันฤดูที่ชาวบ้านว่างจากกิจกรรมการผลิตคือในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่เด็ก ๆ ก็อยู่ในช่วงของการปิดเทอมเช่นเดียวกัน ชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่กับบ้านทำงานหัตถกรรมจักสานเล็ก ๆ น้อย ๆ ผู้จะจักสานหรือซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากินเช่น เครื่องมือจับหรือดักสัตว์ เครื่องมือจับปลา ภาชนะสำหรับใส่สิ่งของ หรือซ่อมแซมบ้านเรือนทั้งของตนเองหรือไปช่วยเอาแรงกันกับบ้านอื่น ๆ ส่วนกิจกรรมหลักของผู้หญิงนั้นคือการทอผ้า โดยเกือบทุกบ้านเมื่อถึงฤดูแล้งจะพบที่ซึ่งเครื่องทอตั้งอยู่บริเวณใต้ถุนบ้าน ผู้หญิงที่ทอผ้าจะอยู่ในวัยตั้งแต่รุ่นสาวไปจนถึงวัยชรา ผ้าที่ทอส่วนใหญ่จะเป็นผ้าที่ใช้ในครัวเรือนสำหรับสมาชิก นอกจากนี้ในช่วงนี้ยังเป็นช่วงของงานบุญประจำปีที่สำคัญคืองานบุญสงกรานต์และงานประเพณีปิดบ้านเลี้ยงปีแก่เจ้าบ้านอีกด้วย บรรยากาศของหมู่บ้านในช่วงนี้จึงค่อนข้างคึกคักสนุกสนานไม่เงียบเหงาเหมือนในช่วงของฤดูการผลิต

ความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์และประวัติการตั้งถิ่นฐาน

ดังได้กล่าวแล้วว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอบ้านไร่รวมไปถึงบริเวณเขตติดต่อกับอำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี จังหวัดตากและจังหวัดกาญจนบุรี จะ

เป็นที่ตั้งชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม เช่น กะเหรี่ยง ชะมู มอญ ลาว เป็นต้น โดยกลุ่มชาติพันธุ์ลาวส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่บริเวณที่ราบในเขตของตำบลทัพหลวงรวมทั้งกระจายอยู่ในบริเวณตำบลใกล้เคียงในท้องที่ต่าง ๆ ดังกล่าว

กลุ่มคนลาวหรือกลุ่มชาติพันธุ์ลาวดังกล่าวจะมีความแตกต่างกับกลุ่มคนลาวทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง ลาวเมืองไทย ว่า "...การเข้ามาอยู่ในดินแดนไทยของคนลาวนั้นอาจกล่าวได้ว่าเข้ามาในลักษณะสองอย่างด้วยกัน อย่างแรกเป็นการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งเป็นบ้านเป็นเมือง ส่วนใหญ่จะกระจายกันอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนอย่างที่สองคือถูกกวาดต้อนเข้ามา ส่วนใหญ่จะถูกนำมาอยู่ในเขตจังหวัดภาคกลาง บรรดาคนลาวที่เข้ามาทั้งสองลักษณะนี้ถ้าหากทำการศึกษาให้ละเอียดแล้วก็จะพบว่า เป็นกลุ่มคนที่มีเผ่าพันธุ์และถิ่นฐานต่าง ๆ กัน หาได้เป็นพวกเดียวกันทั้งหมดไม่..." (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2522:55-66) และจากลักษณะของภาษาและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในพื้นที่ต่างมีรายละเอียดแตกต่างไปจากกลุ่มคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงทำให้พอสรุปได้ว่ากลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในพื้นที่บริเวณนั้นเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศไทยในลักษณะที่สองดังกล่าวคือถูกกวาดต้อนเข้ามา กลุ่มชาติพันธุ์ลาวเหล่านี้จะเรียกชื่อกลุ่มของตนเองแตกต่างกันไป บางกลุ่มเรียกตนเองหรือถูกกลุ่มอื่นแยกแยะและเรียกชื่อว่า ลาวครั้งบ้าง ลาวกาบ้าง ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในหมู่บ้านทุ่งนาที่ได้เข้าไปทำการศึกษาวิจัยนี้เรียกตนเองว่า ลาวเวียง เนื่องจากมีถิ่นฐานเดิมอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวปัจจุบัน

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์จากปากคำผู้เฒ่าในหมู่บ้านหลายคนที่ได้รับบอกเล่าสืบต่อถึงประวัติความเป็นมาของตนเองจากปู่ย่าตายายว่าแต่เดิมบรรพบุรุษของพวกตนเป็นคนลาว ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์แต่ได้อพยพหนีศึกสงครามมายังประเทศไทยเมื่อครั้งที่เวียงจันทน์ถูกตีแตก (สัมภาษณ์พ่อเฒ่าทอง จันทร และพ่อเฒ่าพรมมา อายุ 87 และ 88 ปี) จนถึงกับมีการนำเอาเหตุการณ์นี้มาแต่งเป็นกลอนร่ำร้องบอกเล่าสืบต่อกันมาถึงลูกหลานโดยมีคำกล่าวว่

"เวียงจันทน์ฮ้าง สาวนางอย่าพ้าวหน่วย
มันจะไปปิดหัว แดงช่วงน่วยปาย..."

ซึ่งมีความหมายว่า "ถึงเวียงจันทน์จะร้างไป เจ้า (สาวนาง) ก็อย่าเพิ่งหน่ายหนี เปลี่ยนใจเพราะว่ามันก็เหมือนกับแดงช่วงลูกปลายเถาที่จะโตใหญ่ในตอนท้าย" (แสน จันทร, 2533:54 ปี) ผู้เฒ่าหลายคนยังเล่าให้ฟังว่าเมื่อครั้งที่ปู่ตายายเดินทาง ในช่วงการอพยพนั้น ...ต้องเอาปลอกแขน (กำไลข้อมือที่ทำด้วยเงิน:ผู้วิจัย) แลก ข้าวกินมาตามทาง...หาชุดหัวมันหัวกลอยมาต้มปนข้าวพอได้กิน... (บิน เฟิงอู่, 2533:65 ปี)

เมื่อได้สืบค้นจากหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันก็พบว่า ตั้งแต่ในช่วงรัชกาลที่ 1-4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการยกกองทัพขึ้นไปทำสงครามปราบปรามกบฏต่าง ๆ ที่เวียงจันทน์หลายครั้ง และมีการกวาดต้อนครอบครัวลาว เข้ามาไว้ในประเทศไทยบริเวณภาคกลางและภาคตะวันตกเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามก็ตามสงครามและการกวาดต้อนครั้งสำคัญที่สุดได้แก่ สงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ในรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2369 โดยครั้งนี้มีพระยาราชสุภาวดีเป็นแม่ทัพ โดยครั้งแรก เจ้าอนุวงศ์หนีรอดไปได้ สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระดำรัสว่า "...เมืองเวียงจันทน์นี้เป็นกบฏมาสองครั้งแล้วไม่ควรจะเอาไว้เป็นบ้านเป็นเมืองให้อยู่สืบไป ให้กลับไปทำลายล้างเสียให้สิ้น..." (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2504:75) จึงได้มีการยกทัพขึ้นไปปราบอีกในปี พ.ศ. 2371 โดยพระยาราชสุภาวดีจับเจ้าอนุวงศ์ได้และสั่งให้กองทัพไทยทำลายเมืองเวียงจันทน์ลงให้สิ้น "...ตัวเมืองหลวงได้ถูกทำลายราบเรียบไปจนกลายเป็นเมืองร้าง ยกไว้แต่วัดวาอาราม ผู้คนพลเมืองก็ให้ไล่ต้อนเข้ามาอยู่ในประเทศสยาม" (วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, 2514:174) และ ศรีศักร วัลลิโภดม ก็ได้กล่าวถึงสงครามครั้งนี้ไว้เช่นเดียวกันว่า "...สงครามระหว่างไทย-ลาวครั้งนี้ใหญ่หลวงมาก... เป็นเหตุให้ประชาชนลาวหลายเผ่าพันธุ์ ต้องโยกย้ายที่อยู่อาศัยครั้งปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์นั้นก็กวาดต้อนครอบครัวพวกลาว เวียงจันทน์มาไว้ที่เมืองลพบุรี สระบุรี สุพรรณบุรีและนครชัยศรี..." (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2523:55-66)

เมื่อนำเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวมาผนวกเข้ากับคำให้การของผู้เฒ่าในหมู่บ้าน ทำให้สามารถประเมินถึงช่วงเวลาที่ยุทธบุรุษของกลุ่มชาติพันธุ์ เข้า

มาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในพื้นที่นี้ได้โดยประมาณคือ 160 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2371-2534) "...ยายของแม่เมื่อยผมมาอยู่บ้านเก่าตอนอายุ 18 ปี..." (แสน จันทร, 2533: 54 ปี) ซึ่งเมื่อประเมินช่วงเวลาจากอายุแล้วก็จะใกล้เคียงกับช่วงสงครามครั้งนั้นพอดี ดังนั้นแม้ว่าจะไม่สามารถหาหลักฐานประวัติการตั้งชุมชนที่เป็นลายลักษณ์อักษรได้ แต่จากหลักฐานที่รวบรวมมาทั้งหมดข้างต้นดังกล่าวก็พอจะระบุได้ชัดเจนว่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านทุ่งนาปัจจุบันนั้นสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นคนลาวที่ถูกกวาดต้อนอพยพเข้ามาในช่วงรัชกาลที่ 3 โดยเฉพาะพื้นที่ในบริเวณนี้เป็นเขตติดต่อกับจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งมีระบุไว้ในหลักฐานโดยตรงว่ามีการกวาดต้อนครอบครัวลาวเวียงจันทน์มาไว้ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2504) คนลาวดังกล่าวคงจะมีหลายกลุ่ม แต่ละกลุ่มได้มีการแยกแยะตนเองออกจากกลุ่มอื่น ๆ จากสำเนียงภาษา รายละเอียดทางประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างที่ต่างกันบ้างแม้จะได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มคนลาวเหมือนกันก็ตาม กลุ่มคนลาวในบริเวณพื้นที่นี้จะมีทั้งกลุ่มลาวครั่ง ลาวกา และลาวเวียง ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้เคียงกัน

กลุ่มลาวเวียงที่ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นหมู่บ้านทุ่งนาปัจจุบันนั้นมีประวัติว่าเมื่ออพยพมาจนถึงบริเวณลำนํ้าคือลำห้วยกระเสี้ยวตอนหนึ่ง เห็นว่ามีน้ำท่าบริบูรณ์จึงได้พากันหยุดพักและสร้างบ้านเรือนขึ้นอยู่อาศัยบริเวณริมห้วย การตั้งบ้านเรือนครั้งแรกมีเพียง 3-4 ครัวเรือนเท่านั้น บริเวณพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งบ้านเรือนในขณะนั้นมีสภาพเป็นป่าทึบ ชุกชุมด้วยสัตว์ป่านานาชนิด ชาวบ้านถางพื้นที่ลุ่มบางส่วนทำนาปลูกข้าวและทำไร่เลื่อนลอย ทำอาหารป่าและล่าสัตว์ พืชที่ปลูกคือข้าว พริกและพืชผักบางชนิดไว้สำหรับการบริโภคเท่านั้น สิ่งที่ชาวบ้านได้สร้างขึ้นพร้อมกับการตั้งบ้านเรือนก็คือหอเจ้าบ้านซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านที่พ่อเฒ่าทอง จันทร วัย 87 ปี เล่าว่า "...ตอนมาจากเวียงจันทน์ก็เอามัน (เจ้าบ้าน) ไล่ถุ้ง (ข่าม) พายมน่าน (สะพายมาด้วย)... " ต่อมาเมื่อชุมชนขยายตัวมีการตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรจึงได้มีการสร้างวัดขึ้นในหมู่บ้าน

ต่อมาภายหลังจากที่หมู่บ้านมีอายุได้ประมาณ 80 ปี ได้เกิดโรคไข้ฉิบหายระบาดขึ้น ผู้คนล้มตายกันเป็นจำนวนมาก ครัวเรือนใดที่มีสมาชิกเป็นโรคนี้คนนั้นจะถูกปล่อยทิ้งให้ตายอยู่กับบ้านโดยที่สมาชิกคนอื่น ๆ จะพากันหนีออกจากหมู่บ้าน

ไปหมด การอพยพหนีโรคระบาดครั้งนี้จึงถือเป็นการอพยพครั้งที่สองของชาวบ้าน และทำให้ประชากรของหมู่บ้านกระจัดกระจายกันไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ อีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ก่อนหน้านี้ก็มีบางครัวเรือนที่อพยพออกไปเพื่อแสวงหาที่ดินทำกินที่เหมาะสมกว่า เนื่องจากพื้นที่บริเวณหมู่บ้านมีบริเวณที่เป็นที่ราบอยู่จำนวนน้อย ครัวเรือนเหล่านี้ปัจจุบันมีลูกหลานสืบต่อมาเป็นชาวบ้านในหมู่บ้านสน่า ซึ่งอยู่ในพื้นที่ของอำเภอบ้านไร่ เช่นเดียวกัน ส่วนการอพยพเนื่องจากโรคระบาดในครั้งนี้บางครัวเรือนอพยพไปอยู่ที่ตำบลเจ้าวัดในเขตอำเภอลานสักบ้าง อยู่ในตำบลหนองจอกเขตจังหวัดชัยนาทบ้าง ชาวบ้านในชุมชนเหล่านี้ในปัจจุบันก็ยังคงมีการไปมาหาสู่ระหว่างกัน อยู่เสมอ อย่างไรก็ตามชาวบ้านส่วนใหญ่ในครั้งนั้นจะอพยพขึ้นมาทางทิศเหนือตามลำห้วยมาตั้งชุมชนใหม่อยู่ห่างจากชุมชนเดิมประมาณ 1 กิโลเมตร และเรียกชุมชนนี้ว่า "บ้านใหม่" ในขณะที่เรียกชุมชนที่อพยพจากมาว่า "บ้านเก่า" ซึ่งในบริเวณบ้านเก่าในปัจจุบันได้กลายสภาพเป็นพื้นที่ทำกินไปหมดจะเหลือเพียงซากอิฐปูนในบริเวณที่เคยเป็นวัดมาก่อน รวมทั้งยังมีไม้ผลยืนต้นบางชนิดหลงเหลืออยู่บ้าง เท่านั้น

การอพยพมาตั้งบ้านเรือนในบริเวณใหม่ในครั้งแรกจะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณสองฝั่งของลำห้วยกระเสี้ยวทั้งหมดมีประมาณ 35 ครัวเรือน โดยตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตก 20 ครัวเรือน และฝั่งตะวันออก 15 ครัวเรือน พร้อม ๆ กับช่วยกันสร้างวัดขึ้นทางฝั่งตะวันตกเนื่องจากเป็นบริเวณที่มีบ้านเรือนอยู่หนาแน่นกว่า โดยเรียกกลุ่มบ้านบริเวณนี้ว่า "บ้านใหญ่" ขณะเดียวกันก็สร้างหอเจ้าบ้านขึ้นใหม่ทางฝั่งตะวันออกของลำห้วยซึ่งยังมีสภาพเป็นป่าอยู่มากกว่า และทำการเชิญเจ้าบ้านจากบ้านเก่ามาอยู่ยังบ้านใหม่ด้วย การขยายตัวของชุมชนในระยะต่อมา มีลักษณะการขยายออกไปจากบริเวณศูนย์กลางคือที่ตั้งของวัดทางฝั่งตะวันตกของลำห้วยจึงทำให้ชุมชนบริเวณนี้มีความหนาแน่นมากกว่าอีกฝั่งหนึ่ง

การขยายตัวของชุมชนทางฝั่งตะวันออกเริ่มขึ้นในภายหลังเนื่องจากพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกขยายต่อไปไม่ได้เพราะติดพื้นที่ทำกินจึงต้องขยายมาทางฝั่งตะวันออก ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าและมีที่ราบทำนาบ้าง กลุ่มบ้านทางฝั่งตะวันออกจึงได้ชื่อว่าบ้านทุ่งนา ในขณะที่ทางราชการเรียกกลุ่มบ้านทั้งสองกลุ่มนี้รวมกันว่า "บ้าน

ทัพคล้าย” จนกระทั่งต่อมา มีการตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่โดยแยกออกมาจากวัดซึ่งเป็นโรงเรียนเก่า และมีการตัดถนนผ่านหมู่บ้านทำให้ชุมชนบริเวณฝั่งตะวันออกขยายตัวออกไปมากขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2529 ทางราชการได้ทำการแยกบ้านทัพคล้ายออกเป็น 2 หมู่บ้าน โดยมีลำห้วยกระเสียวเป็นตัวแบ่งแนวเขต ให้กลุ่มบ้านที่ชาวบ้านเรียกว่าบ้านทุ่งนา ทางฝั่งตะวันออกของลำห้วยใช้ชื่อหมู่บ้านว่า บ้านทัพคล้ายและให้กลุ่มบ้านใหญ่ของชุมชนเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “บ้านทุ่งนา” ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของลำห้วย ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ใช้เป็นกรณีศึกษาในโครงการวิจัยนี้

อนึ่ง ประวัติในเรื่องชื่อของหมู่บ้านในท้องถิ่นนี้ ส่วนใหญ่มักจะมีคำนำหน้าชื่อหมู่บ้านว่า “ทัพ” จากคำบอกเล่าของชาวบ้านอาวุโสในพื้นที่ในเขตจังหวัดสุพรรณบุรีและอุทัยธานีสมัยโบราณเคยเป็นเส้นทางการเดินทางทัพของพม่าที่เข้ามาทำสงครามกับไทย โดยเดินทางข้ามชายแดนเข้ามาถึงพื้นที่ในเขตนี้มักจะหยุดพักทัพหรือตั้งค่ายเพื่อรอทัพอื่นมาสมทบในจุดต่าง ๆ ทำให้จุดเหล่านั้นมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ขึ้นอยู่กับกิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นสำคัญ เช่น จุดที่มีการพักทัพและจัดงานรื่นเริงขึ้นก็ได้ชื่อว่า “บ้านทัพละคร” จุดที่กองทัพได้มาหยุดพักทัพเพื่อกินน้ำได้ชื่อว่า “บ้านทัพฝั่ง” แต่ได้เพี้ยนมาเป็นทัพฝั่งในปัจจุบัน สองหมู่บ้านนี้อยู่ในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ในเขตจังหวัดอุทัยธานีนั้นจุดซึ่งเป็นที่ชุมนุมทหารพม่านั้นได้ชื่อว่า “บ้านทัพหมัน” แต่ได้กลายมาเป็นบ้านทัพหมันในภายหลัง ส่วนบ้านทัพคล้ายนี้เพี้ยนมาจากคำว่าทัพค่าย เพราะเป็นจุดที่พม่ามาตั้งค่ายเพื่อรอทัพหลวง ซึ่งยกมาตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ที่เป็นบ้านทัพหลวงในปัจจุบัน (ทองไร เฟื่องอ่อน, 2533:65 ปี)

บทที่ 3

โครงสร้างและการจัดระเบียบทางสังคม

เนื่องจากชุมชนบ้านทุ่งนาเป็นชุมชนเก่าที่มีอายุการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยของชาวบ้านมานานกว่า 150 ปี ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาชุมชนได้เติบโตและมีพัฒนาการเปลี่ยนมาอย่างต่อเนื่องจากสภาพชุมชนที่เริ่มต้นเพียง 4-5 ครัวเรือนในสภาพแวดล้อมของป่าดงรกทึบ จนถึงปัจจุบันที่หากนับจำนวนครัวเรือนรวมกับชุมชนบ้านทัพคล้ายที่เคยรวมเป็นชุมชนเดียวกันมาก่อนก็จะได้จำนวนประมาณถึง 300 ครัวเรือน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนอกจากขนาดของชุมชนและประชากรที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนแล้วชุมชนยังได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น ๆ มาพร้อม ๆ กับการเติบโตของชุมชนด้วย อย่างไรก็ตามก็อาจกล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ได้เกิดขึ้นกับชุมชนในช่วงเวลาประมาณ 30 ปีที่ผ่านมาเอง ซึ่งเป็นผลจากการรับเอาพีชเศรษฐกิจจากภายนอกเข้ามา รวมทั้งรูปแบบของระบบการผลิตเพื่อการค้าได้ทำให้ระบบการผลิตของชุมชนที่มีมาแต่เดิมต้องเปลี่ยนแปลงไป ดังจะได้กล่าวรายละเอียดในบทที่ 4 และบทที่ 5 ต่อไป

แต่ทั้งนี้ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระบบการผลิตจะไม่สามารถทำการสรุปและวิเคราะห์ให้ชัดเจนได้โดยมองผ่านปัจจัยภายนอกคือระบบการผลิตพีชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแต่เพียงด้านเดียวเท่านั้น แต่จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องกล่าวถึงปัจจัยภายในชุมชนที่เป็นเงื่อนไขสำคัญในการเปลี่ยนแปลงด้วย ปัจจัยภายในดังกล่าวนี้ก็คือโครงสร้างและการจัดระเบียบทางสังคมซึ่งเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกกับวิถีชีวิตทั้งทางสังคมและทางการผลิตของชาวบ้านในชุมชนบ้านทุ่งนาแห่งนี้

3.1 สำนักทางชาติพันธุ์

แม้ว่าชาวบ้านในปัจจุบันส่วนใหญ่โดย เฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่มีอายุน้อย นั้นเกือบจะไม่รู้ประวัติความเป็นมาของกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเองเท่าใดนัก เพราะเรื่องราวในอดีตตั้งแต่การอพยพจนถึงสภาพของชุมชนบ้านแกะนั้นในกลุ่มผู้อาวุโสของหมู่บ้านก็ยังค่อนข้างกลางเลือน ผู้เฒ่าที่จะสามารถถ่ายทอดเรื่องราวในอดีตที่ชัดเจน

ได้นั้นเหลืออยู่เพียงคนเดียวในหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามคนรุ่นใหม่แม้จะไม่ได้สนใจต่ออดีตของบรรพบุรุษเท่าใดนัก แต่ทุกคนยังรู้สึกถึงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของตนที่แตกต่างไปจากกลุ่มอื่น ๆ นั่นคือความเป็น "ลาวทัพคล้าย" หรือ "ลาวเวียง" โดยที่ทุกคนจะสามารถแยกแยะตนเองออกจากกลุ่มชาติพันธุ์ลาวหรือคนไทยที่อยู่ในชุมชนใกล้เคียงได้เสมอโดยเฉพาะจะสังเกตเห็นได้ในเวลาที่มีการมาเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม เช่น งานประเพณีประจำปีจัดขึ้นในชุมชนต่าง ๆ หลังจากการพบปะพูดคุยหรือเพียงเห็นหน้ากันชาวบ้านจะบอกได้ว่ามีคนกลุ่มไหนบ้างที่มาร่วมงานเช่น พวกลาวเนินขาม ลาวทัพหลวง ไทยบ้านไร่ ฯลฯ ทั้งนี้นอกจากความคุ้นเคยจากการไปมาหาสู่กันอย่างสม่ำเสมอแล้ว ภาษาและสำเนียงที่พูดก็ระบุกลุ่มชาติพันธุ์ของตนได้เช่นเดียวกับที่กลุ่มอื่นสามารถระบุความเป็นลาวทัพคล้ายของคนในหมู่บ้านออกมาได้เช่นกัน

การแยกแยะกลุ่มของชาวบ้านจึงมีระดับของการจัดกลุ่มอยู่ในตัวคือ คนไทยที่แตกต่างกับตนเองมากทั้งในทางภาษาและวัฒนธรรมแม้จะมีการติดต่อกันอยู่ตลอดเวลา คนลาวหรือคนที่อยู่ในจังหวัดทางภาคเหนือ คนลาวคือคนที่อยู่ในชุมชนใกล้เคียงรวมทั้งพวกที่อยู่ในจังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีสำเนียงภาษาและวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ใกล้เคียงกับตนที่สุด หรือคนกะเหรี่ยงที่อยู่บนเขา นอกจากการแยกแยะในระดับต่าง ๆ แล้วยังแยกแยะลงในระดับรายละเอียดมากขึ้นซึ่งมักเป็นการจัดกลุ่มตามจังหวัดหรือชุมชนท้องถิ่นที่คนกลุ่มต่าง ๆ เหล่านั้นอาศัยอยู่ ได้แก่ ไทยกรุงเทพฯ ไทยหันดา ลาวภาคอีสาน ลาวทัพผึ่ง ยวนแม่สอด ฯ เป็นต้น ดังเช่นผู้ศึกษาที่ได้เข้าไปอยู่ในหมู่บ้านช่วงระยะเวลาหนึ่งนั้น ชาวบ้านจะกล่าวถึงผู้ศึกษาในยามพูดคุยกันโดยจัดผู้ศึกษาอยู่ในกลุ่ม "พวกไทยกรุงเทพ" และในครัวเรือนที่อยู่อาศัยผู้ใหญ่จะสอนให้เด็ก ๆ เรียกผู้ศึกษาว่า "ป้าไทย" วัยรุ่นที่อายุน้อยกว่าจะใช้คำนำหน้าชื่อเรียกผู้ศึกษาว่า "พี่" แทนคำว่า "เฮ้อฮ" ที่เป็นคำเรียกหากันของคนในชุมชนเพื่อเรียกผู้หญิงที่มีอายุสูงกว่าตนหรือแม้แต่ชุมชนบ้นเนินขามที่มีการติดต่อกันมากกว่าร้อยปี ชาวบ้านก็จัดกลุ่มเรียกว่า "ลาวเนินขาม"

การแยกแยะกลุ่มของตนออกจากกลุ่มอื่น ๆ อยู่ตลอดเวลา นั้นเป็นการแยกเพื่อรักษาความรู้สึกเห็นขวแน่นหรือความจงรักภักดีต่อกลุ่มที่ตนสังกัดในที่นี้ก็คือความเป็นคนลาวเวียงหรือลาวทัพคล้ายไว้แน่นอนซึ่งสิ่งนี้ได้ติดตัวชาวบ้านมาแม้ว่าจะออก

จากชุมชนไปทำงานที่อื่น เช่น ในกรุงเทพฯก็มีการรวมกลุ่มกันอยู่ดังจะกล่าวต่อไป (บทที่ 4) ชาวบ้านในหมู่บ้านทั่วไปจะรู้สึกนิยมยกย่องคนไทยในเมืองใหญ่ ๆ เช่น กรุงเทพฯว่าเป็นคนที่เจริญกว่าตนทั้งในด้านความรู้ การศึกษาและการใช้ชีวิตในด้านต่าง ๆ การประกอบอาชีพ โดยจะเห็นได้ว่าชาวบ้านที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีหน่อยจะพยายามส่งให้ลูกเรียนหนังสือเนื่องจากอยากให้ลูกรับราชการหรือทำงานบริษัท เพราะรู้สึกว่าเป็นงานที่มีเกียรติกว่าการเป็นชาวไร่ชาวนา รวมทั้งมีความมั่นคงกว่าทางด้านรายได้

อย่างไรก็ตามการนิยมนิยมยกย่องดังกล่าวมิได้หมายถึงการดูถูกตัวเอง ชาวบ้านยังคงรู้สึกภาคภูมิใจในตัวเองในหมู่บ้านของตนเสมอตามที่ผู้ศึกษาสังเกตได้จากการพูดคุยและการเข้าร่วมในประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ กับชาวบ้านตลอดเวลาที่เข้าไปทำการเก็บข้อมูล ชาวบ้านจะกระตือรือร้นและมีน้ำเสียงภูมิใจที่ได้บอกเล่าเรื่องราวชีวิตของตนของหมู่บ้านให้กับคนภายนอกที่สนใจ เรื่องราวของพวกเขาในลักษณะที่แสดงถึงความรักใคร่สวามิภักดิ์ปรองดองและความดีงามแม้ว่าในวิถีชีวิตปกติจะมีการขูขบขินินทาว่าร้ายหรือขัดแย้งไม่พอใจกันบ้างแต่จะไม่มีการแสดงออกมาอย่างชัดเจนเปิดเผย

ดังนั้นในปัจจุบันชาวบ้านอาจจะรับรู้ร่วมกันในความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของตน แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้แยกตัวเองออกจากความเป็นพลเมืองของประเทศไทยไม่ได้ปฏิเสธความสัมพันธ์กับรัฐและกลุ่มคนที่พูดภาษาไทยในชุมชนอื่น ๆ เพราะชาวบ้านยอมรับความเป็นพลเมืองที่ตนมีอยู่โดยกำเนิดและการอยู่อาศัย การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มชุมชนอื่น ๆ ความรู้สึกทางชาติพันธุ์หรือการแยกแยะตนเองออกจากกลุ่มอื่นของชาวบ้านจึงจำกัดอยู่เฉพาะในความหมายทางวัฒนธรรมที่มีรายละเอียดต่างไปจากกลุ่มอื่น ๆ เท่านั้น แต่มิได้ปิดกั้นหรือขกการดำรงชีวิตของกลุ่มตนออกจากกลุ่มอื่นเช่น จะเห็นได้จากการแต่งงานกับคนนอกกลุ่ม หรือการยอมรับคนภายนอกเข้าไปอยู่ในกลุ่มของตนถ้าคนเหล่านั้นสามารถปรับและยอมรับสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มตนได้ในขณะที่ภายในกลุ่มของตนเองก็มีการรับเอารูปแบบทางสังคมวัฒนธรรมบางอย่างจากบุคคลหรือสังคมภายนอกเข้ามาปรับใช้ในชุมชนด้วยเช่นกัน

3.2 เครือญาติและการแต่งงาน

ชาวบ้านในชุมชนบ้านทุ่งนาเกือบทั้งหมดจะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน และความเป็นเครือญาตินี้จะมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวิถีชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมของคนในชุมชน ดังจะเห็นได้จากความสำคัญของเครือญาติที่มีบทบาทอย่างยิ่งในประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วรวมไปถึงการจัดระบบการปกครองและองค์กรทางเศรษฐกิจในชุมชนทั้งในส่วนที่มีรูปแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

ความเป็นเครือญาติของชาวบ้านในชุมชนนั้นสืบเนื่องมาจากการเป็นลูกหลานของบรรพบุรุษที่สืบเชื้อสายมาจากต้นตระกูลเดียวกันภายในกลุ่มชาติพันธุ์ตั้งแต่เมื่อเริ่มอพยพมาจากเวียงจันทน์และได้มาตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน โดยจากบรรพบุรุษกลุ่มแรกที่มีเพียง 3-4 ครัวเรือน จนมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรจากการแต่งงานซึ่งจะมีลักษณะเป็นการแต่งงานกันภายในกลุ่มในช่วงแรก เนื่องจากในขณะนั้นยังมีการติดต่อกับชุมชนภายนอกอื่น ๆ น้อยมาก จนถึงเมื่อมีนามสกุลใช้ภายหลังการย้ายจากชุมชนบ้านเก่ามาอยู่ในที่ปัจจุบัน รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกมากขึ้น ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ก็ยังคงอยู่ในกลุ่มที่ใช้นามสกุลเดียวกันคือ "จันทร์" และ "เพ็งอุ่น" โดยนามสกุลทั้งสองนี้ได้ตั้งขึ้นใช้เมื่อประมาณ 60-70 ปีมาแล้วโดยการนำเอาชื่อพ่อแม่ของกำนันและผู้ใหญ่บ้านในช่วงสมัยนั้นมารวมกัน ทั้งนี้กลุ่มชาวบ้านที่อยู่ฝั่งตะวันออกของลำห้วยคือบริเวณบ้านทัพคล้ายปัจจุบันใช้นามสกุลเพ็งอุ่น ส่วนกลุ่มที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกของลำห้วยคือบ้านทุ่งนานั้นใช้นามสกุล จันทร์ ดังนั้นนอกจากความเป็นเครือญาติในหมู่บ้านเดียวกันแล้ว ชาวบ้านในชุมชนทั้งสองนี้ยังมีความสัมพันธ์ในทางเครือญาติอยู่ด้วย

ทั้งนี้จากการเก็บข้อมูลเบื้องต้นในชุมชนบ้านทุ่งนา 104 ครัวเรือน พบว่ามีประมาณ 73 ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนใช้นามสกุลจันทร์และเพ็งอุ่น ส่วนอีก 31 ครัวเรือนนั้นใช้นามสกุลอื่นโดยที่หัวหน้าครัวเรือนในส่วนนี้จะ เป็นบุคคลจากภายนอกที่เข้ามาเป็นสมาชิกของชุมชนโดยการแต่งงานกับคนในชุมชนเป็นส่วนมากกว่าการอพยพเข้ามาเพื่อทำกิน ฉะนั้นคนในกลุ่มนี้จึงมีความเกี่ยวข้องกับคนในชุมชนในลักษณะของการเป็นเครือญาติด้วยเช่นกัน ในจำนวน 31 ครัวเรือนดังกล่าวมีเพียง 2 ครัวเรือน

เท่านั้นที่เข้ามาเป็นสมาชิกของชุมชนโดยมิได้อยู่ในฐานะแขกหรือสะใภ้ แต่ทั้งนี้แม้ว่าจะเป็นการเข้ามาเพื่อหาที่ทำกินก็ตาม เมื่อเข้ามาอยู่ร่วมเป็นระยะเวลาอันจนสามารถปรับตัวและวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมให้อยู่ร่วมกับคนส่วนใหญ่ที่ต่างกลุ่มชาติพันธุ์ได้ คราวเรือนทั้งสองที่เป็นคนไทยจากถิ่นอื่นและคนมอญจากชุมชนในเขตจังหวัดเดียวกันจึงได้รับการนับญาติจากสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนเช่นเดียวกัน

ดังนั้นความสัมพันธ์ทางเครือญาติของคนในชุมชนจึงอาจแบ่งออกได้เป็นลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

ก. เครือญาติโดยสายโลหิต คือพี่น้องที่เกิดร่วมพ่อแม่เดียวกัน รวมถึงลูกของพี่น้องที่ร่วมสายโลหิต เครือญาติในลักษณะนี้จะมีความสนิทสนมใกล้ชิดกันมาก และมักจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน มีการไปมาหาสู่กันตลอดเวลาและมักเป็นแหล่งแรกของความช่วยเหลือทั้งในด้านการผลิตและการดำเนินชีวิตทางสังคมของคนในชุมชน ที่สำคัญคือเป็นแหล่งแรงงานพื้นฐานที่สามารถเรียกร้องหรือขอความช่วยเหลือในเบื้องต้นก่อนแหล่งอื่น ๆ โดยมีเงื่อนไขของการตอบแทนน้อยที่สุด

ข. เครือญาติโดยการแต่งงาน เมื่อมีการแต่งงานกันระหว่างคนจากสองครัวเรือน สมาชิกในครัวเรือนทั้งสองนี้จะได้รับการนับให้เป็นเครือญาติกันซึ่งในภาษาชาวบ้านว่า "ตongกัน" ซึ่งความเป็นเครือญาติในลักษณะนี้ยังนับรวมไปถึงญาติสนิทหรือญาติร่วมสายโลหิตของทั้งสองฝ่ายด้วย เครือญาติในลักษณะนี้จะเป็นแหล่งความช่วยเหลือเช่นเดียวกับเครือญาติทางสายโลหิต แต่มักจะมีความรู้สึกในเรื่องความเกรงใจและคำนึงถึงการตอบแทนมากกว่าในการเรียกร้องหรือร้องขอความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ

ค. เครือญาติร่วมชุมชนเดียวกัน คือมีความรู้สึกนับถือผูกพันและปฏิบัติต่อกันเสมือนญาติแม้ว่าจะมิได้เป็นญาติจาก 2 ลักษณะดังกล่าวโดยจะเห็นได้จากคำนำหน้าชื่อที่ใช้เรียกกัน (terms of address) จะมีการจัดความสัมพันธ์เช่นเดียวกับญาติโดยสายโลหิตและญาติโดยการแต่งงานของตน (terms of reference) เช่น ลุง ป้า น้า อา พ่อเฒ่า แม่เฒ่า ฯ เป็นต้น

ความรู้สึกเป็นญาตินั้นเกิดจากการร่วมวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมเดียวกัน มีทัศนคติและค่านิยมเดียวกันรวมทั้งการร่วมเผชิญกับปัญหาหรือวิกฤติการณ์

ต่าง ๆ ที่เกิดกับส่วนร่วมเช่น ภัยธรรมชาติ ราคาผลผลิตตกต่ำ ฯ ทำให้เกิดความเข้าใจและรับรู้ในปัญหาซึ่งกันและกันได้ รวมทั้งความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันด้านแรงงานในวิธีการผลิต ความช่วยเหลือจากเครือข่ายในกลุ่มนี้จึงมีลักษณะเช่นเดียวกันกับสองกลุ่มที่กล่าวมาแล้ว แต่ระดับความเข้มข้นของความสัมพันธ์จะแตกต่างกันไปซึ่งก็หมายถึงระดับของการเรียกร้องในเรื่องความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ด้วย ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในกลุ่มเดียวกันหรือใกล้เคียงกันและมีความสนิทสนมกันโดยมิได้เป็นญาติกันจะมีความสัมพันธ์กันในรูปญาติร่วมชุมชนที่มีความเข้มข้นของความช่วยเหลือกันมากกว่าชาวบ้านร่วมชุมชนที่อยู่ห่างออกไปและไม่ค่อยได้มาการปะทะสังสรรค์กัน

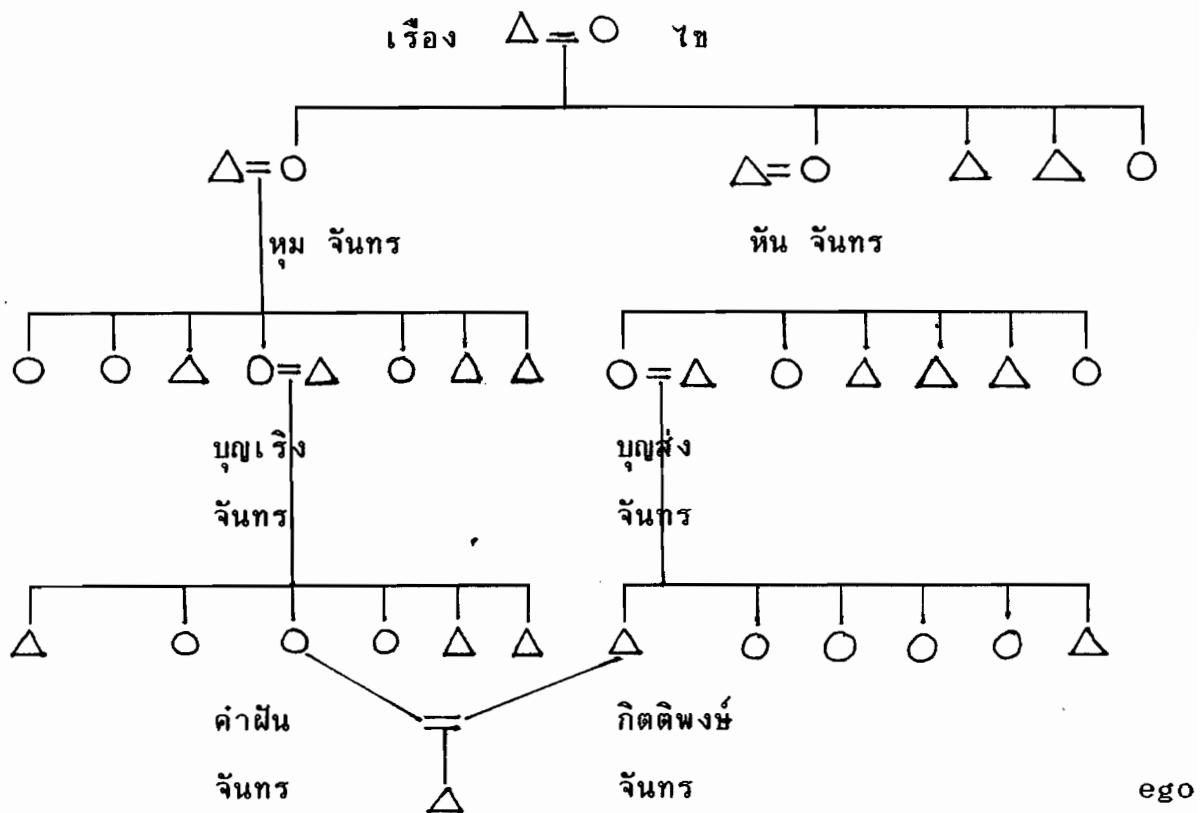
นอกจากความเป็นญาติร่วมชุมชนในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการดังกล่าวแล้วยังมีความเป็นญาติร่วมชุมชนในรูปแบบที่เป็นทางการอีกประเภทหนึ่งคือลักษณะการเป็นพ่อแม่บุญธรรมกับลูกบุญธรรมที่มาจากประเพณีความเชื่อในชุมชน (ดูภาคผนวกประกอบ) ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนทั้งหมดจึงมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง จากสามลักษณะดังกล่าวหรืออาจจะมีความสัมพันธ์ต่อกันในหลายลักษณะในขณะที่เดียวกันก็เป็นได้ เพียงแต่ระดับความสัมพันธ์อาจมีความเข้มข้นแตกต่างกันไปเท่านั้น

ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันที่สุดคือความเป็นญาติร่วมสายโลหิตซึ่งเมื่อสมาชิกเติบโตแต่งงานและแยกครอบครัวออกไปจนถึงรุ่นลูกหลานต่อ ๆ มา ความสัมพันธ์อาจห่างไกลออกไปแต่ความสัมพันธ์นั้นอาจถูกกระชับให้กลับมาใกล้ชิดกันมากขึ้นอีกครั้งด้วยการแต่งงานระหว่างสมาชิกของครัวเรือนในชุมชนเดียวกัน ลักษณะนี้จะเกิดขึ้นเป็นวัฏจักรความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การแต่งงานจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการคงอยู่และสืบเนื่องความสัมพันธ์ทางเครือญาติของคนในชุมชนให้เห็นยาวนานอีกประการหนึ่ง

ลักษณะการแต่งงานในสมัยโบราณที่การติดต่อกับชุมชนภายนอกเป็นไปโดยยากลำบากนั้น การแต่งงานส่วนใหญ่จะเป็นการแต่งงานกันเองภายในชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันรวมถึงอาจมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกันอยู่บ้างแล้วในระดับหนึ่ง แต่เมื่อเวลาผ่านไปเกิดการขยายตัวของชุมชนและการติดต่อกับชุมชนใกล้เคียงในท้องถิ่นมากขึ้นจึงมีการแต่งงานกับคนภายนอกบ้างแต่ยังไม่มากนัก คนนอก

กลุ่มดังกล่าวนี้ส่วนใหญ่จะเป็นคนในกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเช่นเดียวกัน จากการเก็บข้อมูลพบว่าครัวเรือนที่ใช้นามสกุลอื่นในจำนวน 31 ครัวเรือนนั้นมีนามสกุลเก่าแก่ที่เข้ามาอยู่ในชุมชนเกินกว่า 50 ปีขึ้นไปมีเพียง 8 นามสกุลเท่านั้นคือ นามสกุลใจรินทร์ เป็นนามสกุลของคนทางภาคเหนือ (คนขวน) ซึ่งคาดว่าเข้ามาพร้อมกับการค้าขายของกลุ่มผู้ที่เข้ามาขายสินค้าจากทางเหนือเช่นเดียวกับนามสกุลร้อยแก้ว ที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นามสกุลจำปีขาวที่มาจากจังหวัดกาญจนบุรีและนามสกุลอ่อนศรีที่มาจากจังหวัดชัยนาท ในขณะที่อีก 4 นามสกุลเป็นนามสกุลที่เข้ามาจากในพื้นที่จังหวัดอุทัยธานีทั้งสิ้น นอกจากนี้ 8 นามสกุลนี้แล้วจะเป็นนามสกุลใหม่ที่เพิ่งเข้ามาในช่วงไม่เกิน 40 ปีทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันพบว่าการแต่งงานกับคนนอกชุมชนมากขึ้นแต่ก็ยังคงอยู่ในปริมาณใกล้เคียงเท่า ๆ กับการแต่งงานกับคนในชุมชนซึ่งมักจะมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติกันอยู่บ้างแล้วดังจะเสนอให้เห็นในแผนผังเครือญาติต่อไป (ดูภาพที่ 14 ประกอบ)

ภาพที่ 14 แผนภูมิแสดงการแต่งงานในกลุ่มระหว่างเครือญาติ

จากแผนผังแสดงเครือญาติที่ 14 จะเห็นได้ว่าคู่สมรสของทั้งฝ่ายชาย และฝ่ายหญิงต่างมีความสัมพันธ์เป็นญาติกันอยู่ก่อนแล้ว โดยที่ชายของฝ่ายหญิงเป็นพี่สาวชายของฝ่ายชาย ดังนั้นเมื่อทั้งสองครัวเรือนมีสมาชิกมาแต่งงานกันก็ทำให้ความสัมพันธ์นั้นใกล้ชิดกันเพิ่มขึ้นในฐานะของเครือญาติจากการแต่งงานอีกฐานะหนึ่งด้วย

ชีวิตครอบครัวหลังการแต่งงานที่เป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว นั้น ฝ่ายชายจะต้องย้ายเข้ามาอยู่ที่บ้านฝ่ายหญิงเป็นระยะเวลาประมาณ 1-2 ปี จนสามารถเก็บเงินทองได้มากพอที่จะปลูกเรือนและแยกครอบครัวของตนออกไปเป็นครัวเรือนใหม่ซึ่งมักจะปลูกอยู่ใกล้กับครัวเรือนของพ่อแม่ฝ่ายหญิงนั่นเอง ถ้าหากมีพื้นที่เพียงพอ แต่ถ้าพื้นที่ไม่พอก็อาจแยกออกไปปลูกในที่อื่นหรือในที่ดินทำกินของตนที่บางครั้งก็อยู่ห่างออกไปนอกชุมชนมาก

การแต่งงานทำให้ความเป็นเครือญาติขยายวงออกไปโดยการนับญาติ ซึ่งจะมีการนับเอาญาติโดยเฉพาะที่เป็นญาติสนิทของแต่ละฝ่ายมาเป็นญาติฝ่ายตนด้วย ซึ่งความสัมพันธ์นี้จะแสดงออกมาในลักษณะการเรียกชื่อญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่าย เช่น สะใภ้จะเรียกพ่อแม่ของสามีว่า "พ่อปู่-แม่ย่า" เรียกพี่สาวสามีว่า "ป้า" พี่ชายว่า "ลุง" น้องสามีทั้งที่เป็นชายและหญิงว่า "อา" ทางฝ่ายลูกเขยจะเรียกพ่อ-แม่ภรรยาว่า "พ่อเฒ่า-แม่เฒ่า" เรียกพี่สาวภรรยาว่า "ป้า" พี่ชายว่า "ลุง" และเรียกน้องชายและน้องสาวภรรยาว่า "น้า" พ่อ-แม่ของฝ่ายชายและหญิงจะเรียกกันและกันว่า "พ่อตอง-แม่ตอง" แต่หลังจากคู่แต่งงานมีลูกคนแรกแล้วการเรียกชื่อจะเปลี่ยนแปลงไปโดยทั้งพ่อแม่และคนทั่วไปจะเรียกชื่อผู้ที่เป็นพ่อและแม่ตามชื่อของลูกคนแรกซึ่งชื่อจะเป็นชื่อที่เรียกกันไปจนตลอดชีวิตโดยไม่นิยมกลับไปเรียกชื่อตัวแต่เดิมอีกต่อไปโดยจะระบุนามสัมพันธ์ของผู้เรียกไว้หน้าชื่อว่าคนที่ถูกเรียกนั้นมีฐานะทางเครือญาติอย่างไรกับผู้เรียก เช่น ลุง... ป้า... อา... เป็นต้น ดังนั้นชื่อของบุคคลจะมีการใช้เรียกกันเฉพาะในช่วงระยะเวลาตั้งแต่เกิดจนถึงแต่งงานมีลูกคนแรกเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในชุมชนจะมีการแต่งงานกันภายในกลุ่มเครือญาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์แต่ก็มีข้อห้ามหรือจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการแต่งงานภายในกลุ่มอยู่หลายประการคือ

ประการแรก ห้ามพี่น้องที่เป็นญาติร่วมสายโลหิตแต่งงานกันโดยเฉพาะพี่น้องที่ร่วมพ่อแม่เดียวกันห้ามแต่งงานกันโดยเด็ดขาด *ประการที่สอง* "ห้ามน้องไปแต่งงานพี่" คือลูกผู้หนึ่งที่เป็นชายห้ามไปแต่งงานกับลูกของญาติผู้พี่ที่เป็นหญิงเพราะถือว่าจะทำให้อยู่ด้วยกันแล้วไม่ราบรื่นไม่มีความสุข รวมทั้งอาจจะต้องเสียฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไป

ประการต่อไปคือ "ห้ามแต่งงานไขว้" คือในระหว่างสองครีวเรือนได้มีการแต่งงานกันไปแล้ว ถ้าจะมีการแต่งงานระหว่างกันเกิดขึ้นอีก น้องชายของฝ่ายหญิงจะไปแต่งงานกับน้องสาวของฝ่ายชายอีกไม่ได้ถือว่าไขว้หรือสวนทางกับพี่สาว แต่ถ้าเป็นน้องสาวของฝ่ายหญิงไปแต่งงานกับน้องชายของฝ่ายชายไม่ถือว่าเป็นข้อห้ามเพราะเป็นลักษณะการแต่งงาน "ตามกัน" *ประการสุดท้าย* ลูกคนโตที่เป็น

ชายห้ามไปแต่งกับฝ่ายหญิงที่เป็นลูกคนโตด้วยเนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าจะทำให้ทำมาหากินไม่ขึ้น

ข้อห้ามดังกล่าวมีการฝ่าฝืนกันอยู่บ้างแต่ไม่มากนักโดยเฉพาะในประการที่สองและประการสุดท้าย ส่วนข้อห้ามประการแรกและประการที่สามนั้นยังไม่ปรากฏว่ามีการฝ่าฝืน กรณีที่เคยมีการฝ่าฝืนนั้นไม่มีบทลงโทษที่ชัดเจนแต่ชาวบ้านทั่วไปจะไม่รู้สึกชื่นชมยินดีด้วยหรือมีการตำหนิต่างตึง ชุบฉิบนิทา ข้อห้ามเหล่านี้เป็นข้อห้ามที่ถือกันมาตามคนโบราณเนื่องจากเคยมีตัวอย่างที่ฝ่าฝืนข้อห้ามและเกิดผลร้ายตามมา นอกจากนั้นข้อห้ามในการแต่งงานแล้ว ยังมีข้อห้ามหรือจารีต "ฮีด" ที่ผู้เป็นชายต้องยึดถือปฏิบัติต่อพ่อแม่ยายรวมทั้งพี่น้องของฝ่ายภรรยาด้วย เช่น ลูกชายห้ามเข้าห้องพ่อแม่ยาย หรือห้องพี่สาว-น้องสาวภรรยา ห้ามอยู่ตามลำพังสองต่อสองหรือถูกเนื้อต้องตัวแม่ยายหรือพี่สาว-น้องสาวภรรยา ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น การฝ่าฝืนข้อห้ามจะถูกปรับหรือทำพิธีแก้ รวมทั้งได้รับการแสดงความรังเกียจและด่าว่าอย่างรุนแรงของคนในชุมชน

ส่วนเรื่องทรัพย์สินมรดกซึ่งส่วนใหญ่ก็คือที่ดินทำกิน สวนผลไม้ รวมไปถึงบ้านเรือนที่อยู่อาศัย พ่อแม่จะเป็นผู้พิจารณาแบ่งให้ตามความเหมาะสมโดยที่ทั้งลูกชายและลูกสาวมีโอกาสในการรับมรดกเหล่านี้เท่าเทียมกัน ทั้งนี้พ่อแม่จะพิจารณาจากที่ดินทำกินที่มีอยู่กับจำนวนลูก ๆ ของตน รวมไปถึงความจำเป็นและความสามารถของแต่ละคนในการที่จะได้รับมรดก เช่น ลูกชายเมื่อแต่งงานแล้วมักออกไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง พ่อแม่อาจแบ่งที่ดินให้จำนวนหนึ่งเพื่อทำกินโดยอาจจะให้เป็นสิทธิขาดไปเลย ถ้าครัวเรือนของตนมีที่ดินทำกินมากและลูกสามารถที่จะทำกินในที่ดินของตนเองได้ตามลำพังหรืออาจยังไม่ยกให้เป็นสิทธิขาดโดยเพียงแต่ให้เข้าไปทำกินได้เป็นปี ๆ ไป หรือให้ทำร่วมกับพี่น้องคนอื่น ๆ ไปก่อนในช่วงที่พ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ พ่อแม่ของฝ่ายหญิงก็เช่นเดียวกัน

การยังไม่ให้สิทธิขาดในที่ดินทำกินในรูปของการอนุญาตให้เข้าไปทำกินเป็นรายปีหรือทำร่วมกับพี่น้องคนอื่น ๆ นั้นมักจะอยู่ในลักษณะที่ครัวเรือนมีที่ทำกินไม่มากหรือยังต้องการแรงงานเพื่อช่วยกันทำกินในที่ดินนั้น กรณีที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมีที่ดินทำ

กินมากและอีกฝ่ายมีน้อยฝ่ายที่มีน้อยอาจแบ่งที่ทำงานให้กับสมาชิกที่ไปแต่งงานกับคนในครัวเรือนที่มีที่ดินทำกินมากน้อยกว่าคนอื่นหรืออาจจะไม่ให้เลย โดยเฉพาะถ้าเป็นฝ่ายชายไปแต่งงานกับฝ่ายหญิงที่มีที่ดินมากในขณะที่ครัวเรือนตนเองมีสมาชิกมากแต่มีที่ดินจำกัดกว่าก็อาจไม่ให้ที่ดินทำกินแก่ลูกชายเลยก็ได้ เพราะถือว่าจะต้องไปทำงานกับฝ่ายภรรยา

ส่วนทรัพย์สินที่เป็นบ้านเรือนนั้นมักยกให้กับลูกคนที่อยู่ดูแลพ่อแม่ในครัวเรือนเป็นคนสุดท้ายซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นลูกสาวคนสุดท้ายหรือคนใดคนหนึ่งแต่งงานหลังสุดหรือแต่งงานแล้วไม่ได้แยกครอบครัวออกไป ส่วนที่ดินที่เป็นสวนผลไม้ที่มีมืออยู่กันเป็นจำนวนไม่มากนักมักจะจัดแบ่งให้ เช่นเดียวกับที่ดินทำกินมีขนาดเล็กลงเป็นงานหรือตารางวา หรือหากมีขนาดเล็กมากอยู่แล้วจนไม่สามารถแบ่งเป็นพื้นที่ก็จะแบ่งให้โดยการยึดเอาจำนวนต้นไม้ที่มีอยู่เป็นหลัก

จากลักษณะการแต่งงานและการให้ทรัพย์สินมรดกจะเห็นว่า มีระบบที่คำนึงถึงเรื่องแรงงานและที่ดินทำกินเป็นสำคัญ ระบบการแต่งงานเอาเขยเข้าบ้านเป็นการช่วยเพิ่มแรงงานทางตรงให้กับฝ่ายหญิง ส่วนในทางอ้อมนั้นการนับญาติทั้งสองฝ่ายจากการแต่งงานจะมีผลในการดึงแรงงานจากเครือญาติของคู่แต่งงานแต่ละฝ่ายมาช่วยในการผลิตหรือในการปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ นอกจากนั้นการให้ทรัพย์สินโดยเฉพาะที่ดินทำกิน พ่อแม่ส่วนใหญ่โดยเฉพาะที่มีลูกสาวมักจะยังไม่ยกที่ดินทำกินให้โดยเด็ดขาดในลักษณะการแยกออกไปทำกินต่างหากเมื่อแต่งงานใหม่ ๆ ทั้งนี้การให้ที่อยู่ทำกินร่วมกับพี่น้องในครัวเรือนเดียวกันนั้นทำให้มีแรงงานที่จะช่วยกันในการทำการผลิตได้อย่างเพียงพอ คือทั้งครัวเรือนของพ่อแม่ก็ไม่ต้องเสียแรงงานลูกสาวไปทั้งยังได้แรงงานลูกเขยและพี่น้องของลูกเขยมาช่วยอีกด้วยถ้ามีการร้องขอ ส่วนลูกสาวและลูกเขยที่อยู่ในภาวะการเริ่มครอบครัวใหม่นั้นยังมีแรงงานรวมทั้งทุรอนต่าง ๆ น้อยการอยู่ทำกินร่วมกับครัวเรือนของพ่อแม่จึงเป็นเหมือนหลักประกันในเรื่องความมั่นคงในการผลิตและการดำเนินชีวิตด้านอื่น ๆ

ดังนั้นหากเป็นไปตามภาวะการปกติเมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าแล้วครัวเรือนของลูก ๆ ก็อยู่ในภาวะที่ความพร้อมหรือเป็นปึกแผ่นมากขึ้นโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจคือ ได้

มีการสะสมปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ของตนเองไว้ได้พอสมควร เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เครื่องจักรกล รวมไปถึงเงินทุน พ่อแม่ก็จะให้สิทธิในทรัพย์สินแก่ลูกคนนั้น ๆ อย่างเด็ดขาดไป แต่ถึงกระนั้นการช่วยเหลือกันในด้านแรงงานซึ่งเคยปฏิบัติต่อกันมาก่อนก็ได้ถูกแยกขาดออกจากกันอย่างเด็ดขาดเช่นเดียวกับที่ดิน

3.3 วัดของหมู่บ้าน

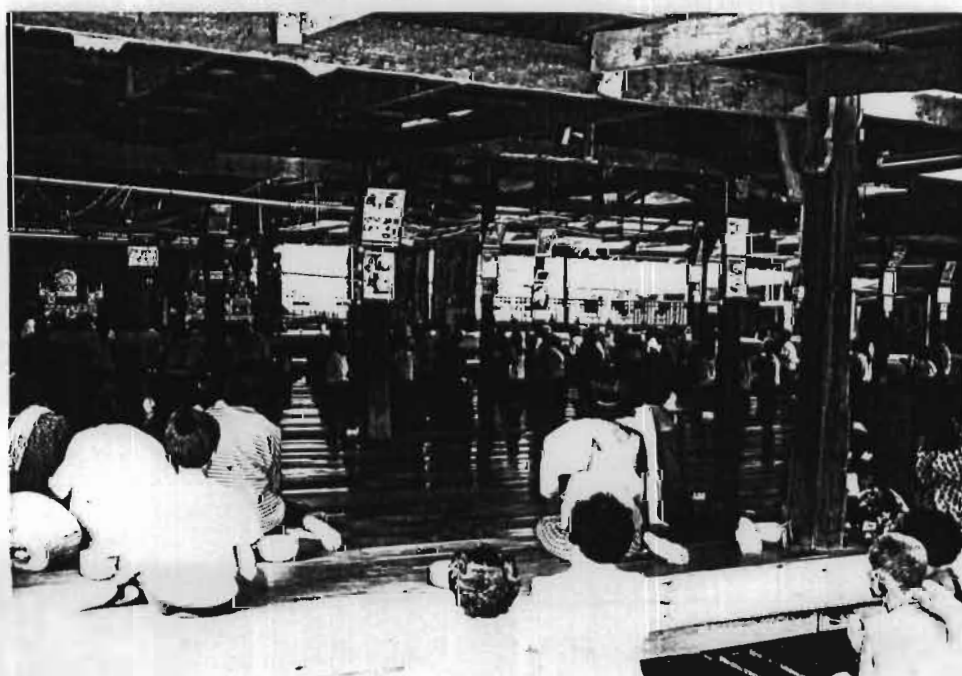
ชาวบ้านในหมู่บ้านทุกคนนับถือศาสนาพุทธโดยมีวัดซึ่งมีอายุยาวนานเท่ากับความเป็นมาของชุมชนเป็นศูนย์กลางของการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาทั้งของพระและชาวบ้าน วัดจึงเป็นสถานที่ที่พบปะสังสรรค์ พุดคุย นินทาว่ากล่าวและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันของชาวบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติบุญกุศลต่าง ๆ ในวันธรรมดาพระสงฆ์จะออกบิณฑบาตรตอนเช้า ส่วนตอนกลางวันชาวบ้านจะจัดกลุ่มเวียนกันทำอาหารไปเลี้ยงเพลที่วัด ยกเว้นวันพระที่ชาวบ้านจะนำอาหารมาทำบุญตักบาตรร่วมกันที่วัด โดยปกติถ้าเป็นวันพระธรรมดาชาวบ้านที่ไปวัดส่วนใหญ่จะเป็นคนแก่และผู้หญิง แต่ถ้าเป็นวันพระใหญ่หรือวันสำคัญทางศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา วันวิสาขบูชา ฯ แล้วบริเวณศาลาการเปรียญจะเต็มแน่นไปด้วยผู้คนทั้งชายหญิงทุกวัยมาร่วมทำบุญตักบาตรและฟังเทศน์

วัดในหมู่บ้านปัจจุบันจะเป็นที่รวมของชาวบ้าน 2 หมู่บ้านในการทำบุญหรือในยามมีงานบุญต่าง ๆ คือ ชาวบ้านในหมู่บ้านทุ่งนาเองและชาวบ้านจากหมู่บ้านทัพคล้ายที่ตั้งอยู่ติดกันเพียงลำห้วยกระเสี้ยวกัน ดังนั้นคนในหมู่บ้านทั้งสองนั้นนอกจากจะมีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกันอยู่บ้าง รวมทั้งมีการไปมาติดต่อกันในเวลาปกติทั่วไปแล้วยังจำเป็นต้องมาทำกิจกรรมทางศาสนาด้วยกันอีกด้วย วัดจึงเป็นเสมือนสิ่งที่เชื่อมโยงและรักษาความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านสองหมู่บ้านนี้ไว้อีกประการหนึ่งด้วย

วัดจะมีบทบาทในการประชาสัมพันธ์การจัดงานหรือการหารายได้ต่าง ๆ เข้าวัดหรือชุมชน หรือการที่คนจากภายนอกที่ต้องการเข้ามาติดต่อทำกิจกรรมเพื่อหารายได้ เช่น การฉายภาพยนตร์ ก็มักขอใช้สถานที่ของวัดหรือให้วัดช่วยประชาสัมพันธ์ให้เป็นต้น นอกจากนี้แล้วกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่บ้านเกือบทั้งหมดมักจะเกี่ยวข้องกับ

ภาพที่ 15 วัดของหมู่บ้าน

ภาพที่ 16 วันพระธรรมดาที่สามบ้านผากาญ

วัดไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ทั้งนี้เพราะวัดมีเครื่องขยายเสียง วัดจึงเป็นศูนย์กลางในการประชาสัมพันธ์และการให้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ โดยผู้ที่มบทบาทที่สำคัญนอกจากพระเจ้าอาวาสซึ่งเป็นคนในชุมชนนั้นเองแล้วก็คือ มัคคทายกและกรรมการผู้ดูแลวัด

นอกจากการประชาสัมพันธ์แล้ววัดยังเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านในการทำกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ เช่น การทำความสะอาดชุมชน งานพัฒนาสาธารณูปโภคต่าง ๆ เช่น ซ่อมถนน สะพาน หรือแม้แต่อาคารต่าง ๆ ภายในวัดเอง วัดจึงมีบทบาทเป็นศูนย์กลางแรงงานของคนทั้งชุมชนอีกด้วย เพราะกิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเริ่มต้นที่วัดแล้วกระจายออกไปโดยรอบ นอกจากนั้นวัดยังเป็นที่รวมของผลผลิตส่วนเกินบางส่วนของชุมชนที่ชาวบ้านนำมาทำบุญทั้งในรูปของเงินและสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น หมอน กันนอน ผ้าห่ม ฯ ของเหล่านี้ชาวบ้านทุกครัวเรือนสามารถหยิบยืมจากวัดไปใช้ได้เพราะถือเป็นสมบัติส่วนกลางของชุมชน

บทบาทของพระจะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมและประเพณีทางศาสนาที่ส่วนใหญ่จัดขึ้นในวัดยกเว้นพิธีกรรมในช่วงชีวิตบางอย่างเช่น การบวช การแต่งงานหรือการตายซึ่งอาจมีการนิมนต์พระให้ไปสวดพระพุทธรูปที่บ้านในบางขั้นตอนของพิธีกรรมเท่านั้นส่วนในพิธีกรรมความเชื่อที่เกี่ยวกับผีหรือในเรื่องอื่น ๆ ดังกล่าวอยู่ในภาคผนวกที่มีการจัดขึ้นภายนอกวัดพระสงฆ์จะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย และการปฏิบัติพิธีของชาวบ้านก็จะไม่มาเกี่ยวข้องกับพระหรือใช้สถานที่ของวัด เช่นกิจกรรมที่เกี่ยวกับศาสนา

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัดและมีการจัดขึ้นเป็นประจำตามความเชื่อทางพุทธศาสนานั้นมีเป็นประจำในแต่ละเดือนนอกเหนือจากวันสำคัญทางศาสนาที่ส่วนใหญ่มักตรงกับวันพระอยู่แล้ว งานประเพณีที่จะกล่าวถึงนี้เป็นงานบุญประเพณีที่สำคัญที่มีการจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี

- ประเพณีบุญข้าวจี

เป็นงานบุญที่จัดขึ้นในวันแรม 8 ค่ำ เดือน 3 (กุมภาพันธ์) ในวันนั้นชาวบ้านจะทำอาหารเฉพาะเทศกาลคือ ข้าวจี โดยการนำข้าวเหนียวหนึ่งมาปั้นมีไส้เป็นน้ำตาลอ้อยแล้วนำไปชุบไขย่างไฟ อาหารอีกชนิดหนึ่งก็คือข้าวเกรียบคือ ข้าว-

เหนียวหนึ่งตำละเอียดผสมกับน้ำตาลนำมาแผ่เป็นแผ่นบาง ๆ ตากแห้งและนำไปผิงไฟให้พอง รวมทั้งมีอาหารอื่น ๆ ด้วยตามปกตินำไปทำบุญตักบาตรที่วัด นอกจากนั้นในเดือนนี้จะมีประเพณีที่เกี่ยวกับบ้านที่สำคัญคือประเพณีกำฟ้า

- ประเพณีงานบุญประจำปี

เป็นงานรื่นเริงที่ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านร่วมกันจัดขึ้นเพื่อหารายได้เข้าวัดเป็นการทำบุญไปพร้อม ๆ กับการได้สนุกสนานพักผ่อนหลังจากการเก็บเกี่ยวพืชไร่ทั้งหลายเสร็จสิ้นลง งานนี้คณะกรรมการวัดจะประชุมร่วมกับชาวบ้านเพื่อหาวันที่เหมาะสมในการจัดงานรวมทั้งรูปแบบของงานและการจัดการรับผิดชอบในด้านต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านส่วนหนึ่งจะต้องเข้ามาทำหน้าที่ช่วยพระและกรรมการวัด งานนี้ส่วนใหญ่จะจัดขึ้นในเดือน 4 หรือมีนาคม นอกจากนั้นบางครั้งเรือที่อาจขายผลผลิตได้เงินมากก็อาจทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติพี่น้องที่ตายไปในเดือนนี้ด้วย โดยมักจัดเป็นงานใหญ่มั่มหรสพต่าง ๆ สมโภชนอกเหนือไปจากการทำบุญตามปกติแล้ว

- ประเพณีงานบุญสงกรานต์

งานประเพณีนี้ถือเป็นช่วงปีใหม่ของพระพุทธที่มีกำหนด 3 วัน จัดขึ้นในเดือน 5 หรือเดือนเมษายน ชาวบ้านจะไปทำบุญตักบาตร รวมทั้งมีการสร้างน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ มีการแต่งพุ่มดอกไม้ไปถวายพระและรดน้ำอวยพรผู้เฒ่าผู้แก่ และเล่นสาดน้ำกันเองอย่างสนุกสนาน ซึ่งจะมีทั้งคนในหมู่บ้านและคนนอกหมู่บ้านที่เข้ามาร่วม เช่นเดียวกับที่คนในหมู่บ้านบางส่วนก็ออกไปร่วมงานที่หมู่บ้านอื่น ๆ ด้วยถึงคนที่ออกไปทำงานที่อื่นก็มักจะกลับมาร่วมงานในช่วงนี้ด้วย

- ประเพณีบุญเข้าพรรษา

ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7-วันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 ชาวบ้านจะไปทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ในตอนเช้าและเวียนเทียนในตอนค่ำของวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 โดยในวันรุ่งขึ้นที่เป็นวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 นั้นถือเป็นวันแรกของการเข้าพรรษา คนเฒ่าคนแก่ที่ปวารณาตัวถืออุโบสถศีลจะเริ่มนุ่งขาวห่มขาวไปอยู่ประจำที่วัดทุกวันพระตลอดระยะเวลา 3 เดือนของการเข้าพรรษา

- ประเพณีบุญข้าวประดับดิน

ประเพณีตรงกับวันแรม 15 ค่ำ เดือน 9 (กันยายน) ถือเป็นประเพณีที่ชาวบ้านจะต้องทำขนมที่ต้องมีส่วนผสมเป็นงาไปทำบุญที่วัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับคนที่ตายไปแล้ว

- บุญข้าวสาก

ทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 (กันยายน-ตุลาคม) โดยชาวบ้านจะทำกรวยข้าวสาก (ปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็นข้าวกระยาสารท) ไปทำบุญที่วัดเพื่ออุทิศให้กับพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว

- บุญออกพรรษา

ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 (ตุลาคม) มีการทำบุญตักบาตรเทโวและบางปีก็มีการเทศน์มหาชาติในเทศกาลนี้ด้วย

- บุญกฐิน

ในช่วงเดือน 12 (พฤศจิกายน) ซึ่งอาจจัดงานลอยกระทง (แต่เดิมมีการไหลเรือไฟ) ร่วมไปด้วย ในบุญกฐินนี้ชาวบ้านจะจัดทำตุงเงิน ตุงทอง ตุงหมอนหรือตุงเสื่อ (ที่นอน) ถวายวัด ขึ้นกับว่าปีนั้นทางวัดขาดแคลนปัจจัยอะไร ก็จะบอกบุญมาที่บ้าน หลังจากมีการทอดกฐินแล้วก็มักมีงานรื่นเริงฉลองกฐินในรูปแบบหรือต่าง ๆ ไปด้วย

การปฏิบัติบุญกุศลและความเชื่อทางพุทธศาสนาของชาวบ้านได้สะท้อนออกมาในวิถีชีวิตและการประพฤติปฏิบัติต่อกันและต่อผู้อื่นโดยเฉพาะความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเมตตากรุณา ความรักสงบและสันติ การทำบุญให้ทาน เป็นอุดมการณ์ทางสังคมในการอยู่ร่วมกันเพราะการปฏิบัติในสิ่งเหล่านี้คือการสะสมบุญกุศลอันจะนำมาซึ่งสิ่งที่ดีงามแก่ตนเองไม่เฉพาะในชาตินี้เท่านั้นแต่หมายรวมถึงชีวิตในชาติหน้าที่จะต้องไปเกิดใหม่อีกด้วย ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับวัดและการทำบุญหรือการไปร่วมบุญกุศลไม่เฉพาะแต่ในเทศกาลบุญต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วแต่หมายถึงการไปช่วยงานศพ งานบวชฯ ก็ถือเป็นการสะสมบุญได้อีกประการหนึ่ง วันพระจึงกลายเป็นวันหยุดตามประเพณีของชาวบ้านทุ่งนา เพื่อให้ทุกคนหยุดงานในไร่นาและไปทำบุญที่วัด วันพระจึงเป็นเวลา (time) และวัดก็คือสถานที่ (space) ที่สอดคล้องกันที่ชุมชนเปิด

ภาพที่ 17 สรงน้ำพระในประเพณีสงกรานต์

ภาพที่ 18 อาหารที่เตรียมไปทำบุญในประเพณีบุญข้าวสาก

ให้กับชาวบ้านได้มาพบปะสังสรรค์ทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกันอีกวิถีทางหนึ่ง และยิ่งไปกว่านั้นวัดและพระยัง เป็นสิ่งที่เชื่อมโยงชาวบ้านกับอุดมการณ์ทางสังคมโดยผ่านทางความเชื่อและการปฏิบัติในฐานะของพุทธศาสนิกชนอีกประการหนึ่งด้วย

3.4 กลุ่มสังคมในหมู่บ้าน

การดำรงอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนของชาวบ้านทุ่งนา นอกเหนือจากแรงยึดเหนี่ยวภายในชุมชนอันเป็นผลมาจากพื้นฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ทุกคนมีต่อกัน รวมทั้งสำนึกร่วมในความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของตนดังกล่าวไปแล้ว การดำเนินกิจกรรมด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง รวมไปถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและสังคมในชุมชน แม้ว่าส่วนใหญ่จะไม่มีรูปแบบที่เป็นทางการแน่นอน แต่ก็มักมีกลุ่มหรือองค์การในการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ อย่างชัดเจน รวมทั้งมีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในกลุ่มหรือมีสถานภาพและบทบาทสำหรับตำแหน่งต่าง ๆ ในโครงสร้างของกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ดังจะกล่าวถึงต่อไปนี้คือ

3.4.1 กลุ่มผู้นำและกรรมการหมู่บ้าน

รูปแบบการปกครองตนเองของชุมชนนั้นได้มีมาตั้งแต่สมัยโบราณที่อาณาจักรยังมิได้แทรกแซงเข้ามาในหมู่บ้าน การปกครองหรืออยู่ร่วมกันภายในชุมชนจะอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติและจารีตประเพณีต่าง ๆ เป็นบรรทัดฐานและเป็นเสมือนกฎเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันโดยมีผู้นำ ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้รักษาระเบียบกฎเกณฑ์และลงโทษหากมีการละเมิดกฎเกณฑ์ทางสังคมในระดับที่รุนแรง ผู้นำดังกล่าวนี้ก็คือกลุ่มผู้อาวุโส หรือ "กลุ่มผู้เฒ่า" ที่สูงอายุมีความรู้ในเรื่องระเบียบประเพณีของชุมชนเป็นอย่างดีรวมทั้งเป็นที่เคารพนับถือของสมาชิกในชุมชน กลุ่มผู้เฒ่านี้จะมีประมาณ 3-4 คน ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทหรือตัดสินปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างสามี-ภรรยา หรือพี่-น้อง หรือระหว่างครัวเรือนก็ตาม การลงโทษในขั้นรุนแรงแต่เดิมนั้นทำโดยการปรับไหมเป็นเงินจำนวนต่าง ๆ กันตามระดับความรุนแรงที่ทำผิด (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี)

ภายหลังจากที่ชุมชนหมู่บ้านถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมชาติอย่างเป็นทางการและรัฐได้จัดรูปแบบการปกครองท้องถิ่นที่ชัดเจน ทำให้หมู่บ้านต้องรับ

เอากฎหมายของส่วนรวม เข้ามาเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมอีกระดับหนึ่งของตนด้วย โดยมีบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง เป็นเสมือนตัวแทนของรัฐส่วนหนึ่ง เกิดขึ้นในหมู่บ้านแม้ว่าบุคคลดังกล่าวมักจะเป็นคนในหมู่บ้านก็ตาม ตำแหน่งดังกล่าวได้แก่ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนัน ซึ่งเป็นผู้นำที่ เกิดขึ้นใหม่ทำหน้าที่ดูแลให้คนในชุมชนของรัฐในการปกครอง ดูแลความสงบเรียบร้อย การเรียกเก็บภาษีบำรุงท้องที่ รวมทั้งการดำเนินงานตามนโยบายต่าง ๆ ของแต่ละหน่วยงานราชการที่จะเข้าสู่หมู่บ้านก็มักจะทำผ่านผู้นำหรือขอความร่วมมือชาวบ้านผ่านทางผู้นำเหล่านี้ทั้งสิ้น

ผู้นำส่วนนี้จะ เป็นผู้นำที่มีรูปแบบเป็นทางการได้แก่ผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน กำนัน ฯ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการ อย่างไรก็ตาม รูปแบบผู้นำของชุมชนปัจจุบันยังคงไม่แตกต่างไปจากในอดีตเท่าใดนักคือ มีทั้งรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการอยู่ร่วมกัน คือ

ก. รูปแบบที่เป็นทางการได้แก่ การมีคณะกรรมการหมู่บ้านในการทำหน้าที่ปกครอง โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ อีก 7 ฝ่ายอยู่ในคณะกรรมการ นอกจากการมีกลุ่มผู้นำดังกล่าวแล้วภายในชุมชนยังแบ่งออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ จำนวน 9 กลุ่ม มีลักษณะเป็นกลุ่มบ้านที่อยู่บริเวณเดียวกัน กลุ่มละ 9-14 ครัวเรือน แต่ละกลุ่มจะเลือกหัวหน้ากลุ่มขึ้นมาหนึ่งคนและกลุ่มเหล่านี้จะเรียกชื่อกลุ่มตามชื่อของหัวหน้ากลุ่ม หัวหน้ากลุ่มจะทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการปกครองและการพัฒนาทั้งที่เป็นส่วนที่เกี่ยวกับหน่วยราชการที่ทำโครงการต่าง ๆ ในพื้นที่และส่วนที่เป็นกิจกรรมด้านต่าง ๆ ที่เป็นของชุมชนโดยเฉพาะ

การจัดการปกครองชุมชนในรูปของกลุ่มบ้านนี้เป็นรูปแบบที่ชาวบ้านจัดกันขึ้นมาเองเพื่อความสะดวกในการปกครองดูแลกันอย่างทั่วถึงภายในหมู่บ้านโดยเฉพาะในยามมีเหตุการณ์การฉุกเฉินหรือต้องระดมความช่วยเหลือต่าง ๆ รวมทั้งการส่งข่าวหรือข้อมูลข่าวสารจากผู้นำไปยังลูกบ้านซึ่งหัวหน้ากลุ่มแต่ละกลุ่มจะทำหน้าที่เสมือนผู้ประสานงานภายในหมู่บ้านด้วย ทั้งคณะกรรมการหมู่บ้านและหัวหน้ากลุ่มบ้านนั้นชาวบ้านเป็นผู้เลือกตั้งขึ้นมาโดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้านที่ทางราชการต้องรับรอง ผู้ที่อยู่ในตำแหน่ง

ดังกล่าวทั้งหมดไม่มีกำหนดวาระที่แน่นอน ส่วนใหญ่ถ้าไม่สามารถทำงานได้อาจด้วยสาเหตุใดก็ตามก็จะปรึกษากับคณะกรรมการทั้งหมดคือ ทั้งกรรมการหมู่บ้าน และหัวหน้ากลุ่มบ้านถึงสาเหตุและขอลาออกโดยให้มีการเลือกคนใหม่ขึ้นมาทำหน้าที่แทนต่อไป

คณะกรรมการหมู่บ้านรวมทั้งหัวหน้ากลุ่มต่าง ๆ จะมีการประชุมพูดคุยกันทุกครึ่งก่อนทำกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นในชุมชนเพื่อปรึกษาหารือขอความคิดเห็นในกลุ่มผู้นำก่อนแล้วจึงจัดการประชุมชาวบ้านเพื่อบอกกล่าว ขอความคิดเห็นหรือขอมติจากส่วนรวมหรือขอความร่วมมือจากชาวบ้านในการทำกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ การประชุมมักจะทำในตอนกลางคืนที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน ภายหลังจากอาหารเย็นแล้ว โดยปกติหากไม่มีเรื่องเร่งด่วนเป็นกรณีพิเศษจะมีการประชุมชาวบ้านเดือนละ 1 ครั้ง เพื่อแจ้งเรื่องราวทางราชการที่รับมาให้ชาวบ้านทราบหรือขอความเห็นหรือลงมติหากจะมีการรับนโยบายต่าง ๆ มาปฏิบัติ ส่วนการประชุมในกลุ่มคณะกรรมการนั้นไม่มีกำหนดที่แน่นอนขึ้นอยู่กับเหตุการณ์และความจำเป็น

สภาพภาพของผู้นำเหล่านี้แม้ว่าจะมีตำแหน่งในชุมชนแต่ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสภาพทางสังคมในการดำเนินชีวิตนั้นมิได้แตกต่างจากชาวบ้านทั่วไปเพราะการเลือกผู้ที่จะมาเป็นผู้นำนั้นชาวบ้านจะเลือกคนดี ซื่อสัตย์สุจริตและมีความสามารถในการเจรจาสื่อสารทั้งกับชาวบ้านด้วยตนเองและกับเจ้าหน้าที่ราชการต่าง ๆ รวมทั้งจะต้องเป็นบุคคลที่ได้รับความเคารพนับถือจากชาวบ้านทั้งหมดในชุมชนด้วย

ข. รูปแบบที่ไม่เป็นทางการ การปกครองในรูปแบบนี้เป็นรูปแบบปกครองตนเองของชุมชนที่มีมาก่อนที่รูปแบบการปกครองของทางราชการจะเข้ามา ผู้นำชุมชนในรูปแบบนี้จะอยู่ในลักษณะของกลุ่มผู้เฒ่า 4-6 คน และในปัจจุบันกลุ่มผู้เฒ่านี้ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการหมู่บ้าน รวมทั้งเป็นส่วนที่ได้รับความเคารพนับถือและเชื่อฟังจากชาวบ้านทุกคนเพราะถือว่าเป็นผู้อาวุโสมีอายุและมีความรู้ต่อปัญหาและความ เป็นไปต่าง ๆ ได้ดีกว่าคนที่อายุยังน้อย รวมทั้งผู้เฒ่าหรือผู้อาวุโสเหล่านี้มักจะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับชาวบ้านที่เป็นลูกบ้านอยู่แล้ว

ปัจจุบันกลุ่มผู้อาวุโสที่อยู่ในลักษณะของผู้นำที่ไม่เป็นทางการนี้มีอยู่จำนวน 6 คน แต่ละคนมีอายุกว่า 60 ปีขึ้นไป ได้รับการเชื่อถือเชิญแต่งตั้งจากคณะกรรมการ

หมู่บ้านและหัวหน้ากลุ่มบ้าน กลุ่มผู้อาวุโสจะทำหน้าที่เป็นผู้ที่ให้คำปรึกษาหารือ หรือความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ หรือการที่จะมีโครงการต่าง ๆ เข้ามาในชุมชน และหน้าที่ที่สำคัญคือการตัดสินใจและไกล่เกลี่ยข้อพิพาทของคนในหมู่บ้าน เช่นปัญหาการทะเลาะเบาะแว้งกันของสามีภรรยา หรือปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ในกรณีที่ผู้ใหญ่บ้านไม่สามารถแก้ไขได้โดยลำพัง

จากที่กล่าวมาแล้วนั้นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญการบริหารก็คือกลุ่มผู้นำที่เป็นทางการ คืออยู่ในสถานะและบทบาทที่ชัดเจนโดยเฉพาะในปัจจุบันที่ชุมชนต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับส่วนราชการต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่มากขึ้น ส่วนกลุ่มผู้อาวุโสนั้นจะมีบทบาทแต่เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนเท่านั้นโดยทั้งสองกลุ่มนี้จะอยู่ในลักษณะที่เกื้อหนุนช่วยเหลือกันในการทำงาน ทั้งนี้เพราะส่วนใหญ่ในกลุ่มผู้นำเหล่านี้ก็คือญาติพี่น้องกันเกือบทั้งสิ้น ดังนั้นในการปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ข้อพิพาทต่าง ๆ การจัดการปัญหาต่าง ๆ รวมถึงการระดมความร่วมมือจากชาวบ้านในการทำกิจกรรมต่าง ๆ จึงอาศัยพื้นฐานความเป็นเครือญาติกันมากกว่าในสถานะของการเป็นผู้ปกครอง เพราะตัวบุคคลที่เป็นผู้นำก็มิได้มีวิถีชีวิตหรือสถานภาพในยามปกติแตกต่างไปจากชาวบ้านคนอื่น ๆ

การจัดระเบียบการปกครองของชุมชนดังที่กล่าวมาแล้วนั้นจึงขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานความเป็นเครือญาติกันและเป็นลักษณะความสัมพันธ์แบบเผชิญหน้า (face to face relationship) คือทุกคนจะรู้จักกันทั้งหมดจึงทำให้หมู่บ้านอยู่ในภาวะของความมีเสถียรภาพในการปกครองของตนเอง และมีความมั่นคงปลอดภัยในการอยู่ร่วมกัน ทั้งนี้เนื่องจากพบว่าในช่วงเวลาที่ผ่านมาหลาย ๆ ปีไม่เคยมีกรณีพิพาทกันจนถึงแก่เสียชีวิตหรือเป็นคดีความร้ายแรงแม้กระทั่งกรณีของการลักทรัพย์หรือสัตว์เลี้ยงที่เกิดขึ้นจากการกระทำของคนในหมู่บ้าน ส่วนที่มีบ้างนั้นเป็นการกระทำของคนจากภายนอกที่เข้ามาในชุมชน ซึ่งถ้าพบว่ามีกรณีดังกล่าวนี้ กลุ่มผู้นำและชาวบ้านจะมีวิถีการจัดการภายในกันเองในลักษณะ "ลับ" โดยการเตือนด้วยวิธีต่าง ๆ และหากยังมีเลิการกระทำแล้วก็อาจถึงขั้นจัดการอย่างเด็ดขาดจนในที่สุดบุคคลที่เข้ามาอยู่ในชุมชนและก่อความไม่สงบหรือมีพฤติกรรมที่สร้างความเดือดร้อนก็ไม่สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับชาวบ้านได้คือต้องย้ายออกไปในที่สุด ดังนั้น

ระบบภายในหมู่บ้านจึงเป็นเสมือนกฎหมายที่ศักดิ์สิทธิ์และเครื่องป้องกันความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินให้กับสมาชิกที่เชื่อฟังและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ . บุคคลภายนอกที่ต้องการเข้าไปอยู่ร่วมจะต้องกระทำตนให้เป็นที่ยอมรับคือ เป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน ซึ่งปัจจุบันจะมีสมาชิกที่เป็นครัวเรือนจากภายนอกอยู่เพียง 2 ครัวเรือนเท่านั้นในกลุ่มบ้านใหญ่ นอกนั้นจะเป็นคนจากภายนอกที่เข้ามาซื้อที่ดินทำกินในเขตหมู่บ้าน แต่มิได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนหรือใช้ชีวิตร่วมกันทางสังคมกับชาวบ้านส่วนใหญ่ ทั้งนี้บุคคลกลุ่มดังกล่าวจะตั้งครัวเรือนอยู่ห่างจากหมู่บ้านออกไปประมาณ 3-5 กิโลเมตร แต่มีสภาพเป็นสมาชิกที่เป็นทางการของหมู่บ้านเนื่องจากพื้นที่อยู่ในเขตการปกครองของหมู่บ้านเท่านั้น

3.4.2 กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 5)

ลักษณะการแลกเปลี่ยนแรงงานกันหรือ "เอาแรง" สำหรับทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะในขั้นตอนต่าง ๆ ของระบบการผลิตนั้นมีมาแต่ดั้งเดิมในระบบการผลิตแบบยังชีพ เป็นการช่วยเหลือกันเมื่อเกิดปัญหาด้านแรงงานในชุมชน จนถึงปัจจุบันที่แม้ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าจะเข้ามามีบทบาทอย่างมากในการผลิตของชุมชนแล้วก็ตาม รูปแบบการช่วยเหลือแรงงานกันในลักษณะนี้ก็ยังคงอยู่อย่างมีความสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากระบบการผลิตในชุมชนที่ดำเนินอยู่ยังคงใช้แรงงานเป็นหลัก โดยเฉพาะบางช่วงของกระบวนการผลิตที่เร่งด่วนต้องการแรงงานเป็นจำนวนมาก แรงงานในครัวเรือนไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้พอเพียง จำเป็นต้องดึงแรงงานจากภายนอกครัวเรือนเข้ามาช่วยในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนแรงงาน รวมไปถึงการจ้าง การดึงแรงงานจากหลาย ๆ ครัวเรือนมารวมกันทำให้มีลักษณะการรวมกลุ่มอย่างหลวม ๆ และไม่เป็นทางการเกิดขึ้นในด้านแรงงานคือไม่มีความชัดเจนในเรื่องจำนวนสมาชิก เวลาที่แน่นอนหรือแม้แต่ตัวบุคคลที่เข้ามารวมกลุ่ม การเกิดขึ้นของกลุ่มเป็นลักษณะที่เกิดขึ้นชั่วคราวขณะที่ไปทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันเท่านั้น เมื่อเสร็จแล้วก็ไม่มีข้อผูกพันใด ๆ ที่เป็นทางการต่อกันระหว่างสมาชิก เช่น การตายหักงำมันสำปะหลัง การเก็บข้าวโพด การเกี่ยวข้าว เป็นต้น การมารวมกันขึ้นเป็นกลุ่มจึงขึ้นกับความสัมพันธ์และความพอใจระหว่างเจ้าของกิจกรรมกับผู้ที่จะมา

ภาพที่ 19 แรงงานที่มาช่วยในพิธีศพ

ภาพที่ 20 แรงงานที่มาช่วยในพิธีแต่งงาน

ร่วมในกิจกรรมนั้นเป็นหลัก ดังนั้นศูนย์กลางของการรวมกลุ่มก็คือกิจกรรมการผลิตใน
ขั้นตอนต่าง ๆ

อย่างไรก็ตาม การร่วมกิจกรรมในลักษณะนี้ก็มีใช้จะปราศจากพันธะผูกพัน
กันโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะในกรณีของการเอาแรงเพราะอย่างน้อยผู้ที่เป็นเจ้าของ
กิจกรรมจะอยู่ในภาวะการเป็นหนี้แรงงานผู้ที่มาร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งจะต้องตาม
ไปชดใช้แรงงานในภายหลัง ลักษณะเช่นนี้ทำให้กลุ่มแรงงานดังกล่าวมีสมาชิกที่ค่อนข้าง
จะแน่นอนในด้านตัวบุคคลแม้ว่าการมารวมกันแต่ละครั้งจะมีจำนวนสมาชิกแตกต่างกัน
กันไปหรือเปลี่ยนหน้ากันไปบ้างก็ตาม

นอกจากนั้น การรวมกลุ่มด้านแรงงานในลักษณะนี้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมักจะ
เป็นเครือญาติหรืออยู่ในกลุ่มบ้านเดียวกัน มีความสนิทสนมกันเพราะถือเป็นการช่วย
เหลือแรงงานกันในกลุ่ม และการที่ใครจะตัดสินใจไปแลกเปลี่ยนแรงงานกับใครนั้นมัก
ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ที่มีต่อกันเป็นหลัก เพราะในระหว่างการทำกิจกรรมคนที่มาร่วม
กันจะสามารถพูดคุยหยอกล้อ รวมถึงการให้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ซึ่งกันและกันไปด้วย
หรือการกินอาหารร่วมกันในเวลากลางวัน ดังนั้นคนที่ไม่ค่อยสนิทสนมมักจะไม่อยาก
ไปร่วมกิจกรรมกับกลุ่มที่ตนไม่ค่อยคุ้นเคย และแม้แต่ในระบบการจ้างแรงงานก็ยังอยู่
บนพื้นฐานความใกล้ชิดสนิทสนมกันระหว่างผู้จ้างกับแรงงานที่มารับจ้าง เพียงแต่จะ
ไม่มีข้อผูกมัดในเรื่องการชดใช้แรงงานคืนเนื่องจากได้จ่ายเงินเป็นค่าชดเชยแรงงาน
นั้น ๆ ไปแล้ว อย่างไรก็ตาม หากกิจกรรมนั้นมีความเร่งด่วนมากต้องการแรงงาน
จำนวนมาก การจ้างแรงงานก็อาจกระจายออกไปยังคนนอกกลุ่มที่คุ้นเคยซึ่งอาจเป็น
ได้ทั้งคนในชุมชนด้วยกันหรือคนนอกชุมชน ดังนั้นบางครั้งในการทำกิจกรรมผลิตอย่าง
ใดอย่างหนึ่งสมาชิกที่ร่วมอาจมีทั้งส่วนที่มาจาก การแลกเปลี่ยนแรงงานและการจ้าง
แรงงานรวมอยู่ด้วยกัน

กลุ่มแรงงานหรือองค์กรด้านแรงงานที่กล่าวมาจึงมีลักษณะแปรเปลี่ยนไม่
แน่นอนตายตัว พันธะที่ยึดเกี่ยวกับความเป็นกลุ่มหรือการมารวมกันเป็นกลุ่มที่สำคัญก็คือ
ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างคนในกลุ่มกิจกรรมนั้นซึ่งก็คือกลุ่มเครือญาติ เป็นส่วนใหญ่
นั่นเอง ผลก็คือทำให้การควบคุมคุณภาพการทำงานของแรงงานไม่เข้มงวดเพราะถือ

ว่าเป็นการช่วยกัน^๑ในลักษณะของการ “ช่วยกันไปช่วยกันมา” ภายในกลุ่มหรือชุมชนของตนเอง การที่ครัวเรือนได้รับการยอมรับในฐานะของสมาชิกของชุมชนจึงเท่ากับครัวเรือนนั้นได้เป็นสมาชิกกลุ่มแรงงานไปด้วย โดยครัวเรือนหนึ่งอาจอยู่ในฐานะของสมาชิกกลุ่มแรงงานของหลาย ๆ กลุ่มในขณะเดียวกันก็ได้

3.4.3 กลุ่มกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน

การเกิดขึ้นของกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านในรูปแบบนี้มีจุดเริ่มต้นมาจากการที่ผู้นำและกรรมการชุมชนมองเห็นความเดือดร้อนของชาวบ้านจากปัญหาที่ต้องพึ่งพาแหล่งเงินทุนต่าง ๆ ภายนอกชุมชนในการกู้เงินซึ่งนอกจากจะเสียดอกเบี้ยแพงแล้วบางครั้งเรือนก็ไม่อยู่ในฐานะหรือเงื่อนไขที่จะทำการกู้ได้ โดยเฉพาะในยามเดือดร้อนจำเป็นฉุกเฉินเช่น เจ็บไข้ได้ป่วยกระทันหัน ซึ่งบางครั้งก็ไม่สามารถกู้ยืมได้จากญาติพี่น้องหรือกู้ได้จำนวนน้อยไม่เพียงพอกับความต้องการ ปัญหาดังกล่าวได้^๒อยู่ในความคิดของกลุ่มผู้นำที่ต้องการแก้ปัญหา^๓นี้เรื่อยมาจนในปี พ.ศ. 2529 แนวทางในการแก้ไขปัญหาก็เริ่มชัดเจนขึ้นจากปัจจัยและเงื่อนไขทางด้านการเงินที่เป็นรายได้เข้ามาสู่ชุมชนอย่างเป็นกอบเป็นกำ

ที่มาของรายได้ดังกล่าวคือ ส่วนหนึ่งได้มาจากการขอเก็บค่าทรายที่บริษัทไทยประสิทธิ์ส์ตีซ (โรงงานแป้งมันสำปะหลัง) มาขอชดจากลำห้วยกระเสี้ยวเพื่อนำมาใช้ในการก่อสร้าง อีกส่วนหนึ่งนั้นได้มาจากการขายเมล็ดพันธุ์ข้าวต่าง ๆ ที่ทางราชการนำมาแจกในปีที่ฝนแล้งแต่นำมา^๔ให้ไม่ตรงกับช่วงฤดูการเพาะปลูก ผู้นำหรือกรรมการหมู่บ้านจึงเก็บไว้และประชุมปรึกษาลงมติเห็นชอบกันว่าให้ขาย^๕ให้กับชาวบ้านที่ต้องการแทนการแจก เพื่อนำเงินรายได้มาสะสมเป็นกองทุนของส่วนรวมในหมู่บ้าน รายได้แหล่งสุดท้ายก็คือ ได้จากค่าเช่าที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านที่มีอยู่จำนวน 25 ไร่ โดยเปิดประมูลให้กับชาวบ้านที่ต้องการที่ดินทำกินเพิ่มเช่าบางส่วนในแต่ละปี รวมทั้งที่ดินสาธารณะอีกส่วนหนึ่งที่นำไปปลูกพืชเศรษฐกิจโดยให้ชาวบ้านไปร่วมกันปลูก เมื่อขายผลผลิตได้แล้วก็นำเงินส่วนนี้มาสมทบเข้ากองทุนเช่นเดียวกัน ดังนั้นการเริ่มต้นสะสมทุนในปีแรกคือ ปี พ.ศ. 2529 ซึ่งยังไม่เปิดให้กู้^๖นั้นมีเงินทุนอยู่ทั้งสิ้นประมาณ 10,000 บาท (แสน จันทร, 2534)

ขั้นตอนการจัดตั้งกองทุน หลังจากได้มีการพูดคุยตกลงกันในกลุ่มกรรมการหมู่บ้านแล้ว ความคิดและข้อตกลงบางส่วนได้ถูกนำเข้าไปประชุมชาวบ้านทั้งหมดเพื่อให้มีการแสดงความคิดเห็นและลงมติทั้งในด้านหลักการและรูปแบบการกู้ยืม การบริหารจัดการและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในการใช้ควบคุมการชำระหนี้ จนเมื่อผ่านการเห็นชอบจากส่วนรวมแล้ว กองทุนจึงเริ่มเปิดให้ชาวบ้านกู้ในปี พ.ศ. 2530 เป็นปีแรกโดยเมื่อเริ่มเปิดให้กู้นั้นมีผู้กู้ประมาณ 18 รายในวงเงินที่กองทุนมีอยู่ทั้งหมดประมาณ 40,000 บาท บางส่วนในจำนวนเงินนี้ได้มาจากเงินสนับสนุนในโครงการบัตรสุขภาพจากส่วนราชการด้านสาธารณสุขที่ให้กับหมู่บ้านและกรรมการหมู่บ้านได้นำเงินส่วนนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเงินกองทุนทั้งหมดด้วย ในปัจจุบันมีการแบ่งเงินกองทุนออกเป็น 4 ส่วนตามลักษณะกิจกรรมที่ดำเนินการคือ

ก. กองทุนสนับสนุนหมู่บ้าน เปิดให้กู้ในจุดประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านนำไปลงทุนการผลิตทางการเกษตรโดยคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน มีกำหนดใช้หนี้คืนหลังจากขายผลผลิตที่ได้กู้เงินไปลงทุนแล้วในแต่ละงวด เงินทุนในส่วนนี้จะถูกแบ่งออกเป็น 9 ส่วนตามจำนวนกลุ่มบ้านที่มีอยู่ 9 กลุ่มเท่า ๆ กัน ในแต่ละกลุ่มจะมีหัวหน้ากลุ่มเป็นผู้ประสานงาน คราวเรือนที่เป็นสมาชิกของแต่ละกลุ่มจะมีการพูดคุยตกลงกันว่าเงินกู้ส่วนที่ได้มานั้นใครบ้างที่ต้องการกู้และสมควรให้กู้และจะกู้ได้เป็นจำนวนเท่าใดในปีนั้น ๆ

การกู้ต้องดำเนินการขอกู้กับหัวหน้ากลุ่ม ทั้งนี้เพราะหัวหน้ากลุ่มต้องไปทำสัญญาขอกู้กับผู้รับผิดชอบดูแลเงินกู้ในส่วนนี้ ซึ่งเป็นกรรมการกลางของหมู่บ้านอีกครั้งหนึ่งก่อนทำสัญญากับชาวบ้านที่เป็นสมาชิกในกลุ่มของตน ในแต่ละปีกองทุนในส่วนนี้สามารถให้กู้ได้ประมาณ 10 ราย โดยในปี พ.ศ. 2533 มีจำนวนเงินที่ให้กู้ไปประมาณ 26,610 บาท

ข. กองทุนฉุกเฉิน เป็นเงินกองที่ให้ชาวบ้านกู้ในยามเจ็บป่วยซึ่งเป็นภาวะฉุกเฉินของครอบครัว โดยมีกฎเกณฑ์การชำระเงินกู้คือกองทุนจะปล่อยให้กู้โดยปลอดดอกเบี้ยเป็นระยะเวลา 2 เดือนหลังจากทำสัญญา แต่หากเกิน 2 เดือนแล้วไม่สามารถชำระคืน ผู้กู้จะต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อเดือน การให้กู้แบบ

ปลอดดอกเบี้ยยถือเป็นการช่วยเหลือหรือแก้ปัญหาเฉพาะหน้าให้กับครัวเรือนที่เดือดร้อน ส่วนการคิดดอกเบียในอัตราสูงหลังจาก 2 เดือนไปแล้วนั้นเป็นการบังคับให้ผู้กู้รับนำเงินมาชำระคืนเพื่อให้กองทุนมีเงินหมุนเวียนอยู่เสมอในจำนวนที่แน่นอนพร้อมที่จะให้ชาวบ้านรายอื่น ๆ ที่เดือดร้อนมากู้ได้ตลอดเวลา เงินกู้ส่วนนี้ในปี พ.ศ. 2533 เปิดให้กู้ไปเป็นจำนวน 10,760 บาท การทำสัญญาต้องทำผ่านหัวหน้ากลุ่มเช่นเดียวกันโดยหัวหน้ากลุ่มต้องเป็นผู้ค้ำประกันและกู้ได้ในวงเงินไม่เกิน 2,000 บาท ในการกู้แต่ละครั้ง

ค. กองทุนบัตรสุขภาพ เงินกองทุนในส่วนนี้ได้มาจากเงินโครงการบัตรสุขภาพซึ่งหน่วยงานสาธารณสุขของทางราชการมีโครงการช่วยเหลือหมู่บ้านอยู่แล้ว ในลักษณะการขายบัตรสุขภาพให้กับชาวบ้านเพื่อสามารถไปรับการรักษาบริการด้านการแพทย์จากทางโรงพยาบาลหรือหน่วยงานสาธารณสุขได้โดยสะดวกและไม่เสียค่าบริการ เงินจากการขายบัตรสุขภาพนี้ทางราชการเรียกคืนเพียงร้อยละ 15 ส่วนที่เหลือได้นำมาตั้งเป็นกองทุนหมุนเวียนให้ชาวบ้านในชุมชนกู้เพื่อทำร่วม โดยให้กู้ในวงเงินรายละ 1,000 บาท เสียอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 ต่อเดือน เงินกองทุนในส่วนนี้ชาวบ้านมีโครงการที่จะไปหมุนเวียนทำโครงการเกี่ยวกับสาธารณสุขประเภทต่าง ๆ ในชุมชน เช่น น้ำประปา ถังเก็บน้ำหรือบ่อบาดาล เป็นต้น การกู้ในส่วนนี้ต้องเขียนสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรกับหัวหน้ากลุ่มเช่นเดียวกับการกู้ในส่วนอื่น ๆ

ง. กองทุนพัฒนาหมู่บ้าน เป็นกองทุนที่เพิ่งตั้งขึ้นล่าสุดในปี พ.ศ. 2534 โดยนำดอกเบียจากเงินกองทุนสนับสนุนหมู่บ้านหรือเงินกู้ด้านเกษตรในปี พ.ศ. 2533 จำนวน 5,772 บาทมาตั้งเป็นกองทุนเพื่อใช้เป็นงบพัฒนาสาธารณะประโยชน์ในหมู่บ้านเช่น ซ่อมแซมสะพาน ถนน หรือใช้จ่ายในการต้อนรับแขกของหมู่บ้าน เงินในส่วนนี้จะต่างจากเงินในกองทุนอื่น ๆ คือไม่มีการเปิดให้กู้และผู้ใหญ่บ้านมีสิทธิเบิกจ่ายได้ทันทีโดยไม่ต้องประชุมขอความเห็นชอบจากคณะกรรมการเหมือนการกู้ในส่วนอื่น แต่ทั้งนี้จะต้องทำรายการเบิกกับผู้ถือเงินเป็นหลักฐานอย่างละเอียด

กองทุนหมู่บ้านทั้ง 4 ส่วนที่กล่าวมาแล้วนั้นชาวบ้านในชุมชนทุกครัวเรือนมีสิทธิในการกู้และตรวจสอบตลอดจนแสดงความคิดเห็นต่าง ๆ ได้โดยผ่านการเป็น

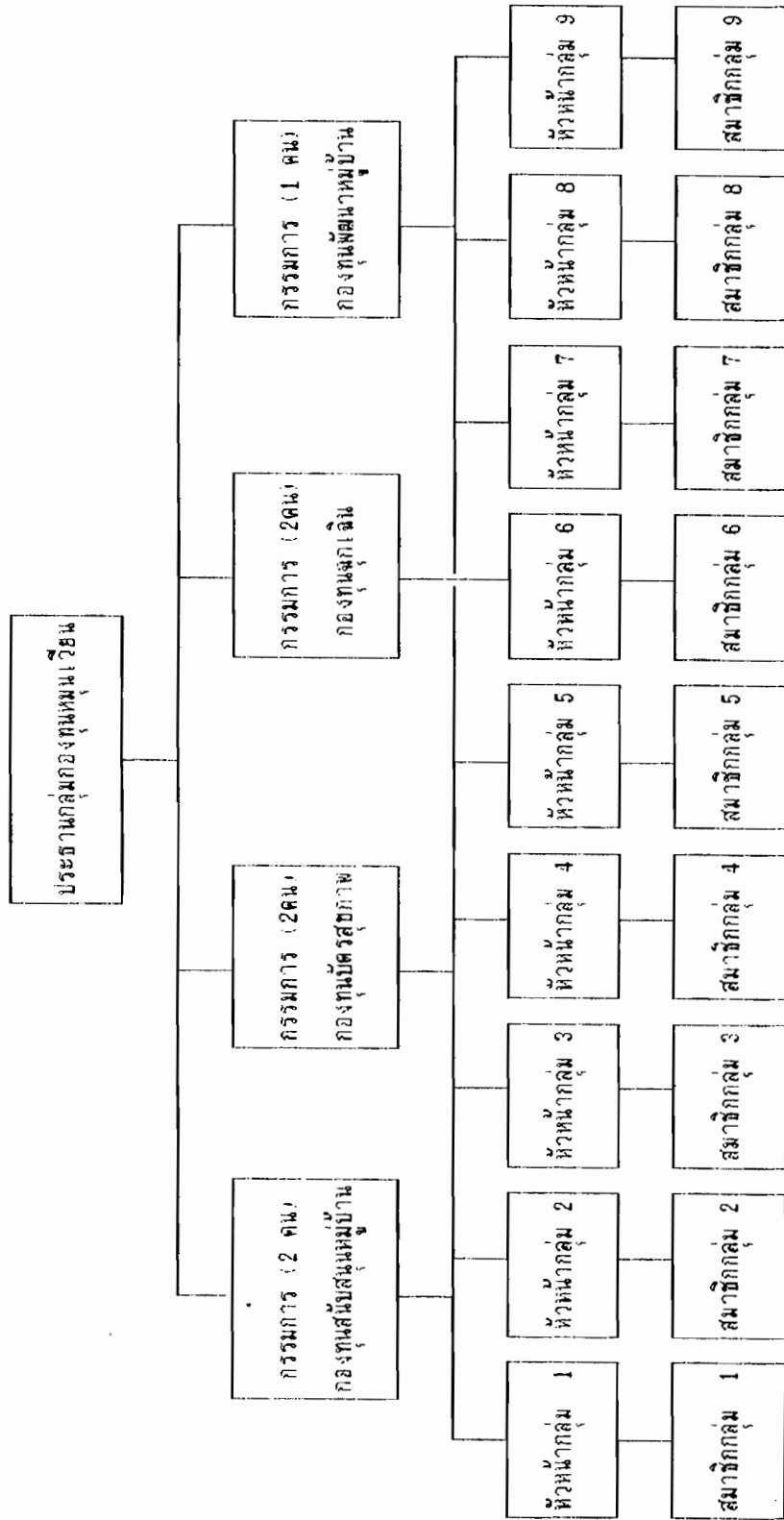
สมาชิกของกลุ่มและชุมชน อย่างไรก็ตามในการบริหารจัดการดูแลการเงินและการ
 กู้ของกองทุนจะมีกลุ่มกรรมการที่ได้รับการเลือกตั้งจากชาวบ้านให้ขึ้นมาเป็นผู้บริหาร
 จัดการ ทั้งนี้โครงสร้างในการบริหารกองทุนอาจแสดงให้เห็นชัดเจนขึ้นจากแผนภูมิ
 ในภาพที่ 21

อย่างไรก็ตามแม้กองทุนจะมีโครงสร้างการบริหารและความรับผิดชอบที่
 เป็นรูปแบบชัดเจน แต่อำนาจในการตัดสินใจและพิจารณาเงินกู้ยืมไม่ได้ตกอยู่กับคนใด
 คนหนึ่ง แต่จะมีลักษณะการพิจารณาร่วมกันคือ ผู้ใหญ่บ้านซึ่งมีตำแหน่งเป็นประธาน
 คณะกรรมการหมู่บ้าน และกรรมการรับผิดชอบเงินกองทุนทั้ง 4 ส่วน รวมทั้งหัวหน้า
 กลุ่มของสมาชิกที่ต้องการกู้ การพิจารณานั้นจะพิจารณาเกี่ยวกับความประพฤติของผู้
 กู้ ความจำเป็นเร่งด่วน ความเป็นธรรมที่ผู้กู้ควรได้รับอย่างเท่าเทียมกันทุกราย
 ทั้งในเรื่องจำนวนเงินกู้ จำนวนครั้งหรือความถี่ที่แต่ละครัวเรือนขอกู้และได้รับเงินกู้
 ประเด็นเหล่านี้จะถูกนำเข้าไปประชุมหารือกันและลงมติในขั้นสุดท้ายแล้วจึงมีการทำ
 สัญญากู้ต่อไป ยกเว้นกรณีการนำเงินจากกองทุนพัฒนาไปใช้ในยามเร่งด่วนเท่านั้นที่
 ประธานสามารถเบิกจ่ายได้โดยไม่ต้องผ่านที่ประชุมดังกล่าวก่อน

ในปี พ.ศ. 2534 เงินกองทุนหมุนเวียนทั้งหมดมีประมาณ 100,000 บาท
 รายได้ประจำปีเพิ่มขึ้นของกองทุนนั้นได้มาจากดอกเบี้ยเงินกู้ของกองทุนในส่วนต่าง ๆ
 รวมทั้งค่าเช่าสาธารณะและการขายผลผลิตในที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านในแต่ละปี

ที่ผ่านมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530-2534 กองทุนสามารถดำเนินงานได้อย่าง
 ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้สามารถประเมินได้จากจำนวนเงินทุนหมุนเวียนที่เพิ่มขึ้น
 ชาวบ้านผู้กู้ร้อยละ 70-80 สามารถปฏิบัติตามกฎระเบียบการกู้โดยเฉพาะการส่งเงิน
 กู้ชำระคืนกองทุนได้ตามกำหนด ทำให้การหมุนเวียนของเงินในกองทุนเป็นไปด้วยดี
 ไม่ชะงักงัน จากการเก็บข้อมูลพบว่าชาวบ้านมีทัศนคติที่ดีในลักษณะของการยอมรับ
 และความรู้สึกภาคภูมิใจในกองทุนช่วยเหลือกันเองในหมู่บ้านของตน ชาวบ้านรู้สึกว่
 กองทุนนี้เป็นของส่วนรวมที่ทุกคนมีสิทธิได้รับความช่วยเหลือทางการเงินได้โดยเฉพาะ
 เงินกู้ฉุกเฉินที่ปลอดดอกเบี้ย 2 เดือน รวมทั้งเงินกู้เพื่อนำมาลงทุนในการผลิตที่ไม่มี
 ขึ้นตอนยุ่งยากและล่าช้าในการกู้ รวมทั้งไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ไปจำนองหรือค้ำประกัน

ภาพที่ 21 แสดงโครงสร้างการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

หมายเหตุ : ประธานกลุ่ม = ผู้ใหญ่บ้าน
 กรรมการกลุ่ม = กรรมการหมู่บ้านที่ชาวบ้านเลือกตั้ง
 หัวหน้ากลุ่ม = หัวหน้ากลุ่มบ้านที่มีมาแต่เดิมซึ่งชาวบ้านเลือกตั้ง
 สมาชิกกลุ่ม = สมาชิกหมู่บ้านจัดตั้งตามกฎกระทรวงที่นำมาแต่เดิม

เช่น การกู้ยืมแหล่งเงินทุนอื่น แต่เป็นการค้าประกันกันเองของกลุ่มกับหัวหน้ากลุ่มซึ่งเป็นญาติหรือคนในชุมชนที่ใกล้ชิดกันทั้งสิ้น

เงื่อนไขอีกประการที่ทำให้กองทุนสามารถดำเนินกิจกรรมไปได้นั้น นอกจากผลทางตรงด้านเงินทุนแล้วชาวบ้านยังรู้สึกว่าได้ช่วยเหลือกันภายในชุมชนซึ่งก็คือญาติพี่น้องกันเกือบทั้งสิ้น ดอกเบี้ยเงินกู้ที่ตนต้องเสียไปนั้นก็มิได้เป็นผลประโยชน์ส่วนตัวของใคร แต่จะถูกนำเข้ามาสมทบในกองทุนและกลับมาหมุนเวียนให้คนอื่นได้กู้ยืมอีก สิ่งสำคัญคือชาวบ้านรู้สึกว่ากองทุนนี้เป็นของทุกคนเนื่องจากทุกคนมีส่วนร่วมในการจัดตั้ง วางกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ทุกคนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นเสนอแนะและมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตั้งแต่การเริ่มจัดตั้งกองทุน จนถึงขั้นดำเนินการเมื่อเกิดปัญหาขั้นก็จะถูกเสนอเข้าที่ประชุมส่วนรวมเพื่อลงมติหาวิธีการแก้ปัญหา นั้น ๆ ชาวบ้านจึงยอมรับกฎเกณฑ์ระเบียบต่าง ๆ และปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดเพื่อรักษาความเป็นสมาชิกภาพที่ดีของตนไว้มิให้ขัดกับมติส่วนรวม เพราะมีเช่นนั้นอาจกระทบกระเทือนถึงความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับชาวบ้านคนอื่น ๆ ซึ่งอาจส่งผลไปถึงการได้รับความช่วยเหลือด้านอื่น ๆ ในการดำเนินชีวิตทางสังคมไปด้วยเช่น ด้านแรงงานการผลิตหรือการเข้าร่วมช่วยเหลือในการประกอบพิธีกรรมก็อาจถูกเพิกเฉยและไม่ได้รับความร่วมมือ เป็นต้น

3.4.4 กลุ่มเฉพาะกิจเพื่อกู้เงิน

กลุ่มประเภทนี้เป็นกลุ่มที่มีการรวมตัวกันเพื่อจุดประสงค์หรือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง การรวมตัวกันของกลุ่มจะประกอบไปด้วยจำนวนสมาชิกไม่มากแต่ทุกคนมีจุดประสงค์เหมือนกันซึ่งส่วนใหญ่ก็คือการขอกู้เงินจากแหล่งเงินทุนภายนอกเพื่อนำมาลงทุนทางการผลิตของตน กลุ่มดังกล่าวนี้ได้แก่ กลุ่มสมาชิกกู้เงิน ธกส. (ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร) กลุ่มผู้กู้เงินกับนายทุนภายนอก กลุ่มผู้เลี้ยงไหมพันธุ์ญี่ปุ่น ฯ เป็นต้น การรวมตัวของกลุ่มประเภทนี้จึงมักมีเงื่อนไขที่กำหนดมาจากภายนอก เช่น ธกส. นั้นจะมีเงื่อนไขให้ชาวบ้านที่ต้องการกู้เงินตั้งกลุ่มของตนขึ้นมาก่อนรวมทั้งทุกคนที่เป็นสมาชิกกลุ่มจะต้องสมัครเป็นสมาชิกของ ธกส. ด้วย กลุ่มผู้เลี้ยงไหมก็ถูกกำหนดอยู่ในเงื่อนไขคล้ายกันในการ

ชอกู้เงินมาดำเนินกิจกรรม กลุ่มประเภทนี้จึงมีรูปแบบที่เป็นทางการมากกว่ากลุ่มผู้กู้เงินกับนายทุน

อย่างไรก็ตามการรวมตัวกันหรือการเข้าร่วมเป็นสมาชิกนั้นเกิดจากความสมัครใจและความพอใจของชาวบ้านเองในการที่เข้าร่วมกับใครหรือกลุ่มใด ทั้งนี้การจะเข้าร่วมในกลุ่มประเภทนี้ชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกันหรือสนิทสนมคุ้นเคย เชื่อถือไว้วางใจกันจะเข้าร่วมในกลุ่มเดียวกัน เนื่องจากสมาชิกแต่ละคนจะต้องมีส่วนรับผิดชอบในการกู้เงินของกันและกัน โดยถ้าสมาชิกคนใดกู้แล้วไม่ชำระหนี้คืนด้วยสาเหตุประการใดก็ตามหนี้สินจำนวนนั้นจะตกเป็นภาระแก่สมาชิกทุกคนในกลุ่มที่อยู่ในฐานะผู้ค้ำประกันที่จะต้องชำระหนี้แทนในกรณีของกลุ่ม ชกส. หรือเฉพาะหัวหน้ากลุ่มในกรณีที่เป็นกลุ่มกู้เงินกับนายทุนเพราะหัวหน้ากลุ่มที่มักจะเป็นผู้มีความสัมพันธ์กับนายทุนเป็นพิเศษนั้นจะต้องค้ำประกันเงินกู้ให้กับลูกกลุ่มที่ตนพาไปกู้ทุกคนด้วย กลุ่มนี้จึงมีขนาดเล็กกว่ากลุ่ม ชกส. หรือกลุ่มเลี้ยงไหม

กรณีของกลุ่ม ชกส. การรวมตัวของกลุ่มจะเกิดขึ้นเมื่อมีกิจกรรมการกู้เงินหรือมีการประชุมสมาชิกโดยเจ้าหน้าที่ของ ชกส. เข้ามาจัดการซึ่งมักมีรูปแบบที่เป็นทางการคือ มีระเบียบวาระที่แน่นอนรวมทั้งมีข้อกำหนดหรือข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการกู้การชำระหนี้รวมถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะเข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม ซึ่งทั้งนี้จะต่างกับกลุ่มผู้กู้กับนายทุน ถ้าแก่ ที่ไม่มีข้อกำหนดหรือข้อปฏิบัติที่ชัดเจนแน่นอน แต่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างผู้กู้กับผู้ให้กู้ทั้งในด้านจำนวนเงิน เวลาในการให้กู้หรือการชำระหนี้คืน หรือแม้แต่ในเรื่องจำนวนสมาชิก สถานภาพการเป็นสมาชิก รวมถึงการย้ายกลุ่มก็สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาโดยไม่มีกฎเกณฑ์เหมือนกลุ่ม ชกส. ดังนั้นความคล่องตัวของกลุ่มที่กู้เงินกับถ้าแก่หรือนายทุนจึงมีสูงกว่าและชาวบ้านนิยมมากกว่า

สิ่งที่เหมือนกันประการหนึ่งคือในการกู้ทั้งสองกลุ่มนี้จะต้องใช้หลักทรัพย์ของตนค้ำประกันเงินกู้และทำสัญญาการกู้อย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร สมาชิกในกลุ่มลักษณะนี้จะเกี่ยวข้องกันด้วยกิจกรรมการกู้เงินเป็นหลักโดยมีบุคคลภายนอกเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมในการกำหนดข้อบังคับหรือเงื่อนไขกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ชาวบ้านที่สามารถปฏิบัติ

ตามได้ก็ยังคงมีสิทธิในสถานภาพอยู่ หากไม่สามารถปฏิบัติตามได้ก็ต้องถูกดำเนินการตามเงื่อนไขกฎเกณฑ์ทั้งที่เป็นข้อกฎหมายหรือข้อตกลงร่วมกันของทั้งสองฝ่ายและอาจถูกตัดออกจากการเป็นสมาชิกกลุ่ม ดังกรณีตัวอย่างกลุ่ม ชกส. ในปัจจุบันที่มีผู้ที่ เป็นสมาชิกอยู่เพียง 50 ราย (ปี 2533) จากจำนวนที่เคยมีอยู่เดิมเกือบ 100 ราย ในปี 2531 ทั้งนี้การหมดสภาพสมาชิกส่วนหนึ่งนั้นเนื่องจากเหตุผลดังกล่าวข้างต้น แต่อีกประการหนึ่งก็คือ ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกส่วนหนึ่งลาออกเพราะเงื่อนไขต่าง ๆ ไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านโดยเฉพาะความยุ่งยากในการดำเนินการ กู้ที่กินเวลานานไม่ทันต่อปัญหาความเดือดร้อนทางการเงิน ชาวบ้านจึงนิยมกู้กับเจ้าแก้ว หรือนายทุนที่มีความคล่องตัวมากกว่า รวมทั้งในปัจจุบันก็เริ่มมีการขอกู้ในลักษณะปัจเจก กับแหล่งเงินทุนประเภทธนาคารพาณิชย์ต่าง ๆ เนื่องจากกู้ได้ระยะยาวและวงเงินกู้สูง รวมทั้งดอกเบี้ยต่ำกว่าการกู้จากเจ้าแก้ว แต่ยังไม่เป็นที่นิยมเนื่องจากชาวบ้านเกรงว่า กู้เงินที่เป็นวงเงินสูง ๆ แล้วตนจะไม่มีความสามารถในการชำระคืนและถูกยึดหลักทรัพย์ ที่นำไปค้ำประกันเงินกู้ซึ่งส่วนใหญ่ก็คือ เอกสารกรรมสิทธิ์ที่ดินทำกินนั่นเอง

3.4.5 กลุ่มทำอาหารเลี้ยงเพล

หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "กลุ่มไปเพล" นับเป็นกลุ่มที่มีการจัดตั้งกันมานานแต่โบราณก่อนจัดเป็นกลุ่มบ้านขึ้นภายหลัง โดยเอากลุ่มไปเพลเป็นพื้นฐานการจัด กลุ่มบ้านและกลุ่มไปเพลจึงเป็นกลุ่มเดียวกันคือมีจำนวน 9 กลุ่ม กลุ่มไปเพลนี้จัดตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาการจัดอาหารไปเลี้ยงเพลแก่พระที่วัด เนื่องจากการออกบิณฑบาตรในตอนเช้าอาหารที่ได้มักไม่เหลือพอถึงเวลาเพล รวมทั้งชาวบ้านแต่ละครัวเรือนก็มีภารกิจที่ต้องออกไปทำงานในไร่นาของตนในตอนกลางวัน ชาวบ้านจึงรวมกันเข้าเป็นกลุ่มตามลักษณะการตั้งบ้านเรือนที่อยู่ใกล้เคียงกันแต่ละกลุ่มมีสมาชิกที่แน่นอนโดยแต่ละเดือนมีคตทายกและกรรมการวัดจะแจ้งให้ทราบว่าแต่ละกลุ่มมีเวรทำอาหารไปเลี้ยงเพลที่วัดในวันใดบ้าง

ตัวแทนของครัวเรือนที่เป็นสมาชิกกลุ่มซึ่งต้องทำหน้าที่ประกอบอาหารนั้น ส่วนใหญ่ก็คือผู้หญิง การทำอาหารมักจะทำที่บ้านใดบ้านหนึ่ง เป็นประจำหรือเวียนกันไปแล้วแต่ความสะดวกและการตกลงกันภายในกลุ่ม การมาร่วมในด้านแรงงานนั้นไม่

มีการบังคับว่าทุกครัวเรือนที่เป็นสมาชิกจะต้องมาร่วมในทุกครั้งที่มีการทำอาหาร โดยบางครัวเรือนอาจมีความจำเป็นมาเองไม่ได้ก็อาจส่งเงินหรือวัตถุสิ่งต่าง ๆ ที่จะต้องใช้ในการทำอาหารมาให้ซึ่งก็ไม่มีมีการบังคับหรือกำหนดจำนวนที่แน่นอนเช่นเดียวกัน และแม้ว่ากลุ่มไปเพลนนี้จะไม่มีหัวหน้ากลุ่มที่มีการเลือกตั้งกันอย่างชัดเจน แต่มักจะถือตามตำแหน่งหัวหน้ากลุ่มบ้าน คือบ้านที่เป็นหัวหน้ากลุ่มบ้านก็มักจะเป็นบ้านศูนย์กลางในการทำอาหารไปเพลนหรือรับผิดชอบจัดการเกี่ยวกับกิจกรรมนี้ แต่ก็ไม่ใช่กฎเกณฑ์ที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับความพร้อมและความสะดวกของแต่ละกลุ่มที่มีอิสระในการจัดการดำเนินการกันเองหลังจากมีการตกลงพูดคุยถามความสมัครใจซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในกลุ่มแล้ว

เงินที่ชาวบ้านนำไปทำบุญหรือจากการที่วัดได้มาจากรายได้ทางอื่น ๆ ส่วนหนึ่งมักศกทายกจะนำมาจัดสรรให้กับกลุ่มต่าง ๆ ด้วย สำหรับทำอาหารไปเลี้ยงเพลที่วัดเพื่อจะได้ไม่ต้องตกเป็นภาระสำหรับชาวบ้านมากเกินไป โดยมอบให้กับหัวหน้ากลุ่มนำไปจัดการให้กับครัวเรือนที่รับผิดชอบในกลุ่มของตนอีกต่อหนึ่ง ก่อนถึงวันที่เป็นเวรทำอาหารประมาณ 1 วัน ครัวเรือนที่รับผิดชอบจะไปเตือนครัวเรือนในกลุ่มของตนถึงกิจกรรมที่จะต้องทำร่วมกัน ซึ่งก็จะทำให้รู้ได้ว่าในวันรุ่งขึ้นที่เป็นวันทำกิจกรรมนั้น ครัวเรือนไหนจะมาช่วยได้บ้าง รวมทั้งเงินค่าใช้จ่ายและสิ่งของที่จะทำอาหารนั้นมีมากน้อยแค่ไหนด้วย ในวันที่เป็นเวรหลังจากทำอาหารเสร็จแล้วก็อาจให้ตัวแทน 1-2 คน ช่วยกันนำอาหารไปที่วัดโดยไม่จำเป็นต้องไปกันทั้งกลุ่มเช่นเดียวกัน

3.4.6 กลุ่มกรรมการวัด

อีกกลุ่มหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวัดก็คือกรรมการวัด อันได้แก่กลุ่มผู้อาวุโสและคณะกรรมการหมู่บ้านบางส่วน โดยมีศกทายกเป็นประธาน ทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ต่าง ๆ ของวัดร่วมกับพระ รวมไปถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับวัดทั้งจากภายในและภายนอกชุมชนเช่น การจัดงานหารายได้ การเข้าไปขอเช่าหรือใช้พื้นที่ของวัดเพื่อจัดกิจกรรม การซ่อมแซมปลูกสร้างอาคารต่าง ๆ ภายในวัด เป็นต้น กรรมการวัดจึงเป็นกลุ่มบุคคลที่ชาวบ้านและพระเลือกให้มาทำหน้าที่ โดยได้รับการยอมรับเชื่อถือ ไว้วางใจจากชาวบ้านว่าเป็นคนดีมีความซื่อสัตย์สุจริต

เพราะต้องเข้ามาทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ของวัดโดยที่ตนเองไม่ได้คำตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น

3.5 การจัดช่วงชั้นทางสังคม

ในการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านซึ่งประกอบไปด้วยคนในวัยต่าง ๆ กันทั้งชายและหญิงนั้น ในชุมชนนี้ได้มีการจัดกลุ่มหรือชั้นทางสังคมของบุคคลต่าง ๆ นั้นเป็นกลุ่มอีกประเภทหนึ่งที่ต่างไปจากกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว บุคคลที่ถูกจัดอยู่ในกลุ่มหรือชั้นทางสังคมตามเพศและวัยนี้จะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมเป็นไปตามบรรทัดฐานและความคาดหวังของคนในชุมชน มิเช่นนั้นแล้วจะถูกตำหนิว่ากล่าวหรือนินทาว่าร้ายจากชาวบ้านอื่น ๆ ได้ ในชุมชนนี้ได้มีการจัดบุคคลเป็นชั้นต่าง ๆ ตามวัยดังนี้

ก. "เด็กน้อย" หรือคนที่อยู่ในวัยเด็กทั้งชายและหญิง ซึ่งจะอยู่ในช่วงอายุตั้งแต่แรกเกิดไปจนถึงเมื่อเรียนจบชั้นประถมปีที่ 6 เด็กในหมู่บ้านเป็นกลุ่มที่มักได้รับการยกเว้นโทษรุนแรงหรือได้รับการอภัยเสมอ ๆ เมื่อมีการทำผิดเพราะถือว่าเด็กนั้นยังอยู่ในช่วงของการเรียนรู้โดยถือว่า "มันยังน้อยอยู่ ปักันู้จักความ" หรืออายุยังน้อยคือยังเป็นเด็กไม่รู้ประสาเหมือนผู้ใหญ่ เมื่อเด็กทำความผิดคนที่มักถูกตำหนิว่ากล่าวจึงกลายเป็นพ่อแม่หรือคนที่ดูแลรับผิดชอบเด็กคนนั้นอยู่ ความเป็นเด็กจึงเป็นเสมือนอภิสิทธิ์ที่ชุมชนให้กับเด็กซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ แต่กระนั้นก็มีขอบเขตอยู่เช่นเดียวกัน การไม่เคารพผู้ที่อาวุโสกว่าโดยเฉพาพ่อแม่หรือคนเฒ่าคนแก่โดยการดูว่าหรือทำร้ายถือเป็นการผิดร้ายแรงกว่าความผิดอื่น ๆ เด็กจะถูกตีและว่ากล่าวสั่งสอนอย่างรุนแรงจากคนรอบข้าง เด็กในชุมชนจึงถูกปลูกฝังในค่านิยมเกี่ยวกับระบบอาวุโสตั้งแต่เกิด เด็กดีต้องเชื่อฟัง ไม่เถียงไม่ทำร้ายผู้อื่นโดยเฉพาผู้มีพระคุณและผู้อาวุโส รวมทั้งจะต้องช่วยเหลือในเรื่องการงานต่าง ๆ เด็กเหล่านี้จึงจะเป็นที่ชื่นชมและมักจะถูกนำไปยกเป็นตัวอย่างกล่าวอ้างเสมอที่มีการอบรมสั่งสอนเด็กที่ไม่ประพฤติตามค่านิยมหรือบรรทัดฐานทางสังคมของชุมชน

ข. "บ่าว" ในที่นี้คือคนที่อยู่ในวัยหนุ่ม-สาวทั้งหมด ซึ่งส่วนใหญ่คือคนที่อยู่ในช่วงวัยหลังจากจบชั้นประถมศึกษาหรือ "ออกโรงเรียนแล้ว" ไปจนถึงสิ้นสุดเมื่อ

แต่งงานมีครอบครัว คนที่อยู่ในช่วงวัยนี้ผู้ชายจะได้รับการสั่งสอนปลูกฝังค่านิยมต่างไปจากผู้หญิงในวัยเดียวกัน เป็นช่วงวัยที่พ่อแม่จะห่วงใยในเรื่องพฤติกรรมมากที่สุดโดยเฉพาะในเรื่องเพศ เพราะหากละเมิดประเพณีค่านิยมทางสังคมในเรื่องนี้ก็อาจนำความเสื่อมเสียยับยั้งมาให้เห็นกันได้ โดยเฉพาะกรณีถ้าเป็นฝ่ายผู้หญิง ทั้งชายและหญิงที่อยู่ในช่วงวัยนี้จะได้รับการอบรมสั่งสอนให้เตรียมตัวในการที่จะมีครอบครัวต่อไปในอนาคต การรู้จักดูแลช่วยเหลือผู้ที่อ่อนวัยกว่าตนและเคารพนบนอบเชื่อฟังผู้ที่อาวุโสกว่ารวมทั้งเรียนรู้ที่จะเข้าร่วมในพิธีกรรมหรือประเพณีต่าง ๆ ของชุมชนมากขึ้นกว่าในช่วงวัยเด็ก การตัดสินใจในเรื่องสำคัญ ๆ ของตนเช่น การออกไปทำงานที่อื่นไปเที่ยวที่ไกล ๆ หรือการบวช การแต่งงาน การจะรักใคร่ชอบพอกับกับใครนั้น ผู้มีอาวุโสกว่าในครัวเรือนมักมีอิทธิพลอย่างมากอยู่ แม้ว่าตนเองจะได้สิทธิในการตัดสินใจด้วยตนเองในเบื้องต้นส่วนหนึ่งก็ตาม แต่ถ้าได้รับการคัดค้านหรือไม่เห็นชอบจากพ่อแม่ผู้อาวุโสก็อาจต้องมาทบทวนตัดสินใจใหม่อีกครั้ง หรือเปลี่ยนการตัดสินใจรวมไปถึงยกเลิกแผนการที่ได้ตัดสินใจไปแล้วในที่สุดก็ได้

ค. "ผู้ใหญ่" คนที่อยู่ในขั้นนี้จะได้รับการคาดหวังว่าเป็นผู้ที่บรรลุวุฒิภาวะทางสังคมแล้วทั้งชายและหญิง ผู้ชายหลังจากบวชและผู้หญิงหลังจากแต่งงานแล้วจะถูกจัดเข้าอยู่ในขั้นของการเป็นผู้ใหญ่ในชุมชน ผู้ใหญ่ในชุมชนและถูกคาดหวังทางพฤติกรรมค่อนข้างสูงในชุมชนทั้งในด้านพฤติกรรมส่วนตัวที่ถือว่าได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมมาอย่างสมบูรณ์แล้ว รวมทั้งพฤติกรรมและบทบาทที่ชุมชนคาดหวังให้ผู้นั้นปฏิบัติให้กับครัวเรือนหรือชุมชนของตนอีกด้วย ดังนั้นผู้ใหญ่ที่ประพฤติดูไม่ปฏิบัติตามค่านิยมประเพณีหรือบรรทัดฐานจะได้รับการเห็นว่ากล่าวอย่างรุนแรงมากกว่าเด็ก รวมทั้งสิ่งที่ถือเป็นการลงโทษที่หนักสำหรับผู้ใหญ่ก็คือ การไม่ได้รับการยอมรับนับถือจากคนในวัยที่อาวุโสน้อยกว่าหรือคนในวัยเดียวกัน รวมทั้งได้รับการตำหนิเกลียดชังจากผู้อาวุโสกว่า ทั้งนี้คนในชุมชนถือว่าวัยนี้ควรจะเป็นตัวอย่างที่ดีให้กับคนในวัยเด็กและวัยรุ่นต้นตงจะเห็นได้ว่าเวลามีการกล่าวติเตียนพฤติกรรมของผู้ใหญ่บางคนในชุมชนเวลาทำอะไรไม่เหมาะสมชาวบ้านจะพูดว่า "ผู้ใหญ่แล้ว บ่แมนเด็กน้อย" หรือเป็นผู้ใหญ่แล้วไม่ใช่เด็ก ๆ ในวัยนี้ผู้ใหญ่จึงเป็นชั้นทางสังคมที่มีบทบาทต่อชุมชนและ

ครัวเรือนมากกว่าผู้ที่อยู่ในวัยอื่น ๆ เพราะนอกจากความคาดหวังทางบทบาทและพฤติกรรมแล้ววัยนี้ยังเป็นแรงงานทางการผลิตที่สำคัญที่สุด ทั้งในการผลิตสมาชิกใหม่ของชุมชน และการผลิตเพื่อการบริโภคทางเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน รวมทั้งการมีส่วนร่วมหรือสร้างสรรค์กิจกรรมการเมืองการปกครอง การพัฒนา การรักษา และสืบทอดประเพณีพิธีกรรมความเชื่อ ค่านิยมและบรรทัดฐานต่าง ๆ ทางสังคมของชุมชนต่อไปอีกด้วย

ง. "ผู้เฒ่า" ผู้เฒ่าทั้งชายและหญิงในชุมชนมักจะมีอยู่ในช่วงวัยที่ลูกโตเป็นบ่าวหรือแต่งงานเป็นผู้ใหญ่ไปหมดแล้ว ผู้เฒ่าในชุมชนจะมีบทบาทสูงมากในการให้การอบรมสั่งสอน ชักเยาะทางสังคมแก่สมาชิกทั้ง 3 ช่วงวัยดังกล่าวมาแล้ว เพราะผู้เฒ่าส่วนใหญ่จะไม่มีบทบาทสำคัญนักในการเป็นแรงงานการผลิต บทบาทการเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนสมาชิกใหม่โดยเฉพาะเด็ก ๆ รวมไปถึงการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องประเพณีพิธีกรรมความเชื่อต่าง ๆ ของชุมชนจึงกลายเป็นบทบาทหลักของผู้เฒ่าหรือคนแก่ในชุมชนไป เด็กเล็ก ๆ วัยก่อนเข้าโรงเรียนจึงมักจะสนิทกับปู่ย่าตายายมากเพราะมีโอกาสดูอยู่ใกล้ชิดกันมากโดยเฉพาะช่วงฤดูการผลิตในไร่ในที่พ่อแม่ต้องออกไปใช้เวลาและแรงงานในไร่นามากกว่าที่จะมีเวลามาดูแลเลี้ยงลูกด้วยตนเอง คนแก่ในชุมชนจึงเป็นกลุ่มชั้นทางสังคมที่ได้รับการเคารพนับถือมากที่สุดทั้งในด้านค่านิยมที่ให้ความเคารพผู้อาวุโสและผู้มีบุญคุณในการดูแลเลี้ยงดู รวมไปถึงประสบการณ์ความรู้ด้านต่าง ๆ ที่ผ่านมาในชีวิตนั้นยาวนานกว่าคนในกลุ่มวัยอื่น ดังนั้นคนแก่จึงมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและการตัดสินใจของคนในครัวเรือนอยู่มาก และมีใช้เพียงเท่านั้นคนแก่ที่มีความรู้ความสามารถก็มีบทบาทอย่างมากต่อการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนรวมถึงการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยในบางครั้ง ดังจะเห็นได้จากความสำคัญของกลุ่มผู้อาวุโสในคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีอยู่ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันของชุมชน

3.6 การจัดชนชั้นทางสังคม

ในชุมชนบ้านทุ่งนาปัจจุบันเกือบจะเรียกได้ว่ายังไม่มีแบ่งแยกกันเป็นชนชั้นจะด้วยการเอาจำนวนการถือครองที่ดิน หรือฐานะทางเศรษฐกิจอื่น ๆ หรือ

การศึกษาหรืออาชีพ รายได้ก็ตีมาเป็นตัวบ่งชี้กันยังไม่สามารถทำได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันทางสังคมใน ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ อันเนื่องมาจากความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ที่กล่าวไว้ในภาค ผนวกทำให้ชุมชนอยู่ในภาวะของความ เป็นเอกภาพทางชนชั้นมากกว่าการแบ่งแยก แม้ว่าการเข้ามาในชุมชนของระบบการผลิตเพื่อการค้าจะทำให้เกิดความแตกต่างกัน มากขึ้นในด้านขนาดและความสามารถทางการผลิตของแต่ละครัวเรือนก็ตาม แต่การ สะสมทุนหรือผลผลิตส่วนเกินที่จะนำมาซึ่งความแตกต่างทางด้านฐานะทางเศรษฐกิจก็ ยังคงมีขนาดหรือระดับที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ทั้งนี้เนื่องจากเงื่อนไขและข้อจำกัด ต่าง ๆ ทางด้านปัจจัยการผลิต รวมทั้งขนาดและการถือครองที่ดินของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะอยู่ในระดับใกล้เคียงกัน (ดูบทที่ 4-5 ประกอบ) ชุมชนยังไม่มีกลุ่มคนที่มีอาชีพ หลักที่หลากหลายหรือกลุ่มที่มีการศึกษาสูงกว่าคนส่วนใหญ่ที่ประกอบอาชีพอื่นในชุมชน

การที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรม ค่านิยมแบบเดิมอยู่ มากทำให้ชาวบ้านในปัจจุบันยังคงให้ความสำคัญกับการจัดชั้นทางสังคมมากกว่าการจัด ชั้นชั้นทางสังคม ความรู้สึกกรวย-จนยังไม่ได้เข้าไปแทนที่ความรู้สึกผูกพันต่อกันของคน ในชุมชนที่เคยมีต่อกันมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายในอดีตและถ่ายทอดสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะในความรู้สึกที่เป็นญาติพี่น้องกันต้องพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกันที่ทุกคน เป็น สมาชิกของชุมชน ยึดถือว่าเป็นความดีงามและเป็นจริยธรรมในการอยู่ร่วมกันนั้นยังคง เป็นเรื่องสำคัญอยู่มาก ดังในช่วงที่เข้าไปทำการเก็บข้อมูลนั้น ผู้ศึกษาพบว่ามีครัวเรือนหนึ่งที่ชาวบ้านไม่ค่อยคบหาทั้งที่มีฐานะทางเศรษฐกิจโดยทั่วไปเหมือนกับคนอื่น ๆ คือมีที่ดินทำกินมากพอควรและสามารถทำการผลิตได้มากแต่ละปี ทั้งนี้เนื่องจาก ชาวบ้านไม่ชอบสะสมไร่ของครัวเรือนนี้เนื่องจากเป็นผู้มีอิทธิพลต่อสมาชิกคนอื่น เวลาที่ ครัวเรือนอื่นมีพิธีกรรมต่าง ๆ จะไม่ค่อยให้คนในครัวเรือนตนไปร่วมงานทั้งในเรื่อง แร่งงานหรือแม้แต่การเอาเงินไปช่วยก็ตาม ดังนั้นเวลาที่ครัวเรือนนี้มีการจัดพิธีกรรม บ้าง ผู้ศึกษาสังเกตเห็นว่ามีชาวบ้านในชุมชนที่ร่วมน้อยกว่าปกติเมื่อเทียบกับเวลาที่ ครัวเรือนอื่นมีพิธีกรรมเช่นเดียวกัน

คนที่มั่งคั่งทำกินน้อยแต่ขยันขันแข็งเป็นคนดีมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่จะเป็นผู้ได้รับ การยอมรับและความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือจากชาวบ้านมากกว่าคนที่มั่งเงินแต่ไม่

เอาพวกพ้องและไว้หน้าใจ ผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีครัวเรือนที่สมาชิกทุกคนเป็นบุคคลภายนอกและเข้ามาอยู่ร่วมกับกับคนในชุมชนเพียง 2 ครัวเรือนเท่านั้น และทั้ง 2 ครัวเรือนนี้มิได้เป็นคนมีฐานะทางเศรษฐกิจดี เนื่องจากครัวเรือนหนึ่งนั้นไม่มีที่ดินทำกินเลยแต่ก็สามารถทำการผลิตได้โดยการขอเช่าที่ดินบ้าง ได้ทำกินโดยไม่เสียค่าเช่าบ้างตลอดการผลิตที่ผ่านมา ส่วนอีกครัวเรือนหนึ่งนั้นมีที่ดินทำกินเพียง 4-5 ไร่เท่านั้นในการเข้ามาตั้งครัวเรือนครั้งแรก ครัวเรือนแรกเป็นครัวเรือนที่มีเชื้อสายชาติพันธุ์มอญ ปัจจุบันก็ยังเช่าที่ดินทำกินอยู่โดยไม่สามารถซื้อที่ดินเป็นของตนเองได้ ครัวเรือนที่สองเป็นคนไทยปัจจุบันสามารถซื้อที่ดินทำกินของตนเพิ่มขึ้น แต่เมื่อแบ่งปันให้ลูก ๆ แล้วก็ได้กันคนละเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งสองครัวเรือนนี้เป็นที่ยอมรับนับถือและรักใคร่จากชาวบ้านในชุมชน ทั้งนี้ผู้ศึกษาจะพบสมาชิกจาก 2 ครัวเรือนนี้เสมอที่วัดและในงานพิธีกรรมต่าง ๆ ที่แต่ละบ้านจัดขึ้นในช่วงที่ได้เข้าไปทำการเก็บข้อมูล โดยเฉพาะหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นคนไทยนั้นปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นเจ้าหรือผู้ช่วยในการทำพิธีกรรมไหว้เจ้าบ้านซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญประจำปีของหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังเป็นหมอขวัญในพิธีทำขวัญนาบ้าง พิธีแต่งงานบ้าง จึงเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านเป็นอย่างยิ่ง

ในขณะที่เดียวกันคนที่เก็ยจคร้าน ชอบเล่นการพนันเที่ยวเตร่กินเหล้าไม่ทำมาหากินเป็นหนี้สินจนต้องขายที่ดินใช้หนี้หรือขายเพื่อนำเงินมาซื้อของฟุ่มเฟือยต่าง ๆ จะเป็นทีกล่าวขานนินทาว่าร้ายของชาวบ้าน แม้จะเป็นญาติพี่น้องกันก็มักจะไม่ได้รับการเอาใจใส่ยกย่องหรือช่วยเหลือเมื่อไปขอความร่วมมือไม่ว่าจะเป็นในเวลาที่มีพิธีกรรมต่าง ๆ รวมไปถึงด้านแรงงานในการผลิตด้วย ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากในชุมชนนี้

จากลักษณะโครงสร้างและการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน ดังได้กล่าวมาทั้งหมดแล้วนั้นทำให้สามารถมองเห็นได้ ชุมชนบ้านทุ่งนาแห่งนี้ยังมีลักษณะเป็นชุมชนแบบประเพณี (traditional community) อยู่มากคือ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติต่อกัน มีการจัดกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ ขึ้นภายในชุมชน เพื่อดูแลปกครองตนเองและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่มีอยู่ รวมทั้งพยายามรักษาความสัมพันธ์นี้ไว้ด้วยการใช้กลไกทางสังคมต่าง ๆ

ทั้งในด้านความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม (ดังได้กล่าวรายละเอียดไว้ในภาคผนวก) ความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้โครงสร้างและการจัดระเบียบทางสังคมรวมถึงสภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรเช่นนี้ นอกจากจะมีผลโดยตรงต่อการใช้ชีวิตร่วมกันทางสังคมแล้วยังมีผลต่อรูปแบบของระบบการผลิตอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในด้านของแรงงานและการใช้ที่ดินทั้งในระบบการผลิตเพื่อการยังชีพแบบเดิม รวมไปถึงเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นจากการเข้ามาของระบบการผลิตเพื่อเศรษฐกิจ เพื่อการค้าจากภายนอก พัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นแม้จะมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานความสัมพันธ์ที่มีได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ดังจะเห็นได้ในรายละเอียดของบทต่อไป

บทที่ 4

ระบบการผลิตแบบเดิมและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังปี พ.ศ. 2504

4.1 ชุมชนและระบบการผลิตแบบเดิม

ระบบการผลิตแบบเดิมของหมู่บ้านก่อนปี พ.ศ. 2504 เป็นการผลิตที่สามารถเลี้ยงตัวเองได้อย่างเพียงพอในชุมชน (subsistence) คือภายในหมู่บ้านและครัวเรือนด้วยการทำการเกษตรกรรม ปลูกข้าวและพืชอื่น ๆ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์เล็ก ๆ เช่น เป็ด ไก่ ไข่บริเวณ สัตว์ใหญ่คือ วัว ควาย ไร่ไถงาน ไถนา เทียมล้อเกวียนสำหรับบรรทุกของทำหัตถกรรม เช่น ทอผ้า จักสาน ประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้จากวัสดุและทรัพยากรที่หาได้ในชุมชนสำหรับใช้ในการดำรงชีพ หากมีผลผลิตส่วนเกินที่เหลือจากบริเวณและใช้ภายในชุมชนแล้วจึงนำออกแลกเปลี่ยนหรือขายให้กับชุมชนอื่น ๆ เพื่อซื้อหรือแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่ผลิตเองไม่ได้ในชุมชน เช่น หม้อไห เคียว มีดพร้าต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนั้นอาหารที่บริเวณยังสามารถหาได้จากป่าที่ยังมีสภาพอุดมสมบูรณ์อยู่มาก ทั้งประเภทเนื้อสัตว์ป่า พืชผักผลไม้ต่าง ๆ รวมไปถึงผลิตภัณฑ์จากป่าที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เช่น น้ำมันยางนำมาทำไต้ ไม้ไผ่หวนนำมาจักสานเป็นเครื่องใช้ ไม้ที่นำมาสร้างบ้านเรือน รวมไปถึงทำฟืน เป็นต้น ความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องอาหารการกินสะท้อนออกมาจากปากของพ่อเฒ่าทอง จันทร ซึ่งมีอายุกว่า 87 ปีว่า "...แต่ก่อนของกินไม่อด เต่า แลน หมูป่า เก้งกวางหลายมันมากกินหมากไม้ก็ไปยิงเอา...ทำไร่พริกไร่ข้าวไร่กิน...วัวควายตายก็ไม่กินมันลากซากเอาไปทิ้งให้แฉะลงกัน ถือว่าของเลี้ยงไม่กิน...หมูเมื่อก่อนก็ยังไม่เลี้ยง...เวลายังงานจะเลี้ยงแขกต้องไปหาซื้อจากบ้านอื่น..." (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี)

ชีวิตของชาวบ้านในชุมชนยุคนั้นจะผูกพันพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชนเป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องจากมีจำนวนประชากรน้อย การคมนาคมติดต่อกับชุมชนภายนอกเป็นไปได้ยากลำบาก ดังนั้นการแต่งงานกันเองระหว่างคนในชุมชนซึ่งเป็นญาติกันมาแต่เดิมแล้วจึงมีสูง นอกจากการร่วมแบบแผนวัฒนธรรมซึ่งมีเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในกลุ่มเดียวกัน ได้แก่ ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ โลกทัศน์และค่านิยมต่าง ๆ รวมไปถึงแบบ

แผนทางการผลิตและการปกครองยังเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ชุมชนจึงมีลักษณะที่เป็นอิสระและพึ่งตนเองสูง ระบบการผลิตมีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อยังชีพมากกว่าการค้าขาย แลกเปลี่ยนด้วยการทำไร่ เลื่อนลอย หาของป่า ล่าสัตว์ ซึ่งพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติอันได้แก่ ที่ดิน และความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ป่าและทรัพยากรจากป่า โดยใช้แรงงานของผู้ผลิตประกอบกับความรู้และเทคโนโลยีเพียงเล็กน้อยก็สามารถสนองตอบต่อการดำรงชีพได้อย่างเพียงพอ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าชุมชนจะสามารถพึ่งตนเองได้สูงในระบบการผลิต แต่ก็มีข้อจำกัดของชุมชนในเรื่องเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตหรือเทคโนโลยีบางอย่างโดยเฉพาะประเภทที่ทำจากเหล็ก-โลหะ ซึ่งไม่สามารถผลิตหรือหาได้ภายในชุมชน จึงทำให้ชุมชนต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ภายนอก โดยการนำผลผลิตส่วนเกินในชุมชนออกไปแลกเปลี่ยนหรือขายให้กับชุมชนเหล่านั้นเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งของที่จำเป็นดังกล่าวทำให้เกิดการสร้างเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคม (social network) ระหว่างชุมชนที่ทำให้เกิดพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตต่อมาในภายหลัง

4.1.1 การติดต่อกับชุมชนภายนอก

ลักษณะความสัมพันธ์และการติดต่อกับชุมชนหรือกลุ่มคนที่อยู่ภายนอกชุมชนในยุคก่อนปี พ.ศ. 2504 นั้น อาจจัดแบ่งได้เป็น 4 กลุ่มคือ

ก. ความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนใกล้เคียงที่อยู่ใต้อิทธิพลเดียวกัน ได้แก่ กลุ่มคนลาวในหมู่บ้านใกล้เคียงคือ บ้านทัพหมัน บ้านทัพผึ้ง บ้านทัพหลวง บ้านสน่า บ้านห้วยแห้ง บ้านทองหลวงฯ ชุมชนเหล่านี้จะอยู่ในพื้นที่ที่สามารถเดินทางไปมาหาสู่กันได้โดยทางเท้าไม่เกิน 1 วัน ความสัมพันธ์กับชุมชนเหล่านี้อยู่ในลักษณะของการไปร่วมงานบุญ ร่วมพิธีกรรม การไปเยี่ยมเยียน เกี้ยวเตร่ เนื่องจากคนในชุมชนเหล่านี้เป็นกลุ่มคนลาวที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรม ประเพณีและภาษาที่คล้ายคลึงกัน "... เวลาในงานบุญออกพรรษาเดือนสิบเอ็ด-สิบสอง ก็จะไปร่วมงานกัน คนจากบ้านไหน ๆ ก็มา..." (ทอง จันทร 87 ปี : 2533) หรือมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน เช่น มีคนในชุมชนที่แยกออกไปอยู่ชุมชนอื่นโดยการแต่งงานบ้าง หรือแยกออกไปเพื่อทำมาหากินเนื่องจากได้ที่ดินทำกินที่ดีกว่าในหมู่บ้านเดิม เช่น ชาวบ้านในหมู่บ้าน

สน่าปัจจุบันก็คือเชื้อสายของคนจากหมู่บ้านทัพคล้ายในอดีตตั้งแต่สมัย "บ้านเก่า" แต่ได้แยกออกไปหาที่ทำกินในที่ดินที่ดีกว่า โดยเฉพาะพื้นที่ทำนาจนกลายเป็นชุมชนขึ้นมาอีกแห่งหนึ่ง ชุมชนนี้จึงเป็นชุมชนเครือข่ายที่มีภาษาและประเพณีพิธีกรรมเช่นเดียวกับหมู่บ้านทัพคล้ายและบ้านทุ่งนา

การติดต่อระหว่างชุมชนจะเป็นไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยน สัมพันธ์ทางวัฒนธรรมมากกว่าการแลกเปลี่ยนในเชิงเศรษฐกิจ เนื่องจากมีระบบการผลิต ผลผลิตและระดับของการใช้เทคโนโลยีในการผลิตอยู่ในระดับเดียวกัน ภายใต้อสภาพแวดล้อมและทรัพยากรที่ไม่แตกต่างกันมากนักคือเป็นชุมชนในที่ดอน ทำไร่และเพาะปลูกบนที่สูงมากกว่าการทำนาในที่ลุ่ม

ข. ความสัมพันธ์ที่มีต่อชุมชนทำนาในที่ลุ่ม (ดูภาพที่ 2 ในบทที่ 2 ประกอบ) ชุมชนประเภทนี้เป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่กว่าชุมชนบ้านทุ่งนาในขณะนั้น ชาวบ้านเรียกผู้ที่อยู่ในชุมชนประเภทนี้ว่า "พวกทุ่ง" เนื่องจากชุมชนประเภทนี้ทำนาในที่ราบลุ่มเป็นทุ่งขนาดใหญ่และปลูกบ้านเรือนอยู่ในที่โล่งเตียนในทุ่งนาของตน ชุมชนที่มีการติดต่อกันในยุคนั้น ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่ในเขต อ.บ้านเข็ญ จ. ชัยนาท แต่เดิม (ปัจจุบันขึ้นกับ อ.หันคา จ. ชัยนาท) นอกจากนั้นก็มีหมู่บ้านอื่น ๆ อีกทั้งในเขตพื้นที่ อ.หันคา และ อ.วัดสิงห์ จ. ชัยนาท โดยที่คนที่อยู่ในชุมชนทำนาลุ่มเหล่านี้จะเรียกชาวบ้านในหมู่บ้านว่า "พวกคนดง" เนื่องจากหมู่บ้านในยุคนั้นตั้งอยู่ในพื้นที่ซึ่งมีสภาพเป็นป่าดงดิบรกทึบ "...สมัยก่อนมาทางดง เดินทั้งวันยังไม่เห็นแดดเลย ถ้ามากันเดือนเจ็ดเดือนแปดก็จับไข้กันเลย..." (ทอง จันทร, 87 ปี : 2533)

การติดต่อกับชุมชนที่ทำนาลุ่มเหล่านี้จะเป็นไปในลักษณะของการค้าขายและแลกเปลี่ยนสิ่งของหรือผลผลิต เนื่องจากความต่างทางด้านพื้นที่ สภาพแวดล้อมและทรัพยากรทำให้มีระบบการผลิตและผลผลิตที่แตกต่างกัน จึงสามารถแลกเปลี่ยนสัมพันธกันทางด้านเศรษฐกิจได้มากกว่าชุมชนประเภทแรก สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้หมู่บ้านมีการติดต่อทางเศรษฐกิจกับชุมชนที่ทำนาลุ่มมากคือ การเป็นศูนย์กลางการค้าของท้องถิ่นในสมัยนั้น โดยเฉพาะอำเภอบ้านเข็ญ (อ.หันคา ปัจจุบัน) ซึ่งหมู่บ้านทุ่งนา ทัพคล้าย อยู่ในพื้นที่การปกครองโดยตรง รวมทั้งมีเส้นทางเดินเท้าหรือทางเกวียนไป-มาได้สะดวก ชาวบ้านจึงมีการเดินทางไปติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนผลผลิตกับชุมชนและตลาดที่อำเภอบ้านเข็ญมากกว่าหมู่บ้านและตลาดในพื้นที่อื่น

ผลผลิตที่มีการนำออกจากหมู่บ้านไปขายหรือแลกเปลี่ยนจะเป็นผลผลิตในไร่ และสวนของชาวบ้าน ได้แก่ กล้วย ส้มโอ มะพร้าว หมากรุก พริก ยาสูบ เป็นต้น โดยการเดินทางในยุคนั้นชาวบ้านจะใช้วิธีหาบใส่บ่าเดินไป "...หาบกันเดินไปจนบ่าแตกหมด..." (ทองไร เฟื่องอ่อน, 67 ปี : 2533) มีบ้างที่มีเกวียนก็ใช้บรรทุกไป ชาวบ้านที่ออกไปค้าขายแลกเปลี่ยนนั้นมิใช่เป็นคนในหมู่บ้านทุกคนแต่อยู่ในลักษณะ "...คนเคยไป ชอบไปก็ไป คนไม่ไป ก็ไม่ไป พ่อแม่ยังไม่เคยไปเลย..." (ทอง จันทร์, 87 ปี : 2533) ผลผลิตที่นำออกจากหมู่บ้านไปนี้จะไปแลกเปลี่ยนหรือขายเป็นเงิน แล้วซื้อเกลือ ปลาจ่อม ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการประกอบอาหารมาไว้กินเป็นหลัก เกลือ และปลาจ่อมเหล่านี้มักจะเป็นการค้าขายแลกเปลี่ยนกันระหว่างชาวบ้านที่ไปค้าขายกับ ชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ บนเส้นทางการค้านั้น การติดต่อในลักษณะนี้ ลุงทองไร เฟื่องอ่อน วัย 65 ปี ได้ยืนยันว่า "...ติดต่อกันมาตั้งแต่สมัยพ่อแม่ ปู่ย่า เพราะ ต้องไปเอาเกลือ เอาปลาจ่อมมากิน ใส่จู้ใส่เกวียนมา.. เกลือกี่ใส่ไถ่ขึ้นเกวียนมา.." (จู้คือ ไทขนาดเล็ก : ผู้วิจัย) ดังนั้นผลผลิตที่นำไปค้าขายแลกเปลี่ยนส่วนใหญ่จะหมดลงก่อนไปถึงตลาดในตัวอำเภอ และหากไม่ต้องการซื้อสินค้าในตลาดก็สามารถเดินทางกลับได้ แต่ถ้าต้องการซื้อสินค้าโดยเฉพาะเครื่องมือเครื่องใช้ มีดพรว้า เคียว หม้อไห ต่าง ๆ ก็ต้องเดินทางเข้าไปยังตัวตลาดก่อน

ชาวบ้านในชุมชนที่ทำนาลุ่ม หรือ "พวกทุ่ง" ก็เดินทางเข้ามาในชุมชนของ "พวกคนดง" เช่นเดียวกัน โดยเอาเกลือ ปลาจ่อม ปลาจ่อม เข้ามาแลกเปลี่ยน พริก ยาสูบ หรือผลผลิตอื่น ๆ ของชุมชน โดยมักจะเข้ามาในเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ซึ่งเป็นฤดูแล้ง เนื่องจาก "...หลังจากเดือนหกจะไม่มากันเพราะกลัวจิบใช้..." (ทอง จันทร์, 2533 : 87 ปี) ส่วน "คนดง" นั้นจะไปค้ากับพวกทุ่งปี 1-2 ครั้ง เช่นเดียวกันคือไปในช่วงก่อนลงท่าไร่เพื่อซื้อเครื่องมือเครื่องใช้ หรือไปอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังจากท่าไร่แล้ว .

"พวกทุ่ง" ที่ชาวบ้านติดต่อกับค้าขายด้วยในยุคนั้นจึงมี 2 กลุ่มคือ กลุ่มแรก เป็นชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ ตามเส้นทางการเดินทาง การติดต่อกับกลุ่มคนเหล่านี้จะเป็นไปในลักษณะทั้งแลกเปลี่ยนและซื้อขายผลผลิต กลุ่มที่สองนั้นเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในบริเวณตัวตลาดในตัวอำเภอ ได้แก่ เจ้าของร้านซึ่งขายเครื่องมือเครื่องใช้ อุปกรณ์

ภาพที่ 22 สินค้าที่ชาวบ้านนำไปขายที่ตลาด อ.บ้านไร่ ทุกวันพระ

ในการผลิต อาหารแห้ง เสื้อผ้า ผ้าฯ การติดต่อกับกลุ่มคนเหล่านี้จะเป็นไปในลักษณะทางเดียวคือชาวบ้านไปซื้อ หรือนำของไปขายให้มากกว่าที่เจ้าของร้านค้าจะเข้ามาในหมู่บ้าน แต่ความสัมพันธ์พื้นฐานทางเศรษฐกิจกลุ่มคนทั้ง 2 กลุ่มนี้ ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นการค้าขายที่มีคนกลางเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยชาวบ้านทั้งจากหมู่บ้านในชุมชนลุ่ม และแม้แต่ชาวบ้านที่เป็น "คนดง" บางคนก็ไปมาหาสู่กับชุมชนภายนอก รู้จักผู้คนและเส้นทางมากกว่าคนอื่นนั้นได้ตั้งตัวขึ้นมาเป็นคนกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยน เชื่อมระหว่างเจ้าของร้านในตลาดกับชาวบ้านผู้ผลิตในหมู่บ้านในยุคต่อมา

เส้นทางการค้าขายแลกเปลี่ยนในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2504 นั้น มีเส้นทางในการติดต่อกันหลายสายคือ ทพคล้าย-หันคา เป็นเส้นทางหลักที่มีการเดินทางกันมากที่สุด นอกจากนี้ก็มีเส้นทางที่ไปยัง อ.อุ้มทอง จ.สุพรรณบุรี, อ.วัดสิงห์ จ.ชัยนาท, และตัวจังหวัดอุทัยธานี เส้นทางดังกล่าวมีทั้งเส้นทางเดินเท้าและทางเกวียน โดยถ้าเป็นการหาบเดินเท้าไปก็สามารถลัดเลาะไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้มากกว่าไปโดยเกวียนที่ต้องไปตามเส้นทางใหญ่เท่านั้น

การเดินทางไป-กลับครั้งหนึ่งจะใช้ระยะเวลาประมาณ 10 วันขึ้นไปจนถึง 1 เดือน ขึ้นกับระยะทางและปริมาณการแลกเปลี่ยนสินค้า โดยจะเดินทางกันไปครั้งละ 4-6 คน ในลักษณะที่ "...ไปตามทาง ผ่านบ้านไหน ชาวบ้านตามทางมาซื้อก็ขาย ค่าไหนก็นอนนั่น กางมุ้งใต้ลอนนอนกัน..." (บุญธรรม เฟื่องอ่อน, 2533 : 53 ปี) ส่วนถ้าหาบไปก็สามารถแวะพักแรมตามหมู่บ้านที่ผ่านไปได้เช่นเดียวกัน

ลักษณะการเดินทางออกไปติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตเช่นนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายที่ออกไป และการได้ไปติดต่อรู้อักผู้คนในชุมชนอื่นจำนวนมาก บางรายที่รู้จักสนิทสนมชอบพอนิสัยใจคอ หรือได้แวะเวียนไปเป็นประจำก็มีการผูกความสัมพันธ์ระหว่างกันไว้ อันเป็นที่มาของประเพณี "ผูกเสี่ยว" ซึ่งทำเฉพาะคนนอกชุมชนเท่านั้น (ทองไร เฟื่องอ่อน, 2533 : 65 ปี) และ "เสี่ยว" หรือเพื่อนรักเหล่านี้จะมีบทบาทในการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในยามเดือดร้อน ไปมาหาสู่กันเสมือนญาติและอาจติดต่อกันไปจนถึงรุ่นลูกหลานต่อไป เป็นการสร้างเครือข่ายทางสังคมของชาวบ้านอีกวิธีหนึ่ง ดังกรณีของพ่อเฒ่าทอง จันทร์ วัย 87 ปี ที่ได้เล่าให้ฟังถึงเสี่ยวของตนว่า "...พ่อเฒ่ามีเสี่ยวอยู่ที่ อ.วัดสิงห์ คนหนึ่ง ผูกกันตอนไปค้า ขายติดต่อกันมาเรื่อย...ข้าว

ไม่พอกินอยู่ปีหนึ่ง ก็เอาข้าวมาให้กิน...ที่ อ.บ้านไร่ ก็มีเสี้ยวอยู่หลายคน...เขามา
 ที่ชาวบ้านรู้จักชอบพอนิสัยกัน ตอนนั้นลูกเต้าก็ยังไปมาหาสู่กันเพราะอยู่ใกล้กัน..." หรือ
 บางครั้งลูกของเสี้ยวถ้าชอบพอแต่งงานกันก็ทำให้ความสัมพันธ์แน่นแฟ้นกันขึ้นกลายเป็น
 ญาติ ซึ่งก็หมายรวมถึงการเป็นญาติกันไปด้วยระหว่างคนสองชุมชนที่เป็นเครือญาติทั้ง
 ฝ่ายชายและฝ่ายหญิง เครือข่ายความสัมพันธ์จึงสามารถขยายตัวออกไปอีกอย่างกว้าง
 ขวาง นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความสัมพันธ์กับคนอื่นอีกพวกหนึ่งคือพ่อค้าต่างถิ่นที่นำสินค้า
 บางชนิดเข้ามาขาย โดยพ่อค้าเหล่านี้มิได้มีการเข้ามาค้าขายติดต่อประจำ เช่น กลุ่ม
 ที่สองที่กล่าวมา คนกลุ่มนี้มักจะเป็นจากต่างถิ่นไกล ๆ เช่น พ่อค้าจากอำเภอแม่สอด
 จ.ตาก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "คนขวน" หาบหม้อดินซึ่งใช้หุงต้มเข้ามาขาย รวมไปถึง
 มีดพร้า หม้อทองเหลือง เครื่องใช้บางชนิด โดยใช้เส้นทางเดินเท้าจากแม่สอด-ปาก-
 น้ำโพ (นครสวรรค์)-อุทัยธานี-อ.บ้านไร่ แล้วแยกกันเข้าไปยังหมู่บ้านต่าง ๆ สินค้า
 เหล่านี้ถ้าคนขวนไม่นำเข้ามาขาย ชาวบ้านก็ต้องออกไปซื้อหาที่ตลาดหันคา ดังกล่าว

ค. ความสัมพันธ์กับรัฐ

หมู่บ้านในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2504 นั้น เป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้การปกครอง
 ของอำเภอบ้านเข็ญ จ.ชัยนาท จนถึงปี พ.ศ. 2486 จึงได้มีการโอนกิ่ง อ.ห้วยแห้ง
 และ อ.บ้านเข็ญ รวมเข้ากับอำเภอคอกควาย จัดตั้งขึ้นเป็นอำเภอบ้านไร่ขึ้นต่อ
 จังหวัดอุทัยธานี หมู่บ้านจึงได้ย้ายการปกครองมาขึ้นกับ อ.บ้านไร่แทน (พื้นที่บ้านเข็ญ
 ซึ่งเป็นอำเภอเก่า ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่เขต อ.หันคา จ.ชัยนาท แต่เดิมตัวอำเภอหันคา
 เป็นตลาดอยู่ เมื่อมีการโอนอำเภอบ้านเข็ญออกไป จึงได้ตั้งอำเภอขึ้นใหม่บริเวณ
 ตลาดซึ่งได้กลายมาเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอหันคาขณะนี้: ผู้ศึกษา)

ความสัมพันธ์กับรัฐของหมู่บ้านตั้งแต่ขึ้นกับ อ.บ้านเข็ญ จนมาขึ้นกับ อ.
 บ้านไร่นั้น มีลักษณะที่รัฐเป็นผู้ปกครองและชาวบ้านเป็นผู้อยู่ใต้การปกครอง โดยมีตัว
 แทนรัฐในพื้นที่คือ ข้าราชการอำเภอเป็นผู้ดูแลให้ชาวบ้านปฏิบัติตามกฎระเบียบอันได้
 แก่ การดูแลความสงบเรียบร้อย รัฐได้แต่งตั้งตัวแทนที่เป็นชาวบ้านในหมู่บ้านขึ้นคือ
 กำนันและหมวดหรือผู้ใหญ่บ้านในปัจจุบัน เวลามีคดีร้ายแรงหมวดจะแจ้งไปยังกำนัน
 และกำนันจะนำเรื่องไปแจ้งยังอำเภออีกต่อหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะจัดการกัน
 เองโดยไม่ต้องไปถึงอำเภอ เนื่องจากความยากลำบากในการคมนาคมและความห่าง

ไกลระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอ ดังนั้นนาน ๆ จึงจะมีเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาตรวจราชการ ครั้งหนึ่งโดยขี่ม้าเข้ามาครั้งละหลายคน เช่น ปลัดอำเภอ สมุหบัญชี เสมียน "... เจ้านายขี่ม้าเข้ามา มาทีก็ 3-4 คน ต้องมีผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันเจ้าของท้องที่เป็นคนนำทาง..." (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี)

นอกจากการเข้ามาตรวจราชการที่ทำให้ชาวบ้านรู้จักกับอำนาจรัฐที่เป็นรูปธรรมแล้ว ระบบการเสียภาษีและการเกณฑ์แรงงานก็ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องติดต่อกับรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ทั้งนี้การเกณฑ์แรงงานจะอยู่ในลักษณะที่สามารถจ่ายเงินทดแทนการถูกเกณฑ์ได้คือเงินรัชชูปการหรือชาวบ้านเรียกว่า "เงินเสียส่วย" โดยเสียปีละ 6 บาท ถ้าไม่เสียตามกำหนดจะถูกปรับเก็บเพิ่มเป็น 12 บาท หรือต้องไปทำงานโยธา 15 วัน "... สมัยนั้นเงินหาซากร คนบ้านนี้ที่ไม่มีเงินเสียต้องไปทำงานโยธา ปีละ 3-4 คน..." (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี) งานโยธาที่ต้องไปทำนั้นได้แก่ ถางป่า ชุดโพน ถางหญ้า ก่อสร้างฯ โดยจะถูกเกณฑ์ไปทำงานที่อำเภอหรือที่อื่น ๆ ในท้องที่ คนที่ถูกเกณฑ์แรงงานเหล่านี้ต้องเอาเสบียงอาหารไปกินกันเองด้วย ส่วนการเก็บเงินรัชชูปการนั้น ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้ทำการจัดเก็บและนำไปส่งให้กับเจ้าหน้าที่รัฐที่อำเภอ อีกต่อหนึ่ง

การเสียภาษีของชาวบ้านในแต่ละปีจะต้องเสียภาษีบำรุงท้องที่ (ปัจจุบันนี้คือ ภบต.5) เป็นเงินคือภาษีที่ดินที่ชาวบ้านเรียกว่า "เงินค่าดอกหญ้า" (แสน จันทร, 2533 : 54 ปี)

การเรียกเก็บภาษีบำรุงท้องที่โดยเฉพาะภาษีที่ดินนั้น กำนัน-ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้เก็บโดยประเมินเอาจากพื้นที่ที่ทำกินในแต่ละปีของแต่ละครัวเรือน โดยหลังจากเก็บเก็บแล้วประมาณเดือนกุมภาพันธ์ก็จะทำการประเมินกัน "... ใครทำมากก็เสียมาก คนที่ทำมาก ๆ 10-15 ไร่ เสียปีละ 5 บาท..." (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี) ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ที่ทำกินในสมัยนั้นยังมีลักษณะเป็นทรัพย์สินส่วนรวม ใครจะทำกันตรงไหน จำนวนเท่าใดก็ได้ เอกสารของทางราชการเกี่ยวกับที่ดินที่มีการออกให้ครั้งแรกนั้นคือ "ใบจอง" เป็นเอกสารเกี่ยวกับที่ทำนาเท่านั้น ออกให้ประมาณปี พ.ศ. 2488-2489 (แสน จันทร, 2533 : 54 ปี) ผู้ใหญ่บ้าน-กำนันจะทำหน้าที่เป็นผู้ประเมิน ซึ่งอาจไปประเมินในพื้นที่จริงหรือโดยการถามจากชาวบ้านผู้ทำการผลิต แล้ว

เรียกเก็บเงินนำไปส่งให้กับทางราชการที่อำเภอเช่นเดียวกับเงินรัฐชูปการ โดยในช่วงก่อนปีพ.ศ. 2468 จะนำไปส่งที่อำเภอบ้านเขย่นจ. ชัยนาทแต่หลังจากตั้งอำเภอบ้านไร่แล้ว ก็นำไปส่งที่อำเภอบ้านไร่แทน

การตั้งอำเภอบ้านไร่ขึ้นมาในปี พ.ศ. 2468 นั้น เป็นแต่เพียงการย้ายศูนย์อำนาจรัฐในระดับท้องถิ่นจาก อ.บ้านเขย่น มาเป็น อ.บ้านไร่ เท่านั้น ความเปลี่ยนแปลงนี้มิได้ส่งผลกระทบต่อชั้นในหมู่บ้านแต่อย่างใด ทั้งนี้เนื่องจากอำนาจรัฐมิได้เข้าไปแทรกแซงหรือกระทบกระทั่งต่อระบบเศรษฐกิจและการผลิตของชาวบ้านโดยตรง ชาวบ้านจึงอยู่ในลักษณะเสถียรภาพและเงินรัฐชูปการให้อำเภอบ้านไร่ แต่ไปค้าขายแลกเปลี่ยนในพื้นที่หรือเส้นทางการติดต่อทางเศรษฐกิจที่เคยทำมาอยู่เช่นเดิม เพราะฉะนั้นอำเภอบ้านไร่เองก็อยู่ในภาวะที่เป็นศูนย์อำนาจของการปกครองในท้องที่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ชุมชนบริเวณอำเภอบ้านไร่ยังเป็นชุมชนขนาดเล็กเหมือนกับหมู่บ้านทั่วไป ยังไม่มีการเติบโตทางด้านการค้าที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับการย้ายศูนย์กลางทางการค้าของหมู่บ้านต่าง ๆ ในพื้นที่นี้ได้ จนเมื่อมีการนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูก หลังจากปี พ.ศ. 2504 แล้ว เศรษฐกิจจึงได้เริ่มขยายตัว โดยเริ่มมีร้านค้าเกิดขึ้นบ้างจำนวนหนึ่งในตลาดอำเภอบ้านไร่

4.1.2 การใช้ที่ดินและพืชพันธุ์ที่เพาะปลูก

การเพาะปลูกในระบบการผลิตเดิมของชุมชนเป็นการเพาะปลูกโดยการทำไร่เลื่อนลอยเป็นส่วนใหญ่ มีการทำนาบ้างเล็กน้อย ที่ดินมีลักษณะเป็นทรัพย์สินของส่วนรวม ยังไม่มีการมสิทธิ์ส่วนตัวที่แน่นอน โดยเฉพาะการทำไร่เลื่อนลอยที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวไร่ ฝ้าย พริก ยาสูบ ฯลฯ การเพาะปลูกในลักษณะนี้จะย้ายพื้นที่ไปทุก 1-3 ปี ตามความพอใจของผู้ผลิต ซึ่งเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วก็จะย้ายไปจับจองพื้นที่ป่าแห่งใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าพื้นที่เดิม เพื่อทำการเพาะปลูกในปีต่อไป

ลักษณะการจับจองที่ดินและขนาดของพื้นที่ที่จับจอง ผู้ที่จับจองจะทำเครื่องหมายแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินสำหรับปีการผลิตนั้น ๆ ไว้ ให้ผู้ที่เข้ามาจับจองที่หลังสังเกตเห็นได้และไม่ทำการจับจองซ้ำสิทธิ์กัน "...เมื่อก่อนที่ของใครก็รู้กันเอง..."

(บุญธรรม เพิ่งอ่อน, 2533 : 53 ปี) ทั้งนี้เพราะจำนวนประชากรในหมู่บ้านมีน้อย และรู้จักกันหมดทุกคน การกำหนดเขตพื้นที่จับจองนั้นทำโดยใช้การบากต้นไม้ใหญ่ ๆ ไร่หรือการปักเสาเป็นแนวไว้เป็นเครื่องหมาย แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพื้นที่สำหรับการผลิตอยู่มากเพราะส่วนใหญ่ยังคงเป็นพื้นที่ป่า แต่ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะทำการจับจองที่ดินสำหรับการผลิตเพียงครัวเรือนไม่เกิน 3-5 ไร่ สำหรับครัวเรือนเล็ก และไม่เกิน 10 ไร่ สำหรับครัวเรือนใหญ่ (แสน จันทร, 2533 : 54 ปี)

"...ที่ดินตั้งแต่อยู่บ้านเก่าไม่มีเจ้าของ ทำกันไม่มาก ไม่เกิน 10 ไร่ ทำข้าวไร่ กันได้บ้านละเกวียนสองเกวียน ก็พอกินทั้งปี..." (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี)

ขนาดของพื้นที่ที่จับจองสำหรับการผลิตจึงขึ้นอยู่กับขนาดของครัวเรือน อันหมายถึงขนาดของกำลังแรงงานในครัวเรือนที่จะเป็นผู้ทำการผลิตนั่นเอง

ที่ดินที่มีลักษณะการจับจองที่แน่นอนคือพื้นที่บริเวณที่ใช้ทำนาและพื้นที่ที่ใช้ปลูกไม้ยืนต้นหรือไม้ผล พื้นที่ที่ใช้ปลูกไม้ยืนต้นของชุมชนนี้ยังคงสภาพเดิมตั้งแต่เริ่มตั้งหมู่บ้านจนถึงปัจจุบันนี้โดยมีลักษณะเป็นสวนป่า พื้นที่บริเวณนี้จะอยู่บริเวณด้านทิศใต้ซึ่งเป็นด้านข้างชุมชนเป็นแนวยาวขนานไปกับแนวการตั้งบ้านเรือนจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกมีพื้นที่ประมาณ 40-50 ไร่ พื้นที่สวนป่ายังเป็นเสมือนแนวเขตหรือรอยต่อระหว่างพื้นที่ตั้งบ้านเรือนกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่อยู่ด้านหลังสวนป่าออกไปอีกด้วย

สวนป่าชุมชนนี้แต่ละครัวเรือนจะมีส่วนเป็นเจ้าของในลักษณะที่แน่นอน แม้ว่าอาจจะไม่มีเอกสารสิทธิ์แสดงก็ตาม เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่แต่ละครัวเรือนได้มาจับจองไว้เพื่อใช้เป็นพื้นที่ปลูกไม้ผลและไม้ยืนต้นที่ใช้ในการบริโภคหรือใช้สอยในครัวเรือน การที่ไม้เหล่านี้มีอายุการเติบโตและให้ผลยาวนานทำให้การครอบครองพื้นที่ของครัวเรือนยาวนานไปด้วย ภายในพื้นที่สวนป่าของชุมชนนี้จะมีทั้งไม้ผลเช่น ส้มโอ มะพร้าว ชุนุน มะม่วง น้อยหน่า มะขาม มะนาว หมาก มะเฟือง มะไฟ เป็นต้น ไปจนถึงไม้ยืนต้นที่ใช้การก่อสร้าง ไม้สมุนไพร ไม้เถา ไม้เลื้อยเช่น หวาย เถาวัลย์ต่าง ๆ ขึ้นปะปนกันไปจนมีสภาพรกชัฏคล้ายป่า ป่าเหล่านี้มีทั้งส่วนที่ชาวบ้านปล่อยให้ขึ้นเองตามธรรมชาติ รวมทั้งส่วนที่ปลูกโดยเฉพาะไม้ผลที่ปลูก ถ้ามีการล้มตายตามอายุก็จะมี การนำต้นใหม่ไปปลูกทดแทน ทั้งนี้เพื่อใช้ประโยชน์ในการบริโภคของครัวเรือนรวมไปถึงของคนในชุมชน เนื่องจากมักไม่มีการหวงห้ามกันคือสามารถขอหรือแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยน

เปลี่ยนกันได้ในชุมชน อย่างไรก็ตามแต่ละครัวเรือนจะมีพื้นที่ในสวนป่าอยู่ครัวเรือนละไม่มาก ประมาณ 1 งานไปจนถึง 1-2 ไร่เท่านั้น เนื่องจากจุดประสงค์ที่ต้องการปลูกไว้เพียงแค่บริโภคเท่านั้น

ผลที่ได้จากสวนป่านอกจากพืชผลที่นำมาบริโภคโดยตรงแล้ว ชาวบ้านยังได้อาศัยผลผลิตอื่น ๆ จากสวนป่าเช่น น้ำมันยาง เนื่องจากในบริเวณนี้จะมีต้นยางขนาดใหญ่อยู่หลายต้น (ปัจจุบันเหลืออยู่เพียงต้นเดียวเนื่องจากมีพ่อค้าไม้เข้ามาขอซื้อเมื่อประมาณกว่า 10 ปีที่ผ่านมา) ชัน ช้าง เห็ด หน่อไม้ และสัตว์เล็ก ๆ ที่มาอาศัยอยู่ เช่น หนู กระต่าย ไก่ป่า นกชนิดต่าง ๆ ฯลฯ สวนป่าจึงเป็นแหล่งอาหารใกล้ชุมชนอีกแห่งหนึ่งสำหรับชาวบ้าน และนอกจากนั้นพื้นที่สวนป่ายังเป็นแนวกันลมที่สำคัญสำหรับหมู่บ้าน เนื่องจากบริเวณนี้มักมีลมพายุเกิดขึ้นบ่อยและทำความเสียหายให้กับบ้านเรือนในบางครั้งโดยเฉพาะในช่วงฤดูฝน

การใช้ที่ดินในการทำไร่แปลงหนึ่ง ๆ นั้น จะใช้เพาะปลูกติดต่อกันไม่เกิน 3 ปี เนื่องจากพื้นดินบริเวณที่ตัดฟัน เเผาป่าใหม่ ๆ นั้นหน้าดินจะมีความอุดมสมบูรณ์อยู่สูง ปลูกพืชไร่ได้ผลดีและประการสำคัญคือจะยังไม่มีหญ้าขึ้นรบกวนพืชไร่มากนักในช่วงระยะเวลาดังกล่าว แต่หลังจากนั้นถ้าใช้พื้นที่เดิมต่อไปหญ้าจะเริ่มขึ้นรกมากขึ้นซึ่งจะเป็นภาระที่ต้องหาแรงงานมาดายหญ้าเหล่านั้น ฉะนั้นการใช้ที่ดินในระบบการทำไร่เลื่อนลอยของหมู่บ้านจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนย้ายพื้นที่ใหม่ทุก 1-3 ปี ขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่และการเจริญเติบโตของวัชพืช เมื่อย้ายไปเพาะปลูกในพื้นที่ใหม่พื้นที่เดิมจะถูกปล่อยให้รกร้าง มีหญ้าและต้นไม้ใหญ่ ๆ ขึ้นมาจนพื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาอีกครั้ง จึงจะมีการกลับมาใช้พื้นที่บริเวณนั้นเพาะปลูกอีก ซึ่งกินเวลาประมาณ 5-10 ปีขึ้นไป

ส่วนการทำนานั้นจะต่างกับการทำไร่เพราะจะใช้พื้นที่เดิมติดต่อกันทุกปีในการทำการผลิต ทั้งนี้เพราะในการทำนานั้นมีการไถกลบวัชพืชถ้าฝนตกต้องตามฤดูกาลก็สามารถเพาะปลูกในที่เดิมได้ทุกปี เพียงแต่มีขั้นตอนต่าง ๆ ในกระบวนการเพาะปลูกที่ต้องอาศัยแรงงานมากกว่าการทำไร่ แต่ส่วนใหญ่แล้วปัญหาของชาวบ้านที่ไม่สามารถใช้พื้นที่ที่ทำได้เต็มทีนั้นเนื่องมาจากในขณะนั้นยังไม่มี การขุดเหมืองฝายต้องอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียวเท่านั้น พื้นที่ที่เป็นที่ราบลุ่มก็มีบริเวณแคบ ๆ และเป็นพื้นที่ป่า

อยู่โดยมากเมื่อฝนแล้งติดต่อกันหลายปีก็ไม่สามารถใช้พื้นที่เพาะปลูกได้ ดังนั้นบางช่วงจึงมีการหยุดใช้พื้นที่ทำนาไป "...เมื่อก่อนทำน่าน้ำฝน แล้งดินห่างเก็บน้ำไม่อยู่ ไม่ค่อยได้ข้าวก็เลิกทำ ไปทำไร่ข้าวกันมากกว่า..." (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี) หลังจากประมาณปี พ.ศ. 2490 มาแล้วจึงมาเริ่มทำนากันใหม่ด้วยมีการขุดเหมืองฝายเอาน้ำจากลำห้วยมาใช้ในการทำนาได้ (แสน จันทร, 2533 : 54 ปี)

การใช้ที่ดินในการเพาะปลูกในระบบการผลิตแบบเดิมนั้น ที่ดินหนึ่งแปลงจะปลูกพืชหลายชนิดไว้รวมกัน เช่น ในการทำไร่จะปลูกข้าวไร่เป็นพืชหลัก นอกจากนั้นจะปลูกพืชอื่น ๆ ที่ใช้บริเวณในครัวเรือนเช่น พริก มะเขือ แตง ฟักทอง ฟักเขียว บวบ น้ำเต้า มะเขือเทศ รวมไปถึงมันเทศ แล้วยังมีการปลูกฝ้ายพื้นเมืองสำหรับทอผ้าและยาสูบไว้ใช้ในชีวิตประจำวันอีกด้วย โดยมีการจัดแบ่งและใช้พื้นที่เพาะปลูกพืชเหล่านี้ออกเป็นสวน ๆ ตามระดับของพื้นที่และชนิดของพืชคือ บริเวณที่สูงขึ้นเป็นเนิน-โพเนินสูง ๆ ในไร่จะใช้ปลูกยาสูบ พริก มะเขือ ถั่วฝัก รวมไปถึงกล้วย โดยจะปลูกยาสูบไว้ส่วนหนึ่ง พริกและมะเขือสามารถปลูกไว้ในพื้นที่เดียวกันได้ บางครั้งก็ปลูกพืชที่เป็นเครือเถา เช่น น้ำเต้า แตง ฯ ปะปนลงไประหว่างช่องว่างของต้นพริกหรือมะเขือด้วย ในขณะที่พื้นที่ระดับต่ำลงมาจะปลูกข้าวไร่ ฝ้ายและพืชเครือเถาอื่น ๆ เช่น มันเทศหรือมะเขือเทศ การปลูกพืชบางชนิดสามารถปลูกรวมกันได้โดยไม่ต้องแยกพื้นที่ในลักษณะที่เอาเมล็ดพันธุ์พืชต่าง ๆ รวมทั้งข้าวมาผสมกันในลักษณะที่เรียกว่า "คนข้าว" คือคนรวมไปกับเมล็ดข้าวกรอกใส่กระบอกไม้ไผ่แล้วหยอดลงไปในกลุ่มเดียวกัน การจะเอาเมล็ดพันธุ์ใดมาคนข้าวขึ้นอยู่กับผู้ผลิตว่าปีนั้นต้องการปลูกพืชอะไรไว้กินบ้าง และจำนวนมากน้อยเพียงใด เมล็ดพืชเหล่านี้จะงอกขึ้นมาพร้อม ๆ กัน แต่จะใช้เวลาเติบโตขึ้นมาพร้อม ๆ กับข้าว พืชเถาที่ให้ผลอายุจะสั้นกว่า คือเมื่อข้าวสุกเต็มที่แล้วพร้อมให้เก็บเกี่ยวพืชเถาเหล่านี้จะหมดอายุไป ยกเว้นฟักเขียวและฟักทองซึ่งกำลังแก่จัดเก็บเกี่ยวได้พร้อมกับการเกี่ยวข้าวไร่ เช่นเดียวกับการเก็บพริกและมะเขือเทศบนโพเนิน ในขณะที่ฝ้ายซึ่งมีช่วงการเติบโตและให้ผลนานกว่าข้าวกำลังแตกสมอและเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวไร่เสร็จ สมอฝ้ายจะแก่จัดและแตกเป็นปุยให้เก็บได้พอดี

ในพื้นที่ที่ปลูกข้าวไร่บางครั้งบริเวณจะปลูกข้าวโพดพันธุ์พื้นเมืองคือข้าวโพด-เทียนหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "สาละเทียน" ไว้กินโดยจะกันพื้นที่ไว้บางส่วนสำหรับปลูก

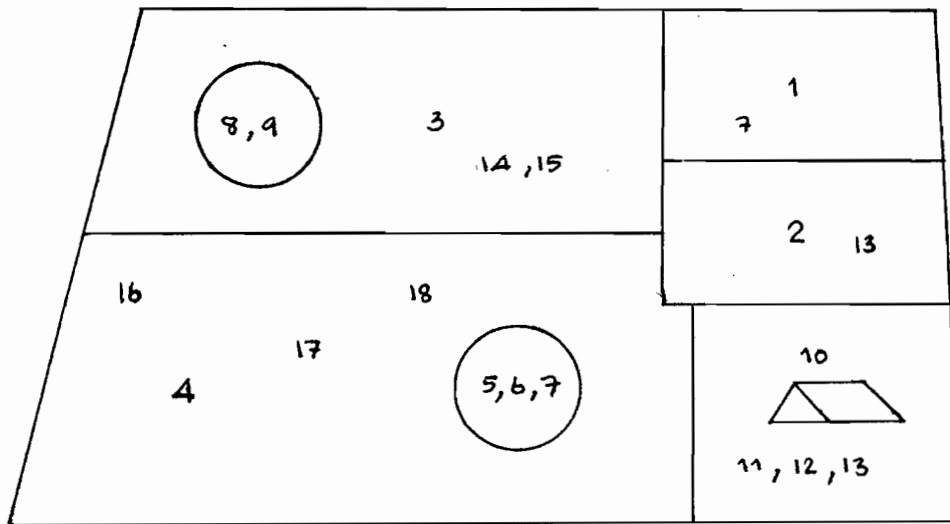
โดยปกติมักจะปลูกข้าวโพดก่อน พอข้าวเริ่มงามก็พอดเป็นช่วงที่เก็บข้าวโพดได้ (ปัจจุบันข้าวโพดพันธุ์พื้นเมืองนี้สูญพันธุ์ไปแล้ว เมื่อมีการนำข้าวโพดพันธุ์พื้นเมืองเลี้ยงสัตว์เข้ามา) นอกจากนั้นบริเวณริมหรือขอบไร่ (หัวไร่หัวนา) บางครัวเรือนอาจจะหว่านงาปลูกละหุ่งหรือแดงโมไว้ด้วยกันส่วนพื้นที่ในการทำนาจะปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว

พันธุ์พืชต่าง ๆ ที่ปลูกทั้งหมดดังกล่าว ชาวบ้านจะเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เอง ถ้าหากปลูกพืชชนิดที่ตนไม่มีเมล็ดพันธุ์ก็มักจะขอหรือแลกเปลี่ยนกันเองในหมู่บ้านโดยไม่มีการซื้อขาย พันธุ์ข้าวไร่ที่ใช้ปลูกเป็นหลักได้แก่ ข้าวเหลืองใหญ่ ข้าวเหลืองอ่อน ข้าวคาย ข้าวซีหล่น ข้าวขาว ซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า รวมทั้งมีการปลูกข้าวเหนียวและข้าวเหนียวดำ หรือข้าวกำไ้บริโภคด้วย โดยพันธุ์ข้าวที่ต่างชนิดกันนี้จะมีอายุการเติบโตจนถึงเก็บเกี่ยวได้แตกต่างกัน รวมไปถึงความสามารถในการทนแล้งด้วย ดังนั้นการปลูกมักจะปลูกข้าวอย่างน้อย 2 พันธุ์ในแต่ละปีการเพาะปลูกเป็นการป้องกันภาวะการเสี่ยง หากข้าวพันธุ์หนึ่งได้ผลผลิตไม่ดีก็ยังคงมีอีกพันธุ์หนึ่งที่จะทดแทนได้ การปลูกจะปลูกแยกส่วนพื้นที่กัน เพราะข้าวแต่ละพันธุ์เก็บเกี่ยวได้ไม่พร้อมกันหรือที่เรียกพันธุ์ข้าวที่มีอายุการเก็บเกี่ยวต่างกันนี้ว่า ข้าวหนัก-ข้าวเบา

4.1.3 แรงงานและกระบวนการผลิต

ทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตของชุมชนช่วงก่อนการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2504 ยังมีอยู่มาก เมื่อเทียบกับขนาดของประชากรในชุมชน ประกอบกับมีจุดประสงค์ในการผลิตเพียงเพื่อบริโภค ทำให้ความต้องการพื้นที่สำหรับใช้ในการเพาะปลูกของชาวบ้านแต่ละครัวเรือนมีปริมาณไม่มากคือต้องการเพียงพื้นที่ที่พอเพียงต่อการเพาะปลูกข้าวและพืชผลบางชนิดในแต่ละปีเท่านั้น ทั้งนี้แม้ว่าจะสามารถจับจองพื้นที่ในการผลิตได้มากเพียงไรก็ตาม แต่ถ้าครัวเรือนนั้นมีความจำเป็นที่จำกัดก็ไม่สามารถผลิตได้เกินกำลังแรงงานในครัวเรือนของตนเช่นเดียวกับการผลิตแต่ละปีของครัวเรือนจึงต้องประเมินด้านแรงงานเป็นเงื่อนไขหลัก

แรงงานในครัวเรือนจึงเป็นปัจจัยทางการผลิตที่สำคัญในวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม ทั้งนี้เนื่องจากเทคโนโลยีในการผลิตยังมีระดับต่ำคือ ใช้แรงงานคนและสัตว์

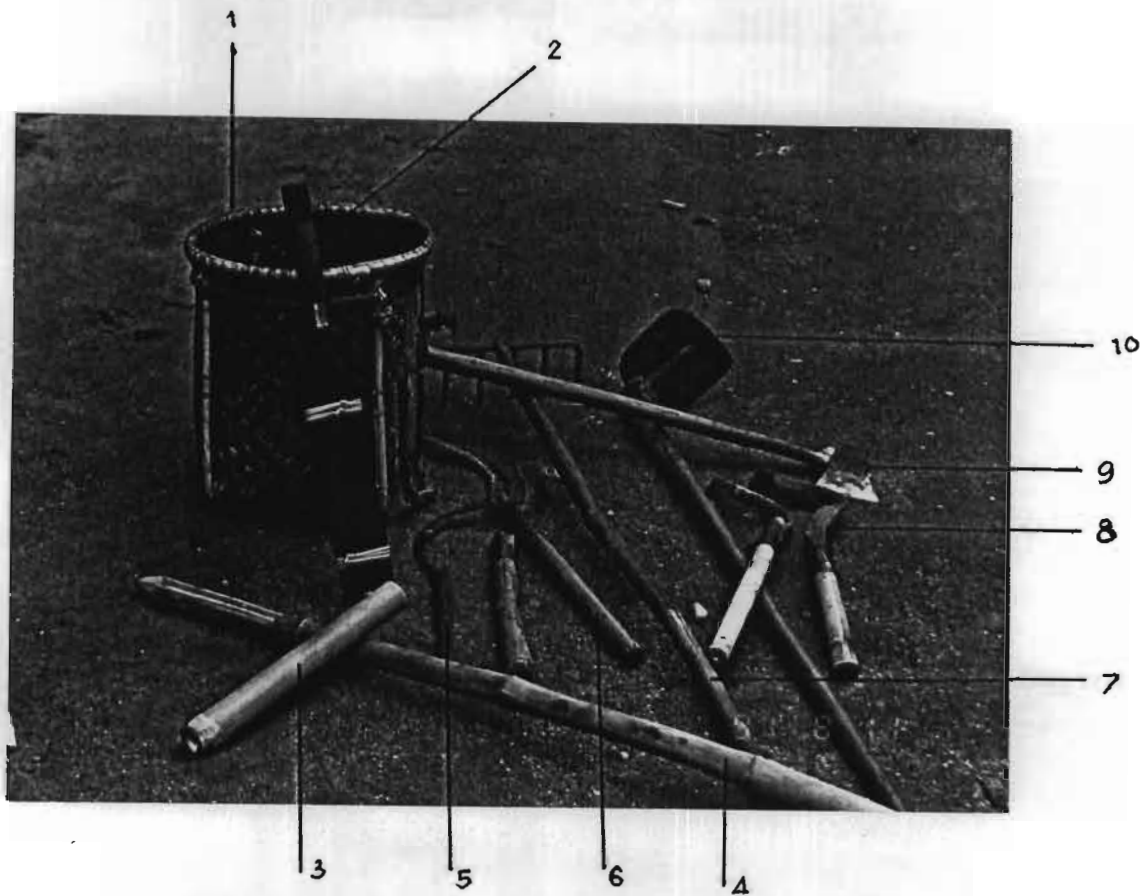
ภาพที่ 23 ลักษณะการใช้ที่ดินปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ในระบบการผลิตแบบเดิม

- หมายเหตุ :
1	ข้าวเหนียว	2	ข้าวเหนียวดำ
3	ข้าวขาว	4	ข้าวเหลือง
5	บวบ	6	น้ำเต้า
7	พริก	8	ยาสูบ
9	มะเขือเทศ	10	บริเวณห่างที่ปักในไร่
11	พืชผักสวนครัวต่าง ๆ	12	กล้วย
13	มะเขือ	14	ฟักแฟง
15	แตง	16	ถั่วต่าง ๆ
17	ฟักทอง	18	ฝ้าย

เป็นหลัก มีการใช้เครื่องมือแบบง่ายที่ประดิษฐ์ขึ้นใช้เองหรือซื้อหาแลกเปลี่ยนมาบ้างเช่น แวกซึ่งใช้ขุดดิน ดายหญ้า มีชนิดต่าง ๆ ชาวไร่ใช้ตัดฟันต้นไม้ ถางป่า เคียวใช้เกี่ยวข้าว ไม้บักรุ่งซึ่งเป็นไม้ยาวประมาณ 2 เมตรเสียมปลายแหลมใช้แทงลงไปดินให้เป็นหลุม และไม้บักรุ่งคือไม้ไผ่ตัดเป็นกระบอกลใส่เมล็ดพืชสำหรับหยอดลงในหลุมเป็นต้น ดังนั้นครัวเรือนเล็กที่มีสมาชิก 4-5 คนจึงต้องการพื้นที่ในการผลิตเพียง 3-5 ไร่ต่อปี และครัวเรือนขนาดใหญ่ที่มีสมาชิก 6-10 คน ก็ต้องการเพียงไม่เกิน 10 ไร่ต่อปีเท่านั้น (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี) เพราะการใช้แรงงานคนในการผลิตแต่ละขั้นตอนต้องใช้เวลามากในช่วงกระบวนการผลิตทั้งหมด

อย่างไรก็ตาม นอกจากแรงงานในครัวเรือนแล้ว ในบางขั้นตอนของการผลิตในระบบเดิมก็มีการดึงเอาแรงงานจากนอกครัวเรือนเข้ามาช่วยด้วยเช่นกัน เช่น ในช่วงของการปลูกหรือปักดำกล้า การเก็บเกี่ยว ซึ่งต้องการความรวดเร็วทันต่อฤดูกาลหรือไม่ให้เสี่ยงต่อความเสียหายของพืชผล ในหมู่บ้านจึงมีระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อช่วยเหลือกันเป็นการแก้ปัญหาในภาวะดังกล่าว ลักษณะการแลกเปลี่ยนแรงงานเช่นนี้เรียกว่า "การเออแรง" ซึ่งยังคงมีสืบทอดมาถึงปัจจุบัน (รายละเอียดจะกล่าวถึงในบทที่ 5)

กระบวนการผลิตจะเริ่มตั้งแต่การหาพื้นที่ที่เหมาะสมอุดมสมบูรณ์สำหรับการเพาะปลูกในแต่ละปี เนื่องจากในระบบการทำไร่เลื่อนลอยของหมู่บ้านนั้นจะอยู่ในลักษณะที่ "...ที่ยังเป็นป่าอยู่มากไม่มีการหวง ป่าไหนใครจะทำตรงไหนก็ไปตัดฟันทำเอา...ที่แปลงหนึ่งใช้ปลูกไม่เกิน 3 ปี..." (แสน จันทร, 2533 : 54 ปี) เมื่อพบที่ที่พอใจแล้วก็ทำเครื่องหมายแสดงการจับจองไว้โดยการปักเสาหรือบากทำเครื่องหมายไว้ตามต้นไม้ใหญ่เป็นขอบเขตพื้นที่ที่จับจอง หลังจากนั้นจึงเริ่มใช้แรงงานคนถางป่าฟันต้นไม้ให้โล่งเตียน ในขั้นตอนนี้จะเริ่มประมาณเดือนกุมภาพันธ์ซึ่งเป็นฤดูแล้งและทิ้งไว้ประมาณ 1 เดือนเพื่อให้ต้นไม้ ใบไม้ที่ตัดฟันไว้แห้งจากนั้นจึงจุดไฟเผาในเดือนมีนาคมและเก็บเศษไม้ กิ่งไม้ต่าง ๆ ที่หลงเหลือทิ้ง รอเวลาเมื่อฝนแล้งเพื่อจะทำการหยอดเมล็ดพันธุ์พืชที่ต้องการปลูกต่อไป

ภาพที่ 24 เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตแบบเดิม

- 1 กระชอ หรือกระบุงที่ใช้บรรจุสิ่งของต่าง ๆ
- 2 มีดที่มีปลอกไม้ใช้เสียบหรือคาดติดตัวเวลาเดินทางไปไร่
- 3 ไม้บังรุ่งที่ใช้บรรจุเมล็ดพันธุ์พืชในขั้นตอนการหยอดเมล็ด
- 4 ไม้บังรุ่ง ใช้สำหรับแทงดินในการหยอดเมล็ดพันธุ์พืช
- 5 เคียวใช้เกี่ยวข้าว
- 6 มีดขอ ใช้ถางป่า ฟันกิ่งไม้
- 7 คราด ใช้ครากวาดเก็บกิ่งไม้ใบไม้
- 8 แวก ใช้สำหรับขุดและดายหญ้าในพื้นที่เล็ก ๆ แคบ ๆ
- 9 ขวาน ใช้ฟัน-ตัดต้นไม้ใหญ่
- 10 จอบ ใช้ดายหญ้า ขุดดิน

ในช่วงที่ร่อนจะทำการเตรียมเมล็ดพันธุ์พืชและเครื่องมือการเพาะปลูก เช่น ไม้ปักรูง ไม้บังรูง แวก เป็นต้น เมื่อฝนเริ่มตกชุกในเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน จึงระดมแรงงานอีกครั้งในการปลูก ขั้นตอนนี้ต้องใช้แรงงานในการใช้ไม้ปักรูงแทงลงไป在地ให้เป็นหลุมเล็ก ๆ ทั้งระยะห่างกันพอสมควรเป็นแถว ๆ มีระยะห่างระหว่างหลุมและระยะห่างระหว่างแถวประมาณ 1 ศอก ในการปลูกข้าวไร่ แรงงานที่ทำหน้าที่นี้มักเป็นแรงงานผู้ชาย โดยผู้หญิงจะทำหน้าที่เป็นแรงงานหยอด ถือไม้บังรูงที่ใส่เมล็ดพันธุ์เดินตามเทเมล็ดพันธุ์โดยเขย่าเบา ๆ ให้ร่วงลงไปหลุม ๆ ละ 10-15 เมล็ดสำหรับข้าวไร่ ทั้งนี้เพื่อเผื่อสำหรับมด แมลงที่อาจมาขนเอาไปกินบ้าง หลังจากหยอดแล้วจะใช้ส่วนปลายของไม้บังรูงกระแทกดินบริเวณปากหลุมให้กลบเมล็ดพันธุ์พืชเพื่อกันนกมาจิกกิน จากนั้นก็ทิ้งไว้จนเมล็ดพันธุ์ที่หยอดไว้งอกแทงดินขึ้นมา ซึ่งกินเวลาประมาณ 3-5 วัน ถ้าฝนดีหลังจากนั้นก็ปล่อยทิ้งไว้จนกว่าข้าวจะออกรวงและสุกจึงจะถึงขั้นตอนการผลิตที่สำคัญคือการเก็บเกี่ยว ซึ่งจะมีขึ้นในเดือนพฤศจิกายน - ธันวาคม

การทำนาที่เช่นเดียวกันจะเริ่มไถครั้งแรกหลังจากที่ฝนลง ไถที่ใช้เป็นไม้มีหัวพลเป็นเหล็กใช้เทียมควาย เป็นการไถกลบวัชพืช จากนั้นทิ้งไว้จนฝนชุกมากขึ้น ขณะเดียวกันก็หว่านกล้าไว้ประมาณเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม หลังจากดินอุ้มน้ำไว้เพียงพอจึงทำการไถกลบหน้าดินอีกครั้ง แล้วจึงไถคราด หว่านเมล็ดข้าว ถ้าต้องการทำนาหว่านหรือนากกล้าที่เตรียมไว้มาปักดำลงในพื้นที่อีกครั้งหนึ่งกรณีที่ทำนาดำซึ่งจะอยู่ในช่วงประมาณเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม จากนั้นจึงทิ้งไว้จนกว่าข้าวจะออกรวงและสุกจึงทำการเก็บเกี่ยวได้

แรงงานที่ใช้ในการทำนาจึงใช้แรงงานสัตว์เข้าช่วยมากกว่าการทำไร่ โดยเฉพาะในขั้นตอนของการไถ ส่วนการหว่าน การถอนกล้า หาบกล้าและปักดำไปจนถึงการดูแลน้ำในนาข้าวจนถึงการเก็บเกี่ยวและการแยกเมล็ดข้าวออกจากรวงด้วยการฟาดและวันนั้นเป็นการใช้แรงงานคนทั้งสิ้น แรงงานสัตว์ที่ใช้ นอกจากการไถนาแล้วจึงเป็นการใช้สำหรับเทียมล้อเกวียนบรรทุกผลผลิตจากไร่-นา หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วกลับมาในหมู่บ้านเพื่อนำขึ้นเก็บใส่ยุ้งฉางในกรณีของคริว เรือนที่มีล้อหรือเกวียน แต่บางคริว เรือนที่ไม่มีก็ต้องใช้วิธีหาบ "... สมัยก่อนยังไม่ค่อยมีเกวียนเช่น เกว

เสร็จพาดวีแล้วก็หยาบกลับบ้าน...” (ทอง จันทร, 2533 : 87 ปี) หลังจากนำข้าวขึ้นยุ้งแล้วก่อนที่จะนำไปบริโภคจะต้องผ่านขั้นตอนการแยกเมล็ดออกจากเปลือกซึ่งทำโดยการตำ ครกที่ใช้ตำข้าวเป็นครกไม้ประดิษฐ์ขึ้นใช้กันเองมีทั้งชนิดที่เป็นครกกระเดื่องซึ่งใช้เท้าเหยียบ และครกมือ การตำข้าวต้องใช้แรงงานคนทั้งสิ้น และมักจะมีการเอาแรงกันระหว่างบ้านใกล้ ๆ กัน ชาวบ้านจะตำข้าวกันตอนเช้ามีดก่อนออกไปทำงานในไร่

จะเห็นว่าในระบบการผลิตแบบเดิมของชาวบ้านนั้นจะมีช่วงที่ต้องการแรงงานมากในบางขั้นตอนคือ การดำนาที่ต้องรีบดำให้เสร็จเพื่อให้ทันฝนกับการเก็บเกี่ยวข้าวเพราะถ้าเกี่ยวเสร็จช้า ต้นข้าวจะแห้งกรอบเมล็ดข้าวร่วงทำให้เกี่ยวยากและผลผลิตเสียหาย ในขั้นตอนดังกล่าวจึงมีการเอาแรงกันมากกว่าขั้นตอนอื่น ๆ ซึ่งแม้จะมีการเอาแรงเช่นเดียวกันแต่ก็ไม่เร่งด่วนนัก หลังจากเก็บเกี่ยวพืชผลในไร่นาแล้วประมาณเดือนมกราคม ก็จะเป็นช่วงพักของฤดูกาลผลิตเนื่องจากเริ่มเข้าสู่ฤดูแล้ง ช่วงเวลาพักนั้นจะยาวประมาณ 3-4 เดือน คือตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ไปจนถึงเดือนพฤษภาคม ซึ่งฝนจะเริ่มตกและถือเป็นการเริ่มเข้าสู่ฤดูกาลผลิตอีกครั้งหนึ่ง ช่วงพักนี้จึงเป็นช่วงที่ไม่เฉพาะชาวบ้านผู้เป็นแรงงานการผลิตจะได้พักเท่านั้น พื้นที่ที่ทำการผลิตโดยเฉพาะที่นา รวมไปถึงแรงงานสัตว์ก็ได้พักเช่นเดียวกันด้วย

4.1.4 ความสัมพันธ์ทางการผลิตในระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชน

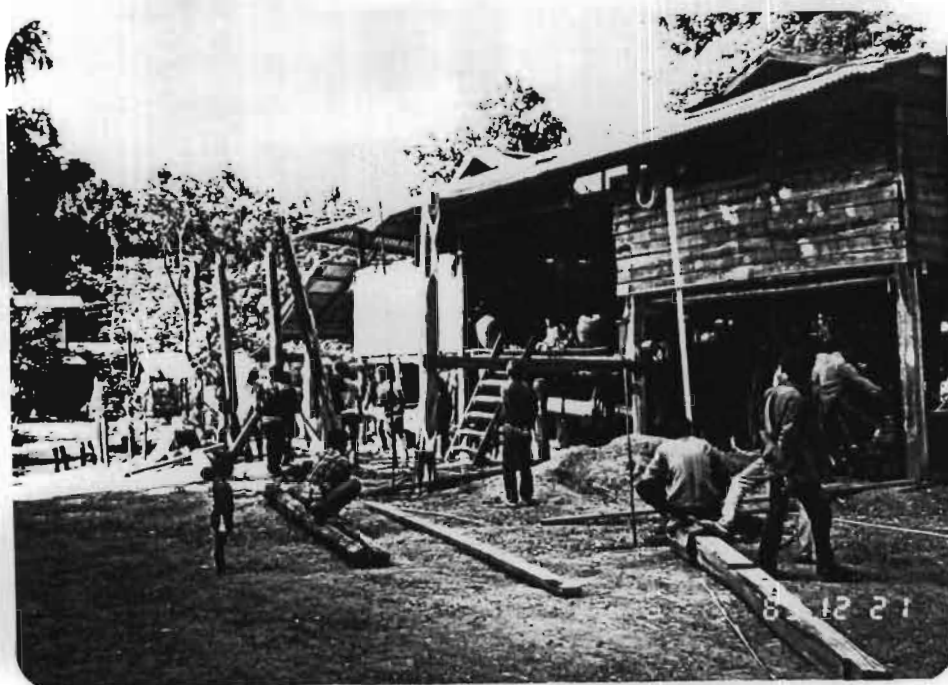
ระบบการผลิตของหมู่บ้านก่อนปี พ.ศ.2504 จากที่นำเสนอมาแล้วนั้น มีลักษณะที่ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลักและเพียงพอในตัวเอง มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกในรูปของการติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขาย โดยสิ่งของหรือสินค้าที่นำออกแลกเปลี่ยนค้าขายกันนั้นจะเป็นผลผลิตส่วนเกินที่เหลือจากการบริโภคภายในชุมชนแล้วนำไปแลกเปลี่ยนหรือขายเพื่อซื้อหาสิ่งของหรือเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการผลิตและการดำรงชีวิตที่ไม่สามารถผลิตได้ภายในชุมชน ดังนั้นจึงอาจสรุปความสัมพันธ์ในการผลิตแบบเดิมที่ได้กล่าวมาแล้วเป็นประเด็นสำคัญ ๆ ดังนี้คือ

4.1.4.1 ปัจจัยการผลิต ในระบบการผลิตแบบเดิมเพื่อยังชีพปัจจัยการผลิตที่สำคัญขึ้นอยู่กับที่ดิน แรงงานคนและสัตว์ และเทคโนโลยีพื้นฐานเป็นสำคัญ

ก. ที่ดิน การใช้ที่ดินเพาะปลูกมุ่งตอบสนองการบริโภคในครัวเรือนและชุมชนเป็นหลักขนาดที่ดินที่ใช้เพาะปลูกจึงมีขนาดเล็กสอดคล้องกับจำนวนแรงงานและสมาชิกในครัวเรือน ทุกครัวเรือนในชุมชนมีสิทธิในการจับจองที่ดินเพื่อทำกินในแต่ละปีได้โดยอิสระและเท่าเทียมกัน โดยไม่มีการครอบครองที่ถาวร เพราะที่ดินมีลักษณะเป็นทรัพย์สินส่วนรวม ยกเว้นที่ดินส่วนที่ปลูกไม้ยืนต้นและที่ทำนารวมถึงที่ปลูกบ้านที่มีลักษณะเป็นกรรมสิทธิ์ ส่วนบุคคลที่แน่นอนแม้จะยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ที่แน่นอนที่ดินในช่วงเวลานั้นจึงเป็นปัจจัยการผลิตที่มีอยู่อย่างเกินความต้องการของชุมชนสามารถที่จะโยกย้ายเปลี่ยนพื้นที่เพื่อเพาะปลูกใหม่ไปได้เรื่อย ๆ ถ้าพื้นที่เดิมความอุดมสมบูรณ์ของดินเริ่มลดลง และเวียนกลับมาใช้พื้นที่เดิมได้อีกเมื่อระยะเวลาผ่านไปจนดินมีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาใหม่ ในลักษณะของการทำไร่เลื่อนลอยได้ โดยไม่มีปัญหาในเรื่องการขาดแคลนที่ดินทำกิน หรือสิทธิทำกินซึ่งทุกคนมีอยู่ในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชน

ข. แรงงานมีลักษณะของการใช้แรงงานคนในครัวเรือนเป็นหลักในการผลิตและมีการช่วยเหลือด้านแรงงานภายในชุมชนระหว่างครัวเรือนและกลุ่มเครือญาติในรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงานหรือ "เอาแรง" ในช่วงเร่งด่วนบางขั้นตอนในกระบวนการผลิตยังไม่มีจ้างแรงงานเป็นตัวเงิน แต่มีบ้างในลักษณะของการแบ่งผลผลิตถ้ามีการให้ไปช่วยโดยไม่ได้อยู่ในรูปของการเอาแรงกัน เช่น ช่วยเก็บพริกเจ้าของพริกจะได้สองส่วนและผู้ที่ไปช่วยจะได้ 1 ส่วนเป็นต้น (แสน จันทร, 2533 : 54 ปี) นอกจากนั้นจำนวนแรงงานในครัวเรือนจะเป็นส่วนสำคัญในการกำหนดขนาดการผลิตในแต่ละปี ครัวเรือนเล็กที่มีแรงงานน้อยก็สามารถทำการผลิตได้ในพื้นที่ขนาดเล็กเท่านั้น ในระบบการผลิตแบบเดิมครัวเรือนจึงเป็นเจ้าของแรงงานที่ใช้ในการผลิตโดยตรง เป็นหน่วยของการผลิตและการบริโภคในชุมชน นอกจากนั้นยังมีแรงงานสัตว์ที่มีส่วนสำคัญในกระบวนการผลิต

ค. ทุน รูปแบบของทุนที่ใช้ในระบบการผลิตเพื่อยังชีพแบบเดิมนั้นมิได้อยู่ในรูปของตัวเงินที่จะนำมาใช้เป็นต้นทุน เช่น ค่าเช่า ค่าจ้าง ค่าปุ๋ย ฯลฯ แต่จะอยู่ในรูปของสิ่งของหรือปัจจัยการผลิตที่ชาวบ้านมีอยู่ในครัวเรือนหรือหาได้ในชุมชนโดยมิต้องจ่ายเงินแลกเปลี่ยนเป็นส่วนใหญ่ เช่น ที่ดิน แรงงาน เครื่องมือ เครื่องใช้ เมล็ดพันธุ์พืชซึ่งใช้วิธีคัดเลือกเก็บไว้จากปีการผลิตที่ผ่านมาหรือขอ-แลก

ภาพที่ 25 เสาทางขึ้นบ้านใหม่

ภาพที่ 26 เสาทางเก็บข้าว

เปลี่ยนกับเพื่อนบ้านในชุมชน คริวเรือนเป็นเจ้าของทุนในการผลิต การตัดสินใจในการผลิตมีเงื่อนไขมาจากคริวเรือน ดังนั้นจึงสามารถกำหนดและมีอิสระในกระบวนการผลิตทั้งหมดของตนเองได้

ง. เทคโนโลยี การใช้เทคโนโลยีจะสอดคล้องกับทุน การใช้ที่ดินและแรงงาน คือเป็นการใช้เทคโนโลยีพื้นฐานง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนหรือเป็นกลไกมากเช่น ความรู้ในการเพาะปลูกแบบทำไร่เลื่อนลอย การทำนา ปลูกพืชยืนต้น รวมไปถึงการประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ความรู้ในการทำหัตถกรรม หาชของป่า-ล่าสัตว์ เป็นความรู้ที่ได้รับมาจากการสั่งสมและถ่ายทอดผ่านการเป็นสมาชิกของชุมชนซึ่งถึงเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านในการผลิต บุคคลจึงมีความรู้และความสามารถในการใช้เทคโนโลยีในการผลิตในระดับที่ไม่แตกต่างกัน หรือแม้แต่เครื่องมือเครื่องใช้บางอย่างที่ไม่สามารถผลิตหรือหาได้เองในชุมชน ทุกคริวเรือนก็สามารถซื้อหาหรือแลกเปลี่ยนมาจากภายนอกได้เท่าเทียมกัน ทั้งนี้เพราะเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ระดับพื้นฐานที่จำเป็นในการผลิตขณะนั้น มีราคาต่ำหรือหาได้ไม่ยาก

จะเห็นได้ว่าในส่วนของปัจจัยการผลิตนั้นชาวบ้านจะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเองทั้งสิ้น ศักยภาพในการผลิตซ้ำในตัวเองของชุมชนจึงมีอยู่สูงทำให้มีอิสระในการกำหนดหรือการตัดสินใจในกระบวนการผลิตของตนเองโดยไม่ขึ้นกับเงื่อนไขหรือตัวกำหนดจากภายนอกใด ๆ

4.1.4.2 การกระจายผลผลิต (distribution) อาจกล่าวได้ว่าโดยสรุปว่าผลผลิตในรอบปีที่ทำการผลิตได้จากไร่นามีการกระจายหรือนำไปใช้ในส่วนต่าง ๆ ในชุมชนได้เป็น 4 ส่วน ดังนี้

ก. สำรองไว้บริโภคในคริวเรือน จึงเป็นเป้าหมายหลักของการผลิตโดยดูได้จากพืชพันธุ์ทั้งหมดที่มีการผลิตและพื้นที่ที่ใช้ผลิตนั้นต้องเพียงพอสำหรับการบริโภคในแต่ละปีได้แก่ ข้าว ผักต่าง ๆ ผลไม้หรือแม้แต่ของป่าหรือสัตว์ที่หามา ส่วนนี้จึงเป็นส่วนใหญ่ที่สุดจากขนาดของผลผลิตที่ได้ในแต่ละปี

ข. สำรองไว้ใช้ทำพันธุ์ในปีการเพาะปลูกต่อไป โดยจะมีการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์พืชที่แข็งแรงไว้ส่วนหนึ่งจากผลผลิตทั้งหมดก่อน ซึ่งเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับผลผลิตทั้งหมด แต่เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดเนื่องจากหากมีการเสียหายของ

เมล็ดพันธุ์เหล่านี้แล้วจะส่งผลกระทบต่อการผลิตในปีต่อไปด้วย เพราะแต่ละครัวเรือนมักจะเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เพียงพอเฉพาะครัวเรือนของตนเองปีต่อไป แต่บางทีก็อาจเพื่อความเสียหายจากระบบการเก็บรักษาไม่ดี เช่น มด แมลงมากัดกิน หรือเมล็ดพันธุ์เสื่อมคุณภาพโดยมีการสำรวจเพื่อรวมทั้งมีบางส่วนไว้แลกเปลี่ยนบ้างเช่นกัน

ค. สำรวจไว้ใช้ในประเพณีพิธีกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน โดยพื้นฐานความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันทางสังคมจะผูกพันกันโดยระบบเครือญาติ ชุมชนมีความช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันสูง ไม่เฉพาะแต่ในเรื่องแรงงานในการผลิตเท่านั้น ยังมีในส่วนที่เป็นประเพณีพิธีกรรมทางสังคมต่าง ๆ เช่น ประเพณีที่เกี่ยวกับช่วงชีวิต (rite of passage) เช่น เกิด บวช แต่งงาน ตาย ฯลฯ หรือประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อต่าง ๆ ในรอบปี การช่วยเหลือนอกจากแรงงานที่จากครัวเรือนจะจัดมาช่วยแล้วก็คือการนำผลผลิตบางส่วนมาช่วยด้วยเพราะแต่เดิมการช่วยด้วยเงินยังไม่เกิดขึ้น ผลผลิตที่แต่ละครัวเรือนนำมาร่วมกันจะถูกแจกจ่ายกลับคืนในรูปของอาหารการกินให้กับผู้ที่มาร่วมพิธีหรือมาร่วมในงานนั้น

ง. นำออกไปแลกเปลี่ยนหรือขายเพื่อหาเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นในการผลิตหรือยังชีพ แต่ไม่สามารถผลิตหรือหาได้ในชุมชน ในส่วนนี้จะเป็นการนำผลผลิตส่วนเกินที่เหลือจากสามส่วนที่กล่าวมาไปใช้ โดยการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่นภายนอกที่เป็นแหล่งทรัพยากรที่ต้องการจากการค้าขายหรือแลกเปลี่ยนดังกล่าวมาแล้ว

นอกจากนั้นยังมีบางส่วนที่ต้องนำไปจ่ายให้กับรัฐในรูปของภาษีบำรุงท้องที่หรือแม้แต่จ่ายทดแทนการเกณฑ์แรงงานในรูปของเงินรัชชูปการในแต่ละปี ซึ่งชาวบ้านจะต้องนำผลผลิตส่วนหนึ่งของตนไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินเพื่อดำเนินการในส่วนนี้

ระบบการกระจายผลผลิตดังกล่าวมาทั้งหมดนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นไปเพื่อตอบสนองการยังชีพและการดำรงอยู่ร่วมกันของชุมชน ทั้งนี้เพราะระบบการผลิตแบบเดิมนั้นมีความจำกัดในตัวของมันเองในเรื่องปัจจัยการผลิต ทำให้ขนาดของขอบเขตของการกระจายผลผลิตจำกัดตัวอยู่ในวงแคบเป็นส่วนใหญ่ คือภายในชุมชน จะกระจายออกไปภายนอกบ้างเล็กน้อยเท่านั้น และเป็นการกระจายไปสู่กลุ่มผู้ผลิตในระดับเดียวกันเป็นส่วนมาก คือกลุ่ม "พวกท่ง" ที่ทำเกษตรกรรมเช่นเดียวกัน การค้า

ชายแลกเปลี่ยนมีขนาดเล็กแต่ระดับการยังชีพมากกว่าที่จะสามารถสะสมทุน เช่น การผลิตในยุคต่อมาของชุมชนเมื่อมีการนำพืชเศรษฐกิจที่มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อขายเข้ามาปลูก

4.1.4.3 ชนชั้นทางสังคม จากลักษณะการถือครองปัจจัยการผลิตและการกระจายผลผลิตดังกล่าวจะเห็นว่าทุกครัวเรือนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากร โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับการผลิต คือที่ดินได้อย่างเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชน ทุกครัวเรือนสามารถจับจองที่ดินเพื่อใช้ในการผลิตได้เท่าที่แรงงานที่เป็นหน่วยการบริโภคต้องการและสามารถดำเนินการผลิตได้ ในขณะที่ทุนและการใช้เทคโนโลยีของหน่วยการผลิตในแต่ละครัวเรือนอยู่ในระดับที่ไม่ต่างกัน คือใช้ทุนและเทคโนโลยีพื้นฐานที่ตนมีอยู่ทำการผลิตซ้ำ เช่นเดียวกับการผลิตในอดีตที่ผ่านมา ความแตกต่างหรือความขัดแย้งในสองประการที่กล่าวมาจึงไม่เกิดขึ้นในกลุ่มของชาวบ้านทำการผลิต

สิ่งที่เป็นตัวกำหนดความสามารถและขนาดของการผลิตจึงอยู่แรงงานที่ใช้ในการผลิต ครัวเรือนที่มีสมาชิกมากจำเป็นต้องทำการผลิตในขนาดพื้นที่ใหญ่กว่าครัวเรือนขนาดเล็กเพราะปริมาณการบริโภคจะมีระดับสูงตามไปด้วยนั่นเอง ดังนั้นหากจะใช้ขนาดของการผลิตปริมาณของผลผลิตมาใช้เป็นตัวชี้ถึงชนชั้นทางสังคมของชุมชนก็ยังไม่สามารถทำได้ รวมทั้งรูปแบบการกระจายผลผลิตที่อยู่บนพื้นฐานของโครงสร้างและการจัดระเบียบทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนออกไปใช้ในส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นผลผลิตส่วนเกินนั้นทำให้ครัวเรือนไม่อยู่ในลักษณะที่จะทำการสะสมทุนขนาดใหญ่จนสามารถไปขยายขนาดการผลิตของตนได้

ดังนั้น หากมองจากระบบการผลิตแล้วจะเห็นว่าฐานะทางเศรษฐกิจของแต่ละครัวเรือนจะไม่มีมีความแตกต่างกัน แรงงานที่ทำการผลิตกับปัจจัยการผลิตยังมิได้ถูกแยกออกจากกัน การจ้างแรงงานยังไม่เกิดขึ้นจนถึงช่วงต่อมาที่ชาวบ้านบางรายเริ่มปลูกข้าวขายโดยการทำนาเนื่องจากสามารถปรับปรุงในเรื่องระบบเหมืองฝายดีขึ้น แต่ก็เป็นส่วนน้อยมากในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ก่อนหน้าที่พืชเศรษฐกิจจะเข้ามาจึงกล่าวได้ว่า ในรูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชนนั้นยังไม่มีปัจจัยหรือเงื่อนไขที่เอื้อให้เกิดความแตกต่างกันของบุคคลทั้งทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ ลักษณะทางชนชั้นในชุมชนจึงยังไม่เกิดขึ้น

4.2 จุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลง

ชุมชนในระบบการผลิตแบบเดิมแม้ว่าจะมีความเพียงพอในการเลี้ยงตัวเองทางเศรษฐกิจและการบริโภค แต่เนื่องจากชุมชนบ้านทุ่งนามิได้อยู่ในลักษณะโดดเดี่ยว แต่มีการติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของกับชุมชนภายนอกอื่น ๆ เป็นระยะเวลาสั้นเนื่องยาวนานมาก่อนแล้ว จนชุมชนมีการขยายตัวของจำนวนประชากรมากขึ้น ประกอบกับภาวะความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจในภาพรวมของประเทศที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนหมู่บ้านในระดับต่าง ๆ กัน โดยเฉพาะจากการดำเนินนโยบายตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเริ่มต้นในปี พ.ศ. 2504 นั้น ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่สำหรับชุมชนหมู่บ้านซึ่งต่างก็ส่งผลถึงกัน จากการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันไม่มากนักน้อย ชุมชนบ้านทุ่งนาเองก็อยู่ในกระแสของความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ด้วย

ระบบการผลิตแบบเดิมที่เป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนมาเป็นเวลานานในรูปแบบของการปลูกพืชไร่คือ พริก ข้าวไร่ ยาสูบ ฝ้าย ฯลฯ ในลักษณะของการทำไร่เลื่อนลอย รวมทั้งการทำน่าน้ำฝนในพื้นที่บางส่วนได้ดำเนินควบคู่กันมา โดยมีการทำไร่เลื่อนลอยเป็นรูปแบบการผลิตหลัก เนื่องจากไม่สามารถทำนาได้ผลอย่างเต็มที่ด้วยข้อจำกัดสำคัญคือ ภาวะฝนแล้ง หรือฝนทิ้งช่วงเป็นเวลานานในบางปี ทำให้ชาวนาที่ทำนาไม่สามารถพึ่งพาผลผลิตที่เป็นข้าวจากการทำนาได้ จึงต้องหันไปทำไร่กันเป็นส่วนใหญ่เพราะภูมิประเทศเอื้ออำนวยกว่า ผลผลิตข้าวที่ได้จะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือนทั้งหมด จนถึงประมาณปี พ.ศ. 2498 ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมแรงกันสร้างฝายกันลำห้วยกระเสี้ยวและซุดลำเหมืองเพื่อนำน้ำเข้ามาใช้ในพื้นที่ทำนา ผลที่เกิดขึ้นก็คือชาวบ้านสามารถทำนาได้ผลมากขึ้น เนื่องจากไม่ต้องพึ่งพาน้ำฝนจากธรรมชาติ แต่เพียงอย่างเดียว จึงเป็นเหตุจูงใจให้ชาวบ้านบางคนขยายพื้นที่การทำนาของตนออกไปโดยการถางป่าและเตรียมพื้นที่สำหรับการทำนา ในการนี้ลุงอินทร์ (ทองไรเพ็งอ่อน) ซึ่งเป็นผู้นำในการขุดเหมืองฝายและมีความคิดก้าวหน้าคนหนึ่งของชุมชนในขณะนั้นเนื่องจากเป็นผู้ที่ได้เดินทางออกไปติดต่อค้าขายกับชุมชนอื่น ๆ อยู่เสมอ ลุงอินทร์ จึงเป็นคนแรกของชุมชนที่คิดขยายพื้นที่ทำนาเพื่อปลูกข้าวขายเพราะในเวลานั้นชุมชนพวกที่ตนติดต่อค้าขายโดยเฉพาะในพื้นที่ อ.วัดสิงห์ อ.หันคา จ.ชัยนาท

นั้น ต่างก็ทำนาปลูกข้าวด้วยกันทั้งสิ้น ความคิดของลุงอินทร์ได้เริ่มนำไปสู่การปฏิบัติ ประมาณปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา โดยการจ้างชาวบ้านในชุมชนถางป่าในพื้นที่ที่จะทำนาเพิ่มขึ้น *“..ผมเพิ่งจะรุ่นหนุ่ม ไปรับจ้างหรือไร่ให้แก่วันละ 5 บาท..”* (แสนจันทร์, 2533 : 54 ปี) ดังนั้น ในช่วงเวลานั้นจึงกล่าวได้ว่าเริ่มมีการผลิตที่มีจุดประสงค์เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเกิดขึ้นคือการปลูกข้าวเพื่อขายด้วยนอกจากการปลูกเพียงแค่พอกิน แม้ว่าจะเกิดขึ้นกับชาวบ้านเพียงไม่กี่รายก็ตาม และที่สำคัญคือได้เกิดรูปแบบของการจ้างแรงงานเป็นเงินขึ้นครั้งแรกในชุมชนด้วย

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในช่วงนี้มีได้มีเพียงการเริ่มต้นปลูกข้าวเพื่อขายเท่านั้นแต่ยังเป็นช่วงที่เกิดพ่อค้าคนกลางขึ้นในชุมชนอีกด้วย โดยพ่อค้าคนกลางดังกล่าวคือนายจอมจันทร์ซึ่งเป็นคนหนุ่มที่มีความคิดก้าวหน้าและมีโอกาสได้เดินทางออกไปเป็นทหารและติดต่อกับค้าขายกับภายนอกมีโอกาสได้รู้จักและสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์กับชาวบ้านและเจ้าของร้านค้าในตลาดที่เป็นศูนย์กลางการค้าในขณะนั้นไว้มาก ซึ่งก็คือการปูพื้นฐานของตนในการก้าวขึ้นไปสู่การเป็นพ่อค้าคนกลางในช่วงเวลาต่อมา

การตั้งตัวเป็นพ่อค้าคนกลางของ นายจอม จันทร์ เริ่มจากทุนสะสมที่มีอยู่บ้างเล็กน้อย และก๊วยมจากญาติพี่น้องในชุมชนมาลงทุนตั้งเป็นร้านค้า พร้อม ๆ กับที่มีชาวบ้านคนอื่น ๆ เริ่มเปิดร้านค้าขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันนี้อีก 5-6 ร้าน นายจอมได้ให้เหตุผลว่า *“...ตอนนั้นใครก็อยากค้าขายเพราะทำไร่ลำบาก...”* (จอมจันทร์, 2533 : 56 ปี) ในจำนวนร้านค้าทั้งหมดนี้ร้านของนายจอมเป็นร้านค้าที่ใหญ่ที่สุดเนื่องจากมีสินค้าประเภทของสำเร็จรูปเข้ามาขายและขายผ้า รวมทั้งรับย้อมผ้าด้วยในขณะที่ร้านค้าอื่น ๆ เป็นร้านค้าเล็ก ๆ ที่ขายของซ้ำจำนวนไม่มาก และเปิดกันอยู่ไม่นานก็ต้องปิดตัวเองไปเพราะขายไม่ได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ในท้องถิ่นทั้งในหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียงเช่น บ้านทัพหลวง บ้านทัพหมั่น หรือแม้แต่ในเขตท้องที่อื่นเช่นจาก ต.หูช้าง ต.วังคัน หรือบางหมู่บ้านในเขตจังหวัดสุพรรณบุรีจะมาซื้อของที่ร้านของนายจอม ซึ่งขณะนั้นจัดเป็นร้านค้าที่ใหญ่ที่สุดในท้องถิ่น แม้ว่าการคมนาคมในช่วงนั้นยังไม่มียานยนต์แต่ทางเกวียน ชาวบ้านจึงต้องเดินทางมาด้วยเกวียนหรือการเดินทางเท้า

นอกจากการเปิดร้านค้าในหมู่บ้านแล้ว นายจอมยังตั้งตัวเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า *“ของป่า”* คือผลผลิต

พื้นบ้านของชาวบ้านที่ผลิตได้จากไร่-นาและสวนขณะนั้นได้แก่ นุ่น ฝ้าย พริก กล้วย ยาสูบ มะพร้าว ฯลฯ และนำไปขายให้กับพ่อค้าในตลาดที่จังหวัดอุทัยธานี หรือที่ตลาด อ.วัดสิงห์ หรือ อ.หันคา จังหวัดชัยนาทบ้าง โดยการจ้างเกวียนบรรทุกผลผลิตที่รับซื้อไปครั้งละหลาย ๆ เล่มเกวียน รวมทั้งต่อมาเมื่อมีการนำข้าวโพดมาปลูกในชุมชนแล้วก็ตั้งตนเป็นผู้รับซื้อข้าวโพดจากชาวบ้าน และนำไปขายต่อเอากำไร โดยกู้เงินจากเจ้าแก่งนอกชุมชนมาลงทุนอีกทางหนึ่งด้วย แต่ก็ประสบกับภาวะขาดทุน เพราะเก็งกำไรผิดพลาด

การรับซื้อผลผลิตของชาวบ้านนอกจากจะทำเป็นเงินสดแล้วยังใช้รูปแบบของการแลกเปลี่ยนร่วมด้วย โดยซื้อปลาร้า น้ำมันก๊าด และน้ำปลา เอามาแลกเปลี่ยนผลผลิตของชาวบ้านดังกล่าว การเดินทางนำผลผลิตที่รับซื้อออกไปขายนั้นทำปีละ 4-5 ครั้ง เพราะต้องใช้เวลารวบรวมผลผลิตให้ได้จำนวนมากจึงออกไปครั้งหนึ่ง เมื่อขายผลผลิตให้พ่อค้าที่ตลาดแล้วก็ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภค ของชำต่าง ๆ จากในตลาดเข้ามาสำรองไว้ในร้านค้าของตนต่อไป การค้าขายดำเนินไปได้ดีที่สุดในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2499-2502 หลังจากนั้นก็อยู่ในสภาพที่พอเลี้ยงตัวเองได้มาเรื่อย ๆ จนประสบกับภาวะขาดทุนมากขึ้น ๆ ในภายหลัง จนต้องเลิกกิจการร้านค้าไปเมื่อปี พ.ศ. 2518 โดยหันไปทำการปลูกมันสำปะหลังและทำหน้าที่ส่งมันสำปะหลังที่ชาวบ้านปลูกให้กับโรงงานโดยได้รับค่านายหน้าหรือ "ค่าหัวตัน" เป็นการตอบแทน

ปัญหาที่ทำให้การค้าดำเนินไปด้วยดีในช่วงเวลาไม่นานเนื่องจากในชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ ที่ชาวบ้านเคยเข้ามาซื้อของก็เกิดมีร้านค้าขึ้นในหมู่บ้านของตนเองเพิ่มขึ้น จำนวนชาวบ้านจากชุมชนอื่นที่มาซื้อของจึงลดลงเรื่อย ๆ รวมทั้งการขายสินค้าให้กับคนในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่ก็คือญาติพี่น้องกันนั้น มักจะอยู่ในรูปของการขายเชื่อหรือ "เชื้น" ทำให้จำนวนเงินที่ต้องนำไปหมุนเวียนซื้อสินค้าไม่สม่ำเสมอ และยังคงหมุนเวียนเงินส่วนหนึ่งไปใช้หนี้ที่กู้ยืมมาลงทุนด้วย ประกอบกับมีปัญหาความเจ็บป่วยของคนในครอบครัวซึ่งต้องเสียเงินค่ารักษาพยาบาลไปเป็นจำนวนมากและปัญหาอื่น ๆ อีก ทำให้ทุนหมุนเวียนหมดลงจึงต้องเลิกกิจการไปในที่สุด

จากกรณีของลุงอินทร์ เฟื่องอุ่น และนายจอม จันทร นั้นจะเห็นได้ว่าผลจากการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกนั้นได้ก่อให้เกิดพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงใน

ทางเศรษฐกิจขึ้นมาอีกระดับหนึ่งในชุมชนก่อนที่พืชเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ จะเข้ามามีบทบาทที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากต่อระบบการผลิตและวิถีชีวิตทางสังคมของชาวบ้านในชุมชนในช่วงเวลาต่อมา

4.3 เมล็ดพันธุ์ของความเปลี่ยนแปลง

4.3.1 ข้าวโพด

ข้าวโพดพันธุ์เลี้ยงสัตว์ที่มีขนาดฝักใหญ่ เมล็ดใหญ่และแข็งเป็นพืชเศรษฐกิจพันธุ์แรกที่เข้าสู่ชุมชนโดยการนำเข้ามาของชาวบ้านที่มีหัวก้าวหน้าในประมาณปี พ.ศ. 2503-2504 คือนายทองไร เฟื่องอ่อน หรือลุงอินทร์ ซึ่งเป็นคนเดียวกับที่คิดริเริ่มทำนาปลูกข้าวขาย การนำข้าวโพดพันธุ์เลี้ยงสัตว์เข้ามาปลูกนั้นเนื่องมาจากการได้เดินทางออกไปติดต่อกับชุมชนภายนอกเช่นเดียวกัน โดยได้ไปเห็นการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ครั้งแรกที่หมู่บ้านเนินขาม ในเขตอำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท เห็นว่าเป็นข้าวโพดฝักใหญ่ ให้ผลผลิตสูง ที่สำคัญคือตลาดต้องการรับซื้อมาก จึงมีความคิดที่จะนำมาทดลองปลูกในพื้นที่ของชุมชนตัวเองบ้างเพราะในชุมชนขณะนั้นชาวบ้านทั่วไปยังคงทำไร่เลื่อนลอย ปลูกข้าวไร่ พริก พืชผักต่าง ๆ รวมทั้งทำนาบ้างอย่างที่เคยเป็นมาในอดีต แม้ว่าจะมีร้านค้าและมีชาวบ้านที่ตั้งตัวเป็นคนกลางรับซื้อแลกเปลี่ยนสินค้าในชุมชนแล้วก็ตาม สินค้าที่ชาวบ้านขายหรือนำไปแลกเปลี่ยนก็ยังคงเป็นผลผลิตพื้นบ้านหรือพืชยังชีพจำนวนเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น แม้แต่ข้าวโพดที่มีการปลูกอยู่ในชุมชนขณะนั้นก็ เป็นข้าวโพดที่ปลูกเพื่อบริโภค คือข้าวโพดเทียน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "สาลีเทียน" ที่ฝักและเมล็ดเล็กไม่สามารถนำออกขายได้

เมื่อมีการนำข้าวโพดพันธุ์ใหม่เข้ามาครั้งแรกประมาณปี พ.ศ. 2503-2504 นั้น ชาวบ้านคนอื่น ๆ ยังไม่มีใครสนใจที่จะปลูก ลุงอินทร์ จึงเริ่มทำการปลูกก่อนเป็นคนแรก โดยใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกเพียง 5 ไร่ ขณะนั้นยังไม่มีรถไถที่จะใช้ไถที่ดินใช้ไม้บังรุ่มแทงลงไปดินให้เป็นหลุม แล้วหยอดเมล็ดข้าวโพดลงไปเช่นเดียวกับการปลูกข้าวไร่ แต่ระยะระหว่างหลุมจะห่างกว่า แรงงานที่ใช้ก็คือแรงงานภายในครัวเรือนตนเอง เพราะในช่วงเวลานั้นการจ้างงานแม้ว่าจะเริ่มมีบ้างแล้วแต่ยังไม่เป็นที่นิยม

และมีจำนวนน้อยมาก ส่วนมากจ้างเป็นข้าวเปลือกวันละ 1 ถัง หรือเป็นเงิน 5 บาท การปลูกข้าวโพดในปีแรกนั้นได้ผลผลิตดีมาก "...ฝักใหญ่เท่าแขน เก็บมาทั้งฝักไม่แกะเปลือก มากองไว้จนเต็มบ้านไปหมด..." (ทองไร เฟื่องอ่อน, 2533 : 65 ปี) หลังจากนั้นก็ทำการแกะเมล็ดออกจากฝักเพื่อขาย โดยใช้มือแกะซึ่งช้าและเสียเวลามาก จึงทดลองด้วยวิธีอื่น ๆ เช่น ประดิษฐ์ไม้ตีตะปูด หรือใช้ครกตำข้าวตำแล้วนำมาฝัดเอาแต่เมล็ด จากนั้นจึงส่งขายโดยมีพ่อค้าคนกลางจากตำบลเนินขามนั้นเองเข้ามารับซื้อ

ชาวบ้านอื่น ๆ เมื่อเห็นว่าข้าวโพดพันธุ์ใหม่ที่นำเข้ามาปลูกนั้นให้ผลผลิตดี ฝักใหญ่ ได้ปริมาณมากขายได้ราคาและมีคนซื้อ ในปีต่อ ๆ มาจึงได้ปลูกตามบ้าง ลุงอินทร์เองได้ขยายพื้นที่การปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้นจากเดิมทำให้แรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือนตนเองไม่เพียงพอที่จะนำมาใช้ในกระบวนการผลิตได้ทัน โดยเฉพาะในการบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่จึงมีการจ้างชาวบ้านครัวเรือนอื่นในหมู่บ้านมาเป็นแรงงานช่วยในการถางป่า ฟื้นต้นไม้ ไร่ ไร่ โดยจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน ๆ ละ 5 บาท หรือเหมาไร่ละ 15-20 บาท ขึ้นกับความรกและความยากของพื้นที่ป่าที่จะบุกเบิก การจ้างแรงงานเพื่อใช้ในการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขายโดยตรงจึงเริ่มเกิดขึ้นในชุมชน

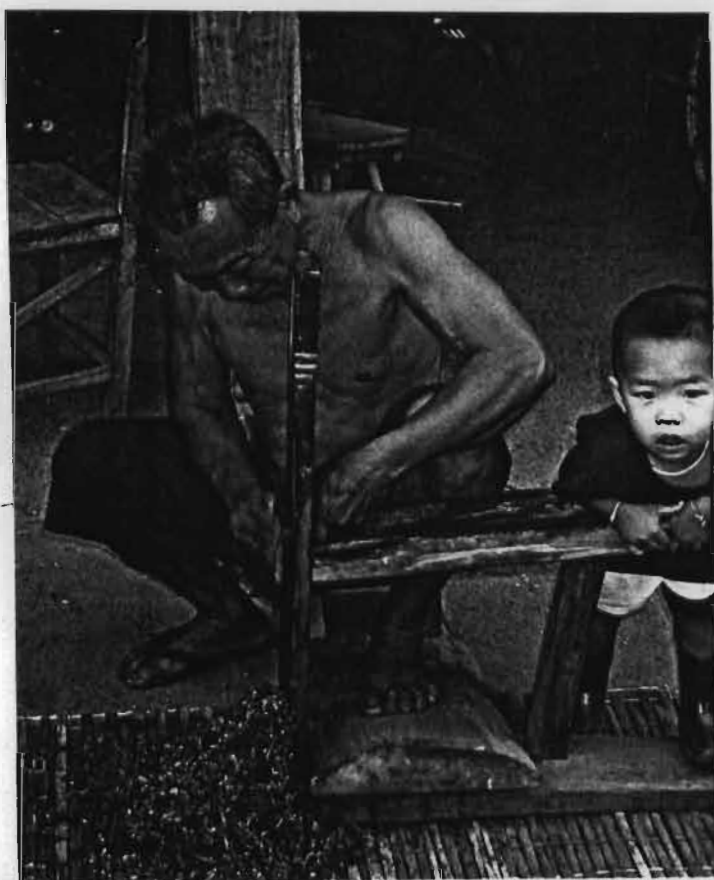
อย่างไรก็ตามแม้จะมีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวโพดพันธุ์ใหม่นี้เพิ่มขึ้น แต่ก็ยังจำกัดอยู่เพียงพื้นที่ไม่เกิน 7-8 ไร่ ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปจะปลูกกันเพียง 3-5 ไร่เท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากมีข้อจำกัดคือ ในบางขั้นตอนของการผลิตต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมากเช่น การถางป่าเปิดพื้นที่ใหม่ ทั้งนี้เพราะพื้นที่ 1 ไร่ นั้น แรงงานคน 1 คน จะต้องใช้เวลากลางประมาณ 3-4 วัน อีกประการคือในขั้นตอนของการแกะเมล็ดเพื่อขายต้องใช้แรงงานคนในการแกะ หรือชูด หรือตำ เพื่อแยกเมล็ดออกจากฝักก่อนนำไปขาย ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ใช้เวลานานและยุ่งยาก

จะเห็นได้ว่าข้อจำกัดความสำคัญที่ทำให้การปลูกข้าวโพดไม่สามารถขยายพื้นที่ออกไปได้มากกว่า 7-8 ไร่ดังกล่าวก็คือเรื่องแรงงานที่ต้องนำมาใช้ในขั้นตอนต่าง ๆ ของการผลิตให้ทันกับช่วงระยะเวลาและฤดูกาล ซึ่งปัญหาหรือข้อจำกัดต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นหมดไปเมื่อได้มีการนำเทคโนโลยีจักรกลสมัยใหม่เข้ามาใช้แทนแรงงานคนในขั้นตอนดังกล่าว คือการนำรถไถเข้ามาไถบุกเบิกพื้นที่ในประมาณปี พ.ศ. 2507-

ภาพที่ 27

ข้าวโพดในยุ้งฉางข้าวคราว
ในไร่ขณะเก็บเกี่ยวผลผลิต

ภาพที่ 28 พ่อเผ่าชอย (เห็น) ยาสุมด้วยเครื่องมือพื้นบ้านที่ยังใช้อยู่

2508 และหลังจากรถไฟเข้ามาไม่นาน เครื่องสี่ขาวัตต์ก็ตามเข้ามาช่วยแก้ปัญหา
 ในขั้นตอนการแกะเมล็ดออกจากฝัก หลังจากนั้นการปลูกข้าววัตต์เพื่อขายจึงได้มีการ
 ทำอย่างจริงจังภายหลังจากปี พ.ศ. 2507-2508 เป็นต้นมา ซึ่งนับเป็นการนำเอา
เทคโนโลยีเครื่องจักรกลขนาดใหญ่เข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตของหมู่บ้านเป็น
ครั้งแรกเช่นเดียวกัน รถไถที่เข้ามาทำการไถบุกเบิกที่ดินนั้นมาจากพื้นที่ต่าง ๆ ใน
 เขตจังหวัดสระบุรี ลพบุรี นครสวรรค์ ฯ เข้ามารับจ้างไถเป็นรายไร่ ส่วนการรับ
 ใช้นั้นจำนวนพ่อค้าคนกลางที่รับซื้อก็เพิ่มจำนวนขึ้นจากเดิม โดยมีเจ้าประจำเป็นพ่อ
 ค้าคนกลางจำนวน 3 ราย นำเกวียนเข้ามารับซื้อในหมู่บ้านและนำไปขายส่งให้กับ
 เจ้าแก้วที่ อ.หันคา จ.อุทัยธานี และ อ.บ้านไร่ อีกต่อหนึ่ง ในช่วงเวลานี้ได้มี
 ชาวบ้านในหมู่บ้านรายหนึ่งตั้งตนขึ้นมาเป็นพ่อค้าคนกลางในลักษณะดังกล่าวด้วย พ่อค้า
 คนกลางคนนั้นก็คือเจ้าของร้านค้าร้านแรกในหมู่บ้านตั้งได้กล่าวไปแล้ว แม้ว่าจะสามารถ
 แก้ปัญหาด้านเทคโนโลยีได้ในเวลาต่อมาแต่ข้าววัตต์ก็มีข้อจำกัดของตัวเองอยู่คือไม่
 สามารถทนต่อภาวะแห้งแล้งได้นาน ๆ ชาวบ้านที่ปลูกจึงต้องเผชิญกับความเสี่ยงต่อ
 ความเสียหายของผลผลิตอยู่เสมอ

4.3.2 ฝ้าย

การปลูกฝ้ายในลักษณะที่เป็นการปลูกเพื่อขายนั้นเริ่มมีขึ้นเมื่อประมาณปี
 พ.ศ. 2506-2507 คือหลังจากมีการนำข้าววัตต์พันธุ์เลี้ยงสัตว์มาปลูกได้ไม่นาน โดย
 ฝ้ายที่ทำการปลูกเพื่อขายระยะแรกนั้นเป็นฝ้ายพันธุ์พื้นเมือง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า
 "ฝ้ายน้อย" มีดอกเล็ก ลำต้นสูงแข็งแรง ปลูกในพื้นที่ไม่มาก ไม่กี่ปีต่อมาจึงได้มีการ
 นำฝ้ายพันธุ์ซึ่งมีดอกใหญ่ ปริมาณปุ๋ยฝ้ายมากกว่าเข้ามาปลูกแทนฝ้ายพันธุ์พื้นเมือง ฝ้าย
 พันธุ์พื้นเมืองนั้นมีการปลูกกันมาแต่โบราณสำหรับทอเครื่องนุ่งห่มใช้สอยภายในชุมชน
 การปลูกแต่เดิมนั้นจะปลูกในลักษณะ "คนข้าว" คือหยอดเมล็ดฝ้ายรวมไปกับเมล็ดข้าว
 ลงในที่ดิน "...ข้าวกับฝ้ายจะออกดอกพร้อมกัน พ่อเกี่ยวข้าวเสร็จก็เก็บฝ้าย..."
 (บุญธรรม เฟื่องอ่อน, 2533 : 53 ปี) ปริมาณที่ปลูกนั้นครัวเรือนส่วนใหญ่จะปลูกแค่
 เพียงพอที่จะนำมาใช้ ปีใดที่เครื่องนุ่งห่มที่ทอไว้ยังมีอยู่มากไม่ต้องทอเพิ่มก็จะเว้น
 การปลูกฝ้ายในปีนั้นไป

การเข้ามาสู่หมู่บ้านของฝ้ายพันธุ์ใหม่นั้น ต่างจากการเข้ามาของข้าวโพดพันธุ์เลี้ยงสัตว์ที่เข้ามาโดยที่คนในชุมชนไปนำเข้ามาจากภายนอก แต่สำหรับฝ้ายนั้น เกิดจากการที่นายทุนซึ่งเป็นพ่อค้าโดยเฉพาะจากจังหวัดอุทัยธานีนำมาให้ชาวบ้านที่เคยติดต่อซื้อขายด้วยในหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตอำเภอบ้านไร่ปลุกกัน โดยเฉพาะที่บ้านทัพหลวง ต.ทัพหลวง จนกลายเป็นสาขาทางการค้าฝ้ายของตนไป ชาวบ้านจากหมู่บ้านทุ่งนาและบ้านทัพคล้ายที่มีพื้นที่ติดต่อกันกับบ้านทัพหลวงจึงรับเอาเข้ามาทดลองปลูกในพื้นที่ตนเองบ้าง โดยการปลูกในระยะเริ่มแรกยังปลูกด้วยวิธีดั้งเดิมในลักษณะของไร่เลื่อนลอย และปลูกรวมไปกับพืชอื่นในพื้นที่เดียวกัน คือจะเริ่มโดยการถางและเผาป่า เก็บเศษไม้ ตอไม้ แล้วทิ้งดินไว้จนฝนลงในเดือนเมษายน-พฤษภาคม ก็จะหยอดข้าวโพด จนเมื่อข้าวโพดเติบโตออกฝักโตแล้วจึงหยอดข้าวและฝ้าย ซึ่งจะอยู่ในช่วงประมาณเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม เมื่อข้าวโพดเริ่มแก่ข้าวและฝ้ายก็เริ่มงอกขึ้นมาจากพื้นดินและครั้นเมื่อได้เวลาเก็บเกี่ยวข้าวโพดก็เป็นช่วงที่ข้าวและฝ้ายเริ่มเติบโตพอดี ผู้ปลูกเมื่อหักฝักข้าวโพดแล้วก็จะเหยียบต้นข้าวโพดลงเพื่อให้ข้าวและฝ้ายได้เติบโตอย่างเต็มที่ต่อไป

ในช่วงแรกๆ เริ่มมีการปลูกฝ้ายเพื่อขายนั้น มีชาวบ้านที่ปลูกเพียง 4-5 ครัวเรือนและปลูกในพื้นที่เล็ก ๆ ประมาณ 1-5 ไร่ โดยในช่วงแรกยังไม่ต้องลงทุนเรื่องเมล็ดพันธุ์เพราะใช้เมล็ดพันธุ์พื้นเมือง แต่ต่อมาเมื่อนำฝ้ายพันธุ์เข้ามาจึงต้องมีการลงทุนในเรื่องเมล็ดพันธุ์และจะต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ใหม่ทุกปีไม่สามารถเก็บไว้ได้เอง เช่นฝ้ายพื้นเมือง การลงทุนในเรื่องจ้างรถไถหรือสารเคมีเช่น ฮอร์โมนและยาฆ่าแมลงในช่วงแรกๆ ยังไม่มีเพราะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่บุกเบิกใหม่จึงอยู่ในสภาพที่ยังอุดมสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยธรรมชาติและไม่มีแมลงมารบกวน "...ปลูกทั้งเฉย ๆ ยาไม่ฉีดก็งาม..." (บุญธรรม เฟื่องอ่อน, 2533 : 53 ปี) การลงทุนนอกเหนือจากค่าเมล็ดพันธุ์จึงเป็นค่าจ้างแรงงานโดยเฉพาะในขั้นตอนของการถางป่าบุกเบิกพื้นที่และการเก็บฝ้าย

ภายหลังที่มีการนำฝ้ายพันธุ์เข้ามาปลูกทำให้จำเป็นต้องนำเข้าเทคโนโลยี รวมทั้งสารเคมีต่าง ๆ เข้ามาใช้เพื่อให้ได้ประสิทธิภาพทางการผลิตโดยที่นายทุนพ่อค้า ซึ่งเป็นผู้รับซื้อได้นำมาแนะนำเผยแพร่ให้ชาวบ้านใช้เช่น ปุ๋ย ฮอร์โมนบำรุงต้นฝ้าย และยาฉีดพ่นฆ่าหนอน แมลงที่รบกวนต้นฝ้าย โดยการนำเข้ามาในลักษณะของการให้

เป็นสินเชื่อก่อนเมื่อเก็บฝ้ายแล้วผู้ปลูกต้องนำไปขายให้กับพ่อค้าผู้ให้สินเชื่อ แล้วจึงทำการหักลบหนี้สินรวมทั้งดอกเบี้ยจากสินเชื่อ นั้นกับชาวบ้าน พ่อค้าที่รับซื้อหรือให้สินเชื่อดังกล่าวนี้จะนำรถเข้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้านโดยในช่วงที่ยังไม่มีการตัดถนนสายอุทัย-บ้านไร่ พ่อค้าจะเข้ามาตามทางเกวียน ในฤดูแล้งหลังเก็บเกี่ยวสามารถใช้รถเข้าไปเข้ามารับซื้อผลผลิตได้ พ่อค้าที่เข้ามาในช่วงแรกนั้นมีมาจาก จ.อุทัยธานี จ.สุพรรณบุรี และ อ.หันคา จ.ชัยนาท การรับซื้อและให้สินเชื่อทำผ่าน "สาวชา" ในแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งก็คือชาวบ้านที่เป็นตัวแทนของพ่อค้า นั่นเอง ตัวแทนเหล่านี้จะเป็นสื่อกลางในเรื่องสินเชื่อ เมื่อชาวบ้านที่ปลูกฝ้ายต้องการขอกู้กับพ่อค้า และรับซื้อฝ้ายจากชาวบ้านส่งให้พ่อค้า โดยตัวแทนจะได้เปอร์เซ็นต์จากสินเชื่อที่ชาวบ้านกู้ แต่ทั้งนี้จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบสินเชื่อที่ปล่อยกู้ขึ้นด้วยในฐานะของผู้ค้าประกัน ลักษณะนี้ยังมีสืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบันตามหมู่บ้านต่าง ๆ ที่ยังปลูกฝ้ายเพื่อการค้าอยู่ การเข้ามาของทุนจากภายนอกในรูปของทุนพ่อค้า จึงเริ่มต้นพร้อมกับการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ประเภทสารเคมีเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตฝ้ายพันธุ์ในช่วงเวลาประมาณ พ.ศ. 2508-2510 เป็นต้นมา

นอกจากทุนจากภายนอกที่เข้ามาในรูปของทุนพ่อค้าแล้ว ยังมีทุนจากภายนอกอีกแหล่งหนึ่งที่เริ่มเข้ามาในหมู่บ้านในช่วงที่ชาวบ้านกำลังนิยมปลูกฝ้ายและข้าวโพดเพื่อขาย แหล่งทุนดังกล่าวคือธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ชกส.) โดยเริ่มเข้าสู่หมู่บ้านในปี พ.ศ. 2513 มีชาวบ้านเข้าเป็นสมาชิกเพื่อขอกู้เงินในปีแรก 17 ราย ส่วนใหญ่เป็นการขอกู้มาเพื่อลงทุนปลูกฝ้ายและข้าวโพด (บุญธรรม เฟื่องอ่อน, 2533 : 53 ปี) จึงนับเป็นแหล่งเงินทุนพาณิชย์จากสถาบันการเงินภายนอกที่เข้าสู่หมู่บ้านเป็นครั้งแรกเช่นกัน การขอกู้ในช่วงแรกที่ยังไม่หลักทรัพย์คือเอกสารสิทธิ์นั้นใช้กลุ่มค้าประกันการกู้แต่เพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีแหล่งเงินทุนและผู้รับซื้อที่ค่อนข้างแน่นอนในการปลูกฝ้ายพันธุ์ใหม่ แต่ชาวบ้านที่ปลูกยังคงมีจำนวนน้อยรวมทั้งไม่นิยมขยายพื้นที่การเพาะปลูกออกไปมาก แม้จนถึงในปัจจุบันก็มีการปลูกในพื้นที่ประมาณ 5-10 ไร่เท่านั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากเงื่อนไขและข้อจำกัดบางประการคือ

- ฝ้ายพันธุ์จะไม่สามารถทนต่อภาวะแห้งแล้งได้ เช่นเดียวกับข้าวโพด ผู้ปลูกจึงต้องเผชิญกับความเสียหายของผลผลิตสูง เช่นเดียวกับข้าวโพด

- มีต้นทุนสูงในการผลิต เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายตั้งแต่ค่าเมล็ดพันธุ์ ยาฉีดพ่นปราบศัตรูพืช ฮอร์โมนบำรุงต้นฝ้าย รวมไปถึงค่าจ้างแรงงานในขั้นตอนต่าง ๆ ของการผลิตได้แก่ ค่าไถ ค่าปลูก ค่าฉีดยา ค่าดายหญ้า ค่าเก็บฝ้าย รวมไปถึงค่าขนส่ง ผู้ปลูกจึงมักจำเป็นต้องพึ่งพาพ่อค้าในรูปของสินเชื่อดังกล่าวจนกลายเป็นความผูกพันและผูกขาดการค้าฝ้ายในที่สุด

- การดูแลรักษาทำได้ยากกว่าพืชอื่น โดยเฉพาะการฉีดพ่นยาฆ่าหนอนสมอฝ้าย โดยในช่วงต่อมาหลังจาก 2-3 ปีแรกที่มีการปลูกจนถึงปัจจุบัน ผู้ปลูกต้องเพิ่มทั้งปริมาณสารเคมีและจำนวนครั้งที่ฉีด รวมทั้งระดับความร้ายแรงของสารเคมีที่ใช้ เพราะปริมาณหนอนแมลงที่มารบกวนมีจำนวนมากและดื้อยามากขึ้น ทั้งยังส่งผลเป็นอันตรายให้กับผู้ฉีดพ่นยา โดยมักมีอาการแพ้สารเคมีดังกล่าว จนชาวบ้านไม่ยอมปลูกฝ้ายเพราะนอกจากรายจ่ายค่าสารเคมีจะสูงขึ้นแล้ว บางรายที่แพ้ยาก็ต้องจ้างแรงงานฉีดยา และยังหาคนรับจ้างฉีดและพ่นยาได้ยากอีกด้วย

ชาวบ้านที่ต้องการปลูกฝ้ายจึงจำกัดพื้นที่ปลูกไว้เพียงแค่ว่าจะสามารถดูแลได้และปลูกพืชอื่นที่ไม่ต้องดูแลหรือลงทุนสูงในพื้นที่ขนาดใหญ่กว่า เช่น ข้าว ข้าวโพด มันสำปะหลัง เป็นต้น

4.3.3 มันสำปะหลัง

การปลูกฝ้ายและข้าวโพดเพื่อขายของชาวบ้านดำเนินมาถึงประมาณปี พ.ศ. 2514-2515 จึงได้มีการนำเอามันสำปะหลังเข้ามาทดลองปลูกในหมู่บ้าน การเข้าของมันสำปะหลังมีลักษณะเช่นเดียวกับการเข้ามาของข้าวโพด โดยมีชาวบ้านในหมู่บ้านคือนายจอม จันทร (ปัจจุบันอายุ 56 ปี : 2533) ที่ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นบุคคลที่เดินทางออกไปทำการค้าขายกับภายนอก ในลักษณะของพ่อค้าคนกลางรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรต่าง ๆ ในไร่-สวนไปขายในเส้นทางการค้าต่าง ๆ โดยเฉพาะในเส้นทางที่ไปยังตลาดอุทัยธานี ซึ่งต้องเดินทางผ่านตำบลกาจ ในเขตอำเภอบ้านไร่ ช่วงเวลานั้นมีถนนลูกรังสายบ้านไร่-อุทัยธานีตัดแล้ว และมีรถโดยสารสองแถววิ่งให้บริการอยู่ ชาวบ้านได้นำมันสำปะหลังเข้ามาปลูกและส่งขายให้กับเจ้าแก้วที่มาลงทุนทำโรงตากมันที่นั่น นายจอมเห็นว่ามันสำปะหลังเป็นพืชที่ปลูกง่าย ได้ผลผลิต

สูงและราคาดี จึงได้นำมาทดลองปลูกเป็นคนแรกของหมู่บ้านโดยซื้อต้นพันธุ์มาจากหมู่บ้านทรัพย์สำโรงในเขต ต.กาจิ่ง อ.บ้านไร่ จ.อุทัยธานี การปลูกครั้งแรกนั้นในบางขั้นตอนของกระบวนการผลิตได้มีการจ้างแรงงานเข้ามาช่วย ทั้งแรงงานเครื่องจักรได้แก่ รถไถ และแรงงานคนในการปลูก คายหญ้า และขุดหัวมันรวมทั้งการขนส่งไปขายซึ่งต้องจ้างรถขนไปยังโรงมันที่ตำบลกาจิ่ง จึงนับได้ว่ามันสำปะหลังเป็นพืชที่ต้องใช้ทุนสูงเช่นกันในการผลิต โดยเฉพาะค่าไถพื้นที่ ค่าขุดและค่าขนส่ง เนื่องจากเป็นพืชที่มีน้ำหนักมาก และต้องขนไปขายเองไม่มีคนมารับซื้อเช่นฝ้าย จึงต้องปลูกในพื้นที่ขนาดใหญ่กว่าพืชอื่นจึงจะคุ้มค่าใช้จ่าย รวมทั้งยังไม่มีพ่อค้าที่จะลงทุนให้ก่อนเช่นฝ้ายที่มีการลงทุนในรูปของสินเชื่อ จากข้อจำกัดดังกล่าวในช่วง 2-3 ปีแรกที่มีการนำเอามันสำปะหลังเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านทั่วไปยังไม่สามารถลงทุนด้วยตัวเองได้จึงไม่มีใครปลูกตามแม้จะเห็นว่าได้ผลผลิตสูงคือ หัวใหญ่ น้ำหนักดี ราคาดี รวมทั้งมีโรงงานที่รับซื้อ

จนถึงประมาณปี พ.ศ.2518 ชาวบ้านในหมู่บ้านจึงเริ่มมีการปลูกมันสำปะหลังกันบ้างประมาณ 9-10 ราย ทั้งนี้เนื่องมาจากผู้นำการปลูกมันสำปะหลังคือ นายจอม จันทร์ สามารถติดต่อกับโรงงานมันสำปะหลังที่อำเภอละหานบัว จ.ชัยนาท ให้รับซื้อในลักษณะการเป็นขาประจำได้ และที่สำคัญคือการขอให้โรงงานออกเงินกู้ให้ชาวบ้านมาลงทุนปลูกก่อนได้สำเร็จ ทำให้จำนวนผู้ปลูกเพิ่มขึ้น โดยที่ตนเองทำหน้าที่เป็นตัวแทนหรือนายหน้าส่งมันสำปะหลังให้กับโรงงาน ทั้งนี้จะได้ค่าตอบแทนจากการเป็นนายหน้า คิดจากน้ำหนักของมันสำปะหลังคือ ตันละ 10 บาท การติดต่อซื้อขายระหว่างชาวบ้านผู้ปลูกกับโรงงานดำเนินต่อมาถึงประมาณปี พ.ศ.2521 โรงงานประสบกับภาวะการขาดทุนจึงยกเลิกการให้เงินกู้กับชาวบ้าน แต่ยังคงรับซื้ออยู่จนถึงปี พ.ศ.2524-2525 ที่โรงงานต้องปิดกิจการลงไม่สามารถรับซื้อได้อีก ชาวบ้านจึงอยู่ในภาวะต้องหาตลาดผู้รับซื้อกันเอง

ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ.2515-2525 ที่มันสำปะหลังได้รับความนิยมปลูกกันมากขึ้นเรื่อย ๆ ในฐานะพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านค่อนข้างดี เนื่องจากปลูกง่ายไม่ต้องใช้สารเคมีคือ ปุ๋ย และยาฆ่าแมลงเหมือนฝ้ายหรือเสียงต่อภาวะฝนแล้งเช่นข้าวโพด แม้ว่าจะต้องใช้ทุนสูงในการปลูกโดยเฉพาะที่ดินซึ่งต้องใช้

พื้นที่ขนาดใหญ่อันหมายถึงทุนในกระบวนการผลิตอื่น ๆ โดยเฉพาะค่าไถ ค่าซุดและค่าขนส่งจะสูงตามไปด้วย รวมทั้งไม่สามารถกำหนดในเรื่องราคาได้เองก็ตาม แต่ชาวบ้านผู้ปลูกจะได้ผลผลิตที่ค่อนข้างแน่นอนกว่าพืชอื่น ๆ ที่เคยปลูกมา จึงได้มีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกขึ้นเรื่อย ๆ คือตั้งแต่ 10 ไร่ไปจนถึง 30-40 ไร่ในช่วงเวลานั้น ประกอบกับสภาพการคมนาคมขนส่งที่สะดวกขึ้นคือมีถนนลูกรังที่ได้รับการตัดและปรับปรุงขึ้นจากสภาพเดิมที่เป็นเพียงทางเดินเท้าหรือทางเกวียนให้มีสภาพใช้การได้ดีทั้งในหมู่บ้านและเส้นทางที่เชื่อมติดต่อกับภายนอกโดยเฉพาะกับแหล่งซึ่งเป็นตลาดการค้า ทั้งนี้จะเห็นว่าประมาณปี พ.ศ. 2512-2513 เส้นทางสายบ้านไร่-อุทัยธานีสามารถใช้งานได้แล้ว และต่อมาในปี พ.ศ. 2514-2515 หมู่บ้านยังได้รับงบประมาณปรับปรุงถนนภายในหมู่บ้าน จากนั้นเป็นต้นมาจึงทำให้รถขนาดใหญ่ทั้งที่เป็นรถไถ-รถแทรกเตอร์ที่มาจากท้องที่ในเขตอื่น ๆ เพื่อเข้ามารับจ้างไถที่ดินในการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจต่าง ๆ รวมทั้งรถบรรทุกขนาดใหญ่ที่เข้ามาทำการรับซื้อหรือรับจ้างขนส่งผลผลิตเข้ามาได้สะดวกและเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว

การปลูกมันสำปะหลังของชาวบ้านดำเนินต่อเนื่องมาจนถึงปี พ.ศ. 2526 ซึ่งเป็นปีที่ฝนชุกมากกว่าปกติ ทำให้เกิดความเสียหายขึ้นกับชาวบ้านที่ปลูกบางราย เนื่องจากปัญหาหวัมน้ำเน่า โดยเฉพาะตัวนายจอม จันทร เองซึ่งในปีนั้นลงทุนปลูกถึงเกือบ 200 ไร่ โดยปลูกมันสำปะหลังเพียงชนิดเดียว ผลจากความเสียหายนี้ทำให้นายจอมเลิกปลูกมันสำปะหลังไป อย่างไรก็ตามชาวบ้านโดยทั่วไปจะปลูกพืชอื่นควบคู่ไปกับมันสำปะหลังด้วยคือข้าวโพด และฝ้าย ซึ่งพืชทั้งสองชนิดนี้ไม่มีปัญหาเช่นเดียวกับมันสำปะหลัง หรือบางรายพื้นที่ที่ปลูกอยู่อยู่ในระดับสูงน้ำท่วมไม่ถึง ดังนั้นแม้จะเกิดความเสียหายด้านผลผลิตในปี 2526 กันบ้าง แต่ก็ไม่ได้ทำให้การปลูกมันสำปะหลังลดลง เนื่องจากระดับของราคาและความต้องการของตลาดยังอยู่ในระดับที่น่าพอใจสำหรับชาวบ้าน

การขายหวัมน้ำเน่าหลังจากที่โรงงานที่ อ.ละหานบัว ซึ่งเป็นแหล่งที่เคยผูกขาดการซื้อปิดลงแล้ว ชาวบ้านต้องหาแหล่งรับซื้อกันเองโดยแหล่งรับซื้อมักจะตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีระยะทางไม่ไกลจนเกินไป เนื่องจากค่าขนส่งหวัมน้ำเน่าจะคิดตามน้ำหนักต่อระยะทาง แหล่งรับซื้อที่มีอยู่คือโรงงานมันเส้นที่ ต.ห้วยช้าง ต.กาจูง และ

ต.หนองจอก ที่อยู่ในเขต อ.บ้านไร่ นั้นเอง การขุดมันไปขายยังโรงงานจะทำกันใน ช่วงต้นปีคือเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ หลังจากลงมือปลูกในเดือนเมษายน-พฤษภาคม ของปีที่ผ่านมา เพราะโรงงานที่รับซื้อส่วนใหญ่เป็นโรงงานผลิตมันเส้นที่รับซื้อในช่วง ฤดูแล้ง เนื่องจากต้องตากมันให้แห้งซึ่งทำไม่ได้ในฤดูฝน การขนส่งในช่วงปี พ.ศ. 2526-2527 สามารถทำได้สะดวกขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากได้มีการรูดยางถนนลูกรังเดิม สายบ้านไร่-อุทัยธานี รวมทั้งมีการตัดถนนรูดยางสายใหม่คือสายอุทุมทอง-บ้านไร่ ผ่าน อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี เข้าสู่ อ.บ้านไร่ และไปเชื่อมกับถนนสายบ้านไร่-อุทัยธานี ด้วย

หลังจากนั้นไม่นานในปี พ.ศ.2529 โรงงานผลิตแป้งมันสำปะหลังไทย ประสิทธิ์สตีลก็เข้ามาตั้งในเขตพื้นที่ของหมู่บ้านทัพคล้าย หมู่ 2 โดยตั้งอยู่ติดถนนรูด ยางสายอุทุมทอง-บ้านไร่ ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 3 กิโลเมตร การเข้ามาของโรงงาน แป้งมันสำปะหลังนี้นับได้ว่าเป็นตัวเร่งที่สำคัญทำให้มีการขยายพื้นที่การปลูกมันสำปะหลัง ออกไปอย่างมากทั้งในหมู่บ้านและชุมชนบริเวณใกล้เคียง รวมไปถึงช่วงฤดูปลูก-เก็บ เกี่ยวมันสำปะหลังก็เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ที่มีฤดูการปลูกในเดือนเมษายน-พฤษภาคม และเก็บเกี่ยวในช่วงต้นของปีถัดไป มาเป็นการปลูกและการเก็บเกี่ยวที่ไม่มีช่วงระยะเวลาตายตัวเพราะโรงงานจะรับซื้อหัวมันสดตลอดปี เนื่องจากไม่ต้องนำไปตากเหมือน โรงมันเส้น รอบการปลูกมันสำปะหลังของชาวบ้านจึงไม่แน่นอนและมีระยะสั้นขึ้น เนื่องจากต้องการขายเร็ว ดังนั้นหลังจากปลูกประมาณ 7-8 เดือน ชาวบ้านบางรายที่ต้องการ เงินก็จะขุดขายแล้วลงมือไถปลูกใหม่ทันที ซึ่งตามปกติแล้วจะมีการปลูกทิ้งไว้ประมาณ ไม่ต่ำกว่า 10 เดือนจึงจะขุดขาย

การขยายพื้นที่และครัวเรือนที่ปลูกมันสำปะหลังจึงมีจำนวนสูงขึ้นหลังจากปี พ.ศ.2529 เป็นต้นมาทั้งนี้โดยสรุปจากปัจจัยสำคัญคือ

1. ลักษณะภูมิประเทศ สภาพพื้นที่ และภูมิอากาศค่อนข้างเอื้ออำนวยให้ สามารถปลูกได้ทุกฤดูกาล ทั้งนี้ประกอบกับคุณสมบัติเฉพาะของมันสำปะหลังที่ทนแล้ง ได้ดีกว่าพืชอื่นเช่น ฝ้ายหรือข้าวโพดที่ไม่สามารถทนแล้งได้

2. การคมนาคมขนส่งสะดวก มีถนนรูดยางตัดผ่านตลอดเชื่อมระหว่าง โรงงานรับซื้อ-หมู่บ้าน รวมทั้งทำให้รถบรรทุกที่เข้ามารับจ้างขนส่งทั้งในหมู่บ้านและ ที่มาจากภายนอกมีมากขึ้น ทำให้ขั้นตอนในการขนส่งไม่มีปัญหามากนัก

3. ชาวบ้านพอใจกับราคา ถึงแม้จะมีการขึ้น-ลงของราคาอยู่บ้างในแต่ละปี แต่เนื่องจากมีความเสี่ยงน้อยและไม่ยุ่งยากในกระบวนการผลิตเมื่อเทียบกับพืชอื่นในขนาดพื้นที่เท่ากัน ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังคงนิยมปลูกมันสำปะหลังโดยใช้พื้นที่ในการปลูกมากกว่าพืชชนิดอื่นในกรณีที่ปลูกพืชหลายชนิดควบคู่กันไปในรอบปีการผลิต จนมีคำพูดประโยคหนึ่งของชาวบ้านว่า "...ปลูกข้าวโพดหลายใจบ่อ้ม ปลูกมันเป็นต้นแล้วสบาย..." (ประสิทธิ์ จำปีขาว, 2533 : 46 ปี)

4. โรงงานรับซื้ออยู่ใกล้ และเปิดรับซื้อตลอดปี ซึ่งนับเป็นปัจจัยที่สำคัญมากต่อการเพิ่มขึ้นของพื้นที่การปลูกเพราะทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกและเก็บเกี่ยวไปขายได้ตลอดปีโดยไม่จำกัดช่วงระยะเวลาเช่นเดิม

จนมาถึงปัจจุบันการสำรวจเก็บข้อมูลในหมู่บ้านปีการผลิต 2533/2534 พบว่ามันสำปะหลังเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีการปลูกมากที่สุดในจำนวนพืชเศรษฐกิจที่มีการปลูกอยู่ในหมู่บ้านทั้งหมด ขณะนี้มีจำนวนครัวเรือนที่ปลูกมันสำปะหลัง 73 ครัวเรือน ข้าวโพด 34 ครัวเรือน ฝ้าย 34 ครัวเรือน และอ้อย 18 ครัวเรือน

4.3.4 อ้อย

ช่วงที่มีการก่อสร้างในโครงการสร้างฝายหัวงานและคลองชลประทานในพื้นที่หมู่บ้านปี พ.ศ. 2530/2532 ผลจากการสร้างฝายและขุดคลองชลประทานที่ยังไม่แล้วเสร็จทำให้พื้นที่การเกษตรที่อยู่ในบริเวณฝายหัวงานและคลองชลประทานตอนต้น ซึ่งแต่เดิมเคยเป็นพื้นที่ทำนาของชาวบ้านไม่สามารถใช้พื้นที่ได้ดังเดิม เนื่องจากไม่สามารถนำน้ำจากฝายหรือคลองชลประทานที่อยู่ในระดับต่ำกว่าเข้ามาใช้ในพื้นที่ได้ ประกอบกับสภาวะฝนแล้ง จึงทำให้ชาวบ้านเจ้าของพื้นที่บางรายต้องปล่อยพื้นที่ดังกล่าวทิ้งว่างไปบ้างโดยไม่ได้ทำประโยชน์

ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่การปลูกอ้อยในเขตจังหวัดสุพรรณบุรีได้ผลผลิตไม่เพียงพอสำหรับส่งเข้าโรงงานตมโคเวต้า แก่แก่ที่เป็นเจ้าของโคเวต้าบางรายจึงได้แสวงหาพื้นที่ใหม่เพื่อทำการปลูกอ้อยเพิ่มขึ้นให้พอกับโคเวต้าของตน โดยเข้ามาติดต่อขอเช่าพื้นที่ทำการปลูกอ้อยในหมู่บ้าน ทั้งนี้โดยอาศัยการเป็นเครือข่ายทางสังคมกับชาวบ้านคือรู้จักชาวบ้านโดยตรง รวมทั้งติดต่อผ่านชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นที่อยู่ใน

โคเวต้าของตนซึ่งรู้จักกับชาวบ้านที่ในหมู่บ้าน ในช่วงปีแรกนั้นมีผู้ให้เช่าที่ดินเพียงไม่กี่ราย เนื่องจากการเช่าที่ดินปลูกอ้อยมีสัญญาผูกมัดยาวนานต่อเนื่องถึง 3 ปี ชาวบ้านยังไม่ต้องการผูกมัดในเรื่องที่ดิน และค่าเช่าก็มีราคาถูกคือประมาณ 500:ไร่:3 ปี (เพชร จำปีขาว, 2533 : 45 ปี) ในปีต่อคือ ปี 2533 การเข้ามาของเจ้าแก้วนอกจากจะขอเช่าที่ดินเพียงอย่างเดียวแล้ว ยังมีลักษณะการเสนอให้ทุนแก่ชาวบ้านที่สนใจในการลงทุนปลูกอ้อย ทำให้ชาวบ้านเกิดความคาดหวังกับพืชชนิดใหม่นี้เพราะอ้อยเป็นพืชที่แม้จะลงทุนสูงแต่การลงทุนเบื้องต้นในปีแรกของการปลูกก็สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตต่อเนื่องกันถึง 3 ปี ประกอบกับมีหลักประกันในระบบตลาดคือมีโคเวต้ารับซื้อที่แน่นอน ชาวบ้านที่สนใจจึงขอเช่าโคเวต้ากับเจ้าแก้ว ซึ่งในปัจจุบันมีผู้ปลูกที่อยู่ในระดับโคเวต้าอยู่ 10 ราย โดยชาวบ้านที่เช่าโคเวต้าอ้อยนี้ เจ้าแก้วเจ้าของโคเวต้าซึ่งส่วนใหญ่จะมาจาก อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี จะเป็นผู้ออกทุนให้ทั้งหมดในกระบวนการผลิต โดยที่ชาวบ้านอยู่ในฐานะเป็นเจ้าของที่ดินและเป็นเจ้าของการผลิตเช่นเดียวกับพืชไร่ชนิดอื่น แต่ในขั้นของการขาย ชาวบ้านต้องขายให้กับเจ้าแก้วเจ้าของโคเวต้าเพียงคนเดียวเท่านั้น อ้อยที่ตัดส่งโคเวต้าแล้วส่วนใหญ่จะถูกนำเข้าโรงงานผลิตน้ำตาลที่ อ.อุทุมพร จ.สุพรรณบุรี อีกต่อหนึ่ง

การลงทุนในครั้งแรกของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพาเจ้าแก้วโคเวต้าของตนนั้นจะมีค่าใช้จ่ายต่าง ๆ มากมาย ดังกรณีตัวอย่างของนางพลอย ใจนรินทร์ ที่อยู่ในโคเวต้าของเจ้าแก้วรายหนึ่งในจังหวัดสุพรรณบุรี โดยนางพลอยใช้พื้นที่ในการปลูกอ้อยในปี 2533 จำนวน 26 ไร่ 2 งาน เสียค่าใช้จ่ายเป็น

1. ค่าไถไร่ละ 300 บาท	7,950 บาท
2. ค่าจ้างปลูก	10,000 "
3. ค่าจ้างกลบร่อง	4,000 "
4. ค่าพันธุ์อ้อย	20,000 "
5. ค่าปุ๋ย 17 กระสอบ ๆ ละ 250 บาท	4,250 "
6. ค่าจ้างฉีดยาคุมหญ้า	500 "
7. ค่าจ้างตัด (ร้อยละ 70 บาท)	9,000 "
8. ค่าจ้างขนส่ง	10,000 "

9. ค่าขึ้นอ้อยต้นละ 20 บาท	2,400	"
10. ค่าหัวตันที่ต้องให้การให้เถ้าแก่ต้นละ 20 บาท	2,400	"

แต่เมื่อตัดอ้อยขายส่งโคเวต้าแล้วได้อ้อยเพียง 120 ตัน เนื่องจากอ้อยถูกไฟไหม้และเกิดภาวะแห้งแล้งจัด รวมทั้งในปีการผลิตดังกล่าวราคาอ้อยไม่ดีนัก คือ 600 บาท ต่อตัน เมื่อขายอ้อยแล้วคิดเป็นเงิน 72,000 บาท ในขณะที่ค่าใช้จ่ายที่ลงทุนไปประมาณ 70,500 บาท ทั้งนี้ไม่ตัดค่าที่ดินและค่าแรงงานในครัวเรือน

การชำระหนี้ให้กับเถ้าแก่จะกระทำเมื่อตัดอ้อยขายส่งโรงงานเรียบร้อยแล้ว ในการชำระหนี้เถ้าแก่จะคิดดอกเบี้ยเงินกู้ร้อยละ 2 ในกรณีนี้จะต้องส่งหนี้เป็นเงินกว่า 10,000 บาทขึ้นไป ซึ่งตามปกติถ้าราคาอ้อยไม่ตกต่ำมากและผลผลิตไม่เสียหาย ชาวบ้านคาดว่าจะคืนทุนได้โดยอาจจะไม่ได้กำไรเลยในปีแรก (เสมอตัว) แต่ชาวบ้านผู้ปลูกคาดหวังจะได้กำไรในปีที่ 2-3 ของการตัดอ้อย เนื่องจากทุนที่ใช้จะมีเพียงแค่ค่าชาฉีด ค่าจ้างตัด ค่าขึ้นอ้อย ค่าขนส่ง และค่าหัวตันเมื่อรวมดอกเบี้ยแล้วก็ยังคงได้กำไรอยู่

บางกรณีชาวบ้านนิยมการให้เช่าที่ดินมากกว่าเพราะเห็นว่าการลงทุนปลูกอ้อยใช้ทุนสูงกว่าพืชอื่น ๆ เมื่อเทียบกับฝ่ายซึ่งสามารถลดความเสี่ยงลงโดยการจำกัดพื้นที่การปลูกไว้ในขนาดเล็ก ๆ ได้ แต่อ้อยจำเป็นต้องปลูกในพื้นที่ขนาดใหญ่จึงจะคุ้มทุน และเมื่อเทียบกับมันสำปะหลังซึ่งต้องใช้พื้นที่ขนาดใหญ่เช่นเดียวกันนั้น มันสำปะหลังลงทุนต่ำกว่ามากคือมีการลงทุนหลัก ๆ อยู่คือเพียงค่าไถ ค่าขุด และค่าขนส่งเท่านั้น หรือเมื่อเทียบกับข้าวโพดซึ่งเสี่ยงต่อภาวะฝนแล้งมากกว่าอ้อย แต่การลงทุนในการผลิตก็ยังต่ำกว่าในขณะที่ราคาขายค่อนข้างสูง และความต้องการของตลาดค่อนข้างแน่นอนแม้ว่าจะไม่มีโคเวต้าเป็นหลักประกันเช่นเดียวกับอ้อยก็ตาม

ดังนั้นชาวบ้านที่มีที่ดินจำนวนมากจึงมักให้เช่าปลูกอ้อยมากกว่าผลิตเอง โดยจะให้เช่าพื้นที่บริเวณที่เคยทำนา แต่ทำไม่ได้ในปัจจุบันด้วยเหตุผลจากคลองชลประทานดังกล่าว หรือต้องการผลประโยชน์ทางอ้อมจากการให้เถ้าแก่เช่านอก จากผลประโยชน์ทางตรงที่ได้คือค่าเช่าที่ดินแล้วก็คือ การปรับระดับพื้นที่ให้เรียบโดยเฉพาะพื้นที่ที่เป็นที่รกร้างหรือโพนดิน จอมปลวก ซึ่งตนเองไม่มีทุนจ้างรถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่มาปรับระดับพื้นที่เองได้ ในช่วงระยะเวลา 1-2 ปีที่ผ่านมา อัตราค่า

เช่าที่ดินปลูกอ้อยในหมู่บ้านจะแตกต่างกันขึ้นกับลักษณะที่ดินคือ ที่ดินบริเวณที่ดอนไม่มีน้ำอัตราค่าเช่าประมาณ 500:3 ปี:1 ไร่ (เพชร จำปีขาว, 2533 : 45 ปี) ส่วนที่ต่ำซึ่งชุ่มชื้นดินดีกว่าจะได้ค่าเช่าสูงขึ้นคือ 1,800 : 3 ปี : 1 ไร่ (อำคา เพ็งอุ้น, 2533 : 54 ปี) จากการสำรวจข้อมูลพบว่า ชาวบ้านที่ให้เช่าที่ดินปลูกอ้อยมีจำนวนถึง 25 ครัวเรือน

ชาวบ้านบางรายในหมู่บ้านที่ต้องการปลูกอ้อย แต่ไม่อยากจะผูกมัดตัวเองกับเจ้าแก่ในเรื่องของเงินทุนและโควต้า รวมทั้งไม่มีที่ดินเหลือมากจนสามารถหาให้เช่าได้จะมีทางออกโดยการปลูกอ้อยในพื้นที่ขนาดเล็กคือประมาณ 5-10 ไร่ ซึ่งตนสามารถลงทุนในขั้นของการปลูกได้เองคือทุนในเรื่องค่าไถ่ ค่าพันธุ์ ค่าปลูกและค่าฉีดยาคุมหญ้า และเมื่ออ้อยโตอยู่ตัวแล้วก็จะขายให้กับเจ้าแก่โควต้าในลักษณะที่เป็นอ้อยเขียว คือยังไม่ถึงอายุที่จะตัดได้ซึ่งเป็นการตัดภาระเรื่องเงินทุนในการตัดอ้อยค่าขนส่ง ค่าขึ้นอ้อยและค่าหัวตันไปได้ รวมทั้งความเสี่ยงต่าง ๆ หลังจากนั้น เช่นภาวะแห้งแล้งหรือไฟไหม้ ทั้งนี้ราคาอ้อยเขียวที่มีการขายและรับซื้อกันในหมู่บ้านปี พ.ศ. 2533-2534 จะอยู่ในระดับประมาณไร่ละ 2000-2500 บาท ดังกรณีตัวอย่างนางไสดา จันทร์ ที่ขายอ้อยเขียวรายหนึ่งในหมู่บ้านใช้พื้นที่ปลูกเพียง 6 ไร่ ลงทุนในการปลูกไป 5,000 บาท (เฉลี่ยไร่ละ 840 บาท) เมื่อขายเป็นอ้อยเขียวได้ราคาไร่ละ 2,000 บาท (อ้อยไม่งามมากนัก) ซึ่งโดยส่วนตัวของนางไสดา แล้วคิดว่าตนเองได้กำไรจากการลงทุนครั้งเป็นที่น่าสนใจดีกว่าให้เช่าที่ดินเฉย ๆ เป็นเวลา 3 ปี หรือต้องผูกมัดตัวเองกับระบบทุนและโควต้าของเจ้าแก่ (นางไสดา จันทร์, 2533 : 52 ปี) ชาวบ้านที่ปลูกอ้อยในลักษณะนี้มีจำนวน 8 รายจากจำนวน 18 รายที่ปลูกอ้อยทั้งหมดในชุมชน

4.3.5 หม่อนไหม

แต่เดิมชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ไม่นิยมเลี้ยงไหมไว้สำหรับทอผ้าเล็กน้อย ในปัจจุบันจะมีเพียง 1-2 ครัวเรือนเท่านั้นที่เลี้ยงอยู่และเลี้ยงปริมาณไม่มาก เนื่องจากการปลูกฝ้ายพื้นเมืองสำหรับทอผ้านั้นทำได้ง่ายไม่ยุ่งยากเหมือนการเลี้ยงไหม และได้ผลผลิตพอเพียงต่อการนำมาใช้ ดังนั้นหากครัวเรือนใดที่ต้องการเส้นไหมมาทอผ้า

ภาพที่ 29 ไร่หมอน

ภาพที่ 30 บริเวณพื้นที่บนเขาที่ถูกบุกเบิกใหม่เพื่อปลูกพืชไร่

ในสมัยก่อนจะต้องไปซื้อมาจากทางทุ่ง โดยเฉพาะจากหมู่บ้านในตำบลเนินขาม เขต อ.หันคา จ.ชัยนาท ซึ่งเป็นหมู่บ้านคนลาวเช่นเดียวกัน ในสมัยโบราณผู้หญิงที่นุ่งซิ่นหมี่ (ไหม) ใส่เสื้อติดกระดุมเงิน ใส่ต่างหู-ตุ้มหูทอง สวมสร้อยสังวาลย์ จึงถือว่าเป็นผู้หญิงมีฐานะทางเศรษฐกิจดี (ทองไร เพิ่งอ่อน, 2533 : 65 ปี) เพราะคนทั่วไปจะนุ่งห่มด้วยเสื้อผ้าที่ทอด้วยฝ้ายทั้งนั้น

ความคิดในเรื่องการเลี้ยงไหมเพื่อขายของชาวบ้านเริ่มต้นขึ้นในปี พ.ศ. 2531 ทั้งนี้เนื่องจากผู้ใหญ่บ้านจากหมู่บ้านทุ่งแสมในเขต อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี ได้ทำโครงการเลี้ยงไหมพันธุ์ญี่ปุ่นเพื่อขายรังมาก่อนหน้าที่นี่แล้วโดยได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือเรื่องเงินทุนในโครงการนี้จากสำนักนายกรัฐมนตรี และมีบริษัทไหมไทยจากจังหวัดเพชรบูรณ์เป็นผู้รับซื้อ โครงการนี้ลงมาถึงหมู่บ้านทุ่งแสมและขยายวงกว้างออกไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง ชาวบ้านจากหมู่บ้านทุ่งนารายหนึ่งคือ นายจอม จันทร ที่เคยเป็นผู้นำในการเอามันสำปะหลังมาปลูกขายได้ข่าวรู้สึกสนใจจึงได้ไปขอข้อมูลของโครงการนี้และเห็นว่าน่าจะทำรายได้ให้ดีกว่าการปลูกพืชไร่ รวมทั้งเห็นว่างานเลี้ยงไหมมีลักษณะเป็นงานเบาไม่หนักเหมือนทำไร่จึงคิดที่จะเลี้ยงบ้าง เริ่มต้นโดยการปลูกต้นหม่อนในพื้นที่ไว้ก่อนบางส่วน แล้วจึงขอกู้เงินจากโครงการโดยผ่านทางผู้ใหญ่บ้านทุ่งแสมซึ่งเป็นตัวแทนโครงการ ให้นำเสนอเพื่อขอกู้กับทางโครงการฯ อีกต่อหนึ่ง โดยขอกู้ครั้งแรกจำนวน 24,000 บาท เพื่อนำมาลงทุนทำโรงเลี้ยงและซื้ออุปกรณ์ต่าง ๆ เงินจำนวนนี้ให้กู้โดยไม่เสียดอกเบี้ย มีกำหนดส่งเป็นงวด โดยหักเอาจากการขายรังไหมทุกงวด ๆ เป็นเวลาประมาณ 30 เดือน ทางโครงการจะพิจารณาให้กู้ต่อเมื่อเห็นว่าผู้ที่ต้องการก็ได้ลงทุนในการเลี้ยงไหมไปบ้างบางส่วนแล้ว เงินที่ให้นำมาเป็นเพียงเพื่อมาสนับสนุนหรือขยายกิจกรรมการเลี้ยงไหมให้กับผู้เลี้ยงให้มั่นคงยิ่งขึ้น

การลงทุนครั้งแรกของนายจอมสำหรับการเลี้ยงไหมนั้นคิดเป็นเงินประมาณ 50,000 บาท โดยส่วนหนึ่งขอกู้จากโครงการฯ ของสำนักนายกดังกล่าวและอีกส่วนหนึ่งเป็นเงินส่วนตัวและกู้มาจากแหล่งอื่นบ้าง ทุนจำนวนมากจะหมดไปกับการสร้างโรงเรือนเลี้ยงไหม ซึ่งต้องไปสร้างในไร่ที่อยู่ห่างหมู่บ้านออกไปเนื่องจากป้องกันการติดโรคและตัวเรือด ตัวไร เเท็บ หมัดในสัตว์เลี้ยง เช่น ไก่-สุนัข วัว ควาย

รวมทั้งสามารถรักษาความสะอาดได้ง่าย อากาศปลอดโปร่งมีการระบายถ่ายเทดี เนื่องจากไหมพันธุ์ญี่ปุ่นที่นำมาเลี้ยงนี้ตายง่ายถ้าสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม ซึ่งต่างกับไหมพันธุ์พื้นบ้านที่สามารถเลี้ยงในเรือนได้โดยไม่ต้องทำโรงเรือนแยกต่างหาก ทนจำนวนมากอีกส่วนหนึ่งจะหมดไปกับค่าอุปกรณ์โดยเฉพาะ "จ่อ" หรืออุปกรณ์สำหรับให้ตัวไหมเข้าไปเกาะทำรัง จ่อพื้นบ้านมักจะสานด้วยไม้ไผ่มีลักษณะคล้ายกระดิ่งขนาดใหญ่ แต่จ่อสำหรับเลี้ยงไหมพันธุ์จะมีลักษณะเป็นตารางสี่เหลี่ยมเป็นช่องเล็ก ๆ หลาย ๆ ช่อง ไหมแต่ละตัวจะเข้าไปทำรังในแต่ละช่อง จ่อในลักษณะนี้จึงต้องซื้อเข้ามาในราคาสูง เนื่องจากต้องใช้เป็นจำนวนมากตามจำนวนของไหมที่เลี้ยง

ไหมพันธุ์ญี่ปุ่นที่นำมาเลี้ยงนั้นเป็นไหมที่มีรังขนาดใหญ่กว่ารังไหมพื้นเมือง และมีสีขาวนวล การเพาะพันธุ์ไหมไม่สามารถทำได้เอง ผู้เลี้ยงจึงต้องซื้อพันธุ์ไหมจากโครงการฯ ตลอด โดยซื้อมาในลักษณะที่เป็นไข่ไหมที่ทางบริษัทซึ่งรับซื้อรังจะนำมาส่งให้กับตัวแทนคือที่หมู่บ้านทุ่งแสมเป็นงวด ๆ โดยบรรจุมาเป็นกล่อง ๆ ชาวบ้านผู้เลี้ยงเมื่อนำรังไหมไปขายแล้วก็จะซื้อพันธุ์ไหมกลับมาเพาะเลี้ยงต่อไป

การเลี้ยงไหมพันธุ์ญี่ปุ่นนั้นมีขั้นตอนและวิธีการเลี้ยงการดูแลรักษายุ่งยากกว่าไหมพันธุ์พื้นเมืองมาก การเริ่มต้นเลี้ยงจึงต้องเรียนรู้ขั้นตอนและวิธีการต่าง ๆ ก่อน ในกรณีนายจอม จันทร ผู้เลี้ยงคนแรกของหมู่บ้านได้ขอครูผู้สอนมาจากโครงการฯ ทั้งนี้ผู้เลี้ยงที่ต้องการฝึกเลี้ยงไหมจะต้องเลี้ยงไหมไม่ต่ำกว่า 4 กล่อง (พันธุ์ไหม) ครูจึงจะมาสอน แต่เมื่อเลี้ยงเป็นตัวแล้วชาวบ้านที่สนใจก็สามารถมาขอและเรียนรู้วิธีการเลี้ยงกันเองโดยไม่ต้องให้ครูมาสอนอีก หลังจากที่นำไหมมาเลี้ยงไม่นานก็มีชาวบ้านคนอื่น ๆ สนใจมาขอและเรียนรู้ รวมทั้งมีการทดลองนำไปเลี้ยงตามบ้านกันบ้าง โดยมีการลงทุนสร้างโรงเรือนและที่ดินในการปลูกหม่อนเพิ่มขึ้นเรื่อยจากช่วงปี พ.ศ. 2531 จนถึงปัจจุบัน (2534) มีผู้เลี้ยงในหมู่บ้านทั้งหมด 9 ครัวเรือน ทั้ง 9 ครัวเรือนนี้จะต้องเป็นสมาชิกของโครงการก่อนจึงจะเลี้ยงได้ ทั้งนี้เพราะโครงการจะรับซื้อรังไหมเฉพาะจากผู้เลี้ยงที่เป็นสมาชิกเท่านั้น รวมทั้งการพิจารณาให้กู้เงินก็ได้รับเฉพาะผู้ที่เป็นสมาชิกเช่นเดียวกัน

จากการเก็บข้อมูลจากผู้เลี้ยงไหมรายหนึ่งในหมู่บ้าน ซึ่งเพิ่งเริ่มเลี้ยงไหมประมาณต้นปี พ.ศ. 2534 นั้นพบว่า การเลี้ยงไหมช่วงแรกไม่มีการทำโรงเรือนแยก

แต่ใช้ได้ถุนบ้านเป็นโรงเรือน ปรากฏว่าไหมตายเป็นจำนวนมากโดยไม่ทราบสาเหตุ ต่อมาจึงได้สร้างโรงเรือนแยกไปอยู่นอกหมู่บ้าน การเลี้ยงรุ่นต่อ ๆ มาจึงได้ผลดีขึ้น แรงจูงใจที่ทำให้มาสนใจเลี้ยงไหมก็คือ "...คิดว่าน่าจะได้ดี รายได้ก็ได้ทุกเดือน เหมือนกินเงินเดือน... ทำไร่ต้องรอนานกว่าจะเห็นเงิน..." (อำคา เฟ็งฮุ้น, 2534 : 55 ปี) อีกประการหนึ่งก็คือการเลี้ยงไหมเป็นงานเบา ๆ ทำอยู่ในร่มในโรงเรือน เป็นส่วนใหญ่ ในการเลี้ยงไหมของครัวเรือนนี้พบว่ามีการลงทุนค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ดังนี้

ก. ส่วนที่เป็นการลงทุนในสิ่งก่อสร้างถาวรและวัสดุอุปกรณ์		
- ค่าปลูกสร้างโรงเรือน	30,000	บาท
- ค่าอุปกรณ์ต่าง ๆ ในโรงเรือน	3,000	"
- ค่าจ่อ	8,900	"
- ค่าลงทุนปลูกหม่อน 7 ไร่	1,500	"
(ค่าพันธุ์หม่อนและค่าไถ)		
	รวม	<u>43,400</u> บาท
ข. ส่วนที่เป็นค่าลงทุนในการเลี้ยงไหมแต่ละรุ่น		
- ค่าพันธุ์ไหม 3 กล่อง ๆ ละ 400 บาท	1,200	บาท
- ค่ายาโรยตัวไหม (เป็ปไซน) 2 กล่อง		
กล่องละ 40 บาท	80	"
- ค่าปูนขาวโรยโรงเรือน 6 ถุง ๆ ละ		
20 บาท	120	"
- ค่าใบหม่อนในส่วนที่ต้องซื้อเพิ่ม	1,500	"
- ค่าจ้างแรงงานช่วยเก็บตัวไหม	<u>200</u>	"
	รวม	<u>3,100</u> บาท

นอกจากนี้ยังมีทุนที่ไม่เป็นตัวเงินอีกคือที่ดินประมาณ 7 ไร่ ซึ่งใช้ปลูกต้นหม่อนเพื่อเลี้ยงไหมในขณะนี้จะเห็นได้ชัดว่าในกรณีครัวเรือนนี้จะต้องลงทุนในการเลี้ยงไหมต่อรุ่นครั้งละประมาณ 3,100 บาท นอกเหนือไปจากการลงทุนครั้งแรกที่เป็นค่าสิ่งก่อสร้างถาวรและวัสดุอุปกรณ์ สำหรับรายได้จากการขายรังไหมในแต่ละงวด ปรากฏว่าพันธุ์ไหม 3 กล่อง ซึ่งเมื่อเป็นรังแล้วจะได้รังน้ำหนักประมาณ 90-

105 กิโลกรัม เหลือก่าไรเมื่อหักจากค่าใช้จ่ายต่าง ๆ แล้วประมาณ 5,000-6,000 บาทต่อรุ่นหรือต่อเดือน ทั้งนี้ราคาของรังไหมจะแตกต่างกันไปตามคุณภาพของรังไหมด้วย โดยบริษัทผู้ซื้อจะทำการจัดระดับคุณภาพของรังออกเป็นเกรดต่าง ๆ โดยเกรดต่ำสุดมีราคาประมาณ 70-80 บาท และเกรดสูงสุดประมาณ 130 บาท (ราคาปี 2534)

ปัจจุบันได้มีการจัดตั้งเป็นกลุ่มผู้เลี้ยงไหมขึ้นในพื้นที่ทั้ง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี คือกลุ่มทุ่งแสมซึ่งเป็นกลุ่มแรกที่ตั้งมาก่อนมีศูนย์กลางอยู่ที่บ้านทุ่งแสม กลุ่มที่สองคือกลุ่ม อ.บ้านไร่ มีศูนย์กลางอยู่ อ.บ้านไร่ ศูนย์กลางเหล่านี้จะมีลักษณะเป็นสาขาของโครงการฯ เป็นที่จำหน่ายพันธุ์ไหม ที่รับเรื่องขอกู้เงินของสมาชิก ให้บริการเรื่องวัสดุอุปกรณ์และคำแนะนำต่าง ๆ ในการเลี้ยงไหม รวมทั้งเป็นที่รับซื้อรังไหมจากสมาชิกด้วย ชาวบ้านในหมู่บ้านที่ขณะนี้มีการเลี้ยงไหมกันทั้งหมด 9 ครัวเรือนนั้นบางส่วนจะเป็นสมาชิกเฉพาะกลุ่มเดียว แต่บางครัวเรือนจะเป็นสมาชิกของทั้ง 2 กลุ่ม

การเพิ่มจำนวนครัวเรือนที่เลี้ยงไหมจากปี 2531 ที่มีเพียง 1 ครัวเรือนมาถึง 9 ครัวเรือนในปัจจุบัน (ปี 2534) คิดเฉลี่ย 2 ครัวเรือนต่อปี การให้ความสนใจในเรื่องการเลี้ยงไหมของชาวบ้านในปัจจุบันมีน้อยลง เนื่องจากแม้ว่าผู้เลี้ยงจะได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนอย่างดีในเรื่องทุน และการตลาด รวมทั้งราคาขายก็อยู่ในระดับดีเป็นที่พอใจของผู้เลี้ยงส่วนใหญ่ แต่ปัญหาในการเลี้ยงไหมก็มีมากเช่นกัน ดังเช่นปัญหาที่สำคัญ ๆ คือ

ก. งานเลี้ยงไหม แม้จะเป็นงานเบาและทำในโรงเรือนเป็นส่วนใหญ่ แต่ขั้นตอนการเลี้ยงจุกจิก ยุ่งยาก ผู้เลี้ยงจะต้องเอาใจใส่ดูแลและใช้เวลามากตั้งแต่การดูแลตอนเป็นตัวอ่อนจนถึงทำรังในแต่ละรุ่นใช้เวลาประมาณ 1 เดือน ในช่วงนี้คนเลี้ยงเกือบจะไม่มีอิสระไปทำกิจกรรมอย่างอื่น โดยเฉพาะสิ่งที่ เป็นปัญหาสำหรับผู้เลี้ยงไหมเกือบทุกครัวเรือนคือปัญหาใบหม่อนมีไม่พอเลี้ยงไหม โดยเฉพาะในช่วงวิษุวัตที่ยาก่อนที่ไหมจะสุกทำรัง ในช่วงวิษุวัตนี้ไหมจะกินใบหม่อนมากกว่าปกติ ภาระของผู้เลี้ยงก็ต้องไปหาซื้อใบหม่อนในที่ต่าง ๆ ถ้าใบหม่อนที่ปลูกไว้ของตนเองมีไม่เพียงพอ

นอกจากนั้นยังต้องพิถีพิถันในเรื่องความสะอาด คือต้องทำความสะอาด
โรงเรือนทุกครั้งหลังจากขายรังใหม่ไปแล้วก่อนที่จะนำใหม่รุ่นใหม่มาล้าง รวมถึง
ตัวคนเลี้ยงและคนที่จะเข้า-ออกในโรงเรือนก็ต้องสะอาดด้วย เพราะตัวไหมจะติด
โรคและตายง่าย การให้ไบหม่อนแก่ตัวไหมต้องคำนึงถึงขนาดอายุของไบหม่อนที่ต้อง
เหมาะสมกับวัยอ่อน-แก่ของตัวไหม เหล่านี้เป็นงานที่ค่อนข้างละเอียดพิถีพิถันและ
ใช้เวลานานต่อเนื่อง ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ที่คุ้นเคยกับการทำไร่ที่ไม่ใช่งานจุกจิกและมี
อิสระในตัวเองมากกว่า ดังที่ชาวบ้านรายหนึ่งแสดงทัศนคติว่า "...ชอบ
ทำไร่มากกว่า อหากหยุด อหากเขาเมื่อไหร่ เราเมื่อขไม่ไปวันไหนก็ได้ แต่ไหม
ไม่ได้ต้องเลี้ยงทุกวัน ไม่หาไบหม่อนมาให้กินก็ตาย..." (โสดา จันทร, 2534 :
53 ปี) ประกอบกับสภาพปัญหาในการเลี้ยงจากประสบการณ์ของผู้เลี้ยงทำให้ชาวบ้าน
ไม่อยากเลี้ยง

ข. การลงทุนกับการเลี้ยงไหมในเบื้องต้นค่อนข้างสูง แม้ว่าจะมีแหล่ง
เงินทุนให้กู้โดยไม่เสียดอกเบี้ยก็ตาม แต่ก็มีข้อจำกัดคือผู้กู้ต้องมีการลงทุนบางอย่าง
ไว้ก่อนแล้วเช่น โรงเรือน หรือมีพื้นที่ที่ปลูกหม่อนไว้แล้ว ชาวบ้านที่ไม่มีทุนในเบื้องต้น
นี้จึงขาดแรงจูงใจที่จะเลี้ยงไหมลงไป

ค. บางครัวเรือนมีปัญหาส่วนบุคคลคือ กลัวตัวไหมซึ่งมีลักษณะคล้ายตัว
หนอนชนิดหนึ่ง จึงไม่สนใจที่จะเลี้ยงเลย

ง. ปัญหาเรื่องแรงงานในขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการเลี้ยงไหม
ส่วนใหญ่ไม่ต้องใช้แรงงานมาก แต่เนื่องจากเป็นงานจุกจิกใช้ช่วงเวลาที่ยาวนาน
ต่อเนื่องไม่มีอิสระในตัวเอง แรงงานส่วนนี้จึงถูกผูกมัดอยู่กับการเลี้ยงไหมโดยไม่
สามารถไปทำกิจกรรมการผลิตในด้านอื่น ๆ ที่เป็นรายได้เสริมได้เลย วิธีการบริโภค
ซึ่งแต่เดิมเคยเพาะปลูกข้าวและพืชผักผลไม้ต่าง ๆ ไว้กินเองบ้าง ก็ไม่สามารถทำ
ได้ต้องพึ่งพาตลาดและร้านค้าเกือบทั้งหมด ดังนั้นถ้าไหมตายหรือเสียหายเป็นจำนวน
มากในแต่ละรุ่นก็หมายถึงรายได้อันเป็นที่มาของรายจ่ายในการดำรงชีพแต่ละเดือน
จะได้รับกระทบไปด้วย ยกเว้นที่ครัวเรือนนั้นจะมีสมาชิกมากสามารถแบ่งแรงงาน
บางส่วนไปทำการผลิตในด้านอื่น ๆ ได้อีก

นอกจากนั้นบางขั้นตอนของการเลี้ยงก็ต้องการแรงงานจำนวนมากเพื่อให้
ทันการเช่น ในการเก็บตัวไหมใส่จ่อเมื่อตัวไหมสุก เพราะถ้าเก็บไม่ทันตัวไหมทำรัง

นอกจากจะทำให้คุณภาพรังไม่ดี ราคาต่ำ หรือในช่วงวัยสุดท้ายที่ใหม่กินใบหม่อนมาก ก็อาจต้องจ้างแรงงานในการเก็บใบหม่อนให้ทันกับเวลาและปริมาณที่ต้องการของ ตัวไหมด้วยเช่นเดียวกัน

4.4 ความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตแบบใหม่

จะเห็นได้ว่าการเข้าสู่ชุมชนของพืชเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น ได้ส่งผลโดยตรงต่อระบบการผลิตของชุมชนทั้งในด้านเป้าหมาย กระบวนการ และเทคนิควิธีการผลิต จนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบการผลิตที่เคยเป็นมาโดยปรากฏออกในการผลิตแบบใหม่ที่มีความเหลื่อมซ้อนและดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างการผลิตแบบยังชีพและการผลิตเพื่อการค้า ทั้งนี้ภาพรวมที่ปรากฏในปัจจุบันระบบการผลิตเพื่อการค้าจะเป็นภาพที่ชัดเจนกว่าระบบการผลิตเพื่อยังชีพ

ในระบบการผลิตแบบใหม่จะมีการผลิตพืชยังชีพเป็นพื้นฐานในการบริโภค ในส่วนนี้ชาวบ้านยังสามารถกำหนดและควบคุมกระบวนการผลิตรวมถึงการใช้ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง ในขณะที่พืชเศรษฐกิจจะเป็นส่วนที่นำมาซึ่งรายได้ในรูปของตัวเงินตราเพื่อใช้ซื้อ-แลกเปลี่ยนกับสิ่งของต่าง ๆ จากภายนอกทั้งเครื่องอุปโภคบริโภคที่ชุมชนไม่สามารถสนองตอบได้และในปัจจุบันวิถีชีวิตของชาวบ้านได้เข้าไปเกี่ยวข้องและใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้มากขึ้น ประกอบกับปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ๆ บางอย่างในการผลิตพืชเศรษฐกิจนั้นอยู่นอกเหนือขอบเขตความสามารถในการกำหนดควบคุมที่จะทำได้ สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในเบื้องต้นของระบบการผลิตที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือการที่ชาวบ้านต้องเปลี่ยนไปให้ความสำคัญกับพืชเศรษฐกิจมากกว่าพืชยังชีพ ดังจะเห็นได้จากบทที่ 5 ที่จะกล่าวต่อไปคือ ทั้งปริมาณพื้นที่และแรงงานที่เป็นปัจจัยการผลิตที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของนั้นส่วนใหญ่จะใช้ไปกับการผลิตพืชเศรษฐกิจมากกว่าพืชยังชีพ ทั้งนี้ยังไม่รวมปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ในรูปของเงินทุนและเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่นำเข้ามาใช้โดยการจ้าง การซื้อ หรือการกู้มาจากภายนอกทั้งสิ้นโดยผ่านคนกลางที่อยู่ในรูปความสัมพันธ์แบบใหม่เช่นเดียวกัน

ดังนั้นในระบบการผลิตแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจึงเป็นความพยายามของชาวบ้านที่จะสร้างความมั่นคงทางการผลิตอันหมายถึงการดำรงชีพของตนไว้ให้ได้ในภาวะ

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศโดยส่วนรวมที่ระดับชุมชนหมู่บ้านไม่สามารถหลุดรอดไปจากระแสความเปลี่ยนแปลงนี้ได้ แต่กลับจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องโดยไม่สามารถกำหนดควบคุมหรือคาดเดาความเปลี่ยนแปลงของระบบที่ใหญ่กว่าครัวเรือนหรือหมู่บ้านของตนนั้นได้ ความพยายามดังกล่าวจึงได้สะท้อนออกมาในรูปแบบการใช้ปัจจัยการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตของชุมชน

4.4.1 ความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางการผลิตในระบบการผลิตแบบใหม่

4.4.1.1 ปัจจัยการผลิต

ความพยายามของชาวบ้านในการพยายามที่จะใช้ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่จำเป็นในระบบการผลิตแบบใหม่อันได้แก่ ที่ดิน แรงงาน เงินทุน และเทคโนโลยีให้อยู่ในความควบคุมกำหนดของตนเองให้ได้มากที่สุดนั้น จะเห็นได้จาก

ก. ที่ดิน ในหมู่บ้านทุ่งนาที่ชาวบ้าน 100 ครัวเรือนจากจำนวนทั้งหมด 104 ครัวเรือน จะเป็นเจ้าของที่ดินในการผลิตของตนเองและมีขนาดการถือครองเฉลี่ยโดยพื้นที่แล้วไม่แตกต่างกันมากนัก จำนวนที่ดินที่แต่ละครัวเรือนครอบครองอยู่นั้นจะถูกนำมาใช้ในการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ทั้งพืชยังชีพและพืชเศรษฐกิจ โดยมีการแบ่งส่วนพื้นที่การเพาะปลูกอย่างชัดเจนในแต่ละปีการผลิต โดยพื้นที่ส่วนใหญ่จะใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจและกันพื้นที่ส่วนน้อยบางส่วนไว้สำหรับปลูกพืชยังชีพ ดังนั้นพื้นที่ยังคงอยู่และสืบเนื่องมาจากระบบเดิมก็คือ ชาวบ้านยังคงใช้ที่ดินในการปลูกพืชยังชีพชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะข้าว ดังกรณีตัวอย่างของนายประสิทธิ์ จำปีขาว อายุ 46 ปี ที่ทำการผลิตในปีการผลิต 2533/2534 โดยได้แบ่งส่วนที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกออกเป็นสวน ๆ จากจำนวนที่ดินที่ทำการถือครองอยู่จำนวนประมาณ 45 ไร่ ที่ดินจำนวนนี้ถูกแบ่งออกเป็น 3 แปลงเพื่อเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ คือ

แปลงที่หนึ่งพื้นที่ประมาณ 8 ไร่ ครัวเรือนนี้จะเริ่มการเพาะปลูกด้วยการหยอดข้าวโพดรุ่นที่หนึ่งในเดือนเมษายนช่วงหลังสงกรานต์ที่ฝนเริ่มตกแล้ว (ข้าวโพดรุ่นสองจะปลูกในเดือนสิงหาคม) โดยในพื้นที่นี้อาจหยอดเมล็ดฟักทอง เมล็ดแตง

ภาพที่ 31 รอดต้นพืชที่ระหว่างไผ่มีนสำปะหลังกับไร่ข้าว

ภาพที่ 32 กล้าย มะเขือขาง ไผ่และมันเทศที่ปลูกในพื้นที่เดียวกัน

ลงไปบริเวณช่องว่างระหว่างแถวข้าวโพดบ้าง เมื่อข้าวโพดออกฝักประมาณต้นเดือนสิงหาคม คราวเรือนนี้จะปลูกข้างไร่ลงไปในพื้นที่เดียวกันกับข้าวโพด โดยหยอดเมล็ดข้าวไร่ลงไประหว่างแถวต้นข้าวโพด พอเก็บข้าวโพดเสร็จก็จะตัดต้นข้าวโพดทิ้งไม่ให้บังแสงแดดแก่ต้นข้าวที่กำลังเติบโต

ที่ดินแปลงนี้ในช่วงที่มีการปลูกข้าวนั้น นอกจากข้าวที่มีการแบ่งส่วนพื้นที่กัน ในแปลงออกเป็นสวน ๆ สำหรับปลูกข้าวต่างชนิดกันเพื่อป้องกันความเสียหายเนื่องจากข้าวแต่ละพันธุ์จะมีความอดทนต่อสภาพความแห้งแล้งได้ต่างกันแล้ว พื้นที่ยังเป็นส่วนที่ใช้ปลูกพืชยังชีพชนิดอื่น ๆ โดยบางชนิดจะหยอดลงไปหลุมเดียวกับข้าว เช่น ฝ้าย แตง มะเขือเทศ เป็นต้น แต่บางชนิดก็อาจหยอดหรือปลูกสลับกับข้าวหรือปลูกไว้บริเวณใดบริเวณหนึ่ง เช่น ฟักทอง ฟัก มะเขือ ถั่วฝัก ข้าวโพดพันธุ์พื้นบ้าน มันเทศ น้ำเต้า ยาสูบและพริก เป็นต้น พืชยังชีพเหล่านี้บางส่วนก็นำไปปลูกในบริเวณโพนดินในพื้นที่ได้อีกรวมทั้งพืชล้มลุกเช่น กล้าย มะละกอ หรือพืชสวนครัวอื่น ๆ

พื้นที่แปลงที่สองจำนวนประมาณ 15 ไร่ จะใช้ปลูกมันสำปะหลัง โดยทำการปลูกประมาณเดือนมีนาคม-เมษายน และชุดชายได้ตั้งแต่เดือนมกราคมของปีถัดไป ในพื้นที่มีการปลูกข้าวโพดแซมสลับกับมันสำปะหลังบ้างเล็กน้อย ข้าวโพดที่ปลูกนี้จะหยอดหลังปลูกมันสำปะหลังคือประมาณเดือนสิงหาคม และเก็บเกี่ยวได้ก่อนประมาณเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม

พื้นที่แปลงสุดท้ายประมาณ 22 ไร่ นั้นได้ให้แก่ว่าง อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี เข้าทำไร่อ้อย เนื่องจากพื้นที่มีลักษณะเป็นจอมปลวกกร้างถ้าไม่ปรับพื้นที่ก่อนจะไม่สามารถใช้ทำการเพาะปลูกได้ ตนเองไม่มีทุนทำเองได้จึงให้เช่าเพื่อจะได้ผลประโยชน์ในวอนนี้อีกทางหนึ่งด้วย

นอกจากพื้นที่ทำการเปิดหน้าดินเพาะปลูกทั้งสามแปลงแล้ว ยังมีพื้นที่บางส่วนบริเวณที่เรียกว่าหัวไร่หัวนา หรือชายเขตพื้นที่เพาะปลูกยังคงมีสภาพเป็นป่าโปร่ง ๆ มีไม้ยืนต้น ไม้ต่าง ๆ ขึ้นอยู่ หรือแม้แต่ในพื้นที่เพาะปลูกก็ยังคงมีไม้ยืนต้นใหญ่ ๆ อยู่จำนวนมาก คนในครัวเรือนนี้ให้เหตุผลในการเก็บพื้นที่กร้างหรือต้นไม้ใหญ่ ๆ ไว้โดยไม่ตัดฟันว่า "...เก็บไว้ให้ลูกหลานได้ทำเรือนทำสวนอยู่...ได้เผื่อถ่านसानกระชอ (กระบุงระผู้ศึกษา) ใช้บ้าง...มีป่าไว้ติดกับดินมัน

ชุ่มดี...” (ประสิทธิ์ จำปีขาว, 2533 : 46 ปี) ทั้งนี้ผู้ศึกษาสังเกตพบว่าบริเวณพื้นที่รกร้างดังกล่าวมักจะอยู่ตรงรอยต่อระหว่างเนินซึ่งมีลักษณะหุบต่ำลงไป บริเวณนั้นจะมีลำธารสายเล็ก ๆ ไหลผ่านลัดเลาะไปยังพื้นที่ต่าง ๆ อีกมากมาย ลำธารนี้ได้รับคำบอกเล่าว่าไหลมาจากภูเขาในเขตป่าสงวนของอำเภอบ้านไร่ มีลักษณะเป็นน้ำขุ่นคือน้ำตาลอดปี ดังนั้นในพื้นที่ใกล้กับลำธารหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าว ครัวเรือนจะนำเมล็ดผักกาด แดงกวา และผักต่าง ๆ ที่ต้องการบริโภคมาปลูกโดยใช้น้ำในลำธารรดทำให้สามารถใช้พื้นที่บางส่วนเพาะปลูกได้ในฤดูแล้งอีกด้วย

จะเห็นว่านอกจากการถือครองที่ดินที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงเป็นเจ้าของแล้ว การใช้ปัจจัยการผลิตในส่วนนี้ทำการผลิตนั้นส่วนที่ยังคงเป็นลักษณะเดิมของระบบการผลิตก็คือการให้ความสำคัญต่อการปลูกพืชเพื่อใช้ยังชีพในครัวเรือนของตนเอง รวมทั้งรูปแบบการปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดปะปนกันในพื้นที่เดียวกันเพื่อให้สามารถใช้พื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดในการผลิตโดยลงทุนน้อยที่สุด สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปในการใช้ปัจจัยการผลิตด้านที่ดินก็คือ ชาวบ้านรู้สึกที่ดินกลายเป็นสิ่งที่มีมูลค่ามากกว่าเป็นเพียงปัจจัยการผลิตอย่างหนึ่ง เพราะที่ดินนำมาซึ่งรายได้ที่เป็นเงินตราทั้งทางตรงและทางอ้อม ในส่วนของการผลิตนั้นชาวบ้านได้มีการนำที่ดินไปใช้ในการปลูกพืชเศรษฐกิจที่มักเป็นพืชเชิงเดี่ยวและมีการใช้ที่ดินขนาดใหญ่ในการปลูกพืชเหล่านี้ ดังกรณีตัวอย่างที่กล่าวมา นอกจากนั้นยังทำรายได้จากที่ดินโดยการให้เช่าอีกทางหนึ่งหรือการนำดินไปเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันการกู้เงินต่าง ๆ อีกด้วย

ข. แรงงาน ดังกล่าวแล้วว่าในระบบการผลิตแบบเดิม แรงงานของครัวเรือนจะเป็นแรงงานหลักในการผลิต และแรงงานแลกเปลี่ยนหรือการเอาร่างกันในชุมชนจะเป็นแรงงานที่สำคัญรองลงมา แต่ในระบบการผลิตแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจะมีรูปแบบการใช้แรงงานแบบเดิมอยู่พร้อม ๆ กับมีรูปแบบการจ้างแรงงานทั้งแรงงานคนและแรงงานเครื่องจักรเข้ามาร่วมอยู่ด้วยอย่างมีความสำคัญ ดังนั้นหากจะให้เห็นการดำรงอยู่ร่วมกันของแรงงานทั้งสองประเภทนี้จึงขอยกกรณีตัวอย่างของครัวเรือนนายประสิทธิ์ จำปีขาว ในปีการผลิต 2533 เช่นเดิมในประเด็นนี้อีกครั้ง

ประมาณหลังสงกรานต์คือช่วงเดือนเมษายน เป็นต้นไปฝนจะเริ่มตกลงมาก่อนหน้านี้อีกหลังจากเก็บเกี่ยวพืชไร่ของปีการผลิตที่ผ่านมาเสร็จสิ้นแล้วในเดือน

ภาพที่ 33 คายหญ้าข้าวไร่ด้วยเทคโนโลยีแบบเดิม

ภาพที่ 34 ฉีดยาฆ่าหญ้าในไร่-เทคโนโลยีแบบใหม่

กุมภาพันธ์-มีนาคม ชาวบ้านจะเริ่มเตรียมดินสำหรับการผลิตในปีต่อไป บางรายต้องการขยายที่ทำกินเพิ่มและมีเงินที่จ้างรถแทรกเตอร์เข้ามาบุกเบิกและปรับพื้นที่บริเวณที่ยังรก้างที่ตนยังมีเหลืออยู่ ชาวบ้านบางรายที่ไม่ร่ำรวยหรือมีแรงงานในครัวเรือนมากก็ใช้แรงงานที่มีอยู่รวมทั้งอาจจ้างแรงงานจากครัวเรือนอื่น ๆ มาช่วยบ้างในการถางพื้ต้นไม้ และต้องจ้างรถไถขนาดใหญ่เข้ามาไถเตรียมพื้นที่อีกครั้ง ครัวเรือนนายประสิทธิ์ จะอยู่ในกรณีหลังคือใช้แรงงานในครัวเรือนจำนวน 5 คน ในการถางป่าโดยจ้างแต่รถไถเข้ามาไถเตรียมพื้นที่ที่จะปลูกข้าวโพดและมันสำปะหลังเท่านั้น

ในพื้นที่ 15 ไร่ที่เตรียมไว้ปลูกมันสำปะหลังนั้น หลังจากไถแล้วนายประสิทธิ์ จะเตรียมก่อนพื้สำหรับปลูกคือการนำดินพื้เดิมมาตัดเป็นก้อน ๆ ละประมาณ 1 ศอก ให้ภรรยากับลูกสาว 2 คน และลูกเขยอีก 1 คน นำไปปลูกโดยเสียบลงไปบนดินที่ไถยกร่องไว้ เมื่อฝนตกลงมามันสำปะหลังก็จะเริ่มแตกยอดออกมาตามตาของก่อนพื้แต่ละก่อน

หลังจากฝนลงจนดินเริ่มชุ่ม ครัวเรือนนี้จะเตรียมหยอดข้าวโพดลงในพื้ที่อีกแปลงหนึ่ง นายประสิทธิ์และลูกเขยจะช่วยกันใช้จอบขุดดินเป็นหลุมต้น ๆ ทั้งระยะห่างระหว่างหลุมประมาณหลุมละหนึ่งศอก ภรรยาและลูกสาวจะเป็นคนหิ้วกระป๋องพลาสติกเล็กที่บรรจุเมล็ดพื้ข้าวโพดเดินตามแล้วหยอดลงในหลุมแล้วใช้เท้าเหยียบดินกลบหลุม จอบและกระป๋องพลาสติกนั้นเป็นสิ่งที่เข้ามาแทนไม้ปักรุ่งและไม้บังรุ่งที่เคยใช้กันมาแต่เดิม แต่วิธีการยังคงใช้รูปแบบเดิม

มันสำปะหลังและข้าวโพดจะงอกงามเติบโตขึ้นพร้อมกับหญ้าและวัชพื้อื่น ๆ ดังนั้นหลังจากการปลูกไม่นาน ภารกิจของแรงงานในครัวเรือนที่ต้องทำต่อไปคือการดายหญ้าหรือ "ถากหญ้า" หรือ "เสี่ยหญ้า" ในภาษาของชาวบ้าน สำหรับไร่มันสำปะหลังที่มีพื้ถึง 15 ไร่ หากใช้เฉพาะแรงงานในครัวเรือนจะล่าช้าต้องไปเอาแรงครัวเรือนอื่นมาช่วยด้วย ขณะที่ดายหญ้ามันสำปะหลังอยู่นี้ ถ้าจำเป็นต้องไปดายหญ้าที่ไร่ข้าวโพดด้วยก็ต้องแบ่งแรงงานที่มีอยู่ส่วนหนึ่งไปทำเช่นเดียวกัน หลังจากดายหญ้าทั้งไร่มันฯ และไร่ข้าวโพดเสร็จแล้ว แรงงานในครัวเรือนส่วนหนึ่งอาจถูกเรียกจ้างจากครัวเรือนที่มาเอาแรงให้ไปใช้แรงคืนบ้าง

ในกิจกรรมการผลิตของตน แรงงานในครัวเรือนช่วงนี้ส่วนหนึ่งจึงไปใช้แรงงาน
และอีกส่วนหนึ่งอาจถูกขอให้ไปช่วยแรงให้กับอีกครัวเรือนหนึ่ง

ประมาณเดือนสิงหาคมข้าวโพดจะเริ่มเป็นฝักโตขึ้น ในป็นครัวเรือนนาย
ประสิทธิ์จะปลูกข้าวและพืชผักอื่น ๆ ไว้กินด้วย การปลูกข้าวจึงเริ่มจากการนำเมล็ด
พันธุ์มาคลุกยากันหมดและแมลงเตรียมไว้สำหรับปลูกจากนั้นจึงใช้แรงงานและวิถีเดียว
กันกับการปลูกข้าวโพด และพืชอื่น ๆ ที่ต้องทำโดยการหยอดลงในหลุมบริเวณพื้นที่
ระหว่างแถวข้าวโพด เมื่อปลูกข้าวเสร็จจะมีเวลาอีกส่วนหนึ่งรอการเก็บข้าวโพด
ช่วงนี้แรงงานในครัวเรือนอาจถูกดึงแรงงานไปใช้ในรูปแบบของการไปเอาแรงหรือไป
ใช้แรง รวมไปถึงการรับจ้างให้กับครัวเรือนอื่น ๆ ในชุมชนจนกระทั่งข้าวโพดใน
ไร่แก่จัด แรงงานในครัวเรือนจะกลับมารวมกันอีกครั้งเพื่อช่วยกันเก็บข้าวโพด

การเก็บข้าวโพดในช่วงปลายสิงหาคมซึ่งฝนกำลังชุกนั้น จะต้องรีบเก็บให้
เสร็จเร็วที่สุดเพื่อไม่ให้ข้าวโพดมีความชื้นสูงมากหรือเสียหาย ดังนั้นนอกจากแรง
งานทั้งหมดที่มีอยู่ในครัวเรือนแล้ว ยังต้องระดมแรงงานมาจากครัวเรือนอื่นด้วย
ทั้งในรูปแบบของการเอาแรงและการจ้าง การเก็บข้าวโพดจะใช้ไม้ไผ่ที่เหลาปลาย
แหลมยาวประมาณคืบเศษที่ชาวบ้านเรียกว่า "ไม้ผาก" ใช้แกะเปลือกเพื่อหักเอา
เฉพาะฝักกับเมล็ดเท่านั้น ข้าวโพดที่หักจากต้นแล้วจะเก็บใส่กระสอบเพื่อลำเลียง
และนำไปถ่ายเทรวมกันในยุ้งฉางชั่วคราวที่สร้างขึ้นในไร่ โดยใช้รถพ่วงบรรทุก
เมื่อเก็บข้าวโพดหมดไร่แล้วนายประสิทธิ์ และลูกชายจะช่วยกันตัดต้นข้าวโพดทิ้ง
เพื่อมิให้บังแสงแก่ต้นข้าวและพืชผักอื่น ๆ ที่กำลังเติบโตแล้วจึงใช้รถพ่วงบรรทุก
ข้าวโพดทั้งหมดเข้ามาในหมู่บ้านเพื่อสีเมล็ดออกจากฝักก่อนนำไปขาย ลูกชายของ
นายประสิทธิ์มีรถพ่วงของตนเองจึงไม่ต้องจ้าง แต่ในการสีข้าวโพดนั้นต้องจ้างรถสี
เข้ามาจากหมู่บ้านใกล้เคียง ในวันที่ทำการสีข้าวโพดนั้นก็ใช้แรงงานของคนใน
ครัวเรือนและมีแรงงานจากครัวเรือนใกล้เคียงมาเอาแรงด้วย ส่วนภรรยาและ
ลูกสาวอีกคนนั้นจะทำหน้าที่เตรียมอาหารการกินสำหรับแรงงานทั้งหมดเมื่อการสี
ข้าวโพดเสร็จสิ้นลง

เมื่อขายข้าวโพดแล้ว งานในไร่ที่รออยู่ก็คือการตายหญ้าในไร่มันสำปะหลัง
และไร่ข้าว แรงงานที่นำมาใช้ก็จะอยู่ในรูปแบบเดิมคือแรงงานในครัวเรือนและเอา

แรงมาจากครัวเรือนอื่น และถ้าในช่วงนี้ครัวเรือนอื่นที่เคยมาเอาแรงเกิดการให้ตนไปใช้แรง ก็ต้องแบ่งแรงงานส่วนหนึ่งไปให้กับครัวเรือนนั้น หรืออาจจ้างคนอื่นให้ไปใช้แรงคืนแทนตนในวันนั้นก็ได้ หลังจากตายญาติครั้งที่สองเสร็จสิ้นก็เป็นช่วงที่ทั้งต้นข้าวและมันสำปะหลังโตสูงขึ้นจนไม่ต้องคำนึงว่าวัชพืชหรือหญ้าที่ขึ้นมารุ่นใหม่จะทำให้พื้นที่ตนปลูกไว้เสียหายได้อีก

หลังจากตายญาติแล้วอาจมีเวลาว่างอีกช่วงหนึ่งคือช่วงการเก็บเกี่ยวข้าวในไร่ซึ่งจะสนุกเกี่ยวได้ในประเดือนธันวาคม แรงงานในครัวเรือนช่วงนี้ถ้าไม่พักก็อาจอยู่ในลักษณะที่ถูกครัวเรือนอื่นดึงไปใช้แรงงานหรือไปเอาแรงเก็บไว้สำหรับการเก็บเกี่ยวของตนที่จะมาถึงข้างหน้า รวมถึงหากมีการจ้างแรงงานขึ้นก็อาจไปรับจ้างด้วยในบางวัน

ช่วงที่มีความต้องการแรงงานสูงจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนไปจนถึงเดือนมกราคม เพราะเป็นช่วงที่พืชผลต่าง ๆ ในไร่นาต้องทำการเก็บเกี่ยว ทั้งฝ้าย ข้าวโพดรุ่นสอง มันสำปะหลังที่ปลูกต้นปี อ้อย และข้าวทั้งข้าวไร่และข้าวนา การจ้างในช่วงนี้จะสูงกว่าเอาแรงเพราะต้องการความรวดเร็วในการเก็บเกี่ยว แรงงานทั้งในชุมชนและนอกชุมชนจะถูกดึงเข้ามาใช้ในช่วงนี้เป็นจำนวนมาก

การเก็บเกี่ยวข้าวของครัวเรือนนายประสิทธิ์นั้นใช้แรงงานในครัวเรือนของตนและเอาแรงครัวเรือนอื่นมาด้วย รวมทั้งในครัวเรือนอื่นมาใช้แรงคืนด้วย นอกจากนั้นบางวันแรงงานในครัวเรือนบางส่วนก็ถูกครัวเรือนอื่นดึงไปใช้ในลักษณะเดียวกันนี้ด้วย การเกี่ยวข้าวยังคงใช้เคียวเช่นเดิม หลังจากเกี่ยวมัดเป็นกำแล้วก็ทำการหอบมารวมกันไว้ที่ยุ้งกลางชั่วคราวแล้วจึงรวบรวมข้าวที่เกี่ยวได้ทั้งหมดบรรทุกรถพ่วงเข้ามาจ้างรถสีข้าวเอาเมล็ดออกจากรวงอีกครั้งก่อนนำขึ้นเก็บที่ยุ้งกลางถาวรในหมู่บ้าน

หลังจากนำข้าวขึ้นยุ้งแล้ว กิจกรรมสุดท้ายในไร่ก็คือการขุดมันสำปะหลังในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ครัวเรือนนี้จะตัดภาระในการหาแรงงานมาขุดรวมทั้งค่าใช้จ่ายในเรื่องการขนส่งโดยการขายมันในไร่ที่ยังไม่ได้ขุดให้กับเจ้าแก่หรือคนกลางที่เข้ามารับซื้อ ซึ่งภาษาชาวบ้านเรียกว่า "เหมวมัน" ดังนั้นกระบวนการผลิตและการใช้แรงงานของครัวเรือนนี้จึงสิ้นสุดลงในประมาณเดือนกุมภาพันธ์

เช่นเดียวกับครัวเรือนอื่น ๆ ส่วนใหญ่ในชุมชน แม้ว่าจะปลูกพืชต่าง ๆ ชนิดกันไปก็ตาม ฤดูกาลผลิตจะเริ่มใหม่เมื่อฝนลงอีกครั้งในเดือนเมษายนต่อไป

จากกรณีตัวอย่างที่บรรยายมาทำให้เห็นถึงรูปแบบการใช้ปัจจัยการผลิตด้านแรงงานในระบบการผลิตแบบใหม่ที่ประกอบไปด้วยรูปแบบการใช้แรงงานในระบบการผลิตแบบเดิมคือ การใช้แรงงานในครัวเรือนและแรงงานแลกเปลี่ยนในชุมชนที่สำคัญคือความสัมพันธ์ที่อยู่ในรูปแบบการใช้แรงงานแบบนี้ (รายละเอียดเรื่องแรงงานและที่ดินอยู่ในบทที่ 5) ของคนในชุมชนนั้นสะท้อนให้เห็นถึงระบบการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือกันและกันภายในชุมชนโดยอาศัยความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานเช่นเดียวกับในอดีตที่ผ่านมา แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นคือมีการจ้างแรงงานเข้ามาแทรกเพิ่มขึ้นในประเภทของแรงงานอีกรูปแบบหนึ่งก็ตาม รวมทั้งรูปแบบการตัดภาระด้านแรงงานด้วยการขายเหมาพืชไร่ เช่นมันสำปะหลังหรืออ้อย ก็เป็นรูปแบบใหม่ที่มีการรับเข้ามาเพื่อแก้ไขปัญหาการขาดปัจจัยการผลิตด้านแรงงานของชาวบ้าน

ค. เทคโนโลยี สิ่งสะท้อนออกมาอย่างเห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งทั้งจากกรณีตัวอย่างที่ยกมาและชาวบ้านอื่น ๆ ในชุมชนก็คือ ภาพการผลิตในอดีตที่ยังดำเนินอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะในส่วนของการผลิตพืชยังชีพ จะเห็นว่า ทั้งพันธุ์พืชที่ปลูก ที่ดิน แรงงาน รูปแบบและวิธีการผลิตยังคงอยู่ในรูปแบบของระบบการผลิตแบบเดิมเกือบทั้งสิ้น จะเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็เฉพาะอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้บางชนิดชาวบ้านนำเข้ามาปรับใช้ ชาวบ้านทุกวันนี้ยังคงใช้จอบ ใช้แวกในการขุดดินในพื้นที่ของตนเพื่อหยอดข้าวไร่และพืชผักอื่น ๆ หรือดายหญ้าด้วยวิธีการแบบเดิม พืชพันธุ์เดิมที่เคยปลูกและเก็บเมล็ดพันธุ์กันต่อ ๆ มายังคงออกงามอยู่ในพื้นที่ส่วนหนึ่งพร้อม ๆ กับความเชื่อมั่นว่าจะมีอาหารสำหรับการบริโภคในปีนี้ไปจนถึงฤดูกาลผลิตในปีหน้า เหมือนที่ปู่ย่าตายายของตนเคยบอกสอนและปฏิบัติสืบต่อกันมา

ในขณะที่ชาวบ้านใช้เคียวเกี่ยวข้าว ผูกมัด หาบมารวมกองเช่นโบราณ แต่เมื่อถึงยามขนส่งและเอาเมล็ดออกจากรวง รถพ่วงและรถสีข้าวจะเข้ามามีบทบาทสำคัญ ภาพของการเอาแรงย่ำข้าวด้วยเท้า ดีและวีข้าวด้วยพัดขนาดใหญ่

และหาบเข้ามาใส่ยุ้งฉางเริ่มเลือนหายไปจากสายตาของคนรุ่นใหม่เพราะภาพการเอาแรงสีข้าวหรือรูดเมล็ดข้าวด้วยรถรูดข้าวขนาดใหญ่ปรากฏชัดเจนกว่า อุปกรณ์เครื่องมือการผลิตที่เคยใช้กันมาบางชนิดจึงถูกเก็บแขวนวางทิ้งไว้ใต้ถุนบ้านโดยไม่มีโอกาสได้นำออกมาใช้อีก

ชวาน มีขนาดต่าง ๆ หลากชนิดตามประเภทใช้งาน ยังคงมีบทบาทในระยะยาวที่ชาวบ้านต้องการถางป่าเปิดพื้นที่ใหม่เล็ก ๆ สำหรับปลูกข้าวหรือพืชยังชีพอื่น ๆ เพิ่มเติมด้วยแรงงานของตนเองเช่นที่เคยเป็นมา ในขณะที่เดียวกันแทรกเตอร์และรถไถขนาดใหญ่ก็ถูกจ้างเข้ามาบุกเบิกพื้นที่รกร้างเพื่อขยายพื้นที่ปลูกมันสำปะหลัง ข้าวโพด หรืออ้อยพร้อม ๆ กับเมล็ดพันธุ์ อุปกรณ์ สารเคมีที่เป็นสิ่งใหม่ ๆ ที่ไม่เคยรู้จักมาก่อนสำหรับชาวบ้าน ก็กลายมาเป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจคุ้นเคยและเกี่ยวข้องกับบมันในที่สุด

การเข้ามาของพืชเศรษฐกิจและเทคโนโลยีสมัยใหม่ไม่ได้ทำให้วิถีการผลิตแบบเดิมของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปมากนัก ตรงข้ามนอกจากชาวบ้านจะไม่ได้อยู่ในภาวะของการเป็นผู้รับเทคโนโลยีสมัยใหม่จากภายนอกแต่อย่างใด แต่ได้มีการคิดค้นอุปกรณ์และเทคโนโลยีของตนเองขึ้นใช้ในการบางขั้นตอนของกระบวนการผลิตอีกด้วยดังเช่นไม้ฉาก ซึ่งชาวบ้านทำขึ้นมาช่วยในการแกะเปลือกฝักข้าวโพดตอนเก็บเกี่ยว วิธีการซุดมันสำปะหลังที่ใช้ไม้และโซ่จัดหัวมันขึ้นมาจากดินที่แตกต่างจากวิธีการซุดมันสำปะหลังโดยทั่วไปโดยเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ใช้จอบซุดแล้วจึงดึงขึ้นมาทั้งต้น การปลูกข้าวโพดที่นำวิธีการหยอดข้าวไร่แบบโบราณไปใช้ หรือแม้แต่เทคนิคและความรู้ในการปลูกพืชหลายชนิดในพื้นที่เดียวกันก็มีการนำไปใช้ เช่นมีการปลูกมันสำปะหลังกับข้าวโพดร่วมกัน เป็นต้น

รูปแบบเดิมหรือรูปแบบใหม่ของเทคโนโลยีหรือเทคนิควิธีการอันเป็นความรู้ในการผลิตที่มีอยู่หรือเข้ามาจากภายนอกนั้น ชาวบ้านจะเป็นผู้เลือกสรรจึงเห็นว่าเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่างได้สิ้นสุดบทบาทลงเพราะมีสิ่งที่ใช้ประโยชน์ได้ดีกว่าหรือมีประสิทธิภาพกว่าเข้ามาทดแทน ในขณะที่บางอย่างก็ยังคงอยู่ในวิถีการผลิตอย่างมีความสำคัญเช่นเดิม ในช่วงเวลาและสภาพแวดล้อมเดียวกัน หรือมีการนำมาปรับใช้หรือเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันดังกล่าวนั้น

ภาพที่ 35 แรงงานคน-เครื่องสีข้าว

ภาพที่ 36 แรงงานคน-เครื่องสีข้าวโพด

ส่วนในลักษณะของการเป็นเจ้าของหรือครอบครองเทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิตนั้นอาจจัดประเภทการเป็นเจ้าของออกตามประเภทของการผลิตคือ ในการผลิตพืชยังชีพนั้นเครื่องมือเครื่องใช้รวมไปถึงเทคนิคความรู้ต่าง ๆ นั้นถือได้ว่าชาวบ้านเป็นเจ้าของคือสามารถซื้อหรือหามาเช่น จอบ แวก ขวาน มีดพร้าต่าง ๆ รวมทั้งเมล็ดพันธุ์ก็ผลิตขึ้นเองได้ในชุมชน จึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านควบคุมและกำหนดวิธีการในขั้นตอนต่าง ๆ ได้เอง ส่วนการผลิตพืชเศรษฐกิจนั้น ชาวบ้านทั่วไปส่วนใหญ่ยังไม่อยู่ในฐานะของการเป็นเจ้าของเทคโนโลยีหรือมีความรู้เทคนิคต่าง ๆ ในการใช้เทคโนโลยีเหล่านั้นได้ ได้แก่ รถแทรกเตอร์ รถไถขนาดใหญ่ รถสีข้าว หรือรถสีข้าวโพด เหล่านี้เป็นต้น ความพยายามที่จะกำหนดควบคุมเทคโนโลยีเหล่านี้ไม่สามารถทำได้ด้วยการซื้อหามาครอบครองเนื่องจากมีราคาแพงและต้องใช้ความชำนาญพิเศษในการใช้ ดังนั้นชาวบ้านจึงทำได้โดยการสร้างและรักษาเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างตนกับเจ้าของเทคโนโลยีเหล่านั้นให้ดีที่สุดโดยไม่ผูกขาดไว้กับเจ้าของคนใดคนหนึ่งเพียงคนเดียว ทั้งนี้จากการเก็บข้อมูลพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะรู้จักและมีความสัมพันธ์กับเจ้าของรถไถหรือคนขับรถไถมากกว่าสองคนขึ้นไป เนื่องจากเหตุผลคือ ช่วงเวลาที่ต้องการรถไถนาไถพื้นที่นั้นมักจะตรงกันจึงอาจทำให้เกิดการแย่งชิงหรือขัดแย้งกันระหว่างชาวบ้านได้ หากมีการใช้รถไถในลักษณะของเช่าประจำ และเพื่อให้เกิดความคล่องตัวรวมทั้งสามารถกำหนดช่วงเวลาการใช้ด้วยตนเอง รูปแบบและวิธีการดังกล่าวจึงสอดคล้องและสามารถแก้ปัญหาของชาวบ้านได้ดีที่สุดในขณะนี้

ง. เงินทุน ปัจจัยการผลิตที่เข้ามามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในระบบการผลิตแบบใหม่โดยเฉพาะในส่วนของการผลิตพืชเศรษฐกิจก็คือ เงินทุน ซึ่งแตกต่างไปจากระบบการผลิตแบบเดิมที่ปลูกเฉพาะพืชยังชีพที่เงินทุนจะไม่มีบทบาทสำคัญโดยตรงเนื่องจากการผลิตพืชยังชีพนั้นจะไม่มีค่าใช้จ่ายในเรื่องการจ้างแรงงานคนหรือแรงงานเครื่องจักรกล หรือแม้แต่การซื้อเมล็ดพันธุ์ สารเคมีต่าง ๆ ไปจนถึงค่าขนส่ง ค่าหัวตัน ฯลฯ แม้แต่ในปัจจุบันที่มีการนำเอาเครื่องจักรกลบางประเภทเข้ามาใช้ในบางขั้นตอนการผลิตพืชยังชีพแล้วก็ตามเช่น การรดข้าว การสีข้าวโพดหรือการขนส่งรถบรรทุก แต่ก็นับว่าเป็นค่าใช้จ่ายส่วนน้อยเมื่อเทียบ

ระหว่างความถี่และประเภทของค่าใช้จ่ายในขั้นตอนการผลิตระหว่างพืชยังชีพกับพืชเศรษฐกิจ

การปลูกพืชเศรษฐกิจจึงทำให้เกิดความต้องการเงินทุนมาใช้จ่ายในการผลิตมากขึ้นและจะต้องสะสมทุนไว้สำหรับการผลิตในปีต่อไปด้วย ซึ่งในระบบการผลิตพืชยังชีพนั้น การสะสมทุนจะอยู่ในรูปของเมล็ดพันธุ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ที่แลกเปลี่ยนซื้อหา หรือจัดทำขึ้นเท่านั้น การสะสมทุนในรูปแบบนี้ก็ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบันโดยอยู่ในส่วนของการปลูกพืชยังชีพดังกล่าว ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างมากมาเกี่ยวกับชาวบ้านที่ปรากฏอยู่ในระบบการผลิตแบบใหม่ก็คือ ภาวะการเป็นหนี้และลักษณะการพึ่งพิงภายนอกโดยเฉพาะแหล่งเงินทุนต่าง ๆ ในรูปแบบของการกู้เงิน สิ่งที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับภาวะการหนี้ก็คือความสัมพันธ์รูปแบบใหม่คือความสัมพันธ์ระหว่างลูกหนี้กับเจ้าหนี้คือ ชาวบ้านในชุมชนกับเจ้าของเงินทุนในแหล่งเงินทุนภายนอกชุมชน ซึ่งจะเปลี่ยนไปจากเดิมที่การกู้ยืมจะทำการเฉพาะในชุมชนหรือญาติ มิได้อยู่ในรูปของการกู้ไปลงทุนในการผลิตทางการเกษตรดังที่เป็นอยู่ วงเงินที่กู้ยืมมานัก

ในระบบการผลิตแบบใหม่ที่ดำเนินอยู่นั้น แหล่งเงินทุนสำหรับให้ชาวบ้านกู้จึงกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่มีความสำคัญส่วนหนึ่งของชาวบ้าน แหล่งเงินทุนดังกล่าวอาจแยกออกให้เห็นชัดเจนดังนี้

ทุนพ่อค้า-นายทุน ทุนพ่อค้ามักจะอยู่ในรูปของการให้สินเชื่อเพื่อนำมาใช้ในการผลิต เช่น ยา เมล็ดพันธุ์ รถไถ หรือในรูปของเงินที่ต้องนำมาใช้จ่ายเป็นค่าแรง ค่าจ้างต่าง ๆ ในกระบวนการผลิต โดยพ่อค้าเหล่านี้มุ่งประโยชน์จากการผูกขาดการขายผลผลิตของชาวบ้าน นอกจากนั้นยังได้ดอกเบี้ยจากสินเชื่อหรือเงินที่ให้กู้ไปได้อีกจำนวนหนึ่งด้วย ดอกเบี้ยนี้จะหักลบกันเมื่อชาวบ้านนำผลผลิตมาขายให้โดยหักลบค่าสินเชื่อรวมกับดอกเบี้ยตามระยะเวลาและจำนวนสินเชื่อที่กู้ไปเหลือจากนั้นจึงเป็นส่วนที่ชาวบ้านได้รับ ทุนประเภทนี้จะเข้ามาพร้อมกับการปลูกพืชเศรษฐกิจที่ต้องใช้ทุนมากเช่น อ้อย และฝ้าย เป็นต้น

ทุนจากสถาบันการเงินทั้งภาครัฐและเอกชน สถาบันที่เข้ามามีบทบาทในเรื่องการลงทุนเพื่อการผลิตของชาวบ้านครั้งแรกคือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ชกส.) โดยเข้าไปในหมู่บ้านเมื่อ พ.ศ. 2513 ให้ชาวบ้าน

กู้เงินลงทุนปลูกฝ้ายและข้าวโพด จนถึงปัจจุบัน ธกส. ก็ยังคงมีบทบาทในการเป็นแหล่งเงินทุนสำหรับชาวบ้านอยู่มาก แม้จะลดความสำคัญลงไปจากเดิมก็ตาม โดยในปัจจุบันมีสมาชิกของ ธกส. เพียง 50 ครอบครัว จากเดิมที่ชาวบ้านจะเป็นสมาชิกอยู่เกือบทุกครัวเรือน ปัญหาที่ทำให้ชาวบ้านลดการกู้เงินจาก ธกส. ลงแม้ว่าจะเสียดอกเบี้ยในอัตราสูงกว่าสู้กับพ่อค้าหรือธนาคารพาณิชย์อื่น ๆ ก็คือ

- การพิจารณาให้เงินกู้ของ ธกส. มีขั้นตอนมาก ชาวบ้านรู้สึกว่าจุกจิกยุ่งยากกว่าจะผ่านการพิจารณา และเมื่อได้เงินมาก็ไม่ทันฤดูกาลผลิตแล้ว
- ชาวบ้านมีปัญหาในเรื่องการไม่ชำระหนี้ตามกำหนด ทำให้ ธกส. ไม่พิจารณาให้กู้เพิ่ม หรือให้กู้ไม่ได้ในกรณีดังกล่าว ชาวบ้านที่มีปัญหานี้จึงเลิกกู้กับ ธกส. หันไปกู้กับแหล่งเงินกู้อื่น ๆ

นอกจาก ธกส. แล้ว ปัจจุบันแหล่งเงินทุนที่เข้ามามีบทบาทและเพิ่มความนิยมขึ้นในการกู้มาลงทุนของชาวบ้านก็คือ ธนาคารพาณิชย์ต่าง ๆ ในพื้นที่ได้แก่ ธนาคารกสิกรไทย สาขา อ.ด่านช้าง ธนาคารทหารไทย สาขา อ.บ้านไร่ ซึ่งเป็นแหล่งที่ชาวบ้านไปกู้กับธนาคารเหล่านี้มีจำนวนวงเงินให้กู้สูง ถ้าหลักทรัพย์ค้ำประกันเพียงพอ ขั้นตอนต่าง ๆ ไม่ยุ่งยาก แม้ว่าอัตราดอกเบี้ยจะสูงกว่า ธกส. ก็ตาม

ทุนภายในหมู่บ้าน ได้แก่ กู้กับญาติพี่น้องโดยในปัจจุบันมีครัวเรือนที่ออกเงินกู้ยู่เพียงครัวเรือนเดียว จำนวนเงินกู้มักไม่สูง เพราะเป็นการกู้มาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าชั่วคราวในระยะเวลานั้น ๆ เช่นที่เป็นมาในอดีต การกู้ยืมกันเองในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นการกู้เวลาเงินขาดมือ ยามเจ็บป่วยมากกว่า

แหล่งทุนในหมู่บ้านที่กำลังเติบโตและเริ่มมีบทบาทในการให้ชาวบ้านกู้ยืมไปลงทุนในการผลิตปัจจุบันได้แก่ กองทุนพัฒนาหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นโดยกรรมการหมู่บ้านและชาวบ้านร่วมกัน มีการบริหารจัดการด้านการเงินกันเองภายในหมู่บ้านไม่เกี่ยวข้องกับทางราชการ หรือแหล่งเงินทุนจากภายนอก ดังได้กล่าวรายละเอียดไปแล้วในบทที่ 3

4.4.1.2 การกระจายผลผลิต (distribution)

ระบบการผลิตที่ปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแม้ว่าจะทำให้ขนาดการผลิตใหญ่ขึ้นทั้งในส่วนของที่ดิน แรงงาน เทคโนโลยีและเงินทุนที่นำมาใช้

รวมทั้งปริมาณผลผลิตที่เพิ่มมากขึ้นแต่ผลผลิตส่วนใหญ่จะถูกนำไปขายแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราเกือบทั้งสิ้น ต่างจากระบบการผลิตเดิมที่ผลผลิตส่วนใหญ่จะถูกเก็บไว้บริโภค ส่วนเกินที่เหลือเพียงเล็กน้อยจึงถูกนำออกไปแลกเปลี่ยนหรือขาย นอกจากนี้แหล่งศูนย์รวมของผลผลิตก็คือพ่อค้า นายทุนในตลาดหรือในเมือง ซึ่งผลผลิตจะถูกนำมาบวกกำไรแล้วจึงขายส่งต่อกระจายออกไปยังที่อื่น ๆ ต่อไป ลักษณะนี้จะต่างจากในระบบเดิมที่การกระจายผลผลิตหรือการแลกเปลี่ยนค้าขายจะกระทำกันโดยตรงระหว่างชุมชนหนึ่งกับชุมชนหนึ่งโดยไม่ผ่านคนกลาง หรือจะมีคนกลางก็เป็นชาวบ้านด้วยกันที่มีลักษณะรับซื้อแล้วนำไปขายโดยตรงโดยไม่ผ่านระบบตลาดที่ซับซ้อน แนวทางการซื้อขายแลกเปลี่ยนจะอยู่ในวงแคบ ๆ เท่านั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าผลผลิตส่วนใหญ่จะถูกนำออกไปจากชุมชน แต่ผลผลิตบางส่วนที่ชาวบ้านผู้ผลิตยังคงมีเป้าหมายในการผลิตเพื่อบริโภค เช่น ข้าว และพืชผัก ผลไม้ต่าง ๆ นั้นก็ยังคงเป็นส่วนที่ถูกเก็บสำรองไว้บริโภคในครัวเรือน หรือแลกเปลี่ยนกันเองบ้างภายในชุมชนเช่นที่เคยเป็นมา รวมทั้งบางส่วนก็นำไปใช้ในประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อต่าง ๆ แม้ว่าปัจจุบันเงินจะเข้ามามีบทบาทสำคัญในส่วนนี้มากขึ้นด้วยก็ตาม

ส่วนที่เก็บไว้สำหรับทำพันธุ์เพาะปลูกในฤดูกาลผลิตต่อไปนั้นจะจำกัดอยู่เฉพาะพืชพันธุ์ที่ปลูกเพื่อการบริโภคคือข้าว พืชผักต่าง ๆ ส่วนพืชเศรษฐกิจเกือบทุกชนิดที่ปลูกต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากภายนอกใหม่ทุกปี เนื่องจากถ้าใช้เมล็ดพันธุ์ที่เก็บไว้เอง ผลผลิตที่ได้อาจไม่ได้คุณภาพตามที่ตลาดต้องการทั้งฝ้ายและข้าวโพด รวมไปถึงอ้อยซึ่งไม่สามารถเก็บพันธุ์ไว้เอง ยกเว้นมันสำปะหลังเท่านั้นที่สามารถเก็บต้นพันธุ์ไว้สำหรับเพาะปลูกได้โดยไม่ต้องซื้อ

จะเห็นว่าพืชที่ปลูกในระบบการผลิตเพื่อขายนั้นจะกระจายไปสู่ตลาดภายนอกมากโดยแลกเปลี่ยนกับเงินตรา อย่างไรก็ตาม เงินที่ได้รับกลับมานี้ก็เป็นจำนวนไม่มากพอที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถสะสมทุนสำหรับขยายหรือเพิ่มขนาดการผลิตได้เท่าใดนัก เนื่องจากส่วนหนึ่งจะถูกนำไปหักชำระหนี้สินให้กับเจ้าของเงินกู้ตามแหล่งต่าง ๆ ที่ตนกู้มาลงทุน ส่วนที่เหลือจะกลับมาในรูปของสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่ชุมชนไม่ได้ทำการผลิตแล้ว หรือผลิตได้ไม่เพียงพอรวมทั้งสินค้า

ฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ตามรูปแบบวัฒนธรรมเมืองที่เข้ามามีอิทธิพลในวิถีชีวิตของชาวบ้านมากขึ้น โดยเฉพาะเครื่องใช้ไฟฟ้า หรือเครื่องอำนวยความสะดวก รวมถึงอุปกรณ์เครื่องมือในการผลิตต่าง ๆ อีกด้วย

4.4.1.3 ชนชั้นทางสังคม

การเข้าสู่ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจของหมู่บ้านได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจของชุมชนอย่างมาก รวมไปถึงผลกระทบต่อวิถีชีวิตทางสังคม แต่วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจที่มีการเปลี่ยนแปลงไปนั้น ยังมีได้เข้าไปทำลายความสัมพันธ์ของผู้คน หรือทำให้เกิดความรู้สึกแบ่งแยกกันเป็นชนชั้นต่าง ๆ ที่ชัดเจนในชุมชน ทั้งนี้อาจพิจารณาได้จากเงื่อนไขหลัก 3 ประการคือ

ประการแรก ชาวบ้านไม่สามารถสะสมทุนขนาดใหญ่จากการขายผลผลิตทางการเกษตรโดยเฉพาะส่วนที่เป็นพืชเศรษฐกิจ เนื่องจากทุนเบื้องต้นที่นำมาใช้ในการผลิตส่วนใหญ่เป็นทุนที่ได้มาจากการกู้ยืมแหล่งเงินทุนภายนอกชุมชน การกู้ยืมก็กู้มาจำนวนมาก และการกู้ก็ต้องเสียดอกเบี้ยที่แม้จะแตกต่างกันไปแต่ละแหล่งเงินทุน แต่เมื่ออยู่ในระยะเวลาอันยาวนาน จำนวนเงินที่ต้องชำระคืนย่อมสูงตามไปด้วย ยิ่งขนาดการผลิตขยายใหญ่ขึ้นชาวบ้านผู้ผลิตก็จำเป็นต้องกู้เงินมาลงทุนเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ มากขึ้นตามลำดับ ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านไม่ได้อยู่ในภาวะที่สามารถควบคุมกลไกตลาดหรือกำหนดราคาซื้อขายของผู้รับซื้อ รวมไปถึงค่าจ้างหรือราคาปัจจัยการผลิตที่ตนต้องซื้อมาใช้ในกระบวนการผลิต ดังนั้นรายได้หลังจากขายผลผลิตส่วนใหญ่จะถูกนำไปใช้หนี้ เหลือเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เป็นรายได้แท้จริงของครัวเรือน ซึ่งจะต้องนำไปใช้จ่ายในชีวิตประจำวันในเรื่องต่าง ๆ มากขึ้น ในความรู้สึกของชาวบ้านแล้วถ้าปีไหนโชคดีผลผลิตไม่เสียหายและราคาผลผลิตดี ชาวบ้านบางรายอาจมีรายได้ที่เหลือจากการใช้หนี้แล้วพอซื้อหม้อหุงข้าวไฟฟ้า พัดลม โทรทัศน์ หรืออาจกู้เงินมาเพิ่มอีกเล็กน้อยก็สามารถซื้อรถจักรยานยนต์ รถพ่วง หรือให้ลูกได้เรียนหนังสือต่อได้ แต่ถ้าโชคร้ายอ้อยถูกไฟไหม้ ฝนแล้งข้าวโพดไม่เป็นฝัก ไร่ฝ้ายถูกแมลงรบกวนมาก หรือราคาผลผลิตไม่ดีเพราะผลผลิตชนิดนั้น ๆ ล้นตลาดถูกผู้รับซื้อกดราคา ครัวเรือนเหล่านี้ก็อยู่ในภาวะขาดทุน รายได้ที่ขายผลผลิตไม่พอชำระหนี้สินต้องค้างชำระต่อไป ในขณะที่

อาจต้องขอกู้มาลงทุนในการผลิตต่อไปอีก ทั้งนี้ค่าใช้จ่ายส่วนอื่น ๆ อาจต้องดิ้นรนหรือหามาโดยการไปเป็นแรงงานรับจ้างให้มากขึ้นเพื่อให้มีรายได้ในส่วนนี้มา

วิถีการการลงทุนของชาวบ้านดังกล่าวจึงไม่มีโอกาสที่จะเกิดการสะสมทุนหรือผลผลิตส่วนเกินในรูปต่าง ๆ ได้มากมาย ฐานะทางเศรษฐกิจที่ปรากฏอยู่จึงอยู่ในลักษณะใกล้เคียงกัน ดังจะเห็นว่าในหมู่บ้านมีชาวบ้านรายเดียวเท่านั้นที่ออกเงินกู้ได้เพราะชาวบ้านรายนี้อายุมากแล้วไม่มีลูกจึงขายที่ดินส่วนใหญ่ของตนเพื่อนำเงินฝากธนาคารและนำดอกเบียมาใช้จ่ายเล็ก ๆ น้อย ๆ ประจำวันรวมทั้งให้กู้ด้วย ในขณะที่เดียวกันที่ดินส่วนที่เหลือก็ใช้ปลูกพืชยังชีพเพื่อบริโภคด้วย ดังนั้นแม้จะไม่มีรายได้จากการขายผลผลิตแต่รายจ่ายในส่วนนี้ก็ไม่มีเช่นเดียวกัน แต่กลับมีรายได้จากดอกเบียเงินฝากของตนอย่างสม่ำเสมอเพียงพอต่อการดำรงชีวิตอยู่ได้

ประการที่สอง ระดับของการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตรวมถึงสภาวะการเป็นผู้ผลิตและความแตกต่างของขนาดที่ดินทำกินของชาวบ้านในชุมชนยังอยู่ในระดับต่ำโดยจะมีผู้ที่มีที่ดินทำกินมากเกิน 100 ไร่ อยู่เพียง 5 ราย ในขณะที่ส่วนใหญ่ร้อยละ 59 มีที่ดินทำกินอยู่ระหว่าง 11-50 ไร่ ผู้ที่มีที่ทำกินน้อย 1-10 ไร่ มี 11 ครัวเรือน และผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกินเลยมีเพียง 4 ครัวเรือนเท่านั้น จากจำนวนทั้งหมด 104 ครัวเรือน (ดูตารางที่ 5 ในบทที่ 5 ประกอบ) นอกจากนั้นครัวเรือนที่มีที่ดินเกิน 100 ไร่ ทั้ง 5 หลังคาเรือนดังกล่าวก็อยู่ในลักษณะที่ทำกินร่วมกันหลายครอบครัวในพื้นที่เดียวกัน รวมถึงมีพื้นที่บางส่วนที่ยังไม่สามารถทำกินได้ยังเป็นที่รกร้าง ดังนั้นระดับขนาดของการผลิตจึงยังไม่แตกต่างกันมากนัก ส่วนภาวะการไร่ที่ดินทำกินมีอยู่ต่ำมาก

ทั้งนี้หากจะนำขนาดของที่ดินทำกินมาเป็นตัวจัดลำดับชั้นในเชิงเศรษฐกิจแล้วจะพบว่า ผู้ที่มีที่ดินขนาดเล็กไปจนถึงผู้ไม่มีที่ดินทำกินในชุมชนรวมกันแล้วมี 14 ครัวเรือนเท่านั้นจาก 104 ครัวเรือน ในขณะที่ภาวะการเช่าที่ดินทำกินของคนภายในชุมชนก็น้อยมากเช่นเดียวกันคือมีเพียง 8 ครัวเรือนเท่านั้น (ดูตารางที่ 5 และ 6 ในบทที่ 5 ประกอบ) ความขัดแย้งในเรื่องที่ดินทำกินจึงยังไม่เกิดขึ้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้ความรู้สึกแบ่งแยกทางชนชั้นจากสาเหตุความแตกต่างเรื่องที่ดินทำกินในชุมชนยังไม่ปรากฏชัดเจนโดยเฉพาะในลักษณะของเจ้าของที่ดินรายใหญ่กับผู้ที่มีที่ดินขนาดเล็กหรือผู้เช่าที่ดินทำกิน

ประการสุดท้าย ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับประการแรกอย่างแยกไม่ออกที่ทำให้ภาวะความขัดแย้งในเรื่องที่ดินทำกินและความรู้สึกแบ่งแยกทางชนชั้นที่ชัดเจนไม่เกิดขึ้นก็คือ การที่คนในชุมชนเกือบทุกหลังคาเรือนจะมีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติ รวมถึงระบบการให้มรดกซึ่งจะส่งผลโดยตรงต่อการกระจายที่ดินทำกินจากผู้ที่มีที่ดินทำกินมากไปยังผู้ที่มีที่ดินทำกินน้อย หรือไม่มีที่ดินทำกินในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การใช้ที่ดินในการผลิตร่วมกันแล้วแบ่งผลผลิต การแบ่งที่ดินทำกินบางส่วนให้ผู้มีที่ดินน้อยที่เป็นญาติทำเพิ่มในแต่ละปี หรือการอนุญาตให้เข้าไปบุกเบิกที่ดินที่ยังรกร้างของตนและทำกินได้ 3 ปี โดยไม่เสียค่าใช้จ่า เป็นต้น (ดูรายละเอียดการใช้ที่ดินในบทที่ 5)

นอกจากนั้น ความจำเป็นที่ต้องพึ่งพากันด้านแรงงานการผลิตในรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงานภายในชุมชนแบบดั้งเดิมยังคงมีบทบาทสูงในกระบวนการผลิตพืชเศรษฐกิจในปัจจุบันหรือแม้แต่ในรูปแบบของการจ้างก็เช่นเดียวกัน

นอกจากปัจจัยในด้านที่ดินทำกินซึ่งสัมพันธ์กับระบบเครือญาติแล้ว เงื่อนไขทางด้านการศึกษาหรือการแบ่งงานกันทำภายในชุมชนก็ไม่มี ความแตกต่างกันมากนักคือชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจะมีระดับการศึกษาเท่า ๆ กัน ผู้ที่มีการศึกษาสูงซึ่งออกไปประกอบอาชีพอื่นนอกชุมชนมีอยู่จำนวนน้อยมาก ในขณะที่เดียวกันแม้ว่าในชุมชนจะมีการประกอบกิจกรรมนอกภาคเกษตรอื่น ๆ (ดูตารางที่ 3 ในบทที่ 2 ประกอบ) อยู่หลายอย่าง แต่กิจกรรมเหล่านั้นก็เป็นเพียงกิจกรรมเสริมรายได้ขนาดเล็ก ใช้ทุนน้อยและใช้เวลาว่างจากกิจกรรมหลักคือ การเกษตรของบางครัวเรือนเท่านั้น การแบ่งงานกันทำในลักษณะที่ต้องอาศัยทักษะ ความรู้ ความชำนาญพิเศษระดับสูงด้านอื่น ๆ จนทำให้เกิดความแตกต่างหรือแบ่งแยกกันเป็นชนชั้นต่าง ๆ ตามอาชีพจึงยังไม่เกิดขึ้นในชุมชน

4.4.2 ความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคมในระบบการผลิตแบบใหม่

การเปลี่ยนรูปแบบของระบบการผลิตหลักของชุมชนจากพืชยังชีพมาเป็นพืชเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านผู้ผลิตจำเป็นต้องสร้างหรือหาเครือข่ายทางสังคมกับภายนอกมากขึ้น นอกเหนือจากเครือข่ายเชิงเครือญาติที่มีอยู่ภายในชุมชนของตน

แล้ว เครือข่ายทางสังคมที่ชาวบ้านมีอยู่หรือเกี่ยวข้องกับตัวในปัจจุบันมีอยู่หลายส่วน คือ

ก. *ความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น* เป็นเครือข่ายที่สัมพันธ์กันเชิงสังคมมากกว่า แต่ก็อาจเอื้ออำนวยหรือมีพื้นฐานบนความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจด้วย เครือข่ายนี้ได้มาโดยการแต่งงาน หรือการย้ายเข้าไปอยู่ในชุมชนอื่น ทำให้เกิดความสัมพันธ์ติดต่อกันระหว่างชุมชน และอาจมีการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ออกไปจากครัวเรือนเดียวไปยังครัวเรือนอื่น ๆ หรือชุมชนอื่น ๆ ได้ต่อ ๆ ไปเช่นเดียวกับในอดีต ครัวเรือนที่ขยายเครือข่ายออกไปในลักษณะนี้ นอกจากจะได้ผลทางตรงในด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติแล้ว ยังหมายถึงความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจ เช่น อาจสามารถดึงแรงงานและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ มาจากครัวเรือนในชุมชนเครือข่ายของตนได้ด้วย ชุมชนเหล่านี้จะมีอยู่ทั้งในท้องถิ่นเดียวกัน คือหมู่บ้านต่าง ๆ ในท้องที่ของ อ.บ้านไร่ เป็นส่วนมาก รวมทั้งเลยออกไปยังท้องที่ อ.หันคา และ อ.วัดสิงห์ จ.ชัยนาท โดยในปัจจุบันมีการแลกเปลี่ยนช่วยเหลือด้านแรงงานกันบ้างระหว่างครัวเรือนที่เป็นญาติ เช่น มาช่วยขุดมันสำปะหลัง หรือเกี่ยวข้อง หรือมีการเข้าไปทำกินในพื้นที่นอกชุมชนของตนโดยให้เครือญาติในชุมชนนั้นช่วยดูแลให้ เป็นต้น

นอกจากนั้นลักษณะการผลิตทางการเกษตรบางอย่างก็ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชน หรือกับคนในชุมชนอื่นมากขึ้นในรูปของการรวมกลุ่ม เพราะความช่วยเหลือสนับสนุนจากองค์กรหรือหน่วยงานภายนอกมักจะมีเงื่อนไขให้ชาวบ้านรวมกันเป็นกลุ่มมากกว่าทำโดยเอกเทศ ชาวบ้านในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้านจึงต้องเข้ามาสัมพันธ์กันในฐานะสมาชิกกลุ่มอย่างเป็นทางการ ซึ่งนอกจากประโยชน์โดยตรงที่ได้รับจากหน่วยงานแล้ว ยังผลให้ชาวบ้านในกลุ่มได้พึ่งพากันในด้านกิจกรรมที่ทำอีกด้วย เช่น กลุ่ม ชกส. ในหมู่บ้านเพื่อขอกู้เงิน กลุ่มเลี้ยงไหม เพื่อตั้งทรัพยากรทั้งเงินทุนและอุปกรณ์ในทางตรง นอกจากนั้น ชาวบ้านต่างหมู่บ้านที่มารวมกลุ่มกันยังได้พึ่งพาช่วยเหลือกันในทางอ้อมอีกด้วย เช่น กรณีไบหม่อนในหมู่บ้านของตนไม่พอเลี้ยงไหมก็สามารถไปหาซื้อได้จากหมู่บ้านอื่นที่มีสมาชิกผู้เลี้ยงไหมอยู่ ลักษณะเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านขยายความสัมพันธ์ของตนออกไปได้กว้างขวางขึ้น

ข. *ความสัมพันธ์กับตลาดและแหล่งทุน* เป็นเครือข่ายที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชาวบ้านโดยตรงในเชิงเศรษฐกิจการปลูกพืชพาณิชย์ได้แก่ นายทุนต่าง ๆ ทั้งในรูปบุคคลคือ เก้าแก่หรือพ่อค้าต่าง ๆ ที่เป็นผู้ออกเงินในรูปของสินเชื่อหรือเงินทุนในการผลิต โดยคิดอัตราดอกเบี้ยสูงและผูกขาดในการรับซื้อผลผลิต นายทุนเหล่านี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในตัวเมืองและตลาด แต่จะมีสาขาที่เป็นตัวแทนของตนอยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งตัวแทนเหล่านั้นก็คือชาวบ้านในหมู่บ้านนั่นเอง ความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนเหล่านี้กับชาวบ้านจะเป็นไปในเชิงอุปถัมภ์คือ พ่อค้า นายทุนเหล่านี้อาจให้ความช่วยเหลือด้านเงินทุนในรูปของการให้กู้แก่ชาวบ้านอีกในการเจ็บป่วย หรือเดือดร้อนจำเป็นเร่งด่วนนอกเหนือไปจากการกู้ไปเพื่อทำการผลิตตามปกติแล้ว แต่ความสัมพันธ์เช่นนี้จะเกิดขึ้นกับนายทุน-ชาวบ้านที่เป็น "ชา" หรือชาประจำมีการติดต่อซื้อขายกู้เงินกันมานานจนไว้วางใจกันแล้วเท่านั้น การให้กู้ยืมแม้จะคิดดอกเบี้ยแพงแต่ชาวบ้านก็ยังนิยมเนื่องจากไม่มีขั้นตอนยุ่งยากในการค้าประกัน หรือบางรายถ้าความสัมพันธ์ต่อกันดี นายทุนก็อาจให้กู้ได้ทันทีโดยไม่เรียกเอาเอกสารใด ๆ ในการค้าประกันเงินกู้เลย นายทุนเหล่านี้ได้แก่ เก้าแก่รับซื้อฝ้าย เก้าแก่โคเวต้าอ้อย เป็นต้น

ส่วนนายทุนอีกประเภทหนึ่งที่ชาวบ้านหันเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยมากจากการปลูกพืชเศรษฐกิจในปัจจุบันก็คือ นายทุนในรูปสถาบันการเงินต่าง ๆ ได้แก่ ธกส. ธนาคารทหารไทย สาขาบ้านไร่ ธนาคารกสิกรไทย สาขาด่านช้าง เป็นต้น ความสัมพันธ์จะมีรูปแบบที่เป็นทางการมากกว่านายทุนที่เป็นบุคคล เนื่องจากการขอกู้ต้องมีขั้นตอนและระเบียบหลักการมากมายในการพิจารณาเงินกู้ สถาบันการเงินเหล่านี้มีข้อดีคือ ดอกเบี้ยต่ำกว่า กู้ได้มาก-น้อยตามหลักทรัพย์ค้ำประกันของผู้กู้ ซึ่งส่วนใหญ่ก็คือ เอกสารกรรมสิทธิ์ที่ดิน หรือ นส. 3 นายทุนที่เป็นสถาบันการเงินเหล่านี้จะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการผลิตหรือการขายของชาวบ้านเหมือนกับนายทุนที่เป็นตัวบุคคล

นอกจากการเกี่ยวข้องกับนายทุนในเรื่องเงินกู้แล้ว ในด้านตลาดชาวบ้านก็ถูกดึงให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบตลาด และกลไกราคาที่อยู่ภายนอกชุมชนที่ตนไม่สามารถกำหนดหรือควบคุมได้ เนื่องจากชาวบ้านอยู่ในฐานะ เป็นเพียงผู้ผลิตที่ต้องพึ่งพาการรับซื้อจากตลาดนอกชุมชนโดยผ่านพ่อค้า-นายทุน ความต้องการของตลาดและราคาผลผลิตจึงเป็นเงื่อนไขจูงใจในการตัดสินใจทำการผลิตพืชเศรษฐกิจในแต่ละปี

การเกี่ยวข้องกับตลาดของชาวบ้านไม่ใช่เพียงแค่ในฐานะของผู้ขายผลผลิตทางการเกษตรเท่านั้น แต่ชาวบ้านยังสัมพันธ์กับตลาดในฐานะของผู้ซื้อผลผลิตอื่น ๆ จากตลาดด้วย โดยเฉพาะในระบบการผลิตในปัจจุบันที่ไม่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านมีเวลาในการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ดังที่เคยสามารถทำได้เองในอดีตอย่างพอเพียง หรือแม้แต่อาหารการกินต่าง ๆ บางชนิด ชาวบ้านต้องออกไปตลาดกันมากขึ้น หรือตลาดเองก็เดินทางเข้าสู่หมู่บ้านในรูปของร้านค้าและตลาดนัดด้วยเช่นกัน โดยในหมู่บ้านจะมีตลาดนัดเดือนละ 2 ครั้งคือ ทุกวันขึ้น-แรม 11 ค่ำ เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม ประดิษฐ์กรรมเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ จากโรงงานมีความสำคัญและจำเป็นต่อวิถีชีวิตในระบบการผลิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมากขึ้น

ค. *ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ* ในปัจจุบันมีมากขึ้นกว่าแต่เดิม ที่รัฐเป็นเพียงผู้ปกครองคอยดูแลความสงบเรียบร้อย และเก็บภาษีเกณฑ์แรงงานผ่านทางผู้ใหญ่บ้าน-กำนันที่เป็นตัวแทนของรัฐในพื้นที่ โดยไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวแทรกแซงในวิถีชีวิตด้านอื่น ๆ แต่รัฐในปัจจุบันนอกจากจะยังคงลักษณะความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมไว้แล้วยังเข้ามาเกี่ยวข้องกับหมู่บ้านมากขึ้นโดยผ่านกลไกของรัฐในพื้นที่ที่อยู่ในรูปของเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ คือ ครูในโรงเรียน พัฒนาการในส่วนของการพัฒนาชุมชน เกษตรตำบล อนามัยตำบล เป็นต้น เจ้าหน้าที่ของรัฐในส่วนนี้จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวบ้านโดยตรงในสายงานที่ตนรับผิดชอบ นอกจากนั้นยังมีจากหน่วยงานอื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องบ้างตามสถานการณ์ หรือตามโครงการพิเศษต่าง ๆ เช่น ตำรวจ ทหาร เป็นต้น รัฐในปัจจุบันจึงเข้ามาแทรกแซงในวิถีชีวิตของชาวบ้านมากขึ้นทุกด้านทั้งในเชิงอุดมการณ์ที่เป็นนามธรรม และปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรม ตามนโยบายของรัฐผ่านระบบการศึกษาในโรงเรียน กฎหมาย จนถึงกระบวนการฝึกอบรมต่าง ๆ ทั้งส่วนที่เข้ามาอบรมให้และนำชาวบ้านออกไปอบรมและแปรออกมาในรูปโครงการต่าง ๆ ให้ชาวบ้านปฏิบัติตั้งที่มีอยู่ในปัจจุบันเช่น โครงการปาร์กน้ำ โครงการฟื้นฟูสภาพดิน (หมอดิน) โครงการสาธารณสุขมูลฐานด้านต่าง ๆ รวมไปถึงโครงการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพของหน่วยงานต่าง ๆ

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์กับภายนอกของชุมชนหมู่บ้านในปัจจุบันมี 2 ระดับคือ ระดับที่เป็นแนวนอน ได้แก่ ความสัมพันธ์กับชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ ที่ชุมชนอยู่ในสถานะเป็นผู้ผลิตเช่นเดียวกัน มีความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคม ความสัมพันธ์จะอยู่ในรูปของเครือข่ายของเครือญาติ หรือการร่วมกิจกรรมการผลิตกัน ลักษณะความสัมพันธ์จะมีการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ความสัมพันธ์อีกส่วนหนึ่งคือ ความสัมพันธ์ในระดับแนวตั้ง เป็นความสัมพันธ์กับรัฐและนายทุน โดยที่ชาวบ้านจะอยู่ในฐานะของผู้ที่ด้อยกว่าในเชิงเศรษฐกิจและอำนาจ ต้องพึ่งพาทางด้านอำนาจทางเศรษฐกิจ หรืออยู่ภายใต้อำนาจการปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างกันจึงไม่เท่าเทียมเช่นในระดับแนวนอน

ส่วนที่ได้กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สามารถเข้าใจและมองเห็นภาพพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตรวมไปถึงสภาพสังคมและชุมชนในช่วงระยะเวลาตั้งแต่การดำเนินชีวิตของชาวบ้านภายใต้ระบบการผลิตแบบดั้งเดิมที่เป็นไปเพื่อยังชีพ ซึ่งก็ได้มีการติดต่อสัมพันธ์แลกเปลี่ยนซื้อขายกับชุมชนหรือศูนย์กลางทางการค้าของท้องถิ่นบ้างแล้วในขณะนั้น ส่วนการติดต่อกับรัฐนั้นจะจำกัดอยู่เพียงการเกณฑ์แรงงานและการเสียภาษีเท่านั้น วิถีชีวิตและการดำเนินการผลิตในระบบเดิมในช่วงเวลานั้นสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรคือมีจำนวนประชากรน้อยในขณะที่ที่ดินทำกินมีอยู่มากมาย รวมทั้งกระแสเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในระดับประเทศยังเข้ามาไม่ถึงชุมชนหมู่บ้าน รูปแบบการทำอะไรเลือกผลผลิตพืชประเภทยังชีพต่าง ๆ เฉพาะพอบริโภคในที่ดินขนาดเล็กโดยใช้แรงงานในครัวเรือนหรือช่วยเหลือแรงงานกับกลุ่มเครือญาติหรือชุมชนบ้างเล็กน้อยก็สามารถทำให้ดำรงชีพอยู่ได้โดยทุกคนมีสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจไม่แตกต่างกัน

จนเมื่อมีการรับเอาพืชพันธุ์ชนิดใหม่ ๆ ที่เป็นพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูกในชุมชน การรับพืชพันธุ์ดังกล่าวเข้ามาจะเห็นว่าส่วนใหญ่เกิดจากการที่คนในชุมชนที่อยู่ในประเภท "หัวก้าวหน้า" เนื่องจากผลที่ได้ออกไปติดต่อกับสังคมภายนอกนำเข้ามาทั้งสิ้น พัฒนาการการรับเอาพืชพันธุ์ใหม่เข้ามาตลอดจนเกิดการผลิตพืชเหล่านี้ตาม ๆ กันขึ้นมาภายหลังนั้นเกิดขึ้นโดยความสมัครใจของชาวบ้านผู้ผลิตเองทั้งสิ้นประการหนึ่งเนื่องมาจากกระแสเศรษฐกิจโดยส่วนรวมของประเทศที่ส่งเสริมในด้าน

การตลาดและการรับซื้อพืชเศรษฐกิจ ซึ่งจะเห็นได้จากการมีพ่อค้าคนกลางเกิดขึ้นอย่างมากมายแม้แต่ภายในชุมชนเอง การขยายตัวของตลาดและทุนรวมทั้งการส่งเสริมของรัฐที่เป็นผลจากนโยบายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่หนึ่ง เป็นต้นมาจึงทำให้การผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าขายที่เข้ามาในชุมชนพร้อม ๆ กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ และเงินทุนในรูปของเงินกู้หรือสินเชื่อโดยผ่านคนกลางในรูปแบบต่าง ๆ การผูกขาดทางการตลาดของพืชบางชนิด ซึ่งเป็นรูปแบบของระบบการผลิตแบบทุนนิยมได้เข้ามาเป็นทางเลือกใหม่ในการผลิตของชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ทางเลือกใหม่หรือการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่มีการเข้าสู่ชุมชนโดยการนำเข้ามาด้วยความสมัครใจนั้นมิได้ทำให้ระบบการผลิตแบบเดิมซึ่งเป็นพื้นฐานในการยังชีพสูญหายไป แม้ว่าจะผ่านช่วงระยะเวลามากกว่า 30 ปีแล้วก็ตาม แต่ได้มีการนำความรู้ เทคนิควิธีการ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมมาผนวกกับความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ เท่าที่ตนเองจะเรียนรู้ได้มาปรับใช้ร่วมกันทั้งในการผลิตพืชยังชีพและพืชเศรษฐกิจซึ่งสะท้อนออกมาอย่างชัดเจนในด้านการใช้ที่ดินและแรงงาน รวมทั้งเทคโนโลยีที่กล่าวมาบ้างแล้ว แม้แต่ในด้านของเงินทุนก็กำลังมีการพยายามที่จะนำเอาระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เป็นพื้นฐานในด้านการผลิตโดยเฉพาะด้านแรงงานและที่ดินที่มีอยู่แล้วมาใช้เพื่อช่วยกันเอง (รายละเอียดในบทที่ 3) ซึ่งนับเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากการเข้ามาของระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าโดยตรง แต่ส่วนที่จะให้ภาพที่ชัดเจนถึงความเปลี่ยนแปลงรวมถึงการคงอยู่และสืบเนื่องที่ดำรงอยู่ร่วมกันระหว่างระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้ากับระบบการผลิตพืชยังชีพก็คือรูปแบบการใช้ที่ดินและแรงงานในการผลิตที่จะนำเสนออย่างละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 5

แรงงานและการใช้ที่ดินในระบบการผลิตแบบใหม่

5.1 กรรมสิทธิ์และขนาดการถือครองที่ดิน

ประวัติการใช้ที่ดินทำกินของหมู่บ้านตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบการผลิตแบบ-ยังชีพ ในอดีตการใช้ที่ดินทำการเพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นแบบทำไร่เลื่อนลอย (slash and burn) ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 3 จนมาถึงการปลูกพืชเพื่อการค้าในช่วงต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา การใช้ที่ดินก็ยังคงอยู่ในลักษณะเดิมคือที่ดินที่ใช้ทำไร่ยังถือเป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม กรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนบุคคลเริ่มมีขึ้นครั้งแรกเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2482-2483 เป็นกรรมสิทธิ์เฉพาะที่นาในรูปแบบของใบจอง ซึ่งยังไม่มี การรังวัดขนาดที่ดินที่แน่นอน แม้ว่าชาวบ้านจะเริ่มมีกรรมสิทธิ์ส่วนตัวในที่ดินที่เป็นทางการขึ้น แต่รูปแบบการทำกินยังคงเดิมคือยังมีการเคลื่อนย้ายที่ทำกินไปทุกปี เนื่องจากทรัพยากรที่ดินยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก รูปแบบของกรรมสิทธิ์ในที่ดินแบบเป็นทางได้เริ่มพัฒนาขึ้นจากใบจองมาเป็น สค. 1 (สิทธิถือครอง) และหลังจากนั้นไม่นานก็เปลี่ยนรูปแบบมาเป็นแบบหมายเลข 3 จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2520 ทางราชการได้เข้ามาทำการรังวัดและออกเอกสารสิทธิ์ในรูปของ นส. 3 ก. ซึ่งถือได้ว่าทำให้การครอบครองพื้นที่ทำกินของชาวบ้านเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎหมายทั้งที่ไร่และที่นา และมีผลทำให้ชาวบ้านหยุดทำการผลิตแบบทำไร่เลื่อนลอยนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

จะเห็นได้ว่าสิทธิทำกินของชาวบ้านในที่ดินแบ่งออกได้เป็น 2 ยุคคือ ยุคที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน ชาวบ้านมีสิทธิในการใช้ที่ดินทำกินผ่านสถานภาพของการเป็นสมาชิกในชุมชนจนถึงยุคต่อมาที่ดินได้กลายเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล สิทธิการทำกินในที่ดินจึงขึ้นอยู่กับการเป็นสมาชิกของครัวเรือนที่เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ อย่างไรก็ตาม การเข้าจับจองที่ดินเพื่อขอกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายในยุคหลังนั้น แต่ละครัวเรือนมีสิทธิเท่าเทียมกันโดยไม่มีผู้ที่ผูกขาดกรรมสิทธิ์ เช่น ผู้นำ หรือผู้มีอิทธิพลในชุมชน แต่กระนั้นก็ดี ขนาดการจับจองของแต่ละครัวเรือนมีความแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้อาจพิจารณาได้จากสาเหตุ 3 ประการ คือ

- การวางแผนระยะยาวของแต่ละครัวเรือนแตกต่างกัน ในอดีตชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เห็นความจำเป็นของการจับจองที่ดินไว้ล่วงหน้าเป็นจำนวนมาก เพราะสภาพพื้นที่ที่เป็นป่ายังมีอยู่มาก " . . . มีแต่ป่าเดินกันเป็นวันยังไม่เจอคนเลย . . . ใครก็ไม่รู้ว่ามันจะหมด . . . " (แสน จันทร, 2533 : 54 ปี) ประกอบกับประสบการณ์ทำไร่เลื่อนลอยที่สามารถเข้าไปทำกินได้โดยอิสระเมื่อใดก็ได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงจับจองไว้แค่พอทำกิน

- การมีที่ดินทำกินขนาดใหญ่ หมายถึงต้องเสียภาษีบำรุงท้องที่ (ภบท.5) หรือ "ค่าดอกหญ้า" มากขึ้นตามจำนวนที่ดินที่จับจองไว้เป็นที่ทำกิน

- จำนวนแรงงานหรือสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตสมาชิกเหล่านี้นอกจากจะเป็นแรงงานในฐานะที่เป็นหน่วยการผลิตแล้วยังเป็นหน่วยของการบริโภคไปด้วยขณะเดียวกัน ดังนั้นการผลิตในแต่ละปีจำเป็นต้องคำนึงให้พอเพียงต่อการบริโภค ขนาดของที่ดินที่จะใช้ในการผลิตแต่ละปีจึงขึ้นอยู่กับการประเมินจำนวนแรงงานและสมาชิกในครัวเรือนเป็นสำคัญว่าจะสามารถผลิตในที่ดินแปลงนั้นได้ทันตามฤดูกาลหรือไม่ ครัวเรือนขนาดใหญ่จึงต้องจับจองที่ดินจำนวนมากกว่าด้วยเงื่อนไขดังกล่าวนี้

ขนาดการถือครองที่ดิน

ตารางที่ 5 แสดงจำนวนพื้นที่ทำกิน

ขนาดที่ดินทำกิน	จำนวนครัวเรือน (หลัง)	อัตราร้อยละ
0	4	3.8
1-10	11	10.6
11-20	17	16.3
21-30	15	14.4

ขนาดที่ดินทำกิน	จำนวนครัวเรือน (หลัง)	อัตราร้อยละ	
31-40	15	61	14.4
41-50	14		13.4
51-60	9	23	8.6
61-70	6		5.7
71-80	6		5.7
81-90	1		0.96
91-100	1		0.96
101 ขึ้นไป	5		4.8
รวม	104		100.0

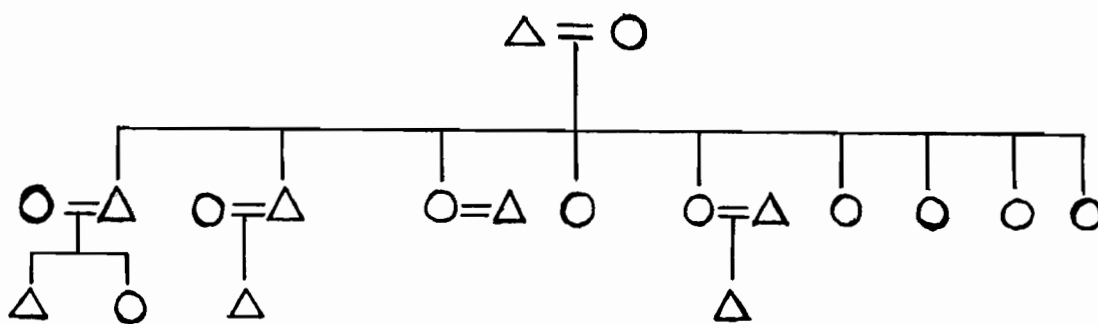
ที่มา : จากการเก็บข้อมูลชุมชน สิงหาคม 2534

จากตารางพบว่าพื้นที่ทำกินของชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วง 11-50 ไร่ คือมีจำนวนถึง 61 ครัวเรือน หรือร้อยละ 69 จากจำนวนทั้งหมด 104 ครัวเรือน โดยมีผู้มีที่ดินขนาด 50-100 ไร่ จำนวน 28 ครัวเรือน หรือร้อยละ 26.7 และมีผู้มีที่ดินมากกว่า 100 ไร่ เพียง 5 ครัวเรือนเท่านั้น ส่วนครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินเลยมีเพียง 4 ครัวเรือน (ในจำนวนนี้มีผู้ที่ไม่ทำการเกษตร 1 ครัวเรือน) หรือร้อยละ 3.8 จะเห็นได้ว่าผู้ที่อยู่ในภาวะไม่มีที่ดินทำกินมีน้อยมากในชุมชน ในขณะที่ผู้ที่มีที่ดินขนาดใหญ่ก็มีจำนวนน้อยเช่นกัน

การถือครองที่ดินกับการทำกินในที่ดินของชาวบ้านในหมู่บ้านนี้จะมีลักษณะที่เหลื่อมล้ำกันอยู่จนไม่สามารถที่จะแยกแยะหรือระบุออกมาได้อย่างชัดเจนได้ ทั้งนี้เนื่อง

จากลักษณะการทำกินในที่ดินของแต่ละครัวเรือนในแต่ละปีไม่แน่นอน ซึ่งอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงทั้งขนาดของที่ดินและบริเวณที่ทำกินด้วย สาเหตุของความไม่แน่นอนนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากลักษณะของการแบ่งมรดกในระบบเครือญาติ โดยเฉพาะระหว่างพี่น้องในครัวเรือน ทั้งนี้เนื่องมาจากการได้มาของที่ดินทำกินของชาวบ้านในอดีตนั้นมิใช่ได้มาด้วยวิธีทางกฎหมาย หรือการซื้อขายดังเช่นปัจจุบัน

ดังนั้นแม้ว่าในปัจจุบันจะได้รับสิทธิถือครองทางกฎหมายแล้วก็ตาม แต่สิทธิในการถือครองมิได้หมายถึงสิทธิในการเข้าไปทำกินในที่ดินซึ่งตนถือสิทธิ์อยู่ได้เสมอไป สำหรับสมาชิกในครัวเรือนบางรายที่แต่งงานแล้วและแยกครอบครัวออกไป พ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายอาจจะให้สิทธิเข้าไปทำกินในที่ดินจำนวนหนึ่งได้เป็นการถาวร คือมีการโอนหรือยกให้เป็นกรรมสิทธิ์ทางกฎหมาย แต่จะมีที่ดินอีกจำนวนหนึ่งซึ่งพ่อแม่จะให้สิทธิชั่วคราวเข้าไปทำกิน หรือสลับกันทำคนละปีในปีที่แปลงเดียวกัน หรือย้ายแปลงกันทำหมุนเวียนไปเหล่านี้ เป็นต้น ทำให้ยากต่อการที่จะระบุจำนวนที่ดินทำกินที่แท้จริงได้ ซึ่งจะยกตัวอย่างเพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ตามแผนภูมิต่อไปนี้

ภาพที่ 37 แผนภูมิเครือญาติของครัวเรือนหนึ่งในหมู่บ้าน (นายจอม จันทร, 2533 : 64 ปี)

จากแผนภูมิสามารถอธิบายได้ว่าครัวเรือนนี้มีพี่น้องทั้งสิ้น 9 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 7 คน มีสมาชิกที่แต่งงานและแยกครัวเรือนออกไปแล้วได้แก่ ลูกคนที่ 1

และ 2 ส่วนคนที่ 3 และ 5 นั้นแต่งงานแล้วแต่ยังอยู่ในครัวเรือนเดียวกับพ่อแม่

ลูกคนที่ 1 มีชื่อในกรรมสิทธิ์ที่ดิน 2 แปลง จำนวน 54 ไร่ แต่พ่อแม่แบ่งให้ทำกินปีนี้ประมาณ 20 ไร่ และได้ทำกินในที่ดินของภรรยาอีกประมาณ 15 ไร่

ลูกคนที่ 2 ไม่มีชื่อในกรรมสิทธิ์ที่ดิน แต่พ่อแม่แบ่งให้ทำกินปีนี้ประมาณ 30 ไร่

ลูกคนที่ 3 มีชื่อในกรรมสิทธิ์ที่ดิน 31 ไร่ แต่ยังทำกินร่วมกับครัวเรือนของพ่อ (เพิ่งแต่งงานใหม่)

ลูกคนที่ 4 มีชื่อในกรรมสิทธิ์ 34 ไร่ แต่ยังทำกินกับพ่อเนื่องจากยังไม่แต่งงาน

ลูกคนที่ 5 มีชื่อในกรรมสิทธิ์ 32 ไร่ พ่อแบ่งที่ดินให้ทำกินประมาณ 25 ไร่ และบางส่วนยังทำร่วมกับครัวเรือนของพ่อ แต่งงานแล้ว และยังอยู่กับครัวเรือนพ่อ

ลูกคนที่ 6-9 ยังไม่มีชื่อในกรรมสิทธิ์ที่ดินแต่อย่างไร เนื่องจากช่วงที่ออกเอกสารสิทธิยังไม่บรรลุนิติภาวะทางกฎหมายและยังไม่แต่งงาน

จะเห็นว่ากรรมสิทธิ์ในกรรมสิทธิ์นั้นมิได้ครอบคลุมถึงสิทธิในการเข้าทำกินจริงในที่ดินแต่อย่างไร สิทธิสูงสุดในที่ดินยังอยู่กับพ่อแม่หรือหัวหน้าครัวเรือน ชื่อในกรรมสิทธิ์นั้นเป็นเพียงสิทธิตามเอกสารของทางราชการที่หัวหน้าครัวเรือนจะนำชื่อของสมาชิกในครัวเรือนที่บรรลุนิติภาวะแล้วไปลงไว้เพื่อให้มีผลตามกฎหมายในการถือครองที่ดินเท่านั้น โดยเฉพาะในกรณีที่ครัวเรือนนั้นมีที่ดินทำกินหลายแปลงเกิน 50 ไร่ หัวหน้าครัวเรือนมีสิทธิถือครองได้เพียง 50 ไร่เท่านั้น ที่เหลือจะต้องแจ้งขอกรรมสิทธิ์ในชื่อของคนอื่นซึ่งก็มักจะเป็นชื่อของลูกหรือสมาชิกในครัวเรือนเดียวกับตนเองทั้งสิ้น ดังนั้นกรรมสิทธิ์ในลักษณะทางกฎหมายจึงมิได้หมายถึงสิทธิในการทำกินที่แท้จริงในกรณีของชาวบ้านในหมู่บ้านทุ่งนาแห่งนี้

ดังครัวเรือนตัวอย่างที่อ้างถึงข้างต้นมีที่ดินซึ่งจับจองไว้ทั้งหมดประมาณเกือบ 200 ไร่ แต่เกือบ 100 ไร่ยังคงมีสภาพเป็นป่ารก ไม่สามารถเข้าไปทำกินได้ การจัดสรรที่ดินทำกินจึงขึ้นอยู่กับพ่อแม่ซึ่งจะเป็นผู้กำหนดในแต่ละปี โดยจะดูจากความจำเป็น

และความเหมาะสม แล้วจึงมีการพูดคุยกันภายในครัวเรือนว่าจะให้ใครเข้าไปทำกินในที่ดินแปลงใดในปีนั้น ๆ ลักษณะเช่นนี้จะสิ้นสุดลงเมื่อลูก ๆ ทุกคนแต่งงานแยกครัวเรือนออกไปแน่นอนแล้ว แต่กระนั้นก็ยังมียังมีที่ดินบางแปลงซึ่งให้ทุกครัวเรือนของลูกมีสิทธิมาทำกินได้ ที่ดินดังกล่าวมักจะเป็นพื้นที่ทำนา ซึ่งมีขนาดไม่มากพอที่จะแบ่งกันได้ จึงใช้วิธีดังกล่าวหรืออาจจะกำหนดให้สลับปีกันทำ เพื่อให้ทุกครัวเรือนได้ทำนาและมีข้าวบริโภค

ลักษณะดังกล่าวขึ้นอยู่กับพื้นฐานของความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติซึ่งเป็นรากฐานของระบบเศรษฐกิจและการผลิตของชาวบ้านมาแต่เดิม ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้หมู่บ้านมีผู้ที่อยู่ในภาวะไร้ที่ดินทำกินน้อยมาก รวมทั้งผู้ที่มีที่ดินน้อยก็ยังสามารถที่จะเลี้ยงตัวเองได้ในทางเศรษฐกิจ

จากจำนวนพื้นที่โดยรวมของหมู่บ้านทั้งหมดประมาณ 5,250 ไร่ กว่า 70% จะเป็นพื้นที่ซึ่งยังมีสภาพเป็นที่รกร้างของชาวบ้านที่ยังไม่สามารถเข้าไปทำกินได้ นอกจากนั้นยังมีที่ดินสาธารณะของหมู่บ้านอยู่จำนวน 25 ไร่ ซึ่งปัจจุบันบางส่วนได้เปิดให้ชาวบ้านประมูลเช่าเป็นที่ทำกินในแต่ละปีไป และบางส่วนก็นำไปใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจหรือหารายได้เข้ากองทุนพัฒนาหมู่บ้านของชุมชน

5.2 การใช้ที่ดินในการผลิตเพื่อยังชีพและเพื่อการค้า

การแพร่หลายเข้ามาของพืชเศรษฐกิจต่าง ๆ นั้น นอกจากจะทำให้วัตถุประสงค์ในการผลิตเปลี่ยนจากเพื่อยังชีพมาเป็นเพื่อขายแล้ว ยังส่งผลโดยตรงต่อลักษณะการใช้ที่ดินและแรงงานซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการผลิต มีการขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มขึ้นในลักษณะของการบุกเบิกพื้นที่ป่าหรือที่รกร้างที่ได้จับจองไว้เพื่อใช้ในการปลูกพืชเศรษฐกิจต่าง ๆ ทั้งนี้การเพิ่มพื้นที่การผลิตย่อมหมายถึงรายได้ที่เพิ่มจำนวนขึ้นด้วย ที่ดินจึงมีมูลค่าเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกันในฐานะแหล่งที่มาของรายได้ รูปแบบการใช้ที่ดินจึงได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานะทางเศรษฐกิจ และระบบการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งนี้อาจแยกประเภทการใช้ที่ดินออกได้เป็น 2 ส่วนตามลักษณะของการนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูก คือ

5.2.1. การใช้ประโยชน์ทางอ้อมในรูปแบบของการเช่า

5.2.2. การใช้ประโยชน์ในรูปแบบของการผลิตโดยตรง

5.2.1 การใช้ประโยชน์ทางอ้อมในรูปแบบของการเช่า

การเช่าที่ดินอาจแบ่งได้ตามลักษณะของผู้เช่าคือ

- คนในหมู่บ้านขอเช่า
- คนนอกหมู่บ้านขอเช่า

ตารางที่ 6 แสดงจำนวนเจ้าของที่ดินและขนาดของที่ดินให้เช่า

ประเภทของการให้เช่า	จำนวนการเช่า (ราย)	พื้นที่ให้เช่า (ไร่)	การจ่ายค่าเช่า (บาท)
- ให้คนนอกเช่าทำไร่ อ้อยและมันสำปะหลัง	21	9-70	อ้อยไร่ละ 1000-1500: 3 ปี มันสำปะหลังไร่ละ 200-300: ปี
- ให้คนในหมู่บ้านเช่า แบบจ่ายเงิน (เป็นที่สาธารณะ 1 ราย)	8	2-25	ไร่ละ 200-250: ปี
- ให้คนในหมู่บ้านเช่า แบบไม่จ่ายเงิน	7	3-21	จ่ายในรูปของการบุกเบิกที่ดินให้ กับเจ้าของไร่ ซึ่งผู้บุกเบิกจะได้ สิทธิทำกินในที่ดินนั้นฟรี 3 ปี

ที่มา : จากการเก็บข้อมูลชุมชน สิงหาคม 2534

คนในหมู่บ้านขอเช่า

การเช่าที่ดินกันเองของคนในหมู่บ้านนี้น้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากครัวเรือนเกือบทั้งหมดต่างมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง จะมีบางครัวเรือนซึ่งไม่มีที่ดินทำกินหรือมี

ที่ดินทำกินน้อย ต้องการที่ทำกินเพิ่ม ก็ได้รับความช่วยเหลือจากเครือญาติในลักษณะของการให้เช่า การเช่าในส่วนใหญ่มักจะเช่าจากคนในหมู่บ้านซึ่งเป็นญาติพี่น้องของตนเองหรือเป็นผู้คุ้นเคยสนิทสนม การเช่าอาจแบ่งได้ตามลักษณะของการจ่ายค่าเช่าเป็น 4 ประเภทคือ

ก. การเช่าโดยจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน ซึ่งจากตารางจะพบว่าเจ้าของที่ดินซึ่งให้เช่าในลักษณะนี้เพียง 8 ราย และบุคคลซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินให้เช่านี้มิได้เป็นผู้ที่มีที่ดินจำนวนมากแต่เพียงอย่างเดียว แต่ในบางรายที่มีที่ดินน้อยก็มีการให้เช่าด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ในจำนวน 8 รายนี้มีเพียง 2 รายเท่านั้นที่มีที่ดินมากกว่า 50 ไร่ขึ้นไป ส่วนอีก 5 รายนั้นจะมีที่ดินอยู่ระหว่าง 8-25 ไร่ การเช่าต้องทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรและต้องจ่ายค่าเช่าทั้งหมดก่อนเข้าไปทำกิน แต่ก็อาจมีการผ่อนผันกันได้ ซึ่งต้องเจรจากันระหว่างผู้เช่าและผู้ให้เช่าและขึ้นกับระดับความสัมพันธ์ที่มีต่อกันด้วย

ข. การเช่าโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน ดังกล่าวแล้วว่าพื้นที่ทำกินในหมู่บ้านบางส่วนยังเป็นพื้นที่ซึ่งยังมีสภาพเป็นป่ารกอยู่ ผู้ที่มีที่ทำกินน้อยซึ่งมักจะเป็นลูกหลานใกล้ชิดของเจ้าของที่ดินจะขอเข้าไปทำกินในพื้นที่ดังกล่าว โดยจะเป็นผู้บุกเบิกที่ดินผืนนั้นให้ ในลักษณะนี้เจ้าของที่ดินจะให้สิทธิผู้เช่าได้ทำกินในที่ดินผืนนั้นโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่าเป็นเวลา 3 ปี ทั้งนี้เนื่องมาจากถือว่าผู้เช่าได้ลงทุน หรือเสียค่าเช่าให้กับเจ้าของที่ดินในรูปของการลงทุนบุกเบิก เช่น การจ้างฟัน-ถางไร่ เป็นต้น การเช่าในลักษณะนี้เป็นรูปแบบที่เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันโดยทั่วไปของคนในหมู่บ้าน โดยจะต้องมาพูดคุยตกลงกันให้เป็นที่แน่นอนระหว่างเจ้าของที่ดินและผู้เช่า การเช่าลักษณะนี้ไม่ต้องมีการทำหนังสือสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การเช่าวิธีแรก และหลังจาก 3 ปีของการเข้าไปบุกเบิกทำกินแล้ว ผู้เช่าจะต้องคืนที่ดินให้กับเจ้าของ เว้นแต่จะมีการตกลงขอเช่าต่อ ซึ่งจะต้องเช่าในรูปแบบของกรณีที่ 1 คือจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน

ค. การขอทำกินร่วมในที่ดิน ลักษณะเช่นนี้จะมีอยู่ในกลุ่มเครือญาติที่ใกล้ชิดกันที่สุดคือ ระหว่างครัวเรือนของพ่อแม่กับลูก หรือระหว่างครัวเรือนของพี่น้องร่วมสายโลหิต มีเพียงไม่กี่รายซึ่งนอกเหนือไปจากกรณีนี้ และการทำกินในที่ดินรูปแบบนี้ก็มักจะเป็นการใช้ที่ดินในการทำนาปลูกข้าว ซึ่งจะเก็บไว้บริโภคกันเอง ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ซึ่งสามารถทำนาได้มีจำนวนไม่มากนักในแต่ละครัวเรือนและเมื่อมีการแต่งงานแยก

ครอบครัวออกไป พื้นที่ก็มีขนาดเล็กเกินไปที่จะแบ่งปันได้โดยเด็ดขาด การแก้ปัญหาจึงออกมาในรูปแบบที่ให้มาใช้พื้นที่ทำกินร่วมกัน ได้ผลผลิตเท่าใดก็ปันกันไป ในกรณีที่พ่อแม่ตายและลูก ๆ แยกครอบครัวไปหมดแล้ว แต่ถ้าพ่อแม่ยังมีชีวิตอยู่มักจะเป็นไปในลักษณะของการนำผลผลิตมาไว้ที่ครัวเรือนของพ่อแม่ซึ่งเป็นส่วนกลาง แล้วเมื่อถึงเวลาที่ต้องการบริโภคก็นำออกไปได้เรื่อย ๆ เป็นลักษณะที่ "กินข้าวร่วมอยู่" กันระหว่างพี่น้อง

ง. การจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิต ลักษณะนี้เป็นการเช่าที่ดินเพื่อทำนาเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้อัตราการผลิตจะอยู่ระหว่าง 1:3 ส่วน คือ เจ้าของที่ดินจะได้ 1 ส่วน ส่วนผู้เช่าซึ่งเป็นผู้ลงทุนทางการผลิตอื่น ๆ ทั้งหมดจะได้ 3 ส่วน

การเช่าที่ดินโดยทั่วไปจะมีลักษณะที่ไม่ใช่เป็นการเช่าถาวร แต่จะเป็นไปในลักษณะปีต่อปีขึ้นกับความพอใจ ความต้องการและความสามารถของผู้เช่าและผู้ให้เช่า การเช่านั้นมักจะเป็นการขอเช่ากันเองในหมู่บ้านนี้เอง ที่ดินซึ่งเช่าในประเภทนี้จะเป็นการเช่าเพื่อทำไร่เป็นส่วนมาก การคิดอัตราค่าเช่าอาจไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของที่ดินกับผู้เช่าเป็นสำคัญ

สาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการเช่าที่ดินทำกินกันส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนั้นเนื่องจาก

- การไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง ลักษณะนี้มีเพียง 4 ครัวเรือนเท่านั้น ในจำนวนนี้มี 3 ครัวเรือนที่ทำการเกษตร ส่วนอีก 1 ครัวเรือนทำอาชีพค้าขาย สาเหตุของการไม่มีที่ดินทำกินของ 3 ครัวเรือนนี้แตกต่างกันคือ 2 ครัวเรือนสูญเสียที่ดินไปเนื่องจากภาวะการเป็นหนี้สิน ส่วนอีกครัวเรือนหนึ่งนั้นเป็นครัวเรือนที่ย้ายเข้ามาจากภายนอก ไม่มีที่ดินทำกินมาแต่เดิมในฐานะของสมาชิกของชุมชนดังเช่นครัวเรือนอื่น

- ความสามารถในการใช้ที่ดินทำกินของครัวเรือนมีไม่เพียงพอ โดยเฉพาะทุนและแรงงานในการผลิต บางรายจึงเอาที่ดินส่วนที่เกินไปจากความสามารถที่จะทำการผลิตเองได้นั้นให้เช่า เพื่อให้ได้รายได้อีกส่วนหนึ่งในขณะที่บางครัวเรือนต้องการที่ดินเพิ่มขึ้นเนื่องจากมีความพร้อมทางด้านปัจจัยการผลิตมากกว่า

- ความจำเป็นหรือสถานการณ์แวดล้อมบังคับ โดยเฉพาะการเป็นหนี้สินจำเป็นต้องหาเงินไปชำระหนี้ จึงจำต้องแบ่งที่ดินให้เช่า แม้ว่าที่ดินของตนจะมีไม่มากก็ตาม ทั้งนี้จากจำนวน 8 รายที่ให้เช่านั้น มีผู้ให้เช่าเป็นจำนวนถึง 4 รายที่มีที่ดินทำ

กินเพียง 8-25 ไร่ และการแบ่งให้เช่าก็มีขนาดตั้งแต่ 8-15 ไร่ ส่วนใหญ่เมื่อให้เช่าแล้วครัวเรือนเหล่านี้ก็ต้องหาที่ทำกินเพิ่มขึ้นโดยการขอเช่าผู้มีจำนวนมากอีกต่อหนึ่งหรือขอบุกเบิกทำกินฟรี หรือไปขอทำร่วมกับญาติพี่น้อง เพื่อแก้ปัญหาที่ดินทำกินไม่เพียงพอ

คนนอกหมู่บ้านขอเช่า

จากตารางที่ 6 แสดงให้เห็นว่า การเช่าที่ดินส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการเช่าโดยคนภายนอกที่เข้ามาขอเช่าและชาวบ้านก็นิยมให้คนข้างนอกเช่า โดยเฉพาะในรูปของการคิดค่าเช่าเป็นเงิน ทั้งนี้เนื่องจากคนจากภายนอกมีอำนาจในการจ่ายเงินค่าเช่าได้แน่นอนและมากกว่าคนในหมู่บ้าน ขนาดของที่ดินที่ให้คนภายนอกเช่าที่น้อยที่สุดคือ 8 ไร่ และสูงสุดคือ 70 ไร่ ในจำนวน 21 รายที่ให้เช่าที่นั้น 19 รายให้เช่าเพื่อปลูกอ้อย มีเพียง 2 รายที่ให้เช่าเพื่อปลูกมันสำปะหลัง ขนาดของพื้นที่ที่ให้เช่าปลูกมันสำปะหลังมักมีขนาดใหญ่ โดยทั้ง 2 รายให้เช่าเป็นพื้นที่ 57 และ 70 ไร่ ตามลำดับ จะเห็นได้ว่าการเช่าที่ดินโดยคนนอกหมู่บ้านทั้งหมดทุกรายนั้นเป็นการเช่าเพื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจทั้งสิ้น

คนภายนอกที่เข้ามาเช่าที่ดินส่วนใหญ่จะเป็นเจ้าแก้มในเมืองหรือคนที่มีเงินทุนในการผลิตอ้อย ซึ่งที่ดินกว่าร้อยละ 90 ผู้เช่าจะใช้ในการทำไร่อ้อยเพื่อส่งโรงงานน้ำตาล

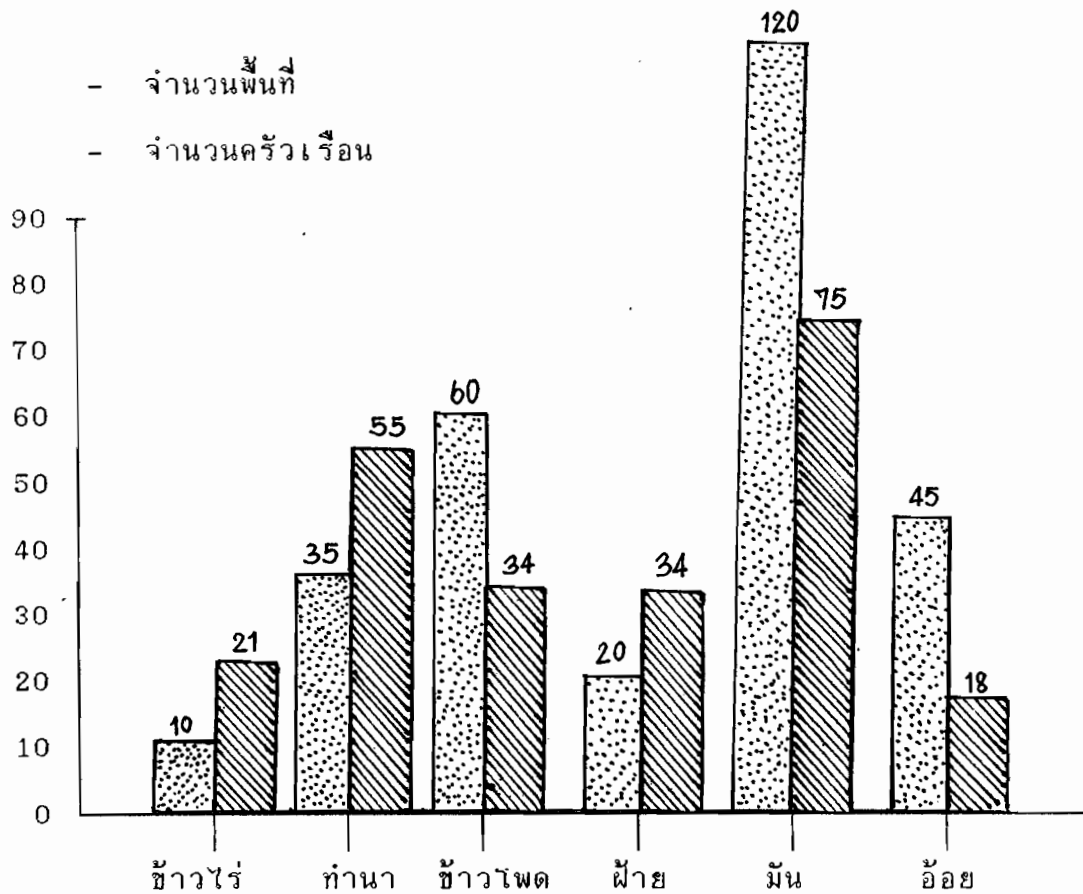
การให้เช่าจะมีการทำสัญญาเช่าต่อเนื่องกัน 3 ปีเป็นอย่างน้อย ในกรณีของการเช่าทำไร่อ้อยซึ่งเพิ่งเริ่มมีขึ้นเมื่อประมาณ 3 ปีที่ผ่านมา โดยที่ค่าเช่าในช่วงแรกจะอยู่ประมาณ 275 บาท - 300 บาทต่อไร่ต่อ 3 ปี แต่ในปัจจุบันราคาที่ดินบริเวณนี้ถีบตัวสูงขึ้นมาก ค่าเช่าจึงเพิ่มขึ้นอยู่ระหว่าง 1,000-1,500 บาทต่อไร่ต่อ 3 ปี และในการเช่าจะต้องมีการทำหนังสือสัญญากันอย่างถูกต้องตามกฎหมาย และผู้เช่าจะต้องจ่ายเงินค่าเช่าทั้งหมดก่อนที่จะเข้าทำกิจกรรมใด ๆ ในที่ดินนั้น ๆ ส่วนกรณีการเช่าทำไร่มันสำปะหลังนั้นจะทำสัญญาเช่าเป็นรายปี

5.2.2 การใช้ที่ดินไปในการผลิตโดยตรง

ในจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 104 ครัวเรือน มีเพียงครัวเรือนเดียวที่ไม่ใช้ที่ดินทำกิจกรรมด้านการเกษตร นอกจากนั้นอีกจำนวน 103 ครัวเรือน จะเกี่ยวข้องกับ

การผลิตในภาคเกษตรทั้งสิ้น การใช้ที่ดินของครัวเรือนเพื่อทำการผลิตโดยตรงนั้นเป็น
การใช้ไปในการปลูกพืช 2 ประเภทคือ พืชยังชีพและพืชเศรษฐกิจ

5.2.2.1 ขนาดการใช้ที่ดิน

ภาพที่ 38 แผนภูมิแสดงชนิดของพืช ขนาดการใช้ที่ดินและจำนวนครัวเรือนที่ปลูก
ในปีการผลิต 2533/2534

ที่มา : จากการเก็บข้อมูลในหมู่บ้านเดือนกรกฎาคม 2534

 ชนิดของพืช
  ครัวเรือนที่ปลูก

จากภาพที่ 38 ทำให้เห็นได้ว่าปริมาณครัวเรือนที่ปลูกพืชยังชีพหลักคือชาว
ทั้งชาวนาและข้าวไร่ รวม 64 ครัวเรือน รองจากจำนวนครัวเรือนที่ปลูกมันสำปะหลัง

ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีผู้นิยมปลูกกันมากที่สุดในปัจจุบัน นอกจากพืชเศรษฐกิจที่แสดงในแผนภูมิแล้ว ยังมีพืชเศรษฐกิจอื่นที่มีการปลูกบ้างแต่จำนวนผู้ปลูกน้อย รวมทั้งมีการปลูกในพื้นที่ขนาดเล็ก ได้แก่ หม่อน มะม่วงหิมพานต์ และข้าวฟ่าง โดยมีผู้ปลูกรวมกัน 9 รายใช้พื้นที่เพาะปลูกเฉลี่ย 5-10 ไร่เท่านั้น

อย่างไรก็ดีขนาดการใช้พื้นที่ในการปลูกพืชยังสัมพันธ์กับพืชเศรษฐกิจยังมีความแตกต่างกันอยู่มาก คือข้าวจะมีการใช้พื้นที่ปลูกขนาดตั้งแต่ 1-19 ไร่ เฉลี่ย 7.5 ไร่ ในขณะที่พืชเศรษฐกิจอื่น ๆ มีขนาดพื้นที่เพาะปลูกขนาดใหญ่ตั้งแต่ 1-120 ไร่ โดยมันสำปะหลังเป็นพืชที่มีขนาดการใช้พื้นที่การปลูกขนาดใหญ่ที่สุด

จะเห็นได้ว่าพืชยังชีพคือข้าวจะมีจำนวนครัวเรือนที่ปลูกมาก แต่มีขนาดการใช้ที่ดินเล็กกว่า ในขณะที่พืชเศรษฐกิจจะมีขนาดการใช้ที่ดินใหญ่กว่าเมื่อเทียบกับจำนวนครัวเรือนที่ปลูก ยกเว้นฝ้ายที่มีขนาดการใช้ที่ดินใกล้เคียงกับข้าวคือ มีการใช้พื้นที่เฉลี่ย 5.8 ไร่ ในจำนวนผู้ปลูกฝ้ายทั้งหมด 34 ราย มี 20 รายที่ใช้พื้นที่ในการปลูกอยู่ในช่วง 1-5 ไร่เท่านั้น มันสำปะหลังใช้พื้นที่ปลูกเฉลี่ย 19.5 ไร่ต่อครัวเรือน ข้าวโพดใช้พื้นที่เฉลี่ย 17 ไร่ และอ้อยมีการใช้ที่ดินเพื่อทำการผลิตเฉลี่ย 15 ไร่ต่อครัวเรือน

ดังนั้นการใช้ที่ดินสำหรับปลูกพืชประเภทยังชีพโดยเฉพาะข้าว จึงเป็นการใช้ที่ดินขนาดเล็ก ทั้งนี้ขนาดของที่ดินมีความสัมพันธ์กับขนาดของการบริโภคคือ แรงงานและสมาชิกในครัวเรือน ส่วนการปลูกพืชเศรษฐกิจนั้นขนาดของพื้นที่จะมีขนาดใหญ่กว่า แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัวแปรต่าง ๆ ในการผลิตคือต้นทุนด้านต่าง ๆ ขั้นตอนและความซับซ้อนยุ่งยากในกระบวนการผลิต รวมทั้งความเสี่ยงทั้งในด้านความเสียหายของผลผลิตและตลาดรับซื้อ พืชที่ปลูกเพื่อการค้าโดยตรงคือมันสำปะหลัง ข้าวโพด ฝ้ายและอ้อย ชาวบ้านรู้สึกเสี่ยงที่จะปลูกข้าวโพด แม้ว่าราคาและตลาดรับซื้อจะค่อนข้างแน่นอน แต่ปัญหาอยู่ที่ชาวบ้านจะไม่ได้ผลผลิตเลยถ้าเจอภาวะฝนแล้ง หรือฝนทิ้งชว่นาน ๆ ฝ้ายและอ้อยนั้นมีปัญหายุ่งยากในกระบวนการผลิต และเป็นภาระที่ต้องผูกพันตัวเองกับเจ้าแก่ผู้รับซื้อหรือลงทุน ชาวบ้านจึงรู้สึกว่ามันสำปะหลังเป็นพืชที่มีความสอดคล้องกับเงื่อนไขของตนเองมากที่สุดคือ ทนแล้ง ไม่เสี่ยงต่อความเสียหาย ถ้าราคาไม่ดีก็อาจทิ้งไว้ในดินก่อนได้ ขั้นตอนการผลิตไม่ยุ่งยากซับซ้อน แม้ว่าต้นทุนจะสูงในเรื่องค่าไถ ค่าชุดและค่าขนส่งก็ตาม ที่สำคัญที่สุดคือ ความต้องการของตลาดสม่ำเสมอ

คือรับซื้อตลอดปี แหล่งขายอยู่ใกล้ชุมชนและชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ผลิตไม่ต้องผูกพันกับผู้รับซื้อ
 ในลักษณะผูกขาด คือมีอิสระที่จะขายให้ใครที่ไหน เมื่อไรก็ได้ มันสำปะหลังจึงเป็นพืช
 ที่มีการใช้ที่ดินในการเพาะปลูกมากที่สุดในปัจจุบัน (2533-2534)

5.2.2.2 ลักษณะการใช้ที่ดิน

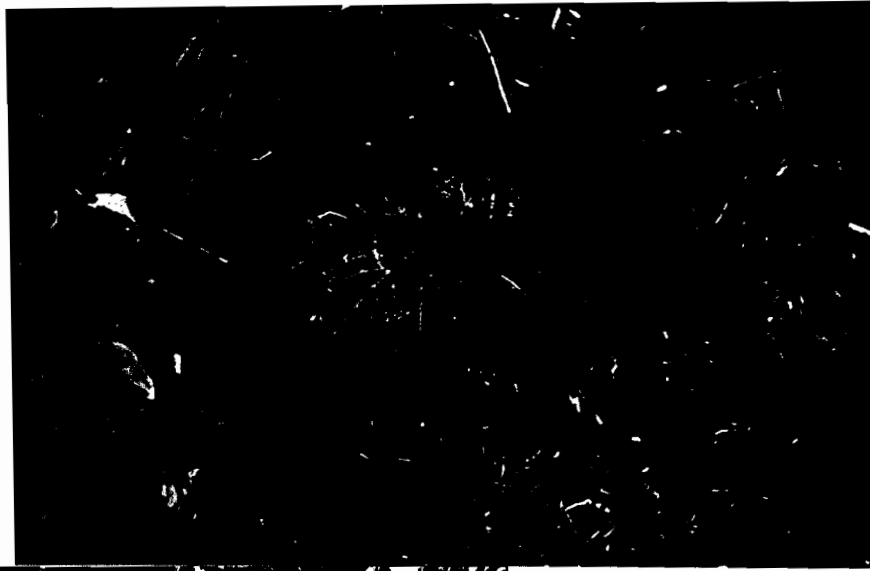
การใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกของครัวเรือนส่วนใหญ่จะอยู่ในลักษณะที่
 ปลูกทั้งพืชยังชีพและพืชเศรษฐกิจควบคู่กันไป

ตารางที่ 7 แสดงชนิดของพืชที่มีการปลูกในปีการเพาะปลูก 2533/2534

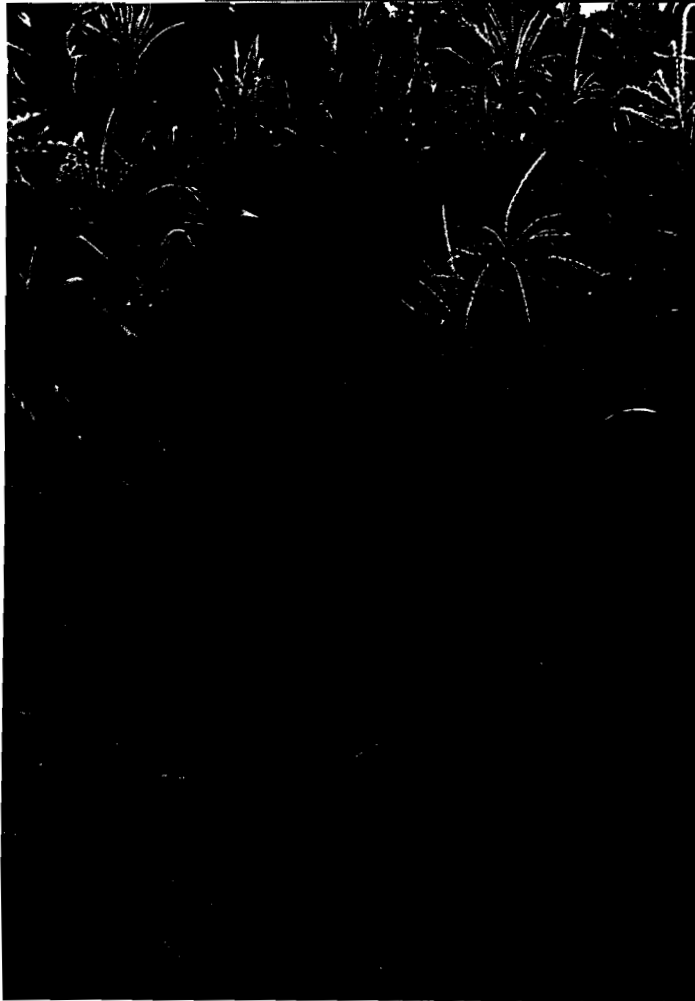
ชนิดของพืช	จำนวน ครัวเรือน	ร้อยละของ จำนวนครัวเรือน	เฉลี่ยพื้นที่ที่ปลูก-ไร่ (ต่อครัวเรือน)
ข้าว (ข้าวไร่+ ข้าวนา)	64	62	7.5
ข้าวโพด	35	34	17.0
มันสำปะหลัง	73	70	19.5
ฝ้าย	33	32	5.8
อ้อย	18	17	15.0
ข้าวฟ่าง	1	0.97	-
หม่อน	6	6	-
มะม่วงหิมพานต์	2	2	-

ที่มา : จากการเก็บข้อมูล กรกฎาคม 2534

หมายเหตุ : จากจำนวนครัวเรือนที่ทำการเกษตรทั้งหมด 103 ครัวเรือน

ภาพที่ 39
ข้าวไร่และแตงที่ปลูกด้วย
วิธีคนข้าว

ภาพที่ 40 ข้าวไร่แตง มันสำปะหลัง และฟักทองที่ปลูกในพื้นที่เดียวกัน

นอกจากพืชต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นในตารางที่ 7 แล้ว ยังมีการปลูกพืชยังชีพชนิดอื่น ๆ ที่มีได้นำมาแสดงไว้ในตารางอีกเป็นจำนวนมาก เช่น พริก ยาสูบ มะเขือต่าง ๆ บวบ แตง น้ำเต้า ฟักทอง ผักต่าง ๆ สับปะรด มะนาว ส้มโอ มะพร้าว หมาก ชนุน กล้วย น้อยหน่า มันเทศ ฯลฯ เนื่องจากพืชเหล่านี้แต่ละครัวเรือนจะปลูกในปริมาณน้อยแต่ปลูกมากชนิดและแตกต่างกันไปแต่ละครัวเรือนในแต่ละปี การใช้ที่ดินเพื่อปลูกพืชทั้งสองประเภทคือพืชยังชีพและพืชเศรษฐกิจนั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ในลักษณะของการปลูกพืชมากกว่า 1 ชนิดในแต่ละปีการผลิต และมักใช้ที่ดินแปลงเดียวปลูกพืชหลายชนิดรวมกัน อาจอยู่ในรูปแบบการปลูกสลับแถว เช่น มันสำปะหลังกับข้าวโพด หรือหมุนเวียนกันปลูกในพื้นที่เดียวกันโดยมีช่วงเวลาที่เหลื่อมซ้อนกัน คือ ขณะที่พืชชนิดหนึ่งเริ่มให้ผลผลิตก็เริ่มปลูกพืชอีกชนิดหนึ่งซ้อนลงไปได้เลย เช่น ข้าวกับข้าวโพด หรือข้าวโพดกับฝ้ายพื้นเมือง หรืออีกลักษณะหนึ่งคือการปลูกร่วมหลุมเดียวกันคือวิธีกันข้าวแบบโบราณ หรือแยกพื้นที่แปลงเดียวกันออกเป็นสวน ๆ ตามระดับความลาดชันหรือลักษณะดินแล้วปลูกพืชต่าง ๆ ลงในแต่ละส่วนตามความเหมาะสม

ตารางที่ 8 แสดงการใช้ที่ดินในการปลูกพืชของครัวเรือนต่าง ๆ

ในปีการผลิต 2533/2534

จำนวนชนิดของพืชที่มีการปลูก	จำนวนครัวเรือนที่ปลูก
พืชชนิดเดียว	19
พืชสองชนิด	39
พืชสามชนิด	36
พืชสี่ชนิด	9
รวม	103

ที่มา : จากการเก็บข้อมูลชุมชน สิงหาคม 2534

หมายเหตุ : ไม่นับรวมพืชยังชีพอื่นนอกจากข้าว ดูตารางที่ 7 ประกอบ

จากตารางที่ 7 และ 8. สามารถพิจารณาได้ว่าในแต่ละครัวเรือนมีการปลูกพืชแตกต่างกันไป เช่น จากจำนวนผู้ปลูกพืชชนิดเดียว 19 ครัวเรือนนั้น ปลูกมันสำปะหลัง 8 ครัวเรือน ข้าวโพด 4 ครัวเรือน ฝ้าย 3 ครัวเรือน อ้อย 2 ครัวเรือน และข้าว 2 ครัวเรือน หรือผู้ปลูกพืช 2 ชนิด มีผู้ปลูกข้าวกับมันสำปะหลัง 17 ราย ข้าวกับข้าวโพด 2 ราย ข้าวโพดกับมันสำปะหลัง 3 ราย หรือมันสำปะหลังกับอ้อย 2 ราย เป็นต้น

อย่างไรก็ดี จะพบว่าพืชหลักที่มีการปลูกมากที่สุดไม่ว่าจะปลูกพืชกี่ชนิดก็คือ ข้าวและมันสำปะหลัง ชาวจึงจัดได้ว่าเป็นพืชหลักประเภทยังชีพและมันสำปะหลังเป็นพืชหลักในประเภทพืชเศรษฐกิจสำหรับชาวบ้านในปัจจุบัน (ปี 2533-2534)

ด้านการจัดสรรพื้นที่และการตัดสินใจใช้พื้นที่ของชาวบ้านผู้ปลูกนั้น ในที่ดินแต่ละแปลงที่ทำการเพาะปลูกจะมีการจัดสรรส่วนส่วนสำหรับการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ในแต่ละประเภทลงไป โดยอยู่บนพื้นฐานการวางแผนก่อนฤดูการเพาะปลูกในแต่ละปีว่าพื้นที่ตรงไหนจะปลูกพืชอะไร ขนาดพื้นที่เท่าใด ส่วนใหญ่พืชประเภทยังชีพมักปลูกในพื้นที่เท่ากับ ๆ กันทุกปีรวมทั้งชนิดของพืชด้วย ถ้าปริมาณการบริโภคและรสนิยมยังคงเดิม การปลูกพืชยังชีพนี้มักไม่เป็นปัญหาเพราะใช้พื้นที่น้อย และพืชส่วนใหญ่ก็มักปลูกปะปนกันไปหลาย ๆ ชนิดในพื้นที่เดียวกันได้ พื้นที่ส่วนใหญ่จะถูกนำไปใช้ในการปลูกพืชเศรษฐกิจมากกว่า เนื่องจากพืชเศรษฐกิจส่วนใหญ่เป็นพืชเชิงเดี่ยว คือไม่สามารถนำไปปลูกปะปนกันหลายชนิดในพื้นที่เดียวกันได้ โดยเฉพาะฝ้ายพันธุ์และอ้อย ส่วนมันสำปะหลังกับข้าวโพดนั้นยังพบว่าการนำมาปลูกอยู่ในพื้นที่เดียวกัน เพียงแต่มีเทคนิคในการปลูก เนื่องจากมันสำปะหลังไม่จำกัดฤดูกาลปลูกเช่นเดียวกับข้าวโพด จึงมักมีการปลูกข้าวโพดก่อนให้ทันฤดูฝน ครั้นข้าวโพดงามจึงปลูกมันสำปะหลังซ้อนลงไป จนเมื่อข้าวโพดแก่เก็บฝักได้ มันสำปะหลังก็เจริญเติบโตพอดี

ขนาดของพื้นที่และชนิดของพืชเศรษฐกิจที่ปลูกในแต่ละปีของชาวบ้านจะเปลี่ยนแปลงไปขึ้นกับภาวะตลาด เช่น ความต้องการของตลาดและราคาผลผลิตของพืชที่จะปลูก ซึ่งต้องพิจารณาควบคู่กันไปกับภาวะเงินทุนของครัวเรือนร่วมกับสภาพพื้นที่ที่ถือครองและสภาพภูมิอากาศเท่าที่จะสามารถคาดเดาได้ ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านต้องคำนึงถึงความเสี่ยงในการลงทุนผลิตในแต่ละปีด้วย

ดังนั้นจึงเห็นได้จากตารางที่ 8 ว่าครัวเรือนที่ปลูกพืช 2-4 ชนิดมีจำนวนสูงถึง 84 ครัวเรือน ในขณะที่ครัวเรือนที่ปลูกพืชชนิดเดียวมีเพียง 19 ครัวเรือนเท่านั้น ทั้งนี้เหตุผลหลักก็คือ เพื่อลดภาวะความเสี่ยงในการลงทุนลงแรงเพาะปลูกในพื้นที่รวมทั้งความเสี่ยงด้านการตลาดหรือราคาที่ชาวบ้านควบคุมไม่ได้ เพราะหากมีพืชชนิดหนึ่งเสียหายหรือราคาตกต่ำก็ยังคงมีพืชชนิดอื่น ๆ ที่อาจได้ผลดีหรือได้ราคาดีเนื่องจากพืชแต่ละชนิดมีคุณสมบัติในการเติบโต และมีความทนทานต่อสภาพภูมิอากาศต่าง ๆ กัน หรือแม้แต่พืชประเภทยังชีพคือข้าวก็มีการแบ่งส่วนพื้นที่ในการเพาะปลูกข้าวที่ต่างคุณสมบัติกันส่วนหนึ่งใช้ปลูกข้าวพันธุ์ที่นิยมบริโภคแต่ไม่ทนแล้ง ขณะเดียวกันในพื้นที่อีกส่วนหนึ่งปลูกข้าวพันธุ์ที่ทนแล้งได้ เป็นต้น ส่วนพืชเศรษฐกิจนั้นมันสำปะหลังเป็นพืชที่นิยมปลูกกันมาก เพราะเป็นพืชที่ปลูกได้ตลอดปีเพราะทนกับภาวะแห้งแล้งได้ดี เมื่อเทียบกับข้าวโพดและฝ้ายในเงื่อนไขเดียวกัน ชาวบ้านที่ยังคงต้องการปลูกข้าวโพดและฝ้ายอยู่เนื่องจากเงื่อนไขทางการตลาดจะลดความเสี่ยงด้วยการปลูกในพื้นที่ขนาดเล็กลงหรือปลูกพืชชนิดอื่นควบคู่ไปด้วย

อีกประการหนึ่ง ในการเลือกพื้นที่เพาะปลูกชาวบ้านจะใช้ประสบการณ์ของตนประเมินว่าดินตรงไหนควรจะปลูกพืชอะไรจึงจะให้ผลผลิตดี เช่น ดินทรายใช้ปลูกมันสำปะหลัง ดินดำบริเวณที่น้ำไม่ขีบใช้ปลูกข้าวโพดและฝ้าย ที่ขีบน้ำใช้ปลูกข้าวไร่ ที่อุ้มน้ำซึ่งเป็นที่ลุ่มต่ำใช้ทำนา เป็นต้น

การใช้ที่ดินปลูกพืชเพื่อให้ผลผลิตสูงนั้นจะมีวิธีการต่าง ๆ เช่น ที่ดินเปิดหน้าดินใหม่หรือบุกเบิกใหม่มักใช้ปลูกข้าวไร่ เนื่องจากดินมีความอุดมสมบูรณ์สูงจะได้ผลผลิตมาก รวมทั้งใน 1-2 ปีแรก จะยังไม่มีหญ้าขึ้นรกทำให้ไม่มีภาระหรือแรงงานในการดายหญ้าหรือคุมวัชพืช หลังจากนั้นก็อาจนำไปปลูกพืชชนิดอื่น ๆ ตามสภาพดินและความสูงต่ำของพื้นที่ นอกจากนั้นชาวบ้านยังมีการใช้ที่ดินปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ในลักษณะหมุนเวียนกันไปคือเมื่อปลูกพืชชนิดหนึ่งติดต่อกัน 1-2 ปี ผลผลิตเริ่มลดลงก็จะสลับนำพืชอื่นมาปลูกในบริเวณพื้นที่นั้นแทน การเลือกชนิดพืชที่จะปลูกของชาวบ้านในแต่ละปีจึงไม่มีข้อกำหนดตายตัวในเรื่องพื้นที่ ทั้งนี้เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีพื้นที่ทำกินมากพอที่จะทำการสลับพื้นที่ในการปลูกพืชในลักษณะของการหมุนเวียนชนิดของพืชดังกล่าวมาแล้ว

5.3 แรงงานในระบบการผลิต

สำหรับในหมู่บ้านนี้การผลิตหรือการประกอบกิจกรรมการเกษตรใด ๆ ก็ตาม ยังคงอยู่บนพื้นฐานการใช้แรงงานคนเป็นหลัก ซึ่งลักษณะแรงงานที่นำมาใช้นั้นจะมากจาก 2 แหล่ง คือ

- แรงงานภายในครัวเรือน
- แรงงานภายนอกครัวเรือน

5.3.1 แรงงานในครัวเรือน

แรงงานในครัวเรือนยังคงเป็นแรงงานหลักในการผลิตทางการเกษตรของทุกครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีพื้นที่ทำกินไม่มากหรือไม่มีทุนในการจ้างแรงงานจากภายนอก

แรงงานในครัวเรือนนี้หมายรวมถึงสมาชิกทุกเพศทุกวัยของครัวเรือนที่สามารถทำงานได้ ลักษณะการทำงานดังกล่าวจะรวมทั้งงานภายในบ้านเรือน ซึ่งเป็นงานที่เกื้อกูลสนับสนุนงานในไร่นาของครัวเรือนนั้น ๆ ด้วย โดยอาจแบ่งประเภทของงานและแรงงานที่ใช้ซึ่งสัมพันธ์กันอยู่ได้ดังต่อไปนี้

- ประเภทงานภายในบ้านเรือน-ชุมชน
- ประเภทงานในไร่นา

ตารางที่ 9 แสดงประเภทของงานและแรงงานภายในบ้านเรือนและงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชน

ประเภทของงาน	แรงงาน					
	ชาย (15-60ปี)	หญิง (15-60ปี)	เด็ก		คนชรา	
			(7-14ปี)		60ปีขึ้นไป	
			ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
- ทำความสะอาดบ้านเรือน	-	/	/	/	-	-
- หุงข้าว-ทำอาหาร ล้างจาน	-	/	-	/	-	/
- ตักน้ำ	-	/	-	-	-	/
- ซ่อมแซมบ้านเรือน ก่อสร้าง	/	-	-	-	-	-
- ตักไม้-เผาถ่าน	/	/	-	-	-	-
- ทอผ้า	-	/	-	/	-	/
- เย็บผ้า-ซ่อมแซมเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม	-	/	-	/	-	/
- ทำ/ซ่อมเครื่องมือเครื่องใช้ใน ชีวิตประจำวัน (จักสาน)	/	-	-	-	/	-
- ดูแลสัตว์เลี้ยงในบ้าน	-	/	/	/	/	/
- ดูแลต้นไม้ในบริเวณบ้านเรือน และสวน	-	/	-	-	/	/
- ดูแลพืชผักสวนครัว	-	/	-	-	/	/
- ดูแลเด็กอ่อน	-	/	-	/	-	/
- ตักส้วมป่า (นก หนู ฯ)	/	-	/	-	/	-

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ประเภทของงาน	แรงงาน					
	ชาย (15-60ปี)	หญิง (15-60ปี)	เด็ก		คนชรา	
			(7-14ปี)		60ปีขึ้นไป	
			ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
- หางของป่า (เห็ด หน่อไม้ ฯ)	-	/	-	/	-	/
- จับปลา	/	-	-	-	-	-
- ขับรถบรรทุกของ	/	-	-	-	-	-
- ไปร่วมประชุมของหมู่บ้าน	/	/	-	-	/	-
- ไปร่วมงานกิจกรรมพัฒนา	/	/	-	-	-	-
- ไปวัด/ทำบุญ	-	/	-	-	/	/
- ไปติดต่อราชการ	/	-	-	-	/	-
- ไปร่วมงาน/พิธีกรรมเพื่อนบ้าน	/	/	-	-	/	/
- เก็บสำรองอาหาร	-	/	-	-	-	/
- ดูแลค่าใช้จ่ายในบ้าน	-	/	-	-	-	/
- ซื้อกับข้าว-ไปตลาด	-	/	-	/	-	/
- ซ่อมเครื่องยนต์	/	-	-	-	-	-
- ทำสัตว์เล็ก ๆ (เป็ด ไก่ ปลา ฯ)	/	/	-	-	-	-
- ทำชำแหละสัตว์ใหญ่ (วัว ควาย หมู)	/	-	-	-	-	-
- ทำเครื่องประกอบพิธีกรรม	/	/	-	-	/	/
- เลี้ยงไม้	/	/	-	-	-	-

จากตารางจะเห็นว่าแรงงานหลักในการทำงานภายในบ้านเรือนจะเป็นแรงงานของผู้หญิงซึ่งอยู่ในวัย 15-60 ปี โดยที่ผู้หญิงจะทำงานเกือบทุกประเภทได้ในขณะที่ผู้ชายวัย 15-60 ปี จะมีบทบาทในการทำงานรองลงมาและมักเป็นงานที่ต้องใช้ความชำนาญและแรงงานหนักที่ผู้หญิงไม่สามารถทำได้ ส่วนเด็กและคนชรานั้นจะมีบทบาทมากพอสมควรในการเป็นแรงงานในบ้านเรือนโดยเฉพาะในกรณีที่ครัวเรือนนั้นขาดแคลนแรงงานในไร่-นา แรงงานเด็กและคนชราจะยิ่งเพิ่มความสำคัญและถูกดึงมาใช้ในส่วนที่เป็นแรงงานในบ้านเรือนมากยิ่งขึ้นเพื่อผ่อนเบาภาระให้กับบุคคลในวัยซึ่งจะถูกนำไปใช้เป็นแรงงานในไร่-นา ตารางต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นถึงการจ้างแรงงานในไร่-นาของครัวเรือนซึ่งอาจจะนำมาเปรียบเทียบกับตารางที่ 9 ซึ่งเป็นการใช้แรงงานในครัวเรือนเพื่อให้เห็นถึงลักษณะของการแบ่งงานและประเภทของแรงงานที่ใช้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ตารางที่ 10 แสดงประเภทของงานและแรงงานที่ใช้ในไร่-นา

ประเภทของงาน	แรงงาน			
	ชาย 15-60 ปี	หญิง 15-60 ปี	เด็ก	
			7-14 ปี (ชาย)	7-14 ปี (หญิง)
ถางป่า ตัดต้นไม้	x	x		
ไถนา/ไถไร่	x	-		
หว่าน/หยอดเมล็ดพันธุ์พืช	x	x		
ถอนกล้า	x	x		
ดำนา	x	x		
สับต้นมันสำปะหลัง	x	x		

ประเภทของงาน	แรงงาน			
	ชาย 15-60 ปี	หญิง 15-60 ปี	เด็ก	
			7-14 ปี (ชาย)	7-14 ปี (หญิง)
ด้ายหญ้า	X	X		
ฉีดยาฆ่าแมลง	X	-		
เก็บข้าวโพด	X	X		
ขุดมัน	X	X		
เกี่ยวข้าว	X	X		
เก็บฝ้าย	-	X	X	X
หอบ-หอบข้าว	X	X		
ขนส่งพืชไร่ (รถตุ๊ก)	X	-		
สีข้าว/ข้าวโพด	X	X		
เก็บต้นมัน	X	X		
เลี้ยงสัตว์ วัว-ควาย-แพะ	X	X	X	X

ที่มา : จากการสำรวจและเก็บข้อมูลในหมู่บ้าน กุมภาพันธ์ 2533

เมื่อเปรียบเทียบตารางที่ 9 กับตารางที่ 10 แล้วจะพบว่าแรงงานของผู้ชายจะเป็นแรงงานที่สำคัญที่สุดในไร่นาคือ สามารถทำงานได้เกือบทุกประเภทงานบางชนิดในไร่นาผู้ชายอาจทำแทนผู้หญิงได้ถ้าจำเป็น เช่นเดียวกับที่ผู้หญิงก็สามารถทำแทนผู้ชายได้บางชนิด เช่น หอบข้าว แต่บางชนิดก็ทำแทนไม่ได้เลย เช่น ฉีดยาฆ่าแมลงหรือไถนา ไถไร่ จะเห็นได้ว่างานส่วนใหญ่แล้วทั้งผู้ชายและผู้หญิงจะสามารถทำ

ร่วมกันหรือชดเชยกันได้ แต่โดยรวมแล้วผู้หญิงมักจะทำงานที่ใช้แรงงานและเสี่ยงอันตรายน้อยกว่าผู้ชาย ประเภทของงานมักจะเป็นงานที่ต้องใช้ความพิถีพิถันและกินเวลานาน ส่วนผู้ชายนั้นมักจะทำงานที่ใช้เวลาไม่ยาวนานนัก แต่ใช้กำลังและเสี่ยงอันตราย รวมไปถึงต้องใช้ความชำนาญในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยี เครื่องยนต์ กลไกมากกว่าผู้หญิง ส่วนเด็กจะมีบทบาทในการใช้แรงงานในไรร้านน้อยมากและเป็นประเภทงานเบา ๆ โดยเฉพาะคนชราจะไม่มีบทบาทโดยตรงในไรร้านเลย นอกจากบทบาทเสริมในส่วนของการเป็นแรงงานในบ้านเรือนเท่านั้น

5.3.2 แรงงานภายนอกครัวเรือน

จะมีแหล่งแรงงานมาจาก2แหล่งคือแรงงานภายใน และแรงงานจากภายนอกชุมชน

5.3.2.1. แรงงานภายในชุมชน

แม้ว่าลักษณะกิจกรรมการผลิตในภาคเกษตร ซึ่งกระทำกันอยู่ขณะนี้ของชาวบ้านจะยังคงใช้แรงงานภายในครอบครัวเป็นหลักดังเช่นที่เคยเป็นมาในอดีตก็ตาม แต่การเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตทำให้วิถีการในกระบวนการผลิต รวมไปถึงวัตถุประสงค์ในการผลิตเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมซึ่งมุ่งผลิตเพียงเพื่อยังชีพเป็นหลักมาเป็นผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ดังนั้นการผลิตของชาวบ้านจึงนับวันจะมีลักษณะของความต้องการที่จะขยายขนาดการผลิต ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลผลิตที่เป็นความต้องการของตลาดเพิ่มขึ้นในพื้นที่ของตน การเพิ่มผลผลิตส่วนใหญ่ทำโดยการขยายพื้นที่การผลิต ในขณะที่แรงงานหลักยังคงเป็นแรงงานในระดับครัวเรือนเท่านั้น

จากลักษณะดังกล่าวทำให้ความต้องการแรงงานในการผลิตมีเพิ่มขึ้นตามอัตราการขยายตัวของพื้นที่และขนาดการผลิตของชาวบ้าน ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือแรงงานภายในครัวเรือนไม่สามารถตอบสนองความต้องการด้านแรงงานได้พอเพียงดังที่เคยเป็นมา ความจำเป็นที่จะต้องดึงแรงงานจากภายนอกครัวเรือนมาใช้จึงเพิ่มขึ้นตามลำดับ ลักษณะการดึงแรงงานจากภายนอกครัวเรือนมาใช้ในหมู่บ้านแต่เดิมก็มีอยู่แล้วคือการแลกเปลี่ยนแรงงานในรูปของการเอาแรง แต่ต่อมาเมื่อการขาดแคลนแรงงาน

ตารางที่ 11 แสดงบางช่วงเวลาของการผลิตที่ต้องการแรงงานเร่งด่วน

กิจกรรมการเกษตร	ช่วงเวลาที่ต้องการแรงงานมากเป็นพิเศษ
1. เก็บฝ้าย	พฤศจิกายน-มกราคม
2. เก็บข้าวโพด	รุ่นหนึ่ง กรกฎาคม-สิงหาคม รุ่นสอง ธันวาคม-มกราคม
3. ชุดมันสำปะหลัง	พฤศจิกายน-มีนาคม
4. เกี่ยวข้าว	พฤศจิกายน-มกราคม

ที่มา : จากการเก็บข้อมูลในหมู่บ้านเดือนกุมภาพันธ์ 2533

มีเพิ่มขึ้นจนระบบการเอาแรงไม่สามารถที่จะสนองความต้องการ หรือไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขของบางครัวเรือนจึงได้เกิดลักษณะของการดึงแรงงานจากภายนอกเข้ามาในรูปแบบของการจ้าง ซึ่งในปัจจุบันทั้งสองรูปแบบนี้ต่างก็มีความสำคัญต่อการใช้แรงงานในการผลิตในภาคเกษตรกรรมของชาวบ้านเป็นอย่างมาก

- การเอาแรง (ลงแขก)

เป็นระบบความช่วยเหลือซึ่งกันและกันทางด้านแรงงาน ซึ่งมีมาแต่เดิมของชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานในบางช่วงของกระบวนการผลิต ระบบการช่วยเหลือกันเช่นนี้จะตั้งอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ ลักษณะของการเอาแรงจะมีรูปแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อนคือ ถ้าครัวเรือนไหนต้องการแรงงานเพื่อไปช่วยในการผลิตบางขั้นตอนซึ่งต้องการความรวดเร็วก็จะไปบอกครัวเรือนญาติพี่น้องในหมู่บ้านของตนให้ส่งแรงงานมาช่วยโดยไปบอกในตอนเย็นเพื่อที่จะได้แรงงานในเช้าวันรุ่งขึ้น ทั้งครัวเรือนที่เป็นเจ้าของงาน (ผู้เอาแรง) และแขก (ผู้ที่มาเอาแรง) ต่างก็จะจดจำ

ไว้ว่าตนเองเป็นหนี้แรงครัวเรือนใดบ้าง เป็นจำนวนกี่แรง หรือกรณีของแขกก็จะต้องจำไว้ว่าตนเองไปเอาแรงครัวเรือนไหนไว้กี่แรง

- การนับแรงและการใช้แรง

การนับแรงจะนับในลักษณะที่แขก 1 คนไปช่วยงาน 1 วัน นับเป็น 1 แรง เช่น ครัวเรือน ก. ไปเอาแรงครัวเรือน ข. เกี้ยวข้าว โดยครัวเรือน ก. ส่งแรงงานคือลูกสาว 2 คนไปช่วยเป็นระยะเวลา 3 วัน ดังนั้นครัวเรือน ข. จะเป็นหนี้แรงครัวเรือน ก. อยู่ 6 แรง เป็นต้น กรณีถ้ามีการเอาแรงกันเป็นจำนวนมาก ๆ เกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านและเป็นจำนวนหลายวัน เจ้าของงานอาจจะต้องจดบันทึกหนี้แรงงานของตนไว้เพื่อที่จะสามารถไปตามใช้แรงงานให้กับแขกของตนได้ต่อไป ซึ่งบางครัวเรือนอาจจะคิดหนี้แรงงานสูงถึง 90-100 แรง การไปตามใช้แรงจะต้องใช้เวลาถึง 3-4 เดือน ซึ่งลักษณะเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดความไม่คล่องตัวสำหรับผู้ติดแรงไว้เป็นจำนวนมาก เพราะต้องจัดสรรแรงงานในครัวเรือนของตนไปใช้แรงให้กับแขกในช่วงที่แขกต้องการแรงงาน ซึ่งอาจตรงกับช่วงที่ครัวเรือนของตนก็ต้องการแรงงานจำนวนมากเช่นกัน ดังนั้นระบบการเอาแรงในปัจจุบันจึงค่อนข้างเป็นปัญหาสำหรับชาวบ้านบางรายที่มีแรงงานในครัวเรือนน้อย

ลักษณะการเอาแรงเช่นนี้ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานผลัดเปลี่ยนกันอยู่ในสถานภาพที่เป็นเจ้าของงานในกรณีกิจกรรมนั้นเป็นของตน และเป็นแขกผู้ไปเอาแรงในกิจกรรมของผู้อื่น การใช้แรงงานคืนให้กันและกันในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะอยู่ในลักษณะของการจัดสรรแรงงานในครัวเรือนไปใช้แรงคืนกันที่ผู้ที่ตนติดหนี้แรงงานอยู่ต้องการโดยไม่มีการบ่ายเบี่ยง หากกรณีจำเป็นไม่สามารถที่หาแรงงานภายในครัวเรือนของตนไปใช้หนี้ได้ ก็จะต้องจ้างแรงงานคนอื่นไปแทน ทั้งนี้เพื่อรักษาความสัมพันธ์และความเชื่อถือคนในสังคมมีต่อตนในเรื่องนี้ไว้

การเอาแรงในหมู่บ้านปัจจุบันจะทำกันในกลุ่มบ้านเดียวกัน หรือญาติพี่น้องซึ่งสนิทสนมกัน ทั้งนี้เพราะการเอาแรงมีลักษณะของการไปช่วยเหลือกันอย่างไม่เป็นทางการและไม่มีข้อกำหนดหรือข้อตกลงในเรื่องราคาหรือเวลาเหมือนการจ้าง ปกติแล้วเจ้าของงานจะต้องหารถรับ-ส่งแขกของตนในการเดินทางระหว่างหมู่บ้านกับไร่ นาของตนแต่ไม่ต้องเลี้ยงอาหารกลางวันแก่แขก ทั้งนี้แขกจะต้องจัดหาอาหารกลางวัน

ของตนไปกินเอง โดยต่างคนก็จะต่างนำไปแล้วไปกินร่วมกันในตอนกลางวัน เจ้าของงานบางรายอาจทำอาหารพิเศษไปแบ่งปันแก่แขกบ้าง แต่มิได้เป็นข้อบังคับปฏิบัติ สิ่งที่เจ้าของงานจะต้องเตรียมให้แก่แขกก็คือน้ำดื่มในช่วงทำงาน เจ้าของงานบางรายจะตอบแทนแขกที่ไปช่วยงานด้วยการเลี้ยงอาหารพิเศษ ๆ หรือเลี้ยงเหล้า ยาสูบในตอนเย็นของวันสุดท้ายที่กิจกรรมนั้น ๆ เสร็จสิ้นลง ส่วนอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการทำงานแขกจะเป็นผู้เตรียมของตนไปเอง เช่น เต๋ยวกัน

การเอาแรงนั้นจะมีจำนวนแขกไม่แน่นอนขึ้นกับขนาดของงานและความต้องการของเจ้าของงานรวมทั้งช่วงเวลาที่เอาแรงนั้นเป็นช่วงที่ความต้องการแรงงานในชุมชนมีมาน้อยเพียงใด ซึ่งอาจมีตั้งแต่ 1 คนขึ้นไปจนถึง 40-50 คน การปฏิเสธจากแขกก็อาจเกิดขึ้นได้ถ้าแขกคนนั้นติดงานของตนเอง หรือได้ไปรับเป็นแขกของเจ้าของงานรายอื่นไว้แล้ว แรงงานที่จะสามารถจัดสรรไปเอาแรงได้นั้นจะขึ้นอยู่ในวัย 15-50 ปีเป็นส่วนมาก โดยที่พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในครัวเรือนจะดูว่ากิจกรรมที่จะไปเอาแรงหรือไปใช้แรงนั้นเป็นกิจกรรมชนิดไหนและใครในครัวเรือนมีความสามารถทำได้ ไม่มีข้อจำกัดตายตัวในเรื่องเพศและวัย แต่ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันผู้ไปเอาแรงหรือไปใช้แรงนั้นมักจะเป็นผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย ทั้งนี้เพราะงานที่มีการเอาแรงกันนั้นมักจะเป็นงานที่ไม่หนักมาก การเอาแรงนั้นไม่มีข้อจำกัดในเรื่องกิจกรรม เช่น ครัวเรือนหนึ่งอาจไปเอาแรงตายหญ้าไว้ เมื่อมีการใช้แรงงานคั้นก็อาจนำแรงงานนั้นไปเกี่ยวข้าว เก็บข้าวโพด หรืออื่น ๆ ตามต้องการได้โดยลักษณะงานไม่แตกต่างกันมากนัก

ตารางที่ 12 แสดงประเภทและเพศของแรงงานที่มีการเอาแรง

ประเภทแรงงาน	แรงงานส่วนใหญ่
คายน้ำมันสำปะหลัง/ข้าวโพด/ฝ้าย	♀
ปลูกมันสำปะหลัง	♀+♂
หยอดข้าว/ข้าวโพด	♀
ดำนา	♀+♂
เกี่ยวข้าว	♀
บรรทุกพืชไร่	♂
ปลูกฝ้าย	♀+♂
ฉุดยาฆ่าแมลง	♂
เก็บฝ้าย	♀
เก็บข้าวโพด	♀+♂
ไถนา	♂
สีข้าว/ข้าวโพด	♀+♂

ที่มา : จากการสำรวจเก็บข้อมูลในหมู่บ้านเดือน กุมภาพันธ์ 2533

จากตารางจะเห็นประเภทของงานที่มีการเอาแรง งานที่นิยมเอาแรงเป็นจำนวนมาก ๆ ก็คือการขายหญ้าพืชไร่และแรงงานก็มักเป็นผู้หญิงทั้งสิ้น ทั้งนี้เพราะลักษณะของงานค่อนข้างเบาแต่ต่อเนื่องเป็นระยะเวลาานาน ซึ่งผู้ชายมักจะทำงานอื่นซึ่งหนักกว่า เลี้ยงสัตว์ หรือใช้ความชำนาญมากกว่าแต่เป็นระยะสั้น ๆ เช่น เลื่อยไม้ ขนส่งพืชไร่ ฉีดยาฆ่าแมลง เป็นต้น แต่ก็สามารถทำงานที่ผู้หญิงทำได้เช่นเดียวกันถ้าจำเป็นโดยไม่มีข้อห้ามแต่อย่างใด

ระยะเวลาของการทำงานในระบบการเอาแรงนั้นจะเป็นเช่นเดียวกับการทำงานของชาวบ้านโดยปกติ คือจะเริ่มประมาณ 8.30-9.00 น. ไปจนถึง 12.00-13.00 น. และจะพักกลางวันไปจนถึง 14.00 น. จึงจะเริ่มลงมือทำงานอีกครั้ง และจะทำงานต่อเนื่องไปจนถึงประมาณ 17.00 น. จึงนับเป็น 1 แรงต่อ 1 คน ในปัจจุบันได้เริ่มมีการนำแรงงานจากการเอาแรงไปรับจ้างบ้างแล้ว ถ้าในกรณีที่ตนมีแรงงานจากการเอาแรงไว้มาก แต่กิจกรรมการผลิตของตนเสร็จหมดแล้ว ก็อาจเอาแรงงานที่เหลืออยู่ที่ต้องนำไปรับจ้างต่อโดยตนเองได้รับค่าจ้างตามจำนวนแรงงานที่ตนเอาไปรับจ้าง

- การจ้าง

ดังกล่าวแล้วว่าลักษณะการจ้างแรงงานเพื่อมาใช้ในกระบวนการผลิตของชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ได้เกิดขึ้นมานานแล้วประมาณกว่า 30 ปี ทั้งนี้เนื่องจากความต้องการแรงงานที่เร่งด่วนในบางช่วง และระบบการเอาแรงไม่สามารถสนองตอบได้ หรือผู้ไปเป็นแรงงานต้องการค่าตอบแทนเป็นเงินมิใช่แรงงาน แต่การจ้างแรงงานในช่วงแรกนั้นจะมีน้อยมาก เพราะไม่เป็นที่นิยมเนื่องมาจากการผลิตในช่วงนั้นแรงงานในครอบครัวและระบบการเอาแรงยังสามารถสนองตอบปัญหาได้อยู่ อย่างไรก็ตาม ลักษณะหรือระบบการจ้างแรงงานนี้ได้มีอัตราสูงขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525-2526 เป็นต้นมา เนื่องจากมีการขยายพื้นที่การปลูกมันสำปะหลังมากขึ้นจนในปัจจุบันระบบการจ้างแรงงานได้มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตในกระบวนการผลิตของชาวบ้านเป็นอย่างยิ่ง

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการจ้างแรงงานอาจสรุปได้ดังนี้

ก. ต้องการความเร่งด่วนในขั้นตอนบางขั้นตอนของกระบวนการผลิต เช่น กรณีข้าวโพดต้องแรงงานจำนวนมากมาใช้ในการเก็บ เนื่องจากต้องเก็บให้เสร็จใน

เวลาอันรวดเร็ว เพราะจะต้องทำการสีให้เป็นเมล็ดเพื่อขายพร้อม ๆ กันหรือเพื่อที่จะได้นำพื้นที่ไปเพาะปลูกพืชอย่างอื่นหรือข้าวโพดอีกรุ่นหนึ่งได้ทันในฤดูกาลผลิต ให้ทันฝน หรือมันสำปะหลังซึ่งต้องรีบขุดเพื่อให้ทันราคา หรือทันเวลาที่จะสามารถจ้างรถมาขนส่งไปยังโรงงานได้ถ้าปล่อยไว้นานมันที่ขุดไว้ก่อนอาจเน่าเสียหายหรือบางรายมีความเร่งด่วนจะต้องนำเงินไปใช้หนี้ในเวลาที่ถูกจำกัดจากผู้ให้กู้จึงต้องเร่งการเก็บเกี่ยวเพื่อนำผลผลิตไปขาย

ข. แรงงานในครัวเรือนมีจำนวนไม่พอที่จะสนองตอบความเร่งด่วนนี้ได้
 ค. เศรษฐกิจในครัวเรือนอยู่ในฐานะที่สามารถจ้างแรงงานเข้ามาช่วยได้
 ง. ครัวเรือนไม่ต้องการรับภาระในเรื่องที่จะต้องไปใช้แรงคืน ในกรณีที่ใช้ระบบการเอาแรงเพราะกินเวลาชดเชยยาวนาน เนื่องจากการผลิตมีขนาดใหญ่ใช้แรงงานมาก

จ. ครัวเรือนที่ถึงแม้เศรษฐกิจอาจไม่ดีนัก แต่ไม่มีเวลาหรือแรงงานเป็นจำนวนมากที่จะเข้าสู่ระบบการเอาแรงได้เนื่องจากมีภาระจำเป็นบางประการ เช่น มีลูกเล็ก ๆ ที่ต้องเลี้ยงดู และยังต้องทำการผลิตของตนอีกด้วย

ฉ. ลักษณะงานบางประเภทกำหนดให้ต้องใช้ระบบการจ้างแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เช่น การไถพื้นที่ในการทำไร่เพราะครัวเรือนมิได้ครอบครองปัจจัยการผลิตเอง

ส่วนสำหรับเงื่อนไขของแรงงานที่ไปเป็นแรงงานรับจ้างนั้นก็คือ

- กิจกรรมในการผลิตของตนเองเสร็จสิ้นแล้ว ไม่จำเป็นต้องไปเอาแรงไว้อีก
- บางครัวเรือนที่ฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดีนักก็จำเป็นต้องให้สมาชิกในครัวเรือนไปเป็นแรงงานรับจ้างเพื่อนำเงินค่าจ้างมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวและรอขายผลผลิต

อย่างไรก็ตาม ในเกือบทุกครอบครัวจะมีลักษณะของการใช้แรงงานปะปนกันอยู่เช่น ในครัวเรือนหนึ่งอาจจะมีแรงงานบางส่วนไปเอาแรงกับอีกครัวเรือนหนึ่ง และแรงงานอีกส่วนก็ไปเป็นแรงงานรับจ้างอีกครัวเรือนหนึ่ง เป็นต้น โดยเฉพาะการไปเป็นแรงงานรับจ้างนี้ผู้ที่เป็นเจ้าของแรงงานสามารถตัดสินใจได้เองเป็นส่วนมากกว่าจะ

ไปรับจ้างใครหรือไม่ ซึ่งอยู่ในข้อแม้ว่าจะต้องปลอดจากกิจกรรมการผลิตของครัวเรือนของตนแล้ว ในลักษณะนี้รายได้จากการไปรับจ้างก็จะเป็นสิทธิ์ของเจ้าของแรงงานที่อาจจะนำไปใช้จ่ายส่วนตัว หรือนำมามอบให้เป็นส่วนกลางของครัวเรือนก็ได้

ลักษณะการจ้างและอัตราค่าจ้าง

การจ้างแรงงานในช่วงแรก ๆ การจ้างจะจ้างเป็นรายวันโดยในปี พ.ศ. 2497 อัตราค่าจ้างแรงงาน 5 บาทต่อวัน และหลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2502 ได้เพิ่มขึ้นเป็น 10 บาทต่อวัน ค่าจ้างแรงงานนี้ได้มีการปรับระดับอัตราขึ้นเรื่อย ๆ ทุก 3-4 ปี จนถึงอัตรา 35 บาทต่อวัน เมื่อปี พ.ศ. 2530 และในปี พ.ศ. 2532-2533 เพิ่มขึ้นเป็น 40 บาทต่อวัน (ผู้ใหญ่แสน จันทร, 2533 : 54 ปี)

เงื่อนไขการขึ้นค่าจ้างจะพิจารณาจาก

- ค่าจ้างภายนอกเพิ่มขึ้น
- ค่าครอบครัวเพิ่มขึ้น
- ค่าจ้างไม่ได้ขึ้นมานานหลายปีแล้ว
- ผู้รับจ้างขอขึ้นเฉพาะกรณี

นอกจากการจ้างรายวันแล้วในช่วงที่ผ่านมาไม่นานได้เกิดระบบการจ้างเป็นรายชิ้นขึ้น เช่น การขุดมันคิดค่าจ้างเป็นตัน เก็บฝ้ายคิดค่าจ้างเป็นกิโลกรัม เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจาก

- ต้องการค่าตอบแทนมากขึ้น ซึ่งผู้ที่เป็นลูกจ้างจะต้องเพิ่มประสิทธิภาพการทำงานของตนให้เพิ่มมากขึ้นกว่าการทำงานเป็นรายวัน ทั้งนี้เพราะค่าจ้างที่จะได้รับนั้นจะคิดตามจำนวนผลผลิตของงานที่ลูกจ้างทำได้
- นายจ้างต้องการความรวดเร็วในการทำงาน ทั้งนี้เพราะถ้าจ้างเป็นรายวันลูกจ้างก็จะทำงานแบบสบาย ๆ เช่นเดียวกับการไปเอาแรง ดังนั้นการจ้างเป็นรายวันสำหรับงานที่ไม่เร่งด่วนบางชนิดจึงยังคงมีอยู่ ในขณะที่งานบางชนิดจะจ้างเป็นรายชิ้นเท่านั้น

ดังนั้นลักษณะการจ้างแรงงานในหมู่บ้านที่มีอยู่ในขณะนี้จึงมีอยู่ 3 ลักษณะ

ก. จ้างรายวัน ซึ่งอัตราค่าจ้างในปัจจุบันคือ 40 บาทต่อวัน มีระยะเวลาการทำงานเริ่มจาก 8.30-9.00 น. ไปจนถึง 12.00 น. จึงหยุดพักกลางวันเป็น 2

ชั่วโมง เริ่มลงมือทำงานอีกครั้งเวลา 14.00 น. และทำต่อเนื่องไปจนถึง 17.00 น. เช่นเดียวกับการเอาแรงจึงถือว่าครบ 1 วันของการจ้างงาน ผู้ที่เป็นนายจ้างจะต้องจ่ายค่าจ้างให้แก่ลูกจ้างทุกวันโดยไม่มีการติดค้าง ซึ่งค่าจ้างทั่วไปจะเป็นเงินสด ยกเว้นในบางกรณีเช่น เกษวิชาว นายจ้างและลูกจ้างบางรายอาจจะมีการตกลงกันว่าจะคิดค่าจ้างเป็นข้าวเปลือกวันละ 1 ถัง

การจ้างรายวันก็จะเป็นเช่นเดียวกับการเอาแรงคือนายจ้างไม่ต้องรับผิดชอบเรื่องอาหารกลางวันของลูกจ้างเพียงแต่จะต้องหารับ-ส่งลูกจ้าง และอาจจะมีการเลี้ยงขอบคุณในวันสุดท้ายแก่ลูกจ้างในวันทำงานเสร็จสิ้นและได้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจเหมือนกับกับการเอาแรงเช่นกัน

ข. จ้างรายชิ้น จะมีอัตราค่าจ้างแตกต่างกันไปตามชนิดของกิจกรรม ทั้งนี้การจ้างในลักษณะนี้จะมีการเจรจาตกลงกันจนเป็นที่พอใจซึ่งกันและกันก่อนระหว่างนาย-จ้างและลูกจ้าง โดยจะมีราคากลางซึ่งเป็นอัตราที่ยอมรับกันอยู่ในการจ้างเป็นมาตรฐาน แต่อาจมีการเพิ่มขึ้นหรือลดลงจากอัตรานี้ได้ ซึ่งทั้งนี้จะขึ้นกับปัจจัยต่อไปนี้เป็น

- ถ้าเป็นช่วงที่มีความต้องการแรงงานไปใช้ในกิจกรรมประเภทเดียวกันสูงมาก เช่น ในฤดูการเก็บเกี่ยวฝ้าย ซึ่งทุกครัวเรือนที่ปลูกฝ้ายต่างก็ต้องการแรงงานมาใช้ในการเก็บฝ้ายของตนให้แล้วเสร็จเร็วที่สุดเพื่อมิให้ฝ้ายเสียหาย ดังนั้นผู้จะไปเป็นลูกจ้างจึงได้เปรียบในการต่อรองค่าแรงให้สูงขึ้นได้บ้าง ซึ่งนายจ้างก็มักจะยินยอมถ้าสามารถจ่ายได้

- ในกรณีที่กิจกรรมที่ต้องการจ้างแรงงานนั้นทำได้ยากหรือเสียเวลาในการทำงานมาก แต่ได้ผลผลิตของงานออกมาน้อยในเวลา 1 วัน ลูกจ้างก็อาจต่อรองขอค่าจ้างเพิ่ม หรือเปลี่ยนจากการเป็นลูกจ้างรายชิ้นเป็นรายวัน ซึ่งลูกจ้างคิดว่าจะคุ้มหรือได้ค่าตอบแทนมากกว่าที่จะทำเป็นรายชิ้น

- ในกรณีที่ระยะทางในการเดินทางออกจากหมู่บ้านไปยังแหล่งงานนั้นไกลมากหรือลำบากในการเดินทางต้องเสียเวลามากหรือนายจ้างไม่มีรถรับส่ง นายจ้างก็จะต้องจูงใจลูกจ้างด้วยการเพิ่มค่าจ้างให้สูงกว่าอัตราปกติ

การจ้างงานเป็นรายชิ้นนี้ลูกจ้างมักจะเริ่มลงมือทำงานแต่เช้าคือประมาณ 7.30-8.00 น. โดยจะไปพักกลางวันในช่วง 12.00 น. และเมื่อรับประทานอาหาร

กลางวันเสร็จซึ่งจะใช้เวลาประมาณ 30 นาที บางรายก็รับลงทำงานต่อ แต่บางรายก็อาจจะนั่งพักต่ออีกเล็กน้อยไม่เกิน 13.00 น. ก็จะลงทำงานและทำต่อเนื่องไปจนถึง 17.30-18.00 น. จึงจะเลิก ทั้งนี้เพื่อให้ได้ผลผลิตของงานออกมามากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งนายจ้างจะทำการวัดปริมาณของงานที่ลูกจ้างแต่ละคนทำได้ และคำนวณจ่ายค่าจ้างให้ทันทีที่เสร็จสิ้นงานในวันนั้น

ค. จ้างรายชั่วโมง สถานะการจ้างเช่นนี้โดยเฉพาะกับแรงงานคนในหมู่บ้านจะไม่มีเลย แต่จะมีในกรณีที่ผู้เป็นลูกจ้างเป็นคนจากภายนอกชุมชน เช่น เข้ามารับจ้างเกี่ยวข้าว หรือคานา เป็นต้น แต่ก็ไม่น้อยมาก มีลักษณะงานบางประเภทที่จะกำหนดการจ้างเป็นรายชั่วโมงเพียงอย่างเดียว ได้แก่ การจ้างแรงงานที่เป็นเครื่องจักรกลคือรถแทรกเตอร์ซึ่งจ้างเข้ามาทำการบุกเบิกพื้นที่ป่า หรือปรับพื้นที่ซึ่งมีโปนดินหรือจอมปลวกให้เรียบ ซึ่งเป็นการจ้างในช่วงเวลาสั้น ๆ และค่าจ้างสูง การจ้างจึงคิดอัตราเป็นรายชั่วโมงแต่เพียงอย่างเดียว

การจ้างแบบรายวันและรายชิ้นจะมีลักษณะที่ร่วมกันอยู่คือ การว่าจ้างไม่ต้องมีการทำสัญญาระหว่างนายจ้างและลูกจ้าง ดังนั้นจึงไม่มีข้อผูกมัดต่อกันในเรื่องที่ลูกจ้างจะต้องทำงานให้นายจ้างจนเสร็จสิ้น การไปรับจ้างจึงขึ้นอยู่กับเวลาว่างและความพอใจของลูกจ้างเอง ซึ่งอาจจะไปรับจ้างเพียงวันเดียวแล้วหยุดเนื่องจากต้องไปทำงานอื่น ๆ ของตนหรือของครัวเรือนก็สามารถทำได้ หรือลูกจ้างจะขอเปลี่ยนแปลงการจ้างจากรายชิ้นเป็นรายวัน หรือรายวันเป็นรายชิ้นในภายหลังเมื่อเห็นว่าการจ้างในลักษณะเดิมไม่คุ้ม ก็ต้องเจรจาตกลงกับนายจ้างใหม่

อย่างไรก็ดี หากกรณีที่มีการรับปากตกลงกับนายจ้างคนหนึ่งไปแล้ว แต่เมื่อมีนายจ้างคนใหม่มาให้ราคาค่าจ้างสูงกว่า ลูกจ้างก็สามารถเปลี่ยนใจไปรับจ้างนายจ้างคนใหม่ได้ แต่จะไม่ค่อยมีกรณีเช่นนี้เพราะจะมีผลกระทบกระเทือนในเรื่องภาพพจน์ของผู้ที่เป็นลูกจ้างเอง รวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันทั้ง 3 ฝ่าย ซึ่งก็มักจะเป็นคนรู้จักหรือญาติพี่น้องกันเองทั้งสิ้น ในลักษณะของการจ้างแรงงานมาทำกิจกรรมนายจ้างมักจะลงไปทำกิจกรรมนั้น ๆ ร่วมด้วย

วิธีการที่ใช้เกือบทุกกิจกรรมที่มีการจ้างเป็นรายชิ้น คือการทำกิจกรรมในลักษณะของการทำเป็นแถวเรียงหน้ากระดานกันขึ้นไป เช่น เก็บข้าวโพด เก็บฝ้าย

ถอนกล้า ซึ่งจะวัดผลผลิตเป็นจำนวนกระสอบของข้าวโพด น้ำหนักของฝ้ายหรือจำนวนมัดกล้าแต่กรณีที่เป็นมันสำปะหลังนั้นจะต้องทำเครื่องหมายในแถวของตนไว้ เพราะลูกจ้างจะต้องกลับมาตัดหัวมันสำปะหลังออกจากต้น แล้วจึงชั่งน้ำหนักหรือชั่งขึ้นรถต่อไปในตอนท้าย การทำเครื่องหมายถึงจำเป็นในการช่วยเตือนความจำ ซึ่งวิธีการดังกล่าวนั้นยังช่วยให้นายจ้างมองเห็นคุณภาพของแรงงานด้วยว่า ลูกจ้างแต่ละคนทำงานได้ขนาดไหน มีข้อบกพร่องอย่างไร ซึ่งในกรณีที่ไม่มีข้อบกพร่องก็จะมีภาระขอให้ช่วยทำให้ดีขึ้น และหากไม่ดีขึ้นหรือเลวลงนายจ้างก็จะไม่จ้างแรงงานคนนั้นในคราวต่อไปส่วนใหญ่มักเป็นแรงงานจากภายนอกปัญหาเรื่องการทำงานในลักษณะ "สุกเอาเผากิน" มักจะไม่มีเกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะแรงงานในทุกครัวเรือนสามารถที่จะอยู่ในทั้ง 2 สถานภาพคือ ลูกจ้างและนายจ้าง เนื่องจากตลาดแรงงานค่อนข้างจะจำกัดตัวอยู่เฉพาะคนในหมู่บ้านนั่นเองและทุกครัวเรือนจะมีการผลิตคล้ายกัน การจ้างจึงมีลักษณะ "จ้างกันไปจ้างกันมา" มากกว่าที่จะมีผู้หนึ่งผู้ใดเป็นนายจ้างหรือลูกจ้างแต่ฝ่ายเดียวรวมทั้งสามารถพูดคุยในลักษณะของการขอร้องกันมากกว่าตำหนิติเตียนว่ากล่าว เนื่องจากทั้งผู้จ้างและผู้รับจ้างก็คือญาติพี่น้อง หรือสนิทสนมคุ้นเคยกันอยู่

ในลักษณะของกิจกรรมในกระบวนการผลิตของชาวบ้านในปัจจุบันจะมีการดึงแรงงานจากภายนอกครัวเรือนเข้ามาใช้ควบคู่กันทั้ง 2 ลักษณะ คือทั้งการเอาแรงและการจ้างขึ้นอยู่กับการตกลงกันระหว่างผู้ที่เป็นเจ้าของงานและผู้ที่เป็นแรงงาน และเงื่อนไขปัจจัยที่จะทำให้เกิดการจ้างหรือเอาแรงดังได้กล่าวไปแล้ว ในกิจกรรมบางกิจกรรมอาจจะมีการดึงแรงงานในลักษณะเดียว เช่น การค้ายุ้งเอาแรง แต่บางกิจกรรมจะมีทั้งส่วนแรงงานที่มาเอาแรง และแรงงานที่มารับจ้างควบคู่กันไปรวมไปถึงแรงงานในครัวเรือน ซึ่งลงไปทำร่วมด้วยเสมอในทุกกิจกรรม (ยกเว้นกรณีห่มมันสำปะหลังซึ่งจะกล่าวรายละเอียดต่อไป) และบางครั้งแรงงานรับจ้างก็จะมีปะปนกันระหว่างแรงงานประเภทรายวันและรายขึ้น

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าระบบแรงงานในหมู่บ้านนี้ไม่มีกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในทางปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมที่ตายตัวแน่นอน แต่จะยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้เสมอ ๆ ผู้ที่เป็นแรงงานในหมู่บ้านจะมีอิสระที่จะกำหนดสถานภาพทางแรงงานของตนได้ตามความพอใจหรือความต้องการของตนและครัวเรือนค่อนข้างมาก แต่สิ่งซึ่งเป็นเสมือนกฎเกณฑ์

หรือสิ่งควบคุมทางนามธรรม ซึ่งเป็นข้อผูกพันทางแรงงานซึ่งคนในหมู่บ้านจะต้องตระหนัก ก็คือความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกัน ซึ่งจะอยู่บนพื้นฐานของการจัดระเบียบทางสังคม (social organization) ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 3

5.3.2.2 แรงงานจากภายนอกชุมชน

แรงงานในส่วนนี้เกิดจากความต้องการแรงงานที่มีสูงในบางช่วงของการผลิตและแรงงานในชุมชนไม่สามารถตอบสนองได้อย่างเพียงพอความต้องการแรงงานในลักษณะนี้เพิ่งเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เมื่อมีการขยายพื้นที่และปริมาณการผลิตพืชเศรษฐกิจบางชนิดโดยเฉพาะมันสำปะหลังและอ้อย หรือบางช่วงที่เร่งด่วนของกระบวนการผลิต เช่น เกี่ยวข้าว เป็นต้น แรงงานจากภายนอกชุมชนจึงถูกดึงเข้ามาเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วย แหล่งแรงงานที่มาจากภายนอกชุมชนนี้มีที่มา 2 แหล่งคือ

1. แรงงานในท้องถิ่นที่มาจากหมู่บ้านใกล้เคียง แรงงานจากส่วนนี้จะมีทั้งประเภทเอาแรงและจ้าง โดยแต่เดิมนั้นการเอาแรงข้ามหมู่บ้านยังไม่มีเพราะมีปัญหาในเรื่องระยะเวลาที่ต้องเสียไปในการเดินทาง เนื่องจากการคมนาคมยังไม่สะดวกด้วยต้องเดินไป แต่ปัจจุบันมีการเอาแรงข้ามบ้านกันบ้างเช่นกัน ถ้ามีญาติอยู่ ซึ่งญาติส่วนใหญ่มักเป็นญาติที่เกิดจากการแต่งงาน ส่วนแรงงานที่เข้ามารับจ้างนั้นจะมีทั้งพวกที่เป็นและไม่ใช้ญาติ

แรงงานทั้งสองส่วนนี้จะเข้ามาในบางขั้นตอนของกระบวนการผลิต เช่น เกี่ยวข้าว เก็บข้าวโพด หรือขุดมันสำปะหลัง เป็นต้น โดยผู้ที่เข้ามาเป็นแรงงานนั้นก็คือชาวบ้านที่ประกอบกิจการการเกษตรเช่นเดียวกัน เพียงแต่กิจกรรมของตนเสร็จสิ้นแล้ว หรือยังไม่มีภาระในช่วงเวลานั้น เช่นเดียวกันกับชาวบ้านในหมู่บ้านบางรายก็จะออกไปเป็นแรงงานนอกชุมชนให้กับชุมชนอื่นเช่นเดียวกัน ปัจจุบันการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างชุมชนทั้งการเอาแรงและการจ้าง ผู้ที่เป็นเจ้าของงานจะต้องหารถไปรับส่งแรงงานจากนอกหมู่บ้านด้วย โดยแรงงานเหล่านี้จะนำเอาเสบียงอาหารของตนเองมากินเองเช่นเดียวกับแรงงานในหมู่บ้าน

การแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างชุมชนในลักษณะนี้เป็นการช่วยเหลือกันของคนในท้องถิ่นคลี่คลายปัญหาด้านการขาดแคลนแรงงานในบางช่วงไปได้บ้าง ส่วนค่าแรง

และลักษณะการจ้างนั้นจะมีการตกลงกันระหว่างผู้จ้างกับผู้เข้ามารับจ้างในกรณีถ้าเป็นการจ้าง ส่วนใหญ่คนนอกชุมชนมักนิยมทำงานโดยคิดค่าจ้างเป็นรายชิ้นมากกว่ารายวัน เช่น ถางป่า หรือดายหญ้าคิดเป็นไร่ หรือเกี่ยวข้าวคิดเป็นรายหัวโมง เป็นต้น

2. แรงงานจากนอกท้องถิ่น แรงงานเหล่านี้จะมาจากถิ่นอื่นที่ห่างไกล ชุมชนออกไปมาก เช่น จากจังหวัดต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือจากบางอำเภอของจังหวัดสุพรรณบุรี ชัยนาท และอุทัยธานี เป็นต้น แรงงานเหล่านี้จะเป็นแรงงานรับจ้างเกือบทั้งหมด และไม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ หรือสนิทสนมคุ้นเคยกับชุมชนเช่นเดียวกับแรงงานนอกชุมชนในส่วนแรกที่กล่าวถึง จะมีบ้างเป็นส่วนน้อยที่มีความสัมพันธ์กับเครือญาติจากการแต่งงาน

เนื่องจากมิได้มีความสัมพันธ์หรือใกล้ชิดกันมาแต่เดิม แรงงานที่เข้ามาส่วนนี้ส่วนมากแล้ว เข้ามาในลักษณะผ่านคนกลางที่เป็นผู้นำแรงงานเข้ามาได้แก่ เจ้าแก้วรับเหมามันสำปะหลัง และเจ้าแก้วโควต้าอ้อย เป็นต้น โดยเจ้าแก้วจะเป็นผู้จัดการไปรับแรงงานเหล่านี้มาจากจังหวัดต่าง ๆ ที่ตนมีเครือข่ายอยู่ตามหมู่บ้าน หรือตำบลโดยมีคนในพื้นที่จัดหาแรงงานเตรียมไว้ให้

แรงงานรับจ้างเหล่านี้ก็คือชาวนาชาวไร่ซึ่งเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว หรือกำลังรอการเก็บเกี่ยวอยู่ ไม่มีงานทำและต้องการมีรายได้ ฉะนั้นการเข้ามาทำงานของแรงงานเหล่านี้จะมีลักษณะไป ๆ มา ๆ ระหว่างหมู่บ้านที่ตนมารับจ้างกับหมู่บ้านที่เป็นภูมิลำเนา ลักษณะการรับจ้างและจำนวนแรงงานจึงไม่สม่ำเสมอ คือบางคนกลับไปและกลับมาอีกในงานรับจ้างคราวต่อไป แต่บางคนก็ไม่กลับมา แต่มีคนหน้าใหม่เข้ามาแทน เป็นต้น

ในช่วงระยะเวลาที่เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้าง คนงานจะนำเสบียงอาหารของตนมากินด้วย เนื่องจากต้องเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านเป็นช่วงระยะเวลาอันตั้งแต่ 10 วันขึ้นไปถึง 1-2 เดือน เป็นต้น การจ่ายค่าแรงนั้นจะจ่ายเป็นเงินก้อนและเป็นงวด ๆ หลังจากเสร็จงาน โดยที่แรงงานเหล่านี้จะมากันเป็นกลุ่ม ๆ ละ 10 คนขึ้นไป ในกลุ่มจะมีหัวหน้ากลุ่มที่เป็นตัวแทนเจรจาตกลงเรื่องเงินทองต่าง ๆ กับคนกลาง เช่น ในการเบิกจ่ายเงิน หรือรับเงินค่าจ้างแล้วจึงนำมาแบ่งให้กับทุกคนในกลุ่มเท่า ๆ กัน เนื่องจากแต่ละกลุ่มจะทำงานร่วมกันเป็นทีม ไม่แยกเป็นรายบุคคลโดยเฉพาะในส่วนที่

เป็นแรงงานเข้ามาขุดมันสำปะหลัง แรงงานเหล่านี้เข้ามามากในช่วงประมาณเดือน ตุลาคม-พฤศจิกายน ซึ่งเป็นช่วงก่อนเก็บเกี่ยวข้าวและในเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคมเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว

อย่างไรก็ตามการเข้ามาของแรงงานกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะไม่ได้มาเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับชาวบ้านและชุมชน เนื่องจากตลอดช่วงระยะที่เข้ามาทำงานจะพักอยู่ในไร่ตลอดเวลา เมื่อเสร็จจากไร่หนึ่งก็ย้ายไปอีกไร่หนึ่งขึ้นกับปริมาณการรับเหมาของเจ้าแก่แต่ละราย แรงงานส่วนนี้จึงไม่มีโอกาสได้สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมกับชาวบ้าน แม้ว่าจะต่างรู้สึกว่าเป็น "คนลาว" เหมือนกันก็ตามในกรณีของแรงงานที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ก็มี การแบ่งแยกกันในทางชีวิตทางสังคมที่ชัดเจน เช่น การบริโภคโดยกินข้าวเหนียว-ข้าวเจ้าต่างกัน และยังมี ความแตกต่างทางด้านภาษา ซึ่งมีสำเนียงและคำเรียกชื่อบางอย่างต่างกัน ชาวบ้านเองจึงรู้สึกว่าตนเองเป็นลาวคนละกลุ่มกับแรงงานที่เข้าไป ประกอบกับการเข้ามาของแรงงานมีระยะเวลาชั่วคราว และผ่านคนกลางทำให้ไม่มีโอกาสได้มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม จึงไม่เกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ เช่นเดียวกับแรงงานในท้องถิ่นกลุ่มแรก

สรุปการใช้แรงงานคนในกระบวนการผลิต

ตารางที่ 13 แสดงลักษณะแรงงานหลักที่ใช้ในการผลิตของครัวเรือน (แรงงานคน)

ชนิดพืชที่ปลูก	เอาแรงมากกว่าจ้าง (ครัวเรือน)	จ้างมากกว่าเอาแรง (ครัวเรือน)	จ้างเท่ากับเอาแรง (ครัวเรือน)	แรงงานในครัวเรือน (ครัวเรือน)	รวมครัวเรือน
ข้าวไร่	7	-	-	14	21
ข้าวนา	6	1	1	47	55
ข้าวโพด	8	10	3	15	36
มันสำปะหลัง	26	18	6	16	75
ฝ้าย	3	4	4	23	34
อ้อย	-	15	1	2	18
หม่อน	-	1	-	5	6
อื่น ๆ (ข้าวฟ่าง มะม่วง หิมพานต์)	-	-	-	3	3
รวม	50	49	15	134	248

ที่มา : จากการเก็บข้อมูลชุมชน เดือนกรกฎาคม 2534

จากตารางที่ 13 สามารถสรุปลักษณะการใช้แรงงานในกระบวนการผลิตในปัจจุบันได้ว่า แรงงานส่วนใหญ่ที่ใช้ในการผลิตยังคงเป็นแรงงานในครัวเรือน จะเห็นได้จากแรงงานที่ใช้ในการปลูกพืชเกือบทุกชนิดจะใช้แรงงานในครัวเรือนมากกว่าการจ้างหรือการเอาแรงโดยเฉพาะข้าว ข้าวโพดและฝ้าย การใช้แรงงานจากแรงงานแลกเปลี่ยนคือการเอาแรงจะมีสัดส่วนใกล้เคียงกับการจ้างแรงงานระหว่างข้าวโพด

และฝ้ายส่วนมันสำปะหลังจะมีการเอาแรงเป็นจำนวนมากกว่าการจ้าง (ทั้งนี้ไม่นับขั้นตอนการซุดซึ่งส่วนใหญ่ทำโดยการขายเหมาให้ถ้ำแก่) ในขณะที่อ้อยเป็นพืชที่ปลูกโดยการใช้แรงงานจากการจ้างเกือบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตามจะเห็นว่าแรงงานในครัวเรือนยังมีบทบาทอยู่มากในการผลิตทั้งพืชยังชีพและพืชเศรษฐกิจ

สาเหตุที่ทำให้การจ้างแรงงานในการปลูกมันสำปะหลังมีไม่สูงเมื่อเทียบกับจำนวนครัวเรือนที่ปลูกทั้งหมด และขนาดพื้นที่ที่ปลูก เนื่องมาจากขั้นตอนการผลิตที่ต้องการแรงงานมากคือการดายหญ้าซึ่งเป็นงานเบาหาแรงงานง่าย เด็กวัยรุ่น-ผู้หญิง บางครั้งคนแก่ก็ยังไปเป็นแรงงานแลกเปลี่ยนได้ รวมไปถึงขั้นตอนอื่น ๆ ในการผลิตนั้นไม่ต้องการความเร่งด่วนเท่าใดนัก ต่างจากอ้อยที่ขั้นตอนการผลิตตั้งแต่การปลูกต้องปลูกให้เสร็จในเวลาไม่ต่างกันมาก เพราะการตัดจะต้องตัดพร้อมกันทั้งแปลง เนื่องจากมีเงื่อนไขในเรื่องการขนส่งอ้อยเข้าโรงงาน ดังนั้นทุกขั้นตอนของอ้อยจึงต้องการแรงงานที่ชานาญเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการปลูกและการตัดอ้อย-ชั้นอ้อย ซึ่งแรงงานในชุมชนที่มีความหลากหลาย ทั้งในด้านวัยของแรงงานและช่วงเวลาจึงไม่สอดคล้องกับความต้องการแรงงานที่ค่อนข้างเฉพาะเจาะจง ขั้นตอนที่มีการแลกเปลี่ยนแรงงานที่ทำได้บ้าง คือการฉีดยาคูมหญ้าและการปลูกบ้าง เท่านั้นแต่ส่วนใหญ่จะพึ่งแรงงานรับจ้างภายนอกโดยผ่านคนกลางคือ ถ้ำแก่ เจ้าของโคเวต้าเป็นหลัก การปลูกอ้อยจึงไม่อยู่ในภาวะที่จะทำการแลกเปลี่ยนแรงงานโดยการเอาแรงได้มากเช่นเดียวกับมันสำปะหลังหรือพืชอื่น ๆ

5.4 แรงงานเครื่องจักรกลในกระบวนการผลิต

ในกระบวนการผลิตพืชเศรษฐกิจต่าง ๆ จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าลักษณะการใช้ที่ดินและแรงงานได้มีการปรับเปลี่ยนไปมากจากที่เคยเป็นมาในระบบการผลิตเพื่อยังชีพ โดยเฉพาะการขายพื้นที่ทำการผลิตออกไปมากขึ้นเพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิตในขณะที่ฤดูกาลผลิตยังมีช่วงเวลาไม่เปลี่ยนแปลงไปเท่าใด ดังนั้นแรงงานและเทคโนโลยีในระดับชุมชนหมู่บ้านจึงไม่สามารถสนองความต้องการได้อย่างเพียงพอและทันเวลา การแก้ปัญหาด้านแรงงานที่ทำอยู่ในปัจจุบันที่กล่าวไปแล้วก็คือ มีการใช้ระบบการจ้างแรงงานคนจากทั้งในชุมชนและนอกชุมชน เข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตมากขึ้น

ภาพที่ 41 รถบรรทุกเข็นพืชไร่

ภาพที่ 42 รถไถนา-ควายเหล็ก

ตารางที่ 14 แสดงแรงงานประเภทต่าง ๆ ที่ใช้ในขั้นตอนการผลิต

ขั้นตอนการผลิต	ข้าวไร่			ข้าวนา			ข้าวโพด		
	คน	สัตว์	เครื่องจักร	คน	สัตว์	เครื่องจักร	คน	สัตว์	เครื่องจักร
เตรียมดิน									
- ถางป่า	X	-	-	-	-	-	X	-	X
- ไถ				X	X	X	-	-	X
ปลูก									
- หยอดเมล็ด	X	-	-	-	-	-	-	-	-
- หว่าน	-	-	-	X	-	-	X	-	-
- เสียบต้นกล้า	-	-	-	X	-	-	-	-	-
ดูแลรักษา									
- ดูแลเรื่องน้ำ	-	-	-	X	-	-	-	-	-
- คมวัชพืช	X	-	-	-	-	-	X	X	-
- ฉีดยา ไล่ป๋อ	X	-	-	-	-	-	-	-	-
เก็บเกี่ยว									
- แยกเมล็ด	-	-	X	-	-	X	-	-	X
ขนส่ง	-	-	X	-	-	X	-	-	X

ตารางที่ 14 (ต่อ)

ขั้นตอนการผลิต	ฝ่าย			มันสำปะหลัง			อ้อย		
	คน	สัตว์	เครื่องจักร	คน	สัตว์	เครื่องจักร	คน	สัตว์	เครื่องจักร
เตรียมดิน									
- ถางป่า	X	-	X	X	-	X	-	-	X
- ไถ	-	-	X	-	-	X	-	-	X
ปลูก									
- หยอดเมล็ด	X	-	-	-	-	-	-	-	-
- หว่าน	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- เสียบต้นกล้า	-	-	-	X	-	-	X	-	-
ดูแลรักษา									
- ดูแลเรื่องน้ำ	-	-	-	-	-	-	-	-	-
- คุมวัชพืช	X	-	-	X	X	-	X	-	-
- ฉีดยา ใส่ปุ๋ย	X	-	-	-	-	-	X	-	-
เก็บเกี่ยว									
- แยกเมล็ด	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ขนส่ง	-	-	X	-	-	X	-	-	X

แต่อย่างไรก็ตามในบางขั้นตอนของกระบวนการผลิต แรงงานคนก็ยังไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพเมื่อเทียบกับเครื่องจักรกลสมัยใหม่ ดังนั้นเครื่องจักรกลขนาดใหญ่บางอย่างจึงถูกนำมาใช้ทดแทนแรงงานคนในบางขั้นตอนการผลิต เครื่องจักรกลเหล่านี้ได้แก่ รถไถนา (ควายเหล็ก) แทนแรงงานควาย รถไถขนาดใหญ่-แทรกเตอร์ใช้ไถพื้นที่ทำไร่โดยเฉพาะ เนื่องจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวจะต้องไถ-ยกร่องก่อนทำการปลูก รวมถึงการบุกเบิกพื้นที่รกร้างหรือปรับระดับพื้นที่ เครื่องจักรกลเหล่านี้จะทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงมากโดยที่แรงงานคนไม่สามารถทำได้เลยในระยะเวลายาวนาน นอกจากนั้นยังมีรถสี่ล้อพุดทำหน้าที่สีเมล็ดข้าวพุดออกจากฝัก รถสี่ล้อทำหน้าที่แยกเมล็ดออกจากรวง และรถตุ๊กหรือรถอีแต่น รวมถึงรถบรรทุกขนาดใหญ่เหล่านี้ จะเข้ามาทำหน้าที่แทนล้อหรือเกวียนที่เคยใช้บรรทุกขนส่งพืชไร่ (ดูตารางที่ 14.)

จะเห็นได้ว่าแรงงานเครื่องจักรกลต่าง ๆ จากตารางที่ 14: ได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญในระบบการผลิตแบบใหม่ โดยเฉพาะในขั้นตอนของการเตรียมดิน การแยกเมล็ด (สี-รูด) และการขนส่ง เครื่องจักรกลเหล่านี้จึงกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญอีกประการหนึ่งในวิถีการผลิตของชาวบ้าน

แม้ว่าการใช้แรงงานเครื่องจักรกลเหล่านี้ช่วยให้ได้ปริมาณงานและประสิทธิภาพของงานมากกว่าแรงงานคนก็ตาม แต่เนื่องจากเครื่องจักรเหล่านี้มีราคาสูงมาก ประกอบกับต้องเสียค่าใช้จ่ายในการดูแลรักษาและใช้งาน เช่น น้ำมันและอะไหล่ต่าง ๆ รวมทั้งต้องอาศัยความรู้ความชำนาญในการใช้หรือดูแลรักษา ดังนั้นชาวบ้านทั่วไปส่วนใหญ่จึงไม่อยู่ในภาวะที่จะครอบครองปัจจัยการผลิตที่ต้องใช้เทคนิคเหล่านี้ได้ ปัจจัยการผลิตประเภทนี้จึงอยู่ในครอบครองของผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีในท้องถิ่นนอกชุมชน โดยเฉพาะรถไถ-แทรกเตอร์ และรถบรรทุก ชาวบ้านผู้ทำการผลิตทั่วไปจะอยู่ในภาวะที่ต้องจ้างแรงงานเครื่องจักรกลเหล่านี้มาใช้ในการผลิตเกือบทั้งสิ้น ในชุมชนมีชาวบ้านเพียงรายเดียวเท่านั้นที่เป็นเจ้าของรถไถจำนวน 2 คัน

ตารางที่ 15 แสดงประสิทธิภาพเครื่องจักรกลในการทำงาน : อัตราค่าจ้าง

ประเภทเครื่องจักรกล	อัตราค่าจ้าง: ชั่วโมง (บาท)	ประสิทธิภาพงาน: วัน	รายได้: วัน
รถแทรกเตอร์	250: ชม.	10-15 ไร่	2500-3750
รถไถใหญ่ ผล 3	110: ไร่	10-20 ไร่	2200 : วัน
รถไถใหญ่ ผล 7	80: ไร่	30 ไร่	2400 : วัน
รถเข็นข้าวโพด, ข้าว	5: กระสอบ	16-20 กระสอบ	80-100 บาท: วัน
รถเข็นมัน	60-80: ตัน	3-3.5 ตัน	180-380: วัน
รถเข็นฝ้าย	5: กระสอบ	20 กระสอบ	100 บาท: วัน
รถสี่ล้อข้าวโพด	100: เกวียน	12 เกวียน	1200 บาท*ที่
รถสี่ล้อ	8: กระสอบ	15 เกวียน (15 กระสอบ: เกวียน)	1800 บาท: วัน
รถหนอดข้าวโพด	50: ไร่	10+ ไร่	500+ บาท: วัน
รถไถนา (ควายเหล็ก)	250: ไร่	2-3 ไร่	500-750 : วัน

ที่มา : จากการเก็บข้อมูลชุมชน เดือนกุมภาพันธ์ 2533

หมายเหตุ : ผลคือ ใบเหล็กติดรถไถ

ปัจจุบันเครื่องจักรกลที่มีการครอบครองกันชุมชนมากที่สุดคือ รถไถนาขนาดเล็ก (ควายเหล็ก) เนื่องจากราคาไม่สูงมากมีประมาณ 35 ตัน นอกจากนั้นคือรถตุ๊ก-รถอีแต่น ที่ใช้ในการขนส่งประมาณ 5-10 ตัน และรถไถขนาดใหญ่ 2 ตันเท่านั้น

นอกจากแรงงานเครื่องจักรกลขนาดใหญ่ดังกล่าวที่ได้กลายมาเป็นปัจจัยการผลิตที่จำเป็นแล้ว ยังมีเครื่องทุ่นแรงและสารเคมีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านนำเข้ามาใช้

เพื่อความสะดวกและเพิ่มปริมาณผลผลิตอีกทางหนึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้ได้แก่ เครื่องฉีด-พ่นยาฆ่าแมลง สารเคมีประเภทฮอร์โมนเร่ง-บำรุง ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ยาคุมวัชพืช เป็นต้น เทคโนโลยีเหล่านี้ปัจจุบันกลายเป็นสิ่งจำเป็นอันจะขาดมิได้ควบคู่กับการผลิตพืชบางชนิด ฝ้ายและอ้อยเป็นพืชที่ต้องใช้สารเคมีประเภทฆ่าแมลงและยาคุมวัชพืชมาก ส่วนพืชอื่น ๆ คือมันสำปะหลังและข้าวโพดรวมไปถึงข้าวนั้นเกือบจะไม่มีการใช้สารเคมีเหล่านี้เลย สารเคมีที่มีการใช้น้อยที่สุดคือปุ๋ยเคมี เนื่องจากสภาพดินที่ใช้ในการเพาะปลูกของชุมชนส่วนใหญ่ยังคงมีแร่ธาตุอุดมสมบูรณ์เนื่องจากการใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ขนาดใหญ่ติดต่อกันมาเพียงประมาณ 10-15 ปีเท่านั้น และที่ดินบางส่วนก็เป็นพื้นที่เพิ่งเปิดหน้าดินบุกเบิกใหม่ พื้นที่ในส่วนนี้จึงไม่จำเป็นต้องใส่ปุ๋ยเลย

อย่างไรก็ตาม ผลกระทบในด้านการใช้สารเคมีโดยเฉพาะยาฉีดฆ่าแมลงนั้นทำให้ชาวบ้านขยายพื้นที่หรือลดพื้นที่ในการเพาะปลูกพืชบางอย่างเช่น ฝ้าย เนื่องจากการแพ้สารเคมีเหล่านี้ หรือหากจำเป็นต้องใช้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ปลูกจะใช้วิธีจ้างแรงงานมาทำแทนซึ่งค่าจ้างแรงงานนี้จะค่อนข้างสูงกว่าส่วนอื่นเนื่องจากเสี่ยงอันตรายและมีคนทำได้น้อย จึงเป็นข้อจำกัดอีกประการหนึ่งที่ทำให้พื้นที่ปลูกฝ้ายในหมู่บ้านที่ปลูกมีจำนวนไม่มากเท่าการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดอื่น ๆ

5.5 การเคลื่อนย้ายและขาดแรงงานในการผลิต

ภาวะการเคลื่อนย้ายแรงงานของชุมชนที่เป็นอยู่ในระบบการผลิตใหม่ในปัจจุบันมี 2 ลักษณะคือ แรงงานที่ย้ายเข้ามาในชุมชน และแรงงานที่ย้ายออกจากชุมชน

5.5.1 แรงงานที่เคลื่อนย้ายเข้ามาในชุมชน มี 2 ประเภทคือ

ก. ประเภทชั่วคราว แรงงานเหล่านี้ได้แก่ คนงานที่เข้ามาเป็นลูกจ้าง ชุมนหรือตัดอ้อยให้กับผู้รับเหมามัน หรือเฝ้าแก่งที่ได้กล่าวไปแล้ว กลุ่มแรงงานจะมีขนาดตั้งแต่ 7-8 คน ไปจนถึง 20-25 คน ในช่วงฤดูการชุกชุมหรือตัดอ้อยอาจจะมีกลุ่มแรงงานเหล่านี้อยู่ในหมู่บ้าน 3-4 กลุ่ม ในขณะเดียวกัน ซึ่งระยะการเข้ามาจะมีลักษณะไปกลับระหว่างภูมิลำเนาเดิมกับหมู่บ้าน ในช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายน-เมษายน และเป็นกลุ่มแรงงานที่ไม่ประจำ มีการเปลี่ยนแปลงทั้งจำนวนคนและตัวบุคคลอยู่เสมอ ๆ

ข. ประเภทถาวร แรงงานประเภทนี้จะเข้ามาในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กับคนในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ส่วนใหญ่แล้วจะได้พบว่าเป็นจากการแต่งงาน แรงงานส่วนใหญ่ที่เข้ามาจึงเป็นเพศชายส่วนมาก เนื่องจากระบบการแต่งงานของหมู่บ้านที่มีลักษณะเอาชายเข้าบ้าน ส่วนแรงงานที่เป็นหญิงก็มีบ้างเช่นเดียวกันในลักษณะที่เป็นสะใภ้ซึ่งมักเป็นคนในถิ่นอื่น นอกจากนั้นก็จะ เป็นลักษณะที่ญาติพี่น้องซึ่งไปทำงานที่อื่นแล้วขอย้ายเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านเพื่อขอตั้งหลักฐานทำงานหากิน ในลักษณะนี้จะมีการซื้อที่ดินหรือทำกิจกรรมเพื่อหารายได้ที่ตนมีความสามารถอยู่ในหมู่บ้าน ทั้งนี้จากการเก็บข้อมูลพบว่าในช่วงระยะ 5 ปีที่ผ่านมา (ตั้งแต่ พ.ศ. 2529-2533) มีแรงงานที่ย้ายเข้ามาในหมู่บ้านประเภทถาวรนี้ประมาณ 26 คน (ผู้ใหญ่แสน จันทร, 2533 : 54 ปี)

5.5.2 แรงงานที่ย้ายออกจากชุมชน

แรงงานประเภทนี้ส่วนใหญ่จะเข้าไปทำงานในตัวเมืองใหญ่ ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร แรงงานที่ออกจากชุมชนไปยังภายนอกนั้นเริ่มเพิ่มจำนวนมากขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 เป็นต้นมา เนื่องจากสภาพการคมนาคมโดยเฉพาะทางรถยนต์ทำได้สะดวกขึ้นจากแต่เดิมซึ่งส่วนใหญ่มีแต่ผู้ชายจำนวนไม่มากนักที่ออกไป ก็เริ่มมีผู้หญิงออกไปบ้างจนปัจจุบันเพิ่มจำนวนขึ้นทั้งแรงงานชายและแรงงานหญิง

ตารางที่ 16 แสดงประเภทและจำนวนแรงงานที่เคลื่อนย้ายออกจากชุมชน

ประเภท	ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม	ร้อยละ
ชั่วคราว	32	29	61	85
ถาวร	5	6	11	15
รวม (คน)	37	35	72	100

ที่มา : จากการเก็บข้อมูลชุมชน เดือนสิงหาคม 2534

จากตารางที่ 16 ทำให้เห็นได้ว่าการเคลื่อนย้ายแรงงานส่วนใหญ่จะเป็น แรงงานประเภทที่ออกไปชั่วคราวถึงร้อยละ 85 หรือ 61 คน จากแรงงานที่ออกไปทั้งหมด 72 คน ในจำนวน 37 ครอบครัวที่มีแรงงานออกไปทำงานนอกชุมชนนั้นแรงงานชายที่ออกไปมีจำนวนมากกว่าแรงงานหญิงและช่วงอายุของแรงงานที่มีการออกไปมากที่สุดพบว่าอยู่ในช่วงอายุ 16-25 ปี คือมีจำนวนถึง 57 คนจากจำนวนทั้งหมด 72 คน

แรงงานที่ออกไปแบบถาวรจะอยู่ในลักษณะของการไปรับราชการหรือทำงานรัฐวิสาหกิจ หรือพนักงานประจำของบริษัทเอกชนต่าง ๆ ในเมือง แรงงานเหล่านี้เป็นกลุ่มที่มีการศึกษาสูงระดับมัธยมศึกษาขึ้นไปทั้งสิ้น แรงงานเหล่านี้มักออกไปแต่งงาน มีครอบครัวอยู่นอกชุมชนด้วย ในที่สุดจึงมีโอกาสน้อยที่จะย้ายกลับเข้ามาอยู่ในชุมชนเพื่อเป็นแรงงานในการผลิตด้านการเกษตรอีก ต่างจากแรงงานที่ย้ายไปชั่วคราว แรงงานส่วนนี้เข้าไปทำงานเป็นลูกจ้างรายวันหรือรายเดือนที่ไม่ประจำในร้านค้าหรือโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น สิ่งทอ ทำดอกไม้ เฟอร์นิเจอร์ ฯลฯ แรงงานเหล่านี้ส่วนน้อยเท่านั้นที่ออกไปแต่งงานแล้วอยู่กับคู่สมรส ส่วนใหญ่จะกลับมาแต่งงานหรือพาคู่สมรสของตนเข้ามาอยู่ในชุมชนและทำกิจกรรมด้านการเกษตรอยู่กับครัวเรือนของพ่อแม่ในที่สุด แรงงานในส่วนนี้จะมีช่วงการย้ายออกไปนอกชุมชนสั้น ๆ คือช่วง 3-6 เดือนหรืออยู่ในลักษณะไป ๆ กลับ ๆ ทั้งนี้อาจสรุปสาเหตุของการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากชุมชนได้คือ

- ต้องการหาประสบการณ์และความแปลกใหม่ในชีวิต ซึ่งก็ปรากฏว่าผู้ที่ออกไปทำงานเหล่านี้จะมีอายุอยู่ในช่วงวัยรุ่นคือ 16-25 ปี นอกจากกลุ่มที่ออกไปประกอบอาชีพถาวรคือรับราชการซึ่งได้แก่ ผู้ช่วยพยาบาลหรือนักการภารโรง เป็นต้น
- ต้องการมีรายได้เป็นของตนเอง ทั้งนี้เนื่องจากรายได้จากการทำไร่ นั้นเป็นรายได้ไม่แน่นอน และส่วนใหญ่พ่อแม่จะเป็นผู้เก็บเงินส่วนนี้ไว้ การจะใช้จ่ายต้องขอจากพ่อแม่ซึ่งวัยรุ่นส่วนใหญ่ที่ออกไปทำงานต้องการหารายได้เป็นของตนเองเพื่อใช้จ่ายในสิ่งที่ตนต้องการ โดยเฉพาะเสื้อผ้าเครื่องประดับต่าง ๆ หรือของฟุ่มเฟือยตามสมัยนิยม กลุ่มแรงงานที่ออกไปจึงเป็นกลุ่มที่เป็นวัยรุ่นส่วนมาก
- ต้องการมาเที่ยวสนุกสนานหรือตามเพื่อน ๆ มา โดยมีได้คิดจะทำงานจริงจัง พวกที่ออกจากชุมชนจากสาเหตุนี้มักจะอยู่ได้ไม่นานหรือบางครั้งยังไม่ได้ทำงานก็กลับบ้าน

- พวกที่ทำงานประจำเช่น ข้าราชการ หรือนักงานรัฐวิสาหกิจนั้นจำเป็นต้องเข้าไปทำงานในเมืองเพราะเป็นที่ตั้งของที่ทำงาน

อย่างไรก็ตาม ทั้ง 4 กลุ่มนี้จะมีลักษณะที่ออกไปทำงานช่วงหนึ่งแล้วกลับมาเยี่ยมบ้านในช่วงเทศกาล งานประเพณีต่าง ๆ ส่วนใหญ่ยังอยู่ในสภาพเป็นโสด ซึ่งในบางกรณีออกไปทำงานนอกหมู่บ้านและแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้าน บางรายอาจจะย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมือง หรือไปอยู่กับภรรยาหรือสามีโดยที่ทรัพย์สินมรดกที่พ่อแม่แบ่งให้ก็ยังอยู่ในลักษณะฝากให้พ่อแม่หรือพี่น้องดูแล หรือให้เข้าทำกินโดยไม่คิดค่าเช่า

จากการเก็บข้อมูลทำให้ตั้งข้อสังเกตว่า การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกชุมชนมีจำนวนมากขึ้นในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา (นับแต่ปี พ.ศ.2529 เป็นต้นมา) ซึ่งเป็นช่วงที่มีการขยายพื้นที่การปลูม้นสำปะหลัง และเป็นช่วงที่โครงการชลประทานเข้ามาทำการก่อสร้างรวมถึงการเริ่มต้นของการนำอ้อยเข้ามาปลูกในชุมชน

อย่างไรก็ตาม สาเหตุประการสำคัญที่ทำให้แรงงานในชุมชนสามารถเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าไปทำงานในเมืองได้มากเนื่องมาจากระบบการติดต่อช่วยเหลือและเครือข่ายในการดึงแรงงานจากหมู่บ้านออกไปมีมากและกว้างขวางยิ่งขึ้น โดยที่คนที่เข้าไปเป็นแรงงานอยู่ก่อนนั้นจะเป็นผู้ที่หางานให้กับคนในหมู่บ้าน ทั้งนี้จะทำโดยลักษณะที่คนจากหมู่บ้านที่เข้าไปก่อนนั้นจะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มและคนเหล่านี้จะอยู่ในแหล่งต่าง ๆ กัน คนในหมู่บ้านที่ต้องการเข้าไปทำงานจะได้รับความคุ้มครองช่วยเหลือจากกลุ่มคนเหล่านี้ซึ่งจะเตรียมหางานหรือฝากงานให้ก่อนแล้วจึงติดต่อกับคนที่ต้องการทำงานให้เดินทางเข้าไปทำงาน

นอกจากนี้การรวมกลุ่มของแรงงานจากหมู่บ้านที่เข้าไปทำงานในเมืองยังมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือกันในยามเดือดร้อนจำเป็นต่าง ๆ เช่น เจ็บป่วย ตกงาน หรือเปลี่ยนงานฯ นอกเหนือจากการช่วยกันตั้งกล่าวแล้ว กลุ่มนี้ยังจัดกิจกรรมต่าง ๆ ให้กับหมู่บ้านด้วยเช่น จัดกฐิน หรือผ้าป่ามาทอดเพื่อนำรายได้เข้าวัดในบางปี เป็นต้น ส่วนในช่วงที่อยู่ในเมืองคนกลุ่มนี้จะมีการพบปะสังสรรค์กันอยู่เสมอ ลักษณะนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากความเหนียวแน่นของระบบเครือญาติและความรู้สึกของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันซึ่งมีมาตั้งแต่อยู่ในชุมชน ฉะนั้นแม้ว่าจะมีการเคลื่อนย้ายออกไปจาก

ชุมชนแล้ว คนเหล่านี้ก็ยังพยายามที่จะรักษาระบบความสัมพันธ์ซึ่งเป็นพื้นฐานที่มีอยู่แต่ดั้งเดิมของพวกตนไว้

5.5.3 การชดเชยและแก้ปัญหาแรงงานในการผลิต

จากลักษณะที่บางครัวเรือนมีแรงงานออกไปทำงานนอกชุมชน มีผลทำให้ขาดแรงงานในบางส่วนไป ครัวเรือนเหล่านี้จำเป็นต้องหาวิธีชดเชยแรงงานที่สูญเสียไปในการผลิตโดยวิธีต่าง ๆ ทั้งนี้จากกรณีตัวอย่างครัวเรือนของนายแสน จันทร์ ที่มีแรงงานเข้าไปทำงานในกรุงเทพเป็นการถาวร 3 คน และลูกชายที่ออกไปเรียนหนังสือ 1 คน นอกจากนั้นก็ยังมีลูกสาวและลูกชายอีก 2 คน ซึ่งแต่งงานแยกครัวเรือนออกไปแล้ว แรงงานที่เป็นผู้ทำการผลิตจึงมีอยู่เพียง 6 คนเท่านั้นจากครัวเรือนของตนและครัวเรือนลูกอีก 2 ครัวเรือน ในขณะที่ที่ดินสำหรับทำการผลิตมีอยู่กว่า 100 ไร่ และมีการใช้ที่ดินทำการผลิตเช่นเดียวกับครัวเรือนอื่นโดยมีวิธีการจัดการในเรื่องการใช้ที่ดินและแรงงานในการผลิต (ในปีการเพาะปลูก 2533/2534) ดังนี้

ที่ดินจำนวน 70 ไร่ใช้ปลูกมันสำปะหลังโดยทำร่วมกับครัวเรือนของลูกสาวและลูกชายที่แต่งงานแล้ว นอกจากแรงงาน 3 ครัวเรือนจำนวน 6 แรงของตนแล้ว ก็คือแรงงานจากการเอาแรงโดยภรรยาและลูกสาวไปเอาแรงเก็บไว้ล่วงหน้าก่อน รวมทั้งมีการจ้างบ้างเล็กน้อยถ้าแรงงานที่เอาแรงไว้ไม่เพียงพอ ที่ดินอีกส่วนหนึ่งจำนวน 3 ไร่ให้สิทธิแก่ครัวเรือนลูกชายในการปลูกฝ้าย บางส่วนได้แบ่งให้เขาทำไร่อ้อยจำนวน 50 ไร่ รวมทั้งได้ให้ครัวเรือนของลูกสาวและลูกชายปลูกอ้อยร่วมกันอีก 20 ไร่ ที่ดินที่เหลือประมาณ 7-8 ไร่นั้น เป็นที่เพาะปลูกข้าวโดยใช้แรงงานจากทั้ง 3 ครัวเรือนช่วยกัน โดยไม่มีการจ้างยกเว้นการสีเมล็ดข้าวออกจากรวงเท่านั้น

อาจสรุปได้ว่าการชดเชยหรือแก้ปัญหาแรงงานในการผลิตของครัวเรือนที่มีแรงงานบางส่วนไปทำงานนอกชุมชนทำได้โดย

- กระจายการใช้พื้นที่การผลิตออกไปยังผู้มีกำลังที่จะทำการผลิตได้ เช่น ให้คนอื่นเช่า หรือให้ครัวเรือนลูกหรือญาติทำร่วมกันแล้วแบ่งรายได้จากการขายผลผลิตกัน

- ใช้วิธีการเอาแรงและการจ้างแรงงานจากภายนอกเข้ามาช่วย ดังกล่าว
ไปแล้วในตอนต้น

5.6 แรงงานและอาชีพใหม่ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต

ในชุมชนชาวบ้านทุ่งนาบางครัวเรือนนอกเหนือจากการทำกิจกรรมด้าน
เกษตรเป็นหลักแล้ว ยังทำกิจกรรมอื่น ๆ หรือมีอาชีพอื่น ๆ ที่เป็นรายได้เสริมอีกเช่น
ค้าขาย โรงสี ตัดผม ตัดเสื้อผ้า รับราชการครู ทั้งนี้ในชุมชนมีเพียงครัวเรือนเดียว
เท่านั้นที่ทำการค้าขายเป็นกิจกรรมหลักด้านอาชีพ เนื่องจากไม่มีที่ดินและแรงงานใน
การทำเกษตรกรรม กิจกรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมีการทำมาหากิน โดยใช้แรงงานส่วน
น้อยหรือเวลาว่างที่ไม่ได้ทำการเกษตรทำกิจกรรมเหล่านั้น แต่จะมีกิจกรรมบางชนิด
ที่เกิดขึ้นใหม่อันเป็นผลโดยตรงจากการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต ซึ่งมีผลทำให้
แรงงานบางส่วนไปเกี่ยวข้องกับการกิจกรรมนั้น ๆ ด้วย กิจกรรมดังกล่าวได้แก่

- ช่อม-ปะยางรถ

กิจกรรมประเภทนี้มีผู้ประกอบการเพียง 1 รายในหมู่บ้าน โดยเปิดร้าน
อย่างเป็นทางการเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2531 ที่ผ่านมา (หลังจากไฟฟ้าเข้าหมู่บ้าน)
และในปัจจุบันได้ขยายกิจการโดยการค้าขายร่วมไปกับกิจกรรมการช่อม-ปะยางรถ

เจ้าของกิจการนี้เป็นคนจากนอกหมู่บ้าน แต่ได้เข้ามามีครอบครัวและย้าย
เข้ามาอยู่เป็นการถาวรเมื่อประมาณ 8 ปีที่ผ่านมา โดยการแต่งงานกับคนในหมู่บ้าน

ในด้านความรู้ทางเทคนิคและความชำนาญนั้น ผู้ประกอบการรายนี้เรียนรู้
ลักษณะของการสั่งสมมาจากประสบการณ์ ซึ่งตนมีพื้นฐานมาจากการเรียนมาบ้างในชั้น
มัธยม และการที่เคยมีอาชีพขับรถรับซื้อข้าวเปลือกจำเป็นต้องรู้เรื่องเครื่องยนต์กลไก
บ้าง รวมไปถึงความสนใจที่จะสังเกตหรือซักถามจากผู้ที่มีความรู้หรือช่างมาตลอด
ความรู้และความชอบที่มีอยู่เดิมในด้านนี้จึงทำให้เกิดความคิดที่เปิดกิจการขึ้นอย่าง
จริงจัง เพื่อที่จะนำมาซึ่งรายได้อีกทางหนึ่ง เสริมจากรายได้หลักซึ่งได้จากการทำ
เกษตรกรรม

ในปัจจุบันนี้ภายในร้านที่มีเครื่องมือและอุปกรณ์พื้นฐานในการประกอบการหลายชิ้นได้แก่ ที่ปิ้งลม เครื่องออก เครื่องซ่อม และอะไหล่ต่าง ๆ ซึ่งสามารถรับซ่อม-ปะยางรถจักรยาน มอเตอร์ไซด์ รวมไปถึงการแก้เครื่องยนต์ต่าง ๆ ซึ่งไม่ซับซ้อนมาก เช่น รถอีแต๋น รถไถ หรือเครื่องปั้มน้ำของชาวบ้าน เป็นต้น โดยในช่วงที่เป็นฤดูของการทำกิจกรรมทางการเกษตรก็ต้องหยุดกิจการนี้ในตอนกลางวันหรือใช้เวลาในตอนกลางคืนทำ คริวเรือนี่ทำเกษตรกรรมเป็นหลัก คือทำไร่มันสำปะหลังและทำนา

- รับขนส่งพืชไร่

มีผู้ประกอบการประเภทนี้ประมาณ 5 ราย ซึ่งผู้ประกอบการทั้งหมดมีรายได้จากการขนส่งพืชไร่เป็นรายได้เสริมจากรายได้หลัก คือการทำกิจกรรมในภาคการเกษตร และรายได้ในส่วนนี้ก็มีลักษณะที่ไม่แน่นอนขึ้นกับปริมาณผลผลิตทางการเกษตรที่จะมีผู้ว่าจ้างซึ่งก็คือชาวบ้านในชุมชนนั่นเอง ช่วงที่มีการจ้างมากคือในฤดูการเก็บเกี่ยวตั้งแต่ประมาณพฤศจิกายน-กุมภาพันธ์ พืชไร่ที่มีการว่าจ้างและทำรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการมากที่สุดได้แก่ มันสำปะหลัง ส่วนพืชชนิดอื่น ๆ เช่น ข้าวโพด ฝ้าย และข้าวนั้นมีการว่าจ้างรองลงมา ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณมันสำปะหลังที่ปลูกมีจำนวนและน้ำหนักมากกว่าพืชชนิดอื่น

ปัจจัยสำคัญของการประกอบกิจการประเภทนี้คือ รถบรรทุกที่จะใช้ในการขนส่ง ทั้ง 5 รายนี้จะใช้กระบะบรรทุกมาพ่วงเข้ากับเครื่องรถไถ ชาวบ้านเรียกรถลักษณะนี้ว่า "รถอีตึก" ใน 5 รายที่ทำกิจกรรมนี้มีรถชนิดนี้รายละ 1 คัน มี 1 รายที่มีรถบรรทุกขนาดใหญ่แต่ตนเองอยู่ในฐานะคนขับและดูแลรถเนื่องจากรถเป็นของญาติที่อยู่นอกชุมชน

- รับจ้างไถปรับที่ดิน

เดิมประมาณปี พ.ศ. 2532 มีผู้ประกอบการนี้ 1 รายแต่ปัจจุบันได้เลิกกิจการไปเนื่องจากไม่สามารถชำระหนี้ค่ารถไถที่ซื้อเงินผ่อนมาได้ จึงมีผู้ประกอบการนี้อยู่เพียง 1 ราย ในปัจจุบันโดยเจ้าของรถไถได้ขายที่ดินบางส่วนของตนนำไปซื้อรถไถใหม่ 1 คัน รถเก่าอีก 1 คันมารับจ้างไถปรับที่ดินทำไร่ให้กับชาวบ้านในชุมชน รวมถึงออกไปรับจ้างชุมชนอื่นด้วย การไถแต่ละวันจะสามารถไถได้จำนวนไร่

มาก-น้อยขึ้นอยู่กับพื้นที่โดยถ้าเป็นพื้นที่ซึ่งไถยาก เช่น ดินแข็งหรือมีตอรากไม้มากก็จะ
ได้ประมาณ 10-15 ไร่ แต่ถ้าพื้นที่ไถง่ายก็จะสามารถไถได้วันละ 20 ไร่ขึ้นไป ใน
ช่วงระยะเวลาทำงาน 5-6 ชั่วโมงในวันปกติ แต่ถ้าในช่วงที่มีการจ้างสูงระยะเวลา
ทำงานก็จะเพิ่มขึ้นรวมไปถึงจำนวนพื้นที่ด้วยเช่นกัน

อัตราค่าจ้างไถในปัจจุบันคิดเป็นไร่ ดังนี้

- ไถขนาดผาล 7 ไร่ละ 80 บาท
- ไถขนาดผาล 3 ไร่ละ 110 บาท

การจ่ายค่าจ้างนั้น เจ้าของไร่ต้องจ่ายเป็นเงินสดให้ทันทีหลังจากที่รถ
ไถเสร็จ โดยทำการวัดพื้นที่ที่ได้ทำการไถไปแล้ว จึงจ่ายเงิน หรือกรณีที่เจ้าของ
ไร่ยังไม่มีเงินสดจ่ายให้ได้ก็ต้องทำสัญญากันไว้ก่อนล่วงหน้าว่าจะนำเงินมาจ่ายให้
เมื่อใด โดยเจ้าของรถคิดค่าไถในกรณีนี้ไร่ละ 150 บาท ซึ่งส่วนมากมักจะนำเงินมา
จ่ายหลังจากขายผลผลิตในไร่่นั้นแล้ว อย่างไรก็ตาม อย่างน้อยเจ้าของไร่จะต้องหา
เงินมาจ่ายเป็นค่าน้ำมันรถก่อน

ส่วนค่าตอบแทนหรือค่าจ้างคนขับนั้น เจ้าของรถจะต้องจ่ายให้กับคนขับ
ร้อยละ 10 ของค่าไถในแต่ละวันประเมินว่าจะได้ค่าจ้างกว่าหนึ่งร้อยบาทขึ้นไป แต่
ทั้งนี้คนขับจะไม่รับค่าจ้างเป็นรายวันแต่จะจดทำบัญชีไว้ แล้วจึงมาเบิกกับเจ้าของรถ
เป็นเงินก้อนเมื่อต้องการ การจ้างคนขับมีลักษณะที่ไม่ประจำคือจะมี 2-3 คน เปลี่ยน
กันไปทั้งนี้เพราะบางวันคนขับบางคนอาจมีงานหรือกิจกรรมในไร่นาของตน ก็จะมีคน
ขับคนอื่นมาแทน

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับกิจกรรมประเภทนี้คือ ความขัดข้องของเครื่องยนต์กลไก
หรืออะไหล่เสียหายชำรุด บางครั้งช่างซ่อมในชุมชนก็สามารถซ่อมได้ แต่ถ้าต้องใช้
ความชำนาญสูง ก็มักต้องพึ่งพาช่างจากในเมืองให้เข้ามาแก้ไขให้ ค่าใช้จ่ายในส่วนนี้
จึงสูงตามไปด้วย ส่วนสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของผู้เป็นเจ้าของรถไถนั้นก็เช่น-
เดียวกับชาวบ้านทั่วไป คือขณะนี้ยังอยู่ในภาวะของการเป็นหนี้ค่ารถไถอยู่ รายได้จาก
การรับจ้างนั้น กล่าวได้ว่าเพียงพอสำหรับผ่อนส่งรถเท่านั้นทั้งนี้รวมถึงค่าใช้จ่ายใน
เรื่องการซ่อมแซมบำรุงรักษา และค่าจ้างคนขับด้วย เวลาที่มีการจ้างมีมากในช่วง
ฤดูการเพาะปลูกเท่านั้น ส่วนฤดูอื่นจะมีงานน้อยลง

- รับเหมาชุดมันสำปะหลัง

ในชุมชนมีครัวเรือนที่ทำกิจกรรมประเภทนี้อยู่เพียงครัวเรือนเดียวจากแต่เดิมซึ่งมี 2 ครัวเรือน ส่วนใหญ่จะมีผู้รับเหมาที่เป็นชาวบ้านในชุมชนอื่นเข้ามารับเหมาในฐานะคนกลางให้กับเจ้าแม่โรงมันต่าง ๆ และตนเองได้ประโยชน์จากค่าหัวตัน ทั้งนี้การรับเหมาจะต้องสามารถหาปัจจัยคือรถบรรทุกและแรงงานจำนวนมากที่จะนำมาใช้ในการชุดหลังจากรับเหมาแล้ว

ชาวบ้านผู้รับเหมาในหมู่บ้านจะอยู่ในลักษณะที่รู้จักคุ้นเคยรับเป็นนายหน้าส่งมันสำปะหลังให้กับเจ้าแม่โรงมันมาก่อน จึงมาตั้งตัวเป็นผู้รับเหมาเองโดยร่วมมือกับผู้ที่เป็นเจ้าของรถบรรทุกจัดหาแรงงานจากจุดต่าง ๆ ที่ตนมีเครือข่ายอยู่ โดยที่เจ้าของรถและชาวบ้านผู้รับเหมาจะร่วมมือกันรับเหมาชุดมันจากชาวบ้านเมื่อขายมันให้โรงงานแล้วจะต้องมาเฉลี่ยค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ร่วมกัน เหลือกำไรเท่าใดจึงแบ่งกันระหว่างเจ้าของรถและผู้รับเหมาฯ ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ก็คือค่าแรงงานคนงานทั้งหมดและค่ารถบรรทุกซึ่งเจ้าของรถจะหักไว้ต่างหากในแต่ละงวด ๆ

การรับเหมานั้นจะได้กำไรหรือขาดทุนขึ้นอยู่กับ

- เเปอร์เซ็นต์แป้งของหัวมันฯ ถ้ามีเปอร์เซ็นต์สูงกว่าเกรดมาตรฐานที่โรงงานตั้งราคาไว้ก็จะได้ราคาเพิ่มขึ้นเปอร์เซ็นต์ละ 20 บาทต่อตัน

- ปริมาณมันในไร่ ถ้าหัวดกและน้ำหนักดี ชุดแล้วได้ปริมาณมากผู้รับเหมา ก็จะได้กำไรมาก ซึ่งนับเป็นการเสี่ยงสำหรับผู้รับเหมาเช่นเดียวกันเพราะการตีราคาตอนเหมานั้นกระทำก่อนที่จะทำการชุด ดังนั้นผู้รับเหมาจึงต้องมีวิธีการที่จะตรวจสอบเพื่อประเมินราคาที่จะให้กับเจ้าของไร่ มิฉะนั้นก็อาจจะขาดทุนได้เช่นเดียวกันดังเช่นครัวเรือนที่ตั้งตัวเป็นผู้รับเหมาแล้วต้องเลิกกิจการไปในที่สุดหลังจากทำได้เพียงปีเดียว ทุนที่นำมาใช้ในการรับเหมาจะอยู่ในลักษณะหมุนเวียนระหว่างเงินที่ได้รับจากการขายมันและเงินที่ต้องจ่ายให้กับเจ้าของไร่มัน การตกลงราคากันกับเจ้าของไร่ นั้น ผู้รับเหมาจะใช้เวลาคุ้นเคยสนิทสนมไปเจรจาต่อรองราคากันเองจนเป็นที่พอใจทั้ง 2 ฝ่าย ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ขายนั้นมีอิสระที่จะเลือกขายให้กับผู้รับเหมาคนใดก็ได้ โดยจะตัดสินใจจากการให้ราคาของผู้รับเหมาที่มาติดต่อแต่ละรายเป็นหลัก แต่เมื่อมีการเจรจาทกลงกันแล้วเจ้าของไร่ทุกรายจะมีเงื่อนไขกับผู้รับเหมา 2 ประการคือ

- ต้องจ่ายเงินทั้งหมดก่อนที่จะนำคนงานเข้าไปขุดมันในไร่ (หรืออย่างน้อยจ่ายก่อนครึ่งหนึ่งและจ่ายอีกครึ่งหนึ่งก่อนที่จะขุดมันเสร็จ) ทั้งนี้เพื่อป้องกันปัญหาที่ผู้รับเหมาอาจจ่ายเงินไม่ครบตามที่ตกลง ซึ่งเกิดจากเมื่อนำคนงานลงไปขุดแล้วปรากฏว่า ดินแข็งขุดยากหรือมันหัวไม่ตก ผู้รับเหมาอาจจะล้มเลิกการขุดต่อ ทำให้เป็นภาระของเจ้าของไร่ที่จะต้องจ้างคนงานมาขุดภายหลัง

- หลังจากตกลงซื้อขายกันแล้ว หากผู้รับเหมายังไม่พร้อมด้วยกรณีใด ๆ ก็ตามที่จะเอาคนงานเข้าไปขุดมันในไร่ เจ้าของไร่จะอนุโลมให้เข้าไปทำการขุดหลังจากการซื้อขายได้ไม่เกิน 1 เดือน ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าของไร่เองก็ต้องนำที่บริเวณนั้นไปใช้ประโยชน์ในการผลิตต่อไป

ในปัจจุบันชาวบ้านส่วนใหญ่โดยเฉพาะในรายที่ใช้ที่ดินในการปลูกมันเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ตั้งแต่ 10 ไร่ขึ้นไป นิยมที่จะขายมันในลักษณะขายเหมาให้ผู้รับเหมา กันทั้งสิ้นทั้งนี้เพราะ

ประการแรก เป็นการตัดภาระในด้านเวลาและแรงงานที่จะต้องเข้าไปในกระบวนการเคลื่อนย้ายมันฯ ออกจากไร่ นับตั้งแต่การหาคนงานมาขุด หารถมาบรรทุก รวมไปถึงไปติดต่อเจรจากับทางโรงงาน โดยเฉพาะแรงงานในการขุดซึ่งในช่วงที่มีการขุดมันเป็นจำนวนมากจะทำให้เกิดปัญหาเรื่องแรงงานขาดแคลน ดังนั้นการเข้ามาของระบบรับเหมาจึงสอดคล้องกับปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญอยู่ ระบบนี้จึงได้รับการยอมรับจากชาวบ้านเป็นอย่างดี

ประการที่สอง เป็นการลดความเสี่ยงของชาวบ้านเจ้าของไร่ ทั้งนี้เพราะราคามันฯ ไม่แน่นอนมีการขึ้น-ลงในแต่ละช่วงเวลาบ่อยมาก แต่ราคาค่าแรงคนงานและค่ารถบรรทุกจะตายตัว ประกอบกับถ้าผลผลิตในไร่ต่ำทั้งในด้านปริมาณ น้ำหนัก และเปอร์เซ็นต์แป้งแล้วก็จะยิ่งทำให้ชาวบ้านอยู่ในภาวะขาดทุนอย่างไม่มีทางหลีกเลี่ยง การเข้ามาของผู้รับเหมาชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นผู้ที่เข้ามารับภาระความเสี่ยงแทนพวกตน โดยที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะพูดว่า "ก็เสี่ยงเอา เพราะของมันอยู่ในดิน"

สรุป

ดังนั้นอาจสามารถสรุปถึงความสัมพันธ์ของแรงงานและกิจกรรมในอาชีพใหม่ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตดังกล่าวข้างต้นกับแรงงานและกิจกรรมหลักคือการผลิตทางการเกษตรได้ดังนี้

ก. ลักษณะกิจกรรมของทั้ง 2 ส่วนนี้ไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ โดยเฉพาะเวลาที่ใช้ในการทำกิจกรรม จะเกี่ยวเนื่องกันโดยผันแปรตามลักษณะของกิจกรรมในภาคการเกษตรเป็นหลัก บทบาทและสถานภาพทางสังคมของผู้ประกอบกิจกรรมนอกภาคเกษตรมิได้ต่างจากชาวบ้านธรรมดาทั่วไป กิจกรรมที่เกิดขึ้นมีขนาดเล็ก ๆ ใช้ความสามารถเฉพาะตัวซึ่งมักเกิดจากความชอบ ความสนใจส่วนตัว และมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมรายได้หลักจากภาคการเกษตรที่มีอยู่แล้ว รวมไปถึงการมีพื้นฐานความรู้ความชำนาญของผู้ประกอบการแต่ละคน

ข. แรงงานที่ใช้ในการประกอบกิจกรรม มักเป็นแรงงานและความสามารถเฉพาะตัวของผู้ประกอบการ ซึ่งเป็นผู้ทำกิจกรรมนั่นเองโดยไม่มีการจ้างหรือแม้แต่แรงงานในครัวเรือนก็มีบทบาทในการช่วยดำเนินกิจกรรมไม่มากนัก

ค. ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านซึ่งค่อนข้างใกล้ชิดกันจากความเป็นเครือญาติทำให้กิจกรรมที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่มีใช้การค้าหรือขายบริการแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะมีลักษณะของการช่วยเหลือกันและกัน ดังจะเห็นได้จากบางกิจกรรมผู้ประกอบการจำเป็นต้องทำเพราะได้รับการร้องขอจากผู้ใช้บริการก็คือญาติมิตรของตน เช่น การซ่อมรถ การรับขนส่งพืชไร่ เป็นต้น การคิดค่าบริการต่าง ๆ อยู่ในอัตราต่ำ การขึ้นราคาค่าบริการเพื่อผลกำไร รวมไปถึงการผูกขาดจึงทำได้ยาก

จากทั้งหมดที่ได้กล่าวมาในบทนี้จะทำให้เห็นรูปแบบของการใช้แรงงานและที่ดินในระบบการผลิตปัจจุบันที่มีลักษณะเป็นระบบการผลิตแบบใหม่คือมีทั้งการผลิตพืชยังชีพและพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าว่ามีรายละเอียดอย่างไร ทั้งนี้ในที่สุดพบว่ารูปแบบการใช้ที่ดินเพื่อทำการผลิตได้เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตคือมีการใช้ที่ดินขนาดใหญ่ในการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดต่าง ๆ เพื่อขายให้กับตลาดในขณะที่จะใช้ที่ดินขนาดเล็กปลูกพืชประเภทยังชีพดังที่เคยทำมาในอดีตควบคู่กันไป โดยครัวเรือนส่วนใหญ่มักจะปลูกพืชมากกว่า 2 ชนิดขึ้นไปในที่ดินเพื่อป้องกัน

ความเสี่ยงทั้งต่อการบริโภคของคุณและต่อระบบตลาดที่ดินควบคุมไม่ได้ ซึ่งในส่วนนี้เป็นการใช้ที่ดินไปเพื่อการผลิตโดยตรงของชาวบ้าน

ชาวบ้านเกือบทั้งหมดยังไม่ประสบกับปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินเนื่องจากทุกครัวเรือนที่ทำการผลิตจะมีที่ดินถือครองเป็นของตนเองรวมทั้งระบบเครือข่ายและการให้มรดกในชุมชนก็ได้ช่วยให้มีการกระจายการใช้ที่ดินออกไปแก่ทุกครัวเรือนอย่างทั่วถึงในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การทำกินร่วม หรือการให้ทำกินโดยไม่เสียค่าเช่าหรือหมุนเวียนเข้าทำกิน เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของระบบกรรมสิทธิ์จากเดิมที่ดินทำกินเป็นของส่วนรวมมาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลนั้นสอดคล้องกับระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจที่มุ่งเพื่อขายทำให้ที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญพื้นฐานในการผลิตกลายเป็นสิ่งที่มีมูลค่าที่ประเมินเป็นราคาได้ ความต้องการขยายพื้นที่การผลิตของชาวบ้านในชุมชนแม้ว่าจะยังมีไม่มากแต่ก็ทำให้เกิดรูปแบบใหม่ในการใช้ที่ดินไปในการแสวงหาประโยชน์ทางมูลค่าขึ้นคือรูปแบบของการเช่า แต่ส่วนใหญ่ผู้เช่ามักจะเป็นนายทุนจากภายนอกมากกว่าผู้เช่าที่เป็นชาวบ้านในชุมชนเอง นอกจากนี้ยังมีการนำกรรมสิทธิ์ในที่ดินไปใช้ในการค้ำประกันเงินกู้มาทำการผลิตดังได้กล่าวในบทที่ผ่านมาแล้ว ในส่วนนี้จึงเป็นการนำที่ดินไปใช้ประโยชน์ทางอ้อมอีกทางหนึ่งของชาวบ้าน

ส่วนในด้านแรงงานนั้นจะพบว่าได้เกิดรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นในการใช้แรงงานเพื่อทำการผลิตในระบบใหม่ที่เกิดขึ้นจากแต่เดิมที่มีการใช้เพียงแรงงานในครัวเรือนและแรงงานแลกเปลี่ยนในชุมชนเท่านั้น รูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นและขยายความสำคัญในด้านแรงงานการผลิตก็คือ การจ้างที่เข้ามารองรับปัญหาความต้องการแรงงานสูงในการผลิตพืชเศรษฐกิจบางชนิดหรือบางชนิด ซึ่งแรงงานในระบบเดิมไม่สามารถสนองตอบได้ แรงงานรับจ้างโดยทั่วไปก็คือแรงงานชาวบ้านในชุมชนนั่นเอง โดยจะผลิตเปลี่ยนกันเป็นผู้จ้างบ้างผู้รับจ้างบ้างขึ้นกับช่วงเวลาการผลิตของแต่ละครัวเรือน อย่างไรก็ตามมันส่าปะหลังและอ้อยได้ทำให้เกิดรูปแบบการจ้างแรงงานขนาดใหญ่จากภายนอกเข้ามา โดยแรงงานจำนวนมากที่เข้ามาจะเป็นคนที่มาจากท้องถิ่นอื่นและเข้ามาโดยผ่านคนกลางคือผู้รับเหมาชุดมันส่าปะหลังและเถ้าแก่โคเวต้าอ้อย แรงงานเหล่านี้จะไม่มีความสัมพันธ์หรือก่อให้เกิดความสัมพันธ์ใด ๆ กับชาวบ้านเพราะเข้ามาเพียง

ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งสั้น ๆ เท่านั้น แรงงานส่วนนี้จึงเป็นรูปแบบใหม่ของการเข้ามาสนองตอบความต้องการแรงงานในชุมชนและท้องถิ่นในการผลิตพืชเศรษฐกิจโดยเฉพาะ

อย่างไรก็ตาม สำหรับในชุมชนแล้วแรงงานในครัวเรือนและแรงงานแลกเปลี่ยนก็ยังคงเป็นแรงงานหลักที่ใช้ในการผลิตทั้งพืชยังชีพและพืชเศรษฐกิจ แรงงานรับจ้างจะมีบทบาทสูงเฉพาะในบางขั้นตอนของการผลิตพืชเศรษฐกิจบางชนิดเท่านั้น สถานะความสำคัญของแรงงานทั้งสองส่วนนี้จึงดำรงความสำคัญอยู่ในส่วนที่ตนมีบทบาทและสนองตอบความต้องการของชาวบ้านผู้ผลิตได้อยู่ในปัจจุบัน

นอกจากรูปแบบการใช้แรงงานคนที่เปลี่ยนแปลงไปคือ ดึงแรงงานจากภายนอกชุมชนเข้ามาใช้มากขึ้น ยังดึงเอาแรงงานเครื่องจักรกลตลอดจนเทคโนโลยีทางการผลิตใหม่ ๆ เข้ามาด้วยเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตคือลดเวลาการผลิตในบางขั้นตอนของกระบวนการผลิตลง รวมทั้งให้ผลผลิตมีคุณภาพตามที่ตลาดรับซื้อต้องการ แรงงานเครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่ต่าง ๆ ที่ใช้อยู่ในกระบวนการผลิตของชาวบ้านปัจจุบันเป็นการนำเข้ามาจากภายนอกเกือบทั้งสิ้น การนำมาใช้จึงอยู่ในรูปของการจ้าง เช่า หรือซื้อมาในราคาที่สูงทำให้ชาวบ้านมีต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในส่วนนี้

ผลจากการนำเครื่องจักรกลและเทคโนโลยีใหม่ ๆ ในการผลิตพืชเศรษฐกิจเข้ามาได้ทำให้เกิดอาชีพใหม่ ๆ เป็นผลพวงตามมาในชุมชนด้วยแม้ว่าจะยังมีได้อยู่ในลักษณะที่เป็นอาชีพหลักหรือสร้างรายได้ให้กับผู้ประกอบการมากนั้นก็ตามเช่น อาชีพซ่อมรถ รับจ้างบรรทุกผลผลิตพืชไร่ รับจ้างไถปรับที่ดินและอาชีพรับเหมาขุดมันสำปะหลัง เป็นต้น แต่ผู้ที่ประกอบการทุกรายก็ยังคงทำอาชีพและมีรายได้หลักจากการทำพืชไร่เศรษฐกิจมากกว่า

การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อีกประการก็คือการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานของคนในชุมชนมีมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่จะอยู่ในลักษณะการออกไปทำงานนอกชุมชนชั่วคราวมากกว่าการออกไปอย่างถาวร ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากแรงงานเครื่องจักรกลที่เข้ามาช่วยย่นระยะเวลาการผลิตให้สั้นลง แรงงานส่วนหนึ่งจึงสามารถปลีกตัวออกไปจากกระบวนการผลิตได้ รวมทั้งในบางช่วงที่ความต้องการแรงงานสูงก็สามารถดึงแรงงานจากภายนอกชุมชนเข้ามาทดแทนได้ ทำให้แรงงานบางส่วนสามารถเคลื่อนย้ายออกไปที่อื่นได้อย่างอิสระโดยไม่ถูกผูกมัดกับการผลิตในไร่นาเพียงอย่างเดียว

ในภาพของระบบการผลิตที่ดำเนินอยู่จึงมีลักษณะการเหลื่อมซ้อนกันอยู่ของระบบเดิมกับระบบที่เข้ามาจากภายนอก โดยอยู่ในรูปแบบของระบบการผลิตแบบใหม่ที่ในกระบวนการผลิตโดยเฉพาะ ในด้านแรงงานและการใช้ที่ดินนั้นชาวบ้านจะดึงทั้งสองรูปแบบมาใช้ประโยชน์อย่างมีระบบไปพร้อม ๆ กันเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเองซึ่งเป็นผู้ผลิต นั่นคือการบรรลุวัตถุประสงค์ที่ต้องการผลิตเพื่อบริโภคคือ ข้าว และพืชยังชีพอื่น ๆ ในลักษณะที่ต้องการผลิตเพื่อขายด้วย เพื่อนำเงินมาใช้จ่ายสนองความต้องการต่าง ๆ หรือความจำเป็นในด้านต่าง ๆ ที่มีมากขึ้นในการดำรงชีพภายใต้กระแสการพัฒนาโดยส่วนรวมของประเทศ

บทที่ 6

วิเคราะห์ - สรุป

จากลักษณะของระบบการผลิตแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนดังกล่าวรายละเอียดเอื้อมมาถึงหมดแล้วนั้น จะพบว่าภายในรูปแบบของระบบการผลิตแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจะประกอบไปด้วยระบบการผลิตพืชยังชีพแบบเดิมและระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยม โดยทั้งสองระบบนี้จะดำรงอยู่อย่างเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันบนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ยังไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจนดังเช่นกรณีการใช้ที่ดินและแรงงาน อย่างไรก็ตามนัยสำคัญในการอยู่ร่วมกันและผลของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องนำมาวิเคราะห์พิจารณาเพื่อหาคำตอบว่า เพราะเหตุใดระบบการผลิตแบบเดิมจึงยังคงดำรงอยู่ได้โดยที่ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยมที่เป็นกระแสการผลิตทางเศรษฐกิจโดยส่วนรวมของประเทศและมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในชุมชนยังไม่สามารถเข้าไปแทนที่ระบบการผลิตแบบเดิมได้ทั้งหมด และอีกประการที่สำคัญก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นส่วนที่ไม่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนแต่กลับมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตและวิถีชีวิตทางสังคมของชุมชน

6.1 สาเหตุการดำรงอยู่ของระบบการผลิตพืชยังชีพแบบเดิม

หากพิจารณาแยกแยะลักษณะของระบบการผลิตที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันจะพบว่ามีความแตกต่างกันอยู่ระหว่างการผลิตพืชยังชีพแบบเดิมกับการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยมดังที่พอจะสรุปได้ดังนี้

ตารางที่ 17 แสดงความแตกต่างระหว่างระบบการผลิตพืชยังชีพแบบเดิมกับ
ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยม

การผลิตพืชยังชีพแบบเดิม	การผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า
<p>1. จุดมุ่งหมายเพื่อบริโภค ปริมาณการผลิตน้อยเพียงพอสำหรับสมาชิกในครัวเรือน ไม่เน้นคุณภาพ ใช้พันธุ์พืชและเทคโนโลยีที่มีในชุมชน</p>	<p>1. ผลิตเพื่อขาย ปริมาณการผลิตขึ้นกับความต้องการของตลาด ผลผลิตต้องมีคุณภาพจึงต้องใช้พันธุ์พืชที่ตลาดกำหนดและเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อให้ได้ทั้งปริมาณและคุณภาพ</p>
<p>2. ชาวบ้านเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเองทั้งหมด จึงสามารถทำการผลิตซ้ำได้ในตัวเองโดยไม่ต้องพึ่งพียงภายนอกมากนัก</p>	<p>2. ต้องพึ่งพียงทุนและเทคโนโลยีจากภายนอกเกือบทั้งหมดจึงไม่สามารถทำการผลิตซ้ำได้ด้วยตัวเอง ตลาดและแหล่งทุนภายนอกเป็นตัวกำหนดที่สำคัญในการผลิตซ้ำ</p>
<p>3. การผลิตซ้ำเป็นแบบธรรมดา ผลผลิตส่วนเกินส่วนใหญ่จะถูกใช้หมุนเวียนอยู่ในชุมชนโดยมีการกระจายออกไปภายนอกในรูปของการแลกเปลี่ยนหรือค้าขายเพียงเล็กน้อย</p>	<p>3. การผลิตซ้ำเป็นแบบขยายโดยการสะสมทุนหรือเพิ่มทุน ผลผลิตทั้งหมดเข้าสู่ระบบตลาดในรูปของการค้าผ่านคนกลางที่อยู่ในรูปแบบต่าง ๆ</p>
<p>4. ใช้พื้นที่ขนาดเล็กปลูกพืชหลายชนิดในแปลงเดียวกัน</p>	<p>4. ใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวชนิดใดชนิดหนึ่งเท่านั้นในแต่ละแปลง</p>
<p>5. ที่ดินจะถูกใช้ในการผลิตเพียงปีละหนึ่งรอบการผลิต พืชที่ปลูกเป็นพืชที่มีรอบการผลิตนั้น ทำให้ที่ดินและแรงงานมีช่วงเวลาได้หยุดพักนาน</p>	<p>5. ใช้ที่ดินปีละหลายรอบการผลิตในกรณีถ้าพืชนั้นมีรอบการผลิตสั้นเช่นข้าวโพดหรือพืชบางชนิดเช่นมันสำปะหลังและอ้อยซึ่งมีรอบการผลิตยาว 10 เดือนขึ้นไป ทำให้ที่ดินและแรงงานเกือบจะ</p>

ตารางที่ 17 (ต่อ)

การผลิตพืชยังชีพแบบเดิม	การผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า
<p>6. แรงงานในการผลิตเป็นแรงงานในครัวเรือนและแรงงานแลกเปลี่ยนในชุมชน ขนาดการผลิตจึงมักคงที่ตามขนาดของหน่วยที่เป็นแรงงาน</p> <p>7. ความเสี่ยงจากการลงทุนมีน้อยถ้าเกิดความเสียหายของผลผลิตเนื่องจากต้นทุนส่วนใหญ่ไม่เกี่ยวข้องกับเงินกู้หรือสินเชื่อ</p> <p>8. มีความเป็นอิสระสูง สามารถกำหนดและควบคุมปัจจัยการผลิตและการใช้เทคโนโลยีได้ด้วยตัวเองเพราะเป็นเทคโนโลยีพื้นฐานในชุมชน</p>	<p>ขึ้นไป ทำให้ที่ดินและแรงงานเกือบจะไม่มีเวลาพัก</p> <p>6. แรงงานส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้าง เนื่องจากการผลิตเป็นแบบขยายเพื่อให้ทันเวลา ได้ปริมาณและคุณภาพ</p> <p>7. ความเสี่ยงจากการลงทุนมีมาก ถ้าผลผลิตเสียหายเนื่องจากมีการลงทุนในรูปของเงินกู้กับสินเชื่อจากแหล่งชุมชนภายนอก</p> <p>8. ขาดความเป็นอิสระเพราะการผลิตต้องขึ้นกับแหล่งทุนและเจ้าของปัจจัยการผลิตบางอย่าง รวมทั้งแหล่งรับซื้อจากภายนอก ไม่สามารถใช้และเป็นเจ้าของเทคโนโลยีขนาดใหญ่ที่ซับซ้อนได้ด้วยตนเอง</p>

ดังนั้นหากจะนำข้อสรุปของความแตกต่างระหว่างระบบการผลิตดังกล่าวมาทำการวิเคราะห์ภายใต้บริบทของชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ โครงสร้างการจัดระเบียบและวัฒนธรรมเฉพาะของตนก็ทำให้ทราบถึงเหตุที่ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจ

กิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยมไม่สามารถแทรกเข้าไปแทนที่ระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชนได้ทั้งหมด ทั้งนี้โดยสามารถแยกการวิเคราะห์ออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ ดังนี้

6.1.1 ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยมยังไม่สามารถสร้างหลักประกันหรือความรู้สึกที่มั่นคงในการผลิตสำหรับชาวบ้านได้ นั่นคือชาวบ้านมีความรู้สึกเสี่ยงกับการปลูกพืชเศรษฐกิจสูงกว่าการปลูกพืชยังชีพ ทั้งนี้เนื่องมาจากนอกเหนือปัจจัยหรือเงื่อนไขทางธรรมชาติ เช่น ภาวะฝนแล้ง น้ำท่วม ไฟไหม้ ที่มีความไม่แน่นอนซึ่งเป็นความรู้สึกเสี่ยงในแต่ละปีการผลิตแล้ว พืชเศรษฐกิจยังมีความเสี่ยงมากในขั้นตอนของการนำผลผลิตเข้าสู่ตลาด เนื่องจากมีความไม่แน่นอนสูงในด้านราคา เพราะชาวบ้านอยู่ในฐานะของผู้ผลิตแต่มิใช่ผู้กำหนดราคาและไม่มีอำนาจในการที่จะควบคุมหรือต่อรองราคาผลผลิตของตนที่จะเข้าสู่ตลาดได้ โดยเฉพาะภาระค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่ชาวบ้านได้ลงทุนไปกับการปลูกพืชเศรษฐกิจทั้งในรูปของค่าจ้าง ค่าเช่า สิ้นเชื่อทางการเกษตรในรูปต่าง ๆ ที่เป็นพันธะ ด้านหนี้สินหรือการเงินผูกพันกับเจ้าของทุนที่เป็นพ่อค้าหรือแหล่งเงินกู้ต่าง ๆ ยิ่งทำให้ภาวะความเสี่ยงในทางปรากฏการณ์นี้ไปสร้างความรู้สึกรอคัดต้นทางจิตใจสำหรับชาวบ้านในช่วงที่ทำการผลิต เพราะถ้าผลผลิตเสียหายจากวิกฤติทางธรรมชาติหรือราคาตกต่ำจนอยู่ในภาวะขาดทุนแล้ว นั่นหมายถึงภาวะหนี้สินจะไม่ได้รับการปลดปล่อยและยังจะต้องเพิ่มจำนวนขึ้นในรูปของดอกเบี้ย บางรายอาจหมายถึงการสูญเสียที่ดินทำกินบางส่วนไปเพื่อปลดหนี้สินดังกล่าวหากไม่สามารถทำการประนอมหนี้ได้ แม้ว่าในกรณีบ้านทุ่งนาส่วนใหญ่จะเป็นการขายที่ดินบางส่วนหรือให้เช่าบางส่วนเพื่อนำเงินไปปลดหนี้สินโดยการขายมักเป็นการแบ่งขายกันเองในหมู่ญาติพี่น้อง แต่การให้เช่านั้นมักให้คนภายนอกเช่า ดังกล่าวมาแล้วในบทที่ 5

ปัจจุบันแม้ว่าชาวบ้านทุ่งนาจะได้ผ่านพ้นจากภาวะความเสี่ยงจากการนำพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ ๆ จากภายนอกเข้ามาปลูกในด้านการปรับตัวของพืชให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ดินฟ้าอากาศแล้วโดยผ่านกระบวนการทดลองไปแล้ว ดังจะเห็นได้ว่าในช่วงที่มีการนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาใหม่ ๆ นั้น จะมีเพียงชาวบ้านที่เป็นพวกหัวก้าวหน้าที่ปลูกกัน เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ยังรู้สึกเสี่ยงที่จะปลูกเพราะโดยชนิดของพืชพันธุ์ก็

ไม่มั่นใจว่าปลูกแล้วจะเติบโตให้ผลผลิตได้หรือไม่ในพื้นที่ของตนประการหนึ่ง ความเสี่ยงอีกประการก็คือไม่มั่นใจในความรู้ ประสบการณ์ ของคนที่มืออยู่ในเบื้องหน้าว่าจะสามารถนำไปใช้ในการปลูกพืชชนิดใหม่ได้ แต่เมื่อได้ผ่านกระบวนการทดลองและทดสอบซ้ำ ๆ ของชาวบ้านส่วนหนึ่ง รวมทั้งการปรับตัวของพืชที่เข้ามาให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่แล้วจนชาวบ้านเกิดความมั่นใจในระดับหนึ่ง (ซึ่งต้องผ่านระยะเวลาประมาณ 4-5 ปี) ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงได้หันมาปลูกตามบ้าง ปรากฏการณ์เหล่านี้ ผู้ศึกษาประเมินว่ามีใช่เป็นการเอาอย่างตาม ๆ กันของชาวบ้าน ซึ่งคนจากภายนอกมักมองพฤติกรรมและตีความว่าชาวบ้านชอบทำตามกัน หรือชาวบ้านอยู่ในภาวะของการเป็นผู้รับอย่างเดี๋ยว พฤติกรรมทางการผลิตดังกล่าวนี้จะเป็นเรื่องที่ดีที่ว่า ชาวบ้านมีเหตุผลในการที่จะเอาอย่างหรือรับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้าไปในวิถีชีวิตของพวกเขา โดยเฉพาะเรื่องการผลิตซึ่งเป็นรากฐานความมั่นคงในการดำรงชีวิตจะเห็นวาระยะเวลาก่อนที่จะเอาอย่างหรือทำตามนั้นก็คือช่วงเวลาที่บ้านอยู่ในกระบวนการตัดสินใจโดยการเฝ้าดูและประเมินผลอย่างต่อเนื่องใกล้ชิดจนเกิดความมั่นใจว่าความเสี่ยงในการที่จะรับพืชชนิดใหม่ ๆ เข้ามาปลูกนั้นมีระดับต่ำมากพอที่จะทดลองด้วยตัวเองแล้วจึงเริ่มปลูกพืชเหล่านั้นบ้าง

จากลักษณะความไม่มั่นใจหรือความเสี่ยงจากการนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูกที่ชาวบ้านต้องเผชิญ 3 ประการคือ ความเสี่ยงที่เกิดจากภาวะธรรมชาติ การปรับตัวของพืชพันธุ์กับสภาพแวดล้อมใหม่ของชุมชนและความไม่มั่นใจในเรื่องเทคนิคความรู้ของตนในการเพาะปลูกพืชชนิดใหม่ ๆ ความเสี่ยงประการนี้จะมีเฉพาะช่วงแรกของการรับเอาพืชพันธุ์ใหม่เข้ามาเท่านั้น ความเสี่ยงนี้ลดลงเมื่อชาวบ้านได้ทดสอบ ทดลองและปรับประสบการณ์ของตนเข้ากับการปลูกพืชชนิดใหม่ ๆ ได้แล้ว แต่ความเสี่ยงที่เข้ามาเกี่ยวกับพืชเศรษฐกิจที่สำคัญโดยที่ชาวบ้านยังไม่สามารถลดอัตราความเสี่ยงได้ด้วยตนเองก็คือกลไกตลาดที่เป็นตัวกำหนดการผลิตที่สำคัญ เนื่องจากเงื่อนไขดังกล่าวข้างต้นเช่นเดียวกับความเสี่ยงประการสุดท้ายที่เกิดจากภาวะทางธรรมชาติดินฟ้าอากาศ ซึ่งเงื่อนไขความเสี่ยงประการสุดท้ายนี้แม้แต่การปลูกพืชยังชีพก็ต้องเผชิญเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อเทียบอัตราความเสี่ยงระหว่างการปลูกพืชเศรษฐกิจกับพืชยังชีพแล้ว พืชยังชีพจะเสี่ยงต่อสภาวะวิกฤติทางธรรมชาติเพียงอย่างเดียวเท่านั้น จากการทำการศึกษาในหมู่บ้านพบว่า ชาวบ้านได้พยายามแก้ปัญหาที่ต้องเผชิญกับภาวะความเสี่ยงทางธรรมชาติในการเพาะปลูกนี้โดยการปลูกพืชหลาย ๆ ชนิดลงในพื้นที่เดียวกันหรือแบ่งพื้นที่ออกเป็นสวน ๆ ดังเช่นการปลูกข้าวไร่พื้นเมือง 2-3 พันธุ์ในแต่ละปี หรือการปลูกข้าวและพืชผักเพื่อบริโภคชนิดต่าง ๆ ปนกัน ในลักษณะการคนข้าวปลูกดังกล่าวในบทที่ 4 ลักษณะดังกล่าวเป็นความพยายามที่จะลดอัตราความเสี่ยง (risk aversion) ลงให้มากที่สุด และเทคนิคดังกล่าวนี้ชาวบ้านได้นำมาปรับใช้กับการปลูกพืชเศรษฐกิจด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการใช้ที่ดินในการปลูกพืชเศรษฐกิจ กรณีรายที่ปลูกพืชเศรษฐกิจโดยไม่ปลูกพืชยังชีพก็พบว่า มีการปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิดในแต่ละปี โดยแบ่งส่วนที่ดินหรือปลูกร่วมในพื้นที่เดียวกันก็ตาม เทคนิคเช่นนี้ก็คือการกระจายอัตราความเสี่ยงไปยังพืชแต่ละชนิด ถ้าพืชชนิดใดเสียหายก็ยังมีพืชชนิดอื่นที่อาจได้ผลหรือเสียหายน้อยกว่า ทำให้ชาวบ้านไม่ต้องอยู่ในภาวะการสูญเสียผลผลิตทั้งหมดไป ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดความกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจและการบริโภคของครัวเรือนได้

จากการที่ชาวบ้านตระหนักถึงภาวะความเสี่ยงจากการทำการผลิตที่ต้องเผชิญอยู่รอบด้านดังกล่าว นอกจากการนำเทคนิควิธีการข้างต้นมาใช้แล้วที่สำคัญคือ ชาวบ้านส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 60 ของครัวเรือนยังคงปลูกพืชยังชีพควบคู่ไปกับพืชเศรษฐกิจโดยใช้เทคนิคดังกล่าวเช่นกัน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านยังคงให้ความสำคัญกับการสำรองผลผลิตโดยเฉพาะข้าวไว้บริโภคสำหรับครัวเรือนของตนเช่นเดียวกับในอดีตที่ผ่านมา ประการหนึ่งนั้นเนื่องมาจากความเคยชินในพฤติกรรมการผลิตที่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูมาแต่เดิมในอดีตจนกลายเป็นค่านิยมทางการผลิตประการหนึ่งที่ต้องปลูกข้าวเป็นพืชสำคัญเพราะใช้บริโภคหลักในชีวิตประจำวัน จนแม้เมื่อการรับเอาพืชเศรษฐกิจใหม่ ๆ เข้ามา ซึ่งพืชเหล่านี้ได้เริ่มก่อให้เกิดค่านิยมใหม่ขึ้นในหมู่บ้านคือการปลูกเฉพาะพืชเศรษฐกิจเพื่อนำไปขายแลกเปลี่ยนเป็นเงินแล้วจึงนำไปซื้อข้าวบริโภค อย่างไรก็ตาม เนื่องจากภาวะความเสี่ยงที่พืชเศรษฐกิจมีมากกว่าพืชยังชีพ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังคงรักษาความมั่นใจและมั่นคงในการสำรองผลผลิตเพื่อการ

ภาพที่ 43 เก็บผักแพงในไร่หลังเกี่ยวข้าว

ภาพที่ 44 ถั่วที่ปลูกไว้ในไร่ยังให้ผลถึงหลังฤดูเก็บเกี่ยว

บริโภคของตนด้วยการผลิตเองมากกว่าการฝากความหวังไว้กับผลผลิตและรายได้จากการขายพืชเศรษฐกิจที่จะนำไปแลกเปลี่ยนเป็นข้าวหรือพืชยังชีพอื่น ๆ ที่เคยสำรองไว้บริโภคเองได้ อีกประการก็คือพืชเศรษฐกิจโดยตัวของมันเองแล้วชาวบ้านผู้ผลิตไม่สามารถเก็บสำรองไว้เพื่อการบริโภคได้เลยไม่ว่าจะเป็นข้าวโพด ฝ้าย มันสำปะหลัง อ้อยหรือหม่อนไหมก็ตาม เมื่อผลิตแล้วต้องขายออกสู่ตลาดประการเดียวเท่านั้น ฉะนั้นเมื่อขายผลผลิตพืชเศรษฐกิจออกไปหมดแล้วได้เงินมาจำนวนหนึ่งก็ไม่มีหลักประกันอีกเช่นเดียวกันว่าเงินจำนวนนั้นจะได้นำไปแลกเปลี่ยนผลผลิตเพื่อการบริโภคมาสำรองไว้หรือไม่ เพราะชาวบ้านผู้ขายในช่วงนั้นอาจอยู่ในภาวะเดือดร้อนจำเป็นต้องนำเงินไปใช้ด้านอื่น ๆ ที่เร่งด่วนฉุกเฉินเช่น เจ็บป่วย ชำระหนี้ส่งดอกเบี้ยย บวชลูกชาย ค่าสินสอด ฯ จำนวนเงินที่เหลือจากการใช้จ่ายเหล่านี้อาจจะไม่พอหรือไม่เหลือสำหรับการสำรองผลผลิตของชาวบ้านก็เป็นได้ ดังนั้นการปลูกพืชยังชีพโดยเฉพาะข้าวเพื่อสำรองไว้สำหรับการบริโภคจึงเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงของครัวเรือนได้ดีที่สุดท่ามกลางภาวะความเสี่ยงและความไม่แน่นอนในการผลิต เช่นที่กล่าวมา

สรุปสำหรับการวิเคราะห์ในประเด็นนี้ก็คือ การผลิตพืชยังชีพโดยเฉพาะข้าวที่ยังคงดำรงอยู่อย่างสำคัญในขณะที่ชาวบ้านมีการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ ๆ เพื่อการค้า แม้ว่าสัดส่วนการใช้พื้นที่และปริมาณการเพาะปลูกพืชยังชีพจะมีน้อยกว่าในแต่ละครัวเรือนที่ปลูกก็ตามความสำคัญของพืชยังชีพอยู่ที่

- มีอัตราความเสี่ยงหรือระดับความไม่แน่นอนในการผลิตต่ำกว่าพืชเศรษฐกิจเนื่องจากการผลิตพืชยังชีพเป็นอิสระจากระบบตลาดและกลไกราคาที่ชาวบ้านและชุมชนไม่สามารถควบคุมกำหนดได้ แม้ว่าจะมีความเสี่ยงจากภาวะทางธรรมชาติเท่า ๆ กัน แต่ชาวบ้านก็สามารถปรับตัวโดยใช้เทคนิควิถีการปลูกและการใช้ที่ดินเพื่อลดอัตราความเสี่ยงนี้ลง แม้ว่าจะทำให้ผลผลิตที่ได้ไม่เต็มที่นักก็ตาม แต่เสี่ยงน้อยกว่าเทคนิคเฉพาะที่ให้ผลผลิตสูงแต่เสี่ยงมากซึ่งเป็นกลไกในการปรับตัว (adaptive mechanism) ภายใต้ภาวะความเสี่ยงและความไม่แน่นอนที่ต้องเผชิญ

- พืชยังชีพโดยเฉพาะข้าวยังคงเป็นแหล่งอาหารสำรองเพื่อการบริโภคที่สำคัญที่สุดของชาวบ้านอยู่ในปัจจุบันโดยมีต้นทุนการผลิตต่ำกว่าการผลิตพืชเศรษฐกิจ

พืชยังชีพจึงเป็นหลักประกันในการบริโภคของครัวเรือนได้ดีกว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะครัวเรือนที่มีที่ดินไม่มาก ผู้ศึกษาพบว่าชาวบ้านเหล่านี้จะแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งเพื่อการปลูกข้าวสำรองไว้บริโภค เพราะชาวบ้านประเมินความสามารถหรือพลังในการซื้อของตนได้ดีว่ามีระดับไหนถ้าจะต้องซื้อข้าวกินตลอดทั้งปี ข้าวหรือพืชยังชีพจึงเป็นเหมือนทุนสำรองในทางเศรษฐกิจของชาวบ้านที่สำคัญยิ่ง

- พืชยังชีพมิได้มีความสำคัญในฐานะที่เป็นทุนสำรองในการบริโภคของครัวเรือนเท่านั้น แต่ยังเป็นทุนสำรองที่นำไปใช้จ่ายในกิจกรรมทางสังคมที่ชาวบ้านต้องดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในฐานะของสมาชิกชุมชนอีกด้วย กิจกรรมที่ตอบสนองการอยู่ร่วมกันดังกล่าวได้แก่ กิจกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อ ศาสนา ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดทั้งปีในขณะที่รายได้จากการขายผลผลิตของชาวบ้านที่ได้รับจากพืชเศรษฐกิจมีเพียงปีละ 1-2 ครั้งเท่านั้น รายรับส่วนนี้มีบางครัวเรือนที่สามารถสำรองไว้ได้บางส่วนและส่วนใหญ่ก็ต้องนำไปใช้กับการลงทุนสำหรับการผลิตครั้งต่อไป การใช้จ่ายเงินในพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านแต่ละครั้งเป็นจำนวนไม่มากเมื่อเทียบกับการใช้ทุนสำรองที่เป็นผลผลิตพืชยังชีพโดยเฉพาะในการทำบุญและพิธีกรรมทางศาสนา

6.1.2 อุดมการณ์ ศักยภาพและสำนึกอิสระของชุมชน

การดำรงอยู่ของระบบการผลิตเพื่อยังชีพแบบเดิมของชุมชน นอกจากระบบนี้ยังคงเป็นระบบการผลิตที่เป็นหลักประกันการบริโภคที่มั่นคงแน่นอนให้กับชาวบ้านมากกว่าระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าดังกล่าวแล้ว ผู้ศึกษาวิเคราะห์ว่าระบบการผลิตแบบเดิมของชาวบ้านนั้นอยู่บนรากฐานจิตสำนึกและอุดมการณ์การผลิตที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับจิตสำนึกและอุดมการณ์ทางสังคมอย่างแนบแน่น ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปของพฤติกรรมปฏิบัติ กิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางการผลิต และทางสังคม ไม่ว่าจะผ่านตัวกลางในรูปของพิธีกรรม หรือจารีตประเพณี ความเชื่อระบบกลุ่มหรือองค์กรใด ๆ ในหมู่บ้านก็ตาม จะเห็นว่าเป้าหมายของอุดมการณ์คือ ความสงบสุข ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน และอิสระในการพึ่งตนเอง

จากประวัติความเป็นมาทางสังคมและการผลิตของชุมชนดังกล่าวมาแล้ว จะพบว่า การเปิดชุมชนออกสู่โลกภายนอกที่เป็นโลกเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ถ้ามอง

จากการรับพันธุ์พืชเศรษฐกิจ เข้ามาปลูกเพื่อการค้า รวมทั้งการรับทุนและเทคโนโลยีต่าง ๆ และการขยายพื้นที่สำหรับการผลิตเพื่อการค้าของชาวบ้านนั้นเพิ่งเริ่มอย่างจริงจังเมื่อประมาณ 20-25 ปีที่ผ่านมาเท่านั้นเอง

ดังนั้นก่อนที่รูปแบบของระบบการผลิตรวมทั้งอุดมการณ์การผลิตเพื่อการค้าแบบทุนนิยมจะเข้าสู่หมู่บ้าน หมู่บ้านได้ดำรงอยู่มาบนพื้นฐานทางสังคมและการผลิตของตนมาอย่างมั่นคงเป็นระยะเวลากว่า 150 ปีที่มีการตั้งถิ่นฐาน นั่นก็คือระยะเวลาของการส่งสมถ่ายทอดและผลิตซ้ำทางจิตสำนึกของคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งเพื่อรักษาอุดมการณ์ อันเป็นผลผลิตจากสภาวะของสำนึกหรือจิตสำนึกที่คนในสังคมมีส่วนร่วมไว้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2529) รวมทั้งการถ่ายทอดประสบการณ์การค้ารายชีพ การดำเนินชีวิตในด้านต่าง ๆ ที่เป็นศักยภาพของชุมชนที่ผ่านการสั่งสมและพัฒนาขึ้นมาภายในชุมชนของตนเองโดยมิได้ถูกรอบงำโดยตรงจากภายนอก เหตุผลดังกล่าวนี้ยิ่งทำให้สำนึกแห่งอิสระของชุมชนในการพึ่งตนเองดำรงความเข้มแข็งอยู่เสมอมา

หากพิจารณาถึงเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้อุดมการณ์ ศักยภาพสำนึกแห่งอิสระและศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนดำรงอยู่และสืบทอดมาได้จนถึงปัจจุบันอาจวิเคราะห์ได้จากด้านต่าง ๆ ดังนี้

ก. เงื่อนไขและปัจจัยทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากร

จากรายละเอียดในบทที่ 2 จะเห็นว่าทำเลที่ตั้งของชุมชนนั้นอยู่บริเวณที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่ามาแต่ในอดีต รวมทั้งมีลำห้วยที่มีน้ำไหลผ่านตลอดปี แม้ว่าพื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่สูงไม่สามารถทำนาได้ แต่ก็สามารถเพาะปลูกด้วยการทำไร่ได้ดี เงื่อนไขและปัจจัยในข้อนี้ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านปัจจัยสำคัญในการดำรงชีพเช่น ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน ยารักษาโรคต่าง ๆ จากป่า รวมถึงการทำการผลิตของตนด้วยเครื่องมือเครื่องใช้ เทคโนโลยีพื้นฐานที่ไม่ยากต่อการปรับให้นำมาใช้ได้ในสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และทรัพยากร เช่น การปรับจากการทำนาในที่ลุ่มไปสู่รูปแบบการทำไร่ข้าวบนที่สูงในลักษณะไร่เลื่อนลอย เนื่องจากปัญหาเรื่องพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่สูงมากกว่าที่ลุ่ม

การปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขดังกล่าวนอกจากสะท้อนให้เห็นจากการปรับพืชพันธุ์ และวิธีการเพาะปลูกแล้ว ยังอาจมองเห็นได้จากเครื่องมือเครื่องใช้

ในการผลิตโดยเฉพาะ แวก ที่ใช้ชุดและดาบใหญ่ไว้ในไร่ข้าว กระชอหรือกระชังที่ใช้บรรจุน้ำหรือสิ่งของโดยใช้เชือกหรือผ้าที่ผูกคาดไว้บนหน้าผากขณะบรรทุกของเดินทาง ซึ่งเป็นวิถีที่ชนกลุ่มที่อาศัยบนที่สูงโดยเฉพาะชาวเขาใช้กันโดยเฉพาะกะเหรี่ยงที่มีอยู่มากบริเวณพื้นที่นั้น แต่ในขณะที่เดียวกันลักษณะที่เคยเป็นคนอาศัยอยู่ในกลุ่มมาก่อนจะสะท้อนให้เห็นจากรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ที่อยู่อาศัย และการตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ลุ่มริมน้ำ เครื่องมือเครื่องใช้ในการจับปลา เทคนิคการชลประทานเหมืองฝายที่พยายามนำมาใช้เพื่อให้สามารถใช้พื้นที่ลุ่มที่มีอยู่จำกัดทำนาได้ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพการปรับตัว การนำภูมิปัญญาดั้งเดิมที่มีอยู่มาใช้เพื่อดำรงชีพในขณะที่มีการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมยิ่งขึ้น สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น พัฒนาสั่งสมและเติบโตขึ้นโดยผ่านกระบวนการภายในของชุมชนเองมาเป็นเวลานาน

นอกจากนั้นเงื่อนไขการตั้งชุมชนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ป่าทึบห่างไกลจากศูนย์กลางการค้าขาย การคมนาคมที่ยากลำบากทำให้ชุมชนดำรงอยู่ในลักษณะที่ได้รับการเรียกว่า "คนดง" เป็นระยะเวลาอันยาวนานโดยมีการเข้ามาจากคนภายนอกน้อยมาก ทำให้ความรู้สึกเหนียวแน่นผูกพันหรือแรงยึดเหนี่ยวภายในชุมชนมีสูง ประกอบกับสำนึกความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันที่มีอยู่เดิมแล้ว ยิ่งทำให้แรงยึดเหนี่ยวดังกล่าวเหนียวแน่นและเข้มแข็งยิ่งขึ้น และความรู้สึกนี้จะส่งผลอย่างยิ่งต่อจิตสำนึกและอุดมการณ์ทางสังคมของคนในชุมชน แม้เมื่อมีความเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบบางอย่างในวิถีชีวิตปัจจุบันไปบ้างแล้วด้วยเงื่อนไขความห่างไกลและความยากลำบากในการคมนาคมถูกทำให้ลดลงผู้คนและวัฒนธรรมจากภายนอกเข้าไปถึงได้ง่ายและเร็วขึ้น เทคโนโลยีทางการผลิตสมัยใหม่ช่วยให้สภาพภูมิศาสตร์ของพื้นที่เกือบไม่เป็นอุปสรรคในการเพาะปลูก ในขณะที่ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าลดลงเกือบไม่เหลือร่องรอย ผู้ศึกษาจึงเห็นว่า เงื่อนไขและปัจจัยในข้อนี้มีผลอย่างมากต่อการพัฒนาเติบโต และการสั่งสมจิตสำนึก อุดมการณ์และภูมิปัญญาของชาวบ้านในอดีต แม้ว่าในภาวะปัจจุบันเงื่อนไขเหล่านี้จะไม่มีผลโดยตรงแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงอยู่ในรูปของผลเชื่อมโยงของอดีตที่ได้สั่งสมลงในศักยภาพและภูมิปัญญาของชุมชนในการที่จะนำไปใช้เป็นพื้นฐานในการปรับตัวแก้ปัญหาในกระบวนการเปลี่ยนแปลงในเงื่อนไขและปัจจัยทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรแบบใหม่ที่เปลี่ยนรูปไปจากเดิม หากระบบ ทางสังคมและวัฒนธรรม

ของชุมชนในการผลิตซ้ำและถ่ายทอดจิตสำนึกอุดมการณ์ที่สืบเนื่องกันมา ยังคงทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข. เงื่อนไขและปัจจัยทางเศรษฐกิจ

ที่เห็นได้ชัดในประเด็นนี้ นับแต่ในอดีตมาก็คือการเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจทั้งในการบริโภคได้แก่ อาหาร ยา รักษาโรค ที่ได้จากการทำการเพาะปลูกเองและเก็บหาของป่า และการอุปโภคในส่วนที่เป็นบ้านเรือน เครื่องนุ่งห่ม เครื่องมือเครื่องใช้พื้นฐานที่ได้จากป่าและการผลิตขึ้นเองในชุมชน โดยมีการพึ่งพาภายนอกในรูปของการแลกเปลี่ยนเล็กน้อยเท่าที่จำเป็นเท่านั้น

การพึ่งตัวเองได้ในเรื่องความจำเป็นพื้นฐานที่เกี่ยวกับปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต ความสมบูรณ์ของทรัพยากร ทำให้การติดต่อกับโลกภายนอกในอดีตมีน้อย ประกอบกับเงื่อนไขการคมนาคมและความห่างไกลทำให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนไม่ถูกแทรกแซงโดยภายนอก จากรายละเอียดในบทที่ 4 จะเห็นว่าในความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนเชิงเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนค้าขายนั้น คนในชุมชนมักจะเป็นฝ่ายเดินทางออกไปมากกว่าที่คนภายนอกจะเดินทางเข้ามา การนำพืชพันธุ์ เทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ก็มาจากการนำเข้ามาของคนในชุมชนที่ได้เดินทางออกไปติดต่อกับภายนอกเกือบทั้งสิ้น จิตสำนึกและอุดมการณ์การผลิตในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจจึงได้รับการผลิตซ้ำและถ่ายทอดให้กับคนในชุมชนอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง โดยเกือบจะไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก และพื้นฐานจิตสำนึกและอุดมการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นที่ตนดำรงอยู่ภายใต้ระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง โดยเฉพาะการปลูกพืชยังชีพแบบเดิมที่สามารถหล่อเลี้ยงชุมชนและผู้คนมาได้นับร้อยปี ต่างกับรูปแบบของระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่เพิ่งเข้าสู่ชุมชนไม่นาน ประกอบกับเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของระบบซึ่งต้องผูกพันและถูกกำหนดจากภายนอก เช่น การกำหนดราคา การรับซื้อ และเทคโนโลยีรวมทั้งเมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นรูปแบบที่สำเร็จรูปมาจากภายนอกแล้วทั้งสิ้น มิได้มีการสั่งสมและพัฒนาขึ้นภายในเหมือนระบบเดิมที่ยังรากลึกลงมานาน ที่สำคัญซึ่งจะได้กล่าวต่อไปก็คือจิตสำนึกและอุดมการณ์การผลิตของระบบการผลิตเพื่อการค้าแบบทุนนิยมนั้นค่อนข้างขัดแย้งและสวนทางกับ

จิตสำนึกและอุดมการณ์ในระบบการผลิตเดิมและระบบโครงสร้างของชุมชน ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่า เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยมยังไม่สามารถเข้าไปแทนที่ระบบการผลิตแบบดั้งเดิมได้เต็มที่

ขณะที่ระดับชุมชนหมู่บ้านมีลักษณะการผลิตการบริโภคซึ่งเป็นเศรษฐกิจเฉพาะภายในก่อนการเข้ามาของระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจที่มีลักษณะเลี้ยงตัวเองได้อย่างพอเพียง (subsistence) และหากมองไปถึงเศรษฐกิจในระดับท้องถิ่นก็จะเห็นว่าตลาดหรือศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสิ่งของหรือสินค้านั้นมีขนาดเล็ก ๆ มีสินค้าจำนวนไม่กี่ชนิดที่มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายกัน ส่วนใหญ่ก็คืออาหาร เครื่องมือ ทำการผลิตพื้นฐาน ฝ้ายและสิ่งทอ เครื่องใช้ในครัวเรือน ฯ เป็นหลัก (ดูบทที่ 4 ประกอบ) โดยเฉพาะสินค้าจากหมู่บ้านที่ออกไปสู่ตลาดระดับท้องถิ่นซึ่งมีอยู่ 2 แห่งที่ อ. หันคา และ อ. วัดสิงห์ จ. ชัยนาทนั้น จะเป็นพวกพริกและผลไม้ในสวนเป็นส่วนมาก ตลาดจึงเป็นเพียงสถานที่ที่ชาวบ้านจากหมู่บ้านต่าง ๆ ในท้องถิ่นจะนำผลผลิตส่วนเกินของตนไปแลกเปลี่ยนกับผลผลิตส่วนเกินของคนในหมู่บ้านอื่น หรือเป็นผลผลิตที่ไม่สามารถทำการผลิตได้เองหรือพอเพียงในชุมชน การกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนซื้อขายก็เป็นการกำหนดกันเองตามความพอใจที่มักจะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างกันของบุคคล ดังเช่นในงานวิชาการทางเศรษฐศาสตร์ได้กล่าวถึงลักษณะเศรษฐกิจและการผลิตในท้องถิ่นก่อนการขยายตัวทางการค้าโดยการปลูกข้าวเพื่อส่งออกขายต่างประเทศในบริเวณภาคกลางว่า *“...การผลิตมุ่งเพื่อใช้สอยภายในชุมชนโดยมีบางส่วนของผลผลิตเก็บไว้จ่ายให้แก่รัฐในรูปของส่วยอากรบ้าง ส่วนเกินที่เหลือก็อาจนำไปขายแลกเปลี่ยนกันแต่มีขอบเขตจำกัด... ราคาสินค้าที่สำคัญถูกกำหนดโดยรัฐบาลในระดับท้องถิ่นกำหนดตามธรรมเนียมและความสัมพันธ์ทางเครือญาติ...”* (ตีพิมพ์ในวารสารปริทัศน์, 2524:28) จะเห็นว่าแม้ในเศรษฐกิจระดับท้องถิ่นก็ยังอยู่ภายใต้จิตสำนึกและอุดมการณ์การผลิตแบบเดิมของหมู่บ้านในช่วงระยะเวลาดังกล่าวก่อนที่จุดมุ่งหมายและอุดมการณ์การผลิตในระดับส่วนกลางที่มุ่งการผลิตเพื่อการค้าและการส่งออกจะเข้าไป

อย่างไรก็ตามหากมองเชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านทุ่งนา กับเศรษฐกิจระดับประเทศเพื่อให้เห็นพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงนั้น เวลาและสถานที่

(time and place) จะมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการตอบคำถามเพราะในช่วงเวลาที่หมู่บ้านเริ่มรับแนวคิดการผลิตเพื่อขายอย่างจริงจัง และนำเอาพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูกนั้นอยู่ประมาณปี พ.ศ.2500 ขึ้นไปแล้วทั้งสิ้น ซึ่งในช่วงนั้นระบบการผลิตเพื่อขายได้แผ่ขยายอยู่ในบริเวณพื้นที่ภาคกลางมาเป็นเวลานานแล้ว โดยพืชที่ทำการผลิตก็คือข้าวอันเป็นผลมาจากการเปิดตลาดการค้าระหว่างไทยกับประเทศตะวันตกด้วยสนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ.2398 ดังเช่น สุกี ประศาสน์ เศรษฐ์ ได้ให้ภาพเศรษฐกิจในชองก่อนและหลังการเปิดประเทศเพื่อค้าขายเสรีว่า "...ในสภาวะทางสถาบันแบบศักดินาไทย การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศย่อมมีขอบเขตจำกัด...การแบ่งงานกันทำและการผลิตเพื่อความชำนาญเฉพาะอย่างมีน้อย การค้าภายในชองประเทศอยู่ในขอบเขตจำกัดและเป็นการแลกเปลี่ยนของกับชอง การใช้เงินไม่แพร่หลาย...การค้าระหว่างประเทศเท่านั้นที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบพออยู่พินัยของไทยแตกสลายหลังจากการเข้าร่วมในการค้าระหว่างประเทศใน พ.ศ.2398 และได้ทำสนธิสัญญาเบาริ่ง..." (สุกี ประศาสน์ เศรษฐ์, 2524:30-31)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้กล่าวถึงการขยายพื้นที่ในการปลูกข้าวบริเวณพื้นที่ภาคกลางไว้เช่นเดียวกันภายหลังจากมีการส่งเสริมให้ปลูกข้าวเพื่อส่งออกหลังการเปิดตลาดการค้า "...ชาวบ้านพบว่าข้าวเป็นผลผลิตที่ขายได้กำไร...มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้น ไม่นานนักกระบวนการนี้ทำให้เกิดการผลิตเฉพาะข้าวทำให้อุตสาหกรรมชนบทไทยค่อย ๆ ล่มสลาย..." (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2524 : 124)

การกล่าวถึงภาพเศรษฐกิจโดยรวมนั้นเพื่อจะเชื่อมโยงไปสู่การวิเคราะห์ที่ทำให้หมู่บ้านทุ่งนาและชุมชนใกล้เคียงเข้าสู่กระแสการผลิตเพื่อการค้าซ้ากว่าพื้นที่ราบภาคกลางซึ่งเป็นผลให้ชุมชนหมู่บ้านสามารถผลิตข้าวและถ่ายทอดอุดมการณ์การผลิตในระบบเดิมไว้ได้เป็นระยะเวลาโดยไม่มีแทรกแซงจากภายนอก ปัจจัยและเงื่อนไขดังกล่าวที่จะนำมาขยายความก็คือ เวลาและสถานที่

ช่วงระยะเวลาที่ภาคกลางเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าโดยการปลูกข้าวแล้วนั้นจนถึงช่วงที่หมู่บ้านทุ่งนาเริ่มรับเอาพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าเข้ามาปลูกในชุมชนนั้นอยู่ระหว่างหลังสนธิสัญญาเบาริ่ง ปี พ.ศ.2398-2500 รวมระยะเวลาประมาณ

102 ปี จะเห็นว่าเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานมากที่ชุมชนหมู่บ้านทุ่งนาสามารถรอดพ้นจากการแทรกแซงของระบบการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งถ้านำข้อมูลการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกมาวิเคราะห์แล้วจะพบว่าชุมชนบ้านเนินขามที่ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางของ อ.หันคา จ.ชัยนาท เป็นชุมชนที่มีการติดต่อและมีความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายทางสังคมของบ้านทุ่งนามาเป็นเวลานานเกือบเท่าอายุชุมชนเช่นเดียวกัน ทั้งในทางการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าและความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ ชุมชนบ้านเนินขามปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก จนชาวบ้านทุ่งนาที่ไปติดต่อด้วยนั้นจะเรียกบ้านเนินขามและชุมชนที่ทำนาในพื้นที่นั้นว่า "พวกทุ่ง" (ดูบทที่ 4 ประกอบ) ซึ่งหมายถึงคนที่อยู่อาศัยและทำนาในพื้นที่ขนาดใหญ่เป็นทุ่ง

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าในช่วงที่หมู่บ้านเนินขามเข้าสู่ระบบการผลิตข้าวเพื่อขายนั้น ชุมชนบ้านทุ่งนาก็มิใช่จะไม่ได้รับกาถูระบบการผลิตเพื่อการค้าดังกล่าว หากแต่ด้วยข้อจำกัดและเงื่อนไขทางสภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านที่ทำให้ไม่สามารถทำนาได้เนื่องจากเป็นที่สูงและดินเก็บน้ำไม่ได้ดี ประกอบกับความกันดารห่างไกล ยากลำบากในการคมนาคมขนส่ง และลักษณะการปลูกข้าวไร่โดยการทำไร่เลื่อนลอยนั้นไม่สามารถให้ผลผลิตจำนวนมากได้ รวมทั้งเมล็ดพันธุ์ที่ปลูกก็ต่างจากข้าวนา ในช่วงเวลา 100 ปี ขณะที่หมู่บ้านในภูมิภาคใกล้เคียงเข้าสู่ระบบการผลิตข้าว ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าขณะนั้น จึงยังเป็นช่วงที่ชุมชนบ้านทุ่งนายังอยู่กับระบบการผลิตแบบเดิมดังที่เคยเป็นมาในอดีต

อย่างไรก็ดีในช่วงเวลาดังกล่าวโดยเฉพาะปลายทศวรรษ 2490 เป็นต้นมาแม้ว่าระบบการผลิตในหมู่บ้านยังคงเดิมอยู่แต่บรรยากาศทางเศรษฐกิจก็เริ่มคึกคักขึ้นตามกระแสเศรษฐกิจส่วนรวมที่เริ่มมีการส่งเสริมการลงทุน การค้าและพัฒนาประเทศโดยธนาคารโลกได้เข้ามามีบทบาท โดยเฉพาะการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเพื่อพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ซึ่งเริ่มประกาศใช้แผนที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 ดังจะเห็นได้จากการตั้งตัวเป็นพ่อค้าคนกลางอย่างจริงจังของคนในหมู่บ้านโดยการลงทุนขนาดใหญ่ขึ้นจากเดิมที่เป็นการหาบคอน หรือใช้เกวียนเพียง 1-2 เล่มก็กลายเป็นจำนวนกว่า 10 เล่มขึ้นไป การนำสินค้าไปแลกเปลี่ยนที่มักจะแลกเอาเฉพาะของที่นำมาสำรองไว้ใช้ในครัวเรือนของตนก็กลายเป็นนำของไปแลก

ของและซื้อเพิ่มมาเพื่อมาสำรองไว้ให้คนในหมู่บ้านมาแลกหรือซื้ออีกต่อหนึ่ง ที่ชัดเจนที่สุดก็คือการเกิดมีร้านค้าขึ้นในหมู่บ้านถึง 4-5 ร้าน ในช่วงเวลานั้นแม้จะอยู่ไม่นาน และต้องปิดตัวเองไปในช่วงต่อมาก็ตาม ก็สะท้อนให้เห็นถึงกระแสความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงถึงกันระหว่างกระแสเศรษฐกิจระดับประเทศกับระดับท้องถิ่นและระดับหมู่บ้าน

ผู้ศึกษาให้ความสำคัญและสนใจในรายละเอียดส่วนนี้มากเนื่องจากเป็นช่วงเปลี่ยนแปลง สานต่อ และเชื่อมโยงทางจิตสำนึกและอุดมการณ์ทางการผลิตที่แฝงเร้นอยู่ภายใต้ระบบและกระแสทางเศรษฐกิจ นั่นคือจิตสำนึกและอุดมการณ์แบบทุนนิยมระดับโลกที่ถ่ายทอดเชื่อมโยงลงมายังประเทศ ท้องถิ่นและหมู่บ้าน ตามลำดับ ผู้ศึกษาเห็นว่าปัจจัยและเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ที่เป็นอุปสรรคมิให้หมู่บ้านก้าวเข้าสู่ระบบการผลิตแบบใหม่พร้อม ๆ กับชุมชนอื่นดังเช่นชุมชนบ้านเนินขามในที่ราบภาคกลางนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการรับเอาระบบการผลิตแบบการค้าเข้ามาในภายหลังของชุมชน เพราะเป็นทั้งช่วงที่ชาวบ้านได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์จากชุมชนอื่นที่เข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้าซึ่งตนติดต่อด้วย และเป็นช่วงที่รากฐานทางอุดมการณ์ของหมู่บ้านได้เติบโตอย่างเต็มที่โดยไม่สะดุดชะงักจนกลายเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่งต่อการปรับตัวเปลี่ยนแปลงและการก่อรูปของระบบการผลิตแบบใหม่ในปัจจุบันเมื่อระบบการผลิตเพื่อการค้าได้เข้าสู่ชุมชน ซึ่งระบบการผลิตแบบใหม่นี้จะสามารถสะท้อนให้เห็นรากฐานจิตสำนึกและอุดมการณ์ของระบบการผลิตแบบเดิมที่ยังคงดำรงอยู่ถึงปัจจุบัน ได้แก่ ความต้องการอิสระในการเป็นผู้กำหนดการผลิตและศักยภาพการพึ่งตนเอง เช่น กรณีการปลูกอ้อยของคนในชุมชน จากข้อมูลในบทที่ 5 จะพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะแบ่งที่ดินให้คนภายนอกชุมชนเช่าทำไร่อ้อย มากกว่าที่ยอมเช่าโคเวด้ากับเถ้าแก่ซึ่งหมายถึงการผูกมัดในเรื่องการลงทุนและการรับซื้อของเถ้าแก่ การเช่าถึงแม้เมื่อเทียบรายได้จากการให้เช่าที่ดิน กับรายได้จากการเช่าโคเวด้าขายอ้อยให้เถ้าแก่แล้ว จำนวนเงินจะอยู่ในระดับต่างกันมากก็ตาม แต่ชาวบ้านไม่มีอิสระในการเลือกตั้งแต่เริ่มต้นการเพาะปลูกไปจนถึงการขายที่จะต้องผูกขาด ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเลือกที่จะตัดสินใจปลูกพืชชนิดอื่นมากกว่าเพราะแม้จะไม่สามารถควบคุมกำหนดราคาตลาดรับซื้อได้ แต่ตนเองก็มีอิสระในขั้นของการเพาะปลูกไปจนถึงการตัดสินใจเลือกที่จะขายให้กับใครตามที่ตนพอใจได้

อีกประการที่เห็นได้ก็คือ ชาวบ้านซึ่งปลูกอ้อยอีกส่วนหนึ่งที่ลงทุนเองจะปลูกในพื้นที่จำกัด เนื่องจากไม่อยากผูกมัดตนเองในเรื่องทุน ถ้าปลูกในพื้นที่มากต้องใช้ทุนสูงและมีปัญหาเรื่องการขายเพราะต้องมีโควตาซึ่งก็คือการหนีไม่พ้นการต้องผูกมัดตนเองในเรื่องนี้ จึงปลูกอ้อยขายในลักษณะการขายอ้อยเขียว ซึ่งจะตัดปัญหาเรื่องโควตาในช่วงของการตัดอ้อยส่งโรงงานไปได้ รวมทั้งไม่ต้องอยู่ในภาวะความเสี่ยงและข้อผูกพันที่ยาวนานถึง 3 ปี จนถึงรอบอายุการผลิตในแต่ละรุ่น

การปลูกพืชชนิดอื่น เช่น มันสำปะหลัง ชาวบ้านทั้งหมดจะไม่ผูกมัดการขายกับผู้รับเหมา หรือผู้รับซื้อรายใดรายหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกันก็สร้างสัมพันธ์ทางอันดีไว้กับผู้รับซื้อทุกรายที่เข้ามา ทั้ง ๆ ที่ราคาการรับซื้อแต่ละเจ้ามิได้แตกต่างกันนัก แต่ชาวบ้านก็ต้องการที่จะมีอำนาจในการตัดสินใจในการเลือกที่จะขายด้วยตัวเอง ซึ่งผู้ศึกษาคิดว่าเป็นสิ่งที่สะท้อนสำนักอิสระทางการผลิตที่เคยมีมาและยังคงอยู่ของชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ในขณะที่ระบบการผลิตเพื่อการค้าแบบทุนนิยมพยายามที่จะผูกมัดชาวบ้านไว้ด้วยทุนและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ประเด็นความขัดแย้งนี้จะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

อุดมการณ์และสำนักอิสระในการผลิตและพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจนั้นสะท้อนออกมาจากคำพูดที่แสดงให้เห็นถึงระบบคิดที่อยู่บนรากฐานระบบการผลิตแบบเดิมดังเช่นที่ชาวบ้านรายหนึ่งซึ่งให้คนภายนอกเข้าที่ดินเพื่อปลูกอ้อยปรารภให้ผู้ศึกษาฟังว่า "...ปีนี้ซื้อข้าวกิน แต่ปลูกกินเองดีกว่า...ปีหน้าที่ให้เช่าครบสัญญา จะปลูกข้าวกับทำมันฯ ไม่ให้เช่าต่อแล้ว..." (อำคา เฟ็งอูน, 2534 : 58 ปี) อีกรายหนึ่งกล่าวว่า "...ที่นาให้เช่าเพราะอาศัยให้เขาเดินปลวกให้ เราไม่มีทุน...ซื้อข้าวเปลือกมาสีกินพอกิน แต่อยากปลูกข้าวเอง จะหยอดข้าวเหนียว ข้าวอ่อนไว้กินบ้าง..." (โสดา จันทร, 2534 : 56 ปี) ผู้ศึกษาคิดว่าคำพูดเหล่านี้สะท้อนจิตสำนึกและอุดมการณ์บนรากฐานเดิมและการพยายามใช้ประโยชน์จากระบบใหม่ที่เข้าไปโดยใช้เงื่อนไขเรื่องที่ดินทำกินเป็นตัวแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กับระบบใหม่ที่เข้าไป

นอกจากนั้นในปัจจุบันที่สินค้าทั้งเครื่องอุปโภคบริโภคได้แทรกเข้าไปอยู่ในรูปแบบการใช้ชีวิตประจำวันของชาวบ้านโดยเฉพาะการแต่งกายและเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ภาพปรากฏการณ์นี้จากการที่ได้เข้าไปทำการศึกษา ผู้ศึกษา

วิเคราะห์ว่าเป็นการปรับรูปแบบวิถีชีวิตให้สามารถเชื่อมโยงกับสังคมใหญ่ภายนอกได้ และรูปแบบดังกล่าวก็ยังมิได้มีอิทธิพลครอบงำวิถีชีวิตทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งนี้คงจะเห็นได้จากชนิดอาหารที่บริโภคและจำนวนการซื้อขายและชนิดของสินค้าในร้านค้าของหมู่บ้าน รวมไปถึงการสังเกตจากการเข้าไปซื้อของในเมืองของชาวบ้านได้

ในฤดูฝนถึงต้นฤดูหนาวที่เป็นช่วงการทำการผลิต เป็นช่วงที่ทั้งอาหารสดและอาหารแห้งในร้านค้าจะขายได้จำนวนน้อยมาก จนร้านค้าแทบจะไม่สั่งอาหารสดประเภทเนื้อสัตว์และผักเข้ามาขายเลย เพราะฤดูนี้ชาวบ้านจะเก็บพืชผักจากไร่ในของตนเองปลูกไว้กิน รวมทั้งจับปลาในห้วยหนองมาบริโภคได้ อาหารที่จะซื้อจึงมีเพียงอาหารแห้ง เช่น กะปิ น้ำปลา ปลาร้า เกลือเท่านั้นเป็นส่วนมาก ส่วนในฤดูแล้งจำนวนสินค้าอาหารสดจึงจะขายได้มากขึ้น กรณีดังกล่าวมาแล้วสามารถวิเคราะห์ได้สองประการคือ

ประการแรก ความเคยชินในการพึ่งตนเองและคุ้นเคยกับวิถีชีวิตแบบ "หาอยู่หากิน" ในเรื่องการบริโภคของชาวบ้าน ทำให้ทุกคนรู้เรื่องจะปลูกพืชผักที่ต้องการบริโภคไว้กินในช่วงฤดูฝนถึงช่วงฤดูการเก็บเกี่ยว หรือเข้าป่าเก็บผัก หาเห็ดหน่อไม้ จับสัตว์เล็ก ๆ ส่วนหนึ่งนั้นเป็นความเคยชินในเรื่องชนิดของพืชพันธุ์และอาหาร ซึ่งตลาดอาจไม่สามารถสนองความต้องการนี้ได้ อีกส่วนหนึ่งคือความมีอิสระที่จะเลือกบริโภคได้คือถ้าอยากกินอะไรก็ปลูกเอาเอง ไปหาเก็บเอาในป่า ซึ่งตลาดหรือร้านค้ามิได้ให้อิสระที่จะเลือกได้มากนักเพราะมีตัวเลือกจำกัดเฉพาะที่ร้านสั่งหรือรับมาขายเท่านั้น ซึ่งตัวเลือกดังกล่าวอาจจะไม่มีสิ่งที่ชาวบ้านผู้ซื้อพึงประสงค์ในขณะนั้น ๆ แต่จำเป็นต้องเลือก

ประการที่สอง การพยายามที่จะลดรายจ่ายหรือในอีกแง่หนึ่งคือการพยายามจำกัดการบริโภคของตนไม่ให้ขึ้นหรือพึ่งพิงกับการใช้เงินแลกเปลี่ยน กรณีนี้อาจวิเคราะห์ได้ในลักษณะที่ชาวบ้านมีจิตสำนึกและอยู่ในภาวะที่รู้ตัวมิใช่ความเคยชินดังเช่นประการแรก โดยเฉพาะชาวบ้านจะรู้สึกว่าการซื้อที่ได้มาจากการซื้อนั้นราคาแพงเพราะเมื่อเทียบกับถ้าเขาไปเก็บหาหรือปลูกเองแล้วจะได้ปริมาณมากโดยไม่ต้องจ่ายเป็นเงินตรา รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่มก็เช่นเดียวกัน

ภาพที่ 45 ตัดไม้ไผ่ มาทำเครื่องมือเครื่องใช้

ภาพที่ 46 ไปหาเห็ด หน่อไม้บนเขา

จะนั้นหากเผ่าดูวิถีชีวิตในด้านนี้ของชาวบ้านอย่างใกล้ชิดแล้วจะพบว่าชาวบ้านจะจ่ายเงินซื้อสิ่งของประเภทเครื่องอุปโภคบริโภคพื้นฐานนี้ยากกว่าการจ่ายเงินไปในเรื่องการทำบุญ หรือในการจัดเตรียมพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีความหมายทางจิตใจซึ่งเป็นนามธรรมและถูกคนภายนอกมองว่าเป็นเรื่องฟุ่มเฟือยไร้ประโยชน์ ในช่วงเดือนพฤษภาคมหลังฝนตกเป็นต้นไปจะเห็นชาวบ้านเริ่มหยุดข้าวโพดแดง น้ำเต้าฟักทอง ไข่ในไข่ในนาหรือรวมกับข้าวไร่ ปลูกพริก มะเขือ พืชล้มลุกต่าง ๆ ที่ให้ผลเร็ว เข้าป่าเก็บเห็ด ผักหวาน หน่อไม้ หากได้ปริมาณมากก็จะนำมาเผาและอัดใส่ปี๊บหรือทำหน่อไม้ต้องเก็บไว้กินในฤดูแล้ง โดยชาวบ้านจะเดินหรือขี่จักรยานกว่า 3-4 กิโลเมตรจากหมู่บ้านไปยังภูเขาคามีไม้ไผ่ชนิดที่นำมาทำหน่อไม้ไว้กินได้ จากขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้ายในการอัดหน่อไม้ลงปี๊บนั้น ใช้แรงงานและเวลาเป็นวัน ๆ แต่ชาวบ้านกลับเห็นว่าเป็นเรื่องที่คุ้มค่างว่าการต้องจ่ายเงินซื้อหน่อไม้กิน การทำปลาร้าทำพริกแห้งเก็บไว้กินตลอดปีก็เช่นเดียวกัน หรือแม้แต่การทอผ้าซึ่งยังคงความสำคัญอยู่มากสำหรับชาวบ้านทุ่งนา แม้ว่าภาพที่ปรากฏ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่เป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์จะพบว่ามี การสวมใส่อยู่น้อยเฉพาะในบางพิธีกรรม แต่ผ้าที่ทอใช้เองเป็นจำนวนมากได้แก่ ผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งส่วนใหญ่มีได้เป็น เสื้อหรือผ้านุ่งที่ใส่อยู่กับบ้านหรือไปเที่ยวงาน ผ้าเหล่านี้ได้แก่ ผ้าขาวม้า ผ้าปูที่นอน ผ้าห่มหมอน ที่นอน ผ้าที่จะนำไปตัดเย็บเป็นเสื้อและกางเกงใส่ไปไร่ นา ฉะนั้นถ้าได้มีโอกาสเข้าไปในห้องนอนของชาวบ้านปัจจุบันจะเห็นได้ชัดเจนว่าชาวบ้านทุ่งนายังคงให้ความสำคัญกับการทอผ้าใช้เองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับประเด็นการลดค่าใช้จ่าย แม้ว่า จะเสียเวลาในการทอนาน แต่ชาวบ้านไม่ได้คิดค่าแรงและค่าเสียเวลาที่ใช้ในการทอเป็นต้นทุนอยู่แล้ว ดังนั้นต้นทุนสำหรับเสื้อผ้าที่ทอเองจึงต่ำมากมีเพียงค่าฝ้ายหรือด้ายที่ต้องซื้อมาเท่านั้น

เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนมากในการที่จะสามารถกล่าวได้ว่า จิตสำนึกและอุดมการณ์ในการผลิตที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบเดิมของชุมชนยังคงดำรงอยู่ โดยมีการรับเอารูปแบบวิถีชีวิตแบบใหม่เข้ามาใช้บ้าง ซึ่งผู้ศึกษาคิดว่าเป็นการปรับตัวทางรูปแบบให้ตนเองและชุมชนสามารถเชื่อมโยงกับสังคมภายนอกที่ใหญ่กว่าเพื่อที่จะทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้โดยไม่ขัดแย้งและแตกหักกับวัฒนธรรมและอุดมการณ์ของสังคมใหญ่โดยส่วนรวม

ค. เงื่อนไขและปัจจัยทางการเมือง

การวิเคราะห์ในประเด็นนี้จำเป็นต้องมองเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับประเด็นทางเศรษฐกิจ โดยจะเห็นว่านับแต่มีการตั้งชุมชนมาในยุคเริ่มต้น เมื่อกว่า 150 ปีมาแล้วนั้น ชุมชนจะอยู่ในภาวะอิสระจากรูปแบบการปกครองจากส่วนกลางหรือส่วนท้องถิ่นในทางการเมืองมาตลอด ทั้งก่อนหน้าที่พื้นที่นี้จะได้รับการจัดตั้งขึ้น เป็นอำเภอบ้านไร่จนถึงภายหลังจากการที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นอำเภอ การย้ายศูนย์อำนาจรัฐในท้องถิ่นไม่ได้มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงใด ๆ ภายในชุมชนทั้งสิ้น เนื่องจากเจ้าหน้าที่รัฐไม่ได้เข้ามาบีบบังคับใด ๆ ภายในชุมชน แต่จะแต่งตั้งตัวแทนซึ่งก็คือชาวบ้านในพื้นที่ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านดูแลปกครองกันไป นาน ๆ ครั้งจึงจะมีข้าราชการเข้าไปตรวจความสงบเรียบร้อย ดังเช่นที่พ่อทอง จันทร เล่าว่าหากจะมีการเข้าไปก็จะต้องไปกันหลายคนและให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเจ้าของพื้นที่นำทาง (ทองจันทร, 2534 : 87 ปี) ซึ่งสะท้อนให้เห็นความห่างเหินกันเป็นอย่างยิ่งระหว่างรัฐกับประชาชนในพื้นที่

ดังนั้นในวิถีชีวิตการทำมาหากินตามปกติแล้วชาวบ้านแทบจะไม่มีรู้จักเลยว่ารัฐหรือข้าราชการในท้องถิ่นที่เป็นผู้ปกครองนั้นมีใครทำอะไรกันบ้าง สิ่งที่เชื่อมโยงให้ชาวบ้านจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับรัฐก็คือ การเรียกเก็บภาษี ซึ่งคือเงินรัชชูปการ แทนการเกณฑ์แรงงาน และภาษีบำรุงท้องที่ รวมทั้งภาษีสุราหากในหมู่บ้านมีการดื่มเหล้ากัน และการจ่ายภาษีก็จะอยู่ในรูปที่ผู้นำชุมชนในหมู่บ้านที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นตัวแทนจัดเก็บและนำไปส่งยังอำเภอมากกว่าที่ทางราชการจะส่งเจ้าหน้าที่ลงมาหรือให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนไปจ่ายภาษีเอง ทั้งนี้เนื่องจากการคมนาคมและความห่างไกลของพื้นที่ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหมู่บ้านจึงมีน้อยมากในทางการเมืองการปกครองดูแลหรือควบคุม ซึ่งหากสรุปก็คือรัฐไม่สามารถถ่ายทอดอุดมการณ์ของส่วนกลางลงไปในระดับหมู่บ้านโดยผ่านศูนย์กลางอำนาจในท้องถิ่นอันได้แก่ ตัวข้าราชการที่เข้าไปปกครองดูแลท้องที่ได้เลย ปัจจัยดังกล่าวนี้ทำให้จิตสำนึกและอุดมการณ์ในระดับหมู่บ้านไม่ถูกชี้แนะหรือแทรกแซงจนทำให้เบี่ยงเบนไปจากเดิม

จนแม้เมื่อหลังจากการย้ายศูนย์อำนาจมาจนถึงช่วงการเติบโตของพื้นที่อำเภอบ้านไร่เมื่อมีการนำพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูกจำนวนมากแล้ว ประมาณปี พ.ศ.

2500 เป็นต้นมา ภาวะการขยายตัวทางเศรษฐกิจกลับส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากกว่าเช่น ศูนย์กลางการค้าชายแดนเปลี่ยนแปลงของชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงเริ่มย้ายจากศูนย์กลางเดิมคือ อ.วัดสิงห์ และ อ.หันคา มาที่ อ.บ้านไร่ และ อ.ด่านช้าง จ.สุพรรณบุรี ตามลำดับในปัจจุบัน

ปัจจุบันเงื่อนไขและปัจจัยต่าง ๆ ทำให้ศูนย์อำนาจการปกครองในท้องถิ่นคืออำเภอจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวบ้านในพื้นที่มากขึ้น เนื่องจากโครงการพัฒนาทางด้านต่าง ๆ ของแต่ละหน่วยงาน แผน นโยบายและแม้แต่ตัวเจ้าหน้าที่รับผิดชอบจากหน่วยงานจำนวนมาก เข้าไปมีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของชุมชนโดยที่ชุมชนเองก็ไม่อาจปฏิเสธในเรื่องการให้ความร่วมมือ รวมทั้งวิถีชีวิตปัจจุบันที่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับภายนอกมากขึ้น และการเป็นหมู่บ้านหนึ่งของสังคมใหญ่ ทำให้ชาวบ้านต้องรับและอยู่ภายใต้กฎหมายซึ่งเป็นกฎเกณฑ์จากส่วนกลางที่เข้าไปอย่างเป็นทางการมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาเห็นว่าความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเพิ่งเริ่มอย่างภายหลังจากการเติบโตและขยายตัวทางเศรษฐกิจคือ ภายหลังปี พ.ศ. 2504 ที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติแล้วทั้งสิ้น รูปแบบความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองที่รับเข้าไปนั้นมีได้ส่งผลมากนักต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เคยดำเนินมาทางด้าน การปกครองดูแลตนเอง ฉะนั้นจึงพบว่ากลุ่มหรือองค์กรทางการเมืองที่เป็นทางการก็ยังคงจำเป็นต้องอาศัยกลุ่มหรือองค์กรทางการเมืองที่มีอยู่แต่เดิมในชุมชนช่วยสนับสนุน โดยกลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ก็ยังคงความสำคัญอยู่อย่างสูงในชุมชนซึ่งจะเห็นได้จาก คณะกรรมการหมู่บ้านที่เป็นทางการก็ยังคงอาศัยกลุ่มผู้อาวุโส หัวหน้ากลุ่มและรองหัวหน้ากลุ่มที่ไม่เป็นทางการช่วยในการปกครองดูแลและทำกิจกรรมกับลูกบ้าน

ภูมิปัญญาและศักยภาพในการปกครองตนเองของชุมชนแต่เดิมนั้นจะผูกพันอยู่กับระบบเครือญาติและการจัดชั้นทางสังคมคือการนับถือผู้อาวุโส อุดมการณ์ของผู้นำจะผูกพันอยู่กับคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรมทางสังคม นั่นคือ ผู้นำต้องเป็นคนดีเป็นที่เคารพนับถือ เชื่อฟังของชาวบ้าน ประกอบกับความสัมพันธ์กันใกล้ชิดด้วยระบบเครือญาติทำให้ชุมชนดูแลปกครองกันเองมาได้โดยตลอด โดยอาศัยจารีตประเพณีอันเป็น

เสมือนกฎหมายหมู่บ้านเป็นเครื่องควบคุมบังคับ จิตสำนึกและอุดมการณ์ทางการเมืองของชาวบ้านจึงถูกถ่ายทอดและผลิตซ้ำโดยกลไกดังกล่าว ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกทุกคนเป็นผู้ควบคุมทางอ้อม มีกลุ่มผู้นำเป็นผู้ควบคุมทางตรง ในปัจจุบันรูปแบบการปกครองและอุดมการณ์ทางการเมืองของชุมชนก็ยังมีได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แม้ว่าการแทรกแซงโดยอุดมการณ์ความเป็นชาติจากส่วนกลางจะเข้าไปโดยผ่านกระบวนการศึกษาในโรงเรียนและอื่น ๆ แต่กระบวนการถ่ายทอดจิตสำนึกและอุดมการณ์เก่าทางสังคมในวิถีชีวิตประจำวันผ่านการเลี้ยงดูที่ยังคงอยู่บนกฎเกณฑ์จารีตประเพณีที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ทำให้ชาวบ้านในปัจจุบันเรียนรู้และรับรู้ถึงอุดมการณ์ทางการเมืองระดับชาติมากขึ้น และสามารถที่จะเชื่อมโยงตนเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม-ชาติ โดยที่ชีวิตประจำวัน การแก้ปัญหาความขัดแย้ง การอยู่ร่วมกันทางสังคมก็ยังคงดำเนินอยู่บนกฎเกณฑ์ที่เป็นจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชุมชนเป็นหลัก

ง. เงื่อนไขและปัจจัยความต่อเนื่องในการปฏิบัติพิธีกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์และระบบเครือญาติ

ผู้ศึกษามองว่าเงื่อนไขและปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำการให้อุดมการณ์และจิตสำนึกในระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชนดำรงอยู่ได้ก็คือเงื่อนไขและปัจจัยในข้อนี้คือความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ทางสังคมที่มีการปฏิบัติกันอยู่ในวิถีชีวิตทั้งในยามปกติ (normal time) และยามวิกฤติ (critical time) โดยเฉพาะความเชื่อและพิธีกรรมเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งนี้หากมองว่าพฤติกรรมและการกระทำต่าง ๆ นั้นมีจิตสำนึกหรืออุดมการณ์อยู่เบื้องหลังไม่ว่าบุคคลผู้ปฏิบัติหรือกระทำจะรู้ถึงเหตุผลที่ชัดเจนหรือไม่ก็ตาม ซึ่งผู้ศึกษาสังเกตจากการเข้าร่วมพิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้าน ทุกคนจะมาร่วมอย่างตั้งใจและเต็มใจ รวมทั้งถือเป็นหน้าที่ที่สำคัญที่จะขาดมิได้ ดังเช่นพิธีศพหรือพิธีเลี้ยงผีเจ้าบ้านประจำปี แต่ละครัวเรือนจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในพิธีดังกล่าวไม่ขึ้นตอนตอนใดก็ขึ้นตอนหนึ่ง ถ้าไม่สามารถไปร่วมด้วยได้ทุกขั้นตอน แต่ส่วนใหญ่จะพยายามเข้าร่วมในทุกขั้นตอน

ผู้ศึกษาได้สังเกตและซักถามชาวบ้านว่า "ทำไมต้องเข้าร่วม" และ "ไม่มาร่วมไม่ได้หรือ" คำตอบที่ได้รับก็คือทุกคนมีความเป็นญาติหรือเป็นคนหมู่บ้านเดียวกัน

เห็นหน้ากันอยู่ไม่ได้เพราะถ้าบ้านตนเองมีกิจกรรมโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับพิธีกรรมแล้วจะไม่มีคนมาร่วมงาน และการที่คนในชุมชนไม่มาร่วมงานนั้นเป็นวิธีการลงโทษของชุมชนรูปแบบหนึ่ง แสดงถึงการที่ครัวเรือนหรือบุคคลนั้นไม่เป็นที่ยอมรับของคนร่วมชุมชน ทั้งนี้รวมไปถึงกิจกรรมด้านอื่น ๆ เช่น การผลิต การรวมกลุ่มต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง จนในที่สุดครัวเรือนหรือบุคคลที่ได้รับการลงโทษในลักษณะนี้ หากยังไม่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทิศทางเดียวกันกับสังคมส่วนใหญ่ก็จำเป็นต้องย้ายออกจากหมู่บ้านไปในที่สุด ซึ่งสำหรับบ้านทุ่งนาก็มีกรณีเช่นนี้ในอดีตหลายราย

จิตสำนึกในความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์จึงถูกต่อย้ำด้วยลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมเช่น ภาษา ความเชื่อ กิจกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับชีวิตในรูปของประเพณีต่าง ๆ โดยมีพิธีกรรมเป็นสื่อในการถ่ายทอด การปฏิบัติพิธีกรรมจึงเป็นเสมือนการผลิตซ้ำจิตสำนึก อุดมการณ์ของสังคมและถ่ายทอดไปสู่การรับรู้ของคนแต่ละรุ่น ๆ "... การสืบทอดที่มีการปฏิบัติอยู่ตลอดเวลา คือตัวอธิบายความคงทนของอุดมการณ์ จิตสำนึกหนึ่ง ๆ หากหมดการปฏิบัติการสืบทอด อุดมการณ์และวัฒนธรรมก็หมดลมหายใจ..." (กาญจนา แก้วเทพ, 2529 : 175-187)

แต่เดิมในอดีต การแต่งงานกันเองภายในกลุ่มชาติพันธุ์และระบบเครือญาติภายในชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การสืบทอดจิตสำนึกอุดมการณ์ของชุมชนดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง พิธีกรรมที่เป็นสื่อในการถ่ายทอดได้รับการปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ดังจะเห็นได้จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่เกี่ยวกับพิธีไหว้เจ้าบ้าน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่สำคัญที่สุดของหมู่บ้านว่า "... สมัยก่อนปิดบ้าน ปิดกันจริง ๆ เอาหนามไปกันทางเดิน คนในห้ามออกคนนอกห้ามเข้า... ตอนเช้าก็ไปรวมกันที่หอเจ้าบ้านกันหมด ไม่ไปไม่ได้ ไหว้เสร็จก็กินก็เล่นกันอยู่ตรงนั้น..." (พ่อเฒ่าทอง จันทร, 2533 : 87 ปี)

ในปัจจุบันพิธีกรรมนี้ก็ยังคงความสำคัญอย่างยิ่งอยู่เช่นเดิม เพียงแต่มีการปรับรูปแบบให้ยืดหยุ่นขึ้นเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต และจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น การคมนาคมที่ถนนในหมู่บ้านเปลี่ยนเป็นเส้นทางที่ไม่สามารถปิดกันได้อย่างอิสระเช่นในอดีต (ดูภาคผนวก) การแต่งงานกันเองภายในชุมชนลดลงเนื่องจากต้องติดต่อกับภายนอกมากขึ้น ในประเด็นนี้ผู้ศึกษามองว่าไม่ได้ทำลายจิตสำนึกหรืออุดมการณ์เดิมลง แต่เป็นการปรับตัวเพื่อสร้างพันธมิตรหรือเครือข่ายทาง

สังคมกับภายนอก ซึ่งแต่เดิมมีอยู่ข้างในรูปของการ "ผูกเสี่ยว" การปรับจึงเป็นการปรับรูปแบบของพิธีกรรมให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง กรณีเช่นนี้รวมไปถึงรูปแบบของการดำเนินชีวิตประจำวันบางอย่างทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองของชาวบ้านดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว ผู้ศึกษาเห็นด้วยกับคาสส์ที่ได้ทำการศึกษาความเปลี่ยนแปลงความเป็นกะเหรี่ยงกลุ่มหนึ่งทางภาคตะวันตก ซึ่งคาสส์มองความเปลี่ยนแปลงนี้ว่าเป็นการปรับตัวเพื่อผลประโยชน์และความอยู่รอดในสังคม ทำให้กะเหรี่ยงยอมรับและทำตัวเหมือนคนไทย แต่ไม่ได้ทำให้ความสำนึกในความเป็นกะเหรี่ยงหายไป (Keys: 2522) หรือแม้แต่ไออิจิม่าที่ได้ศึกษาเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงในสังคมวัฒนธรรมของกะเหรี่ยง 2 ชุมชนและสรุปว่า กะเหรี่ยงที่มาอยู่ในกลุ่มคนไทยทำให้ตนกลายเป็นคนกลุ่มน้อย จึงต้องปรับตัวยอมรับวัฒนธรรมจากคนไทยบางอย่างรวมถึงการแต่งงานกับคนไทย แต่ก็ยังคงรักษาความเชื่อและปฏิบัติพิธีกรรมของกลุ่มตนไว้โดยไออิจิม่ามองว่าเป็นการรักษาความเป็นกะเหรี่ยงไว้ในบริบททางวัฒนธรรมมากกว่าความเป็นกะเหรี่ยงโดยสายเลือดบริสุทธิ์ (Iijima: 2522)

ข้อสังเกตประการหนึ่งที่ผู้ศึกษาได้จากการเข้าไปทำการศึกษาในชุมชนเป็นระยะเวลาานานที่จะนำมาประกอบการวิเคราะห์จิตสำนึกและอุดมการณ์ของชุมชน ซึ่งพิธีกรรมและระบบเครือญาติ ความรู้สึกผูกพันในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันมีบทบาทสำคัญในการรักษาให้คงอยู่มาได้ สิ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในปัจจุบันคือ

ประการแรก ชาวบ้านยังคงให้ความสำคัญกับการปฏิบัติพิธีกรรมของคนในชุมชนโดยเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับศาสนา ความเชื่อต่าง ๆ อย่างสูง สังเกตจากจำนวนผู้เข้าร่วมและความถี่ในการเกิดขึ้นของพิธีกรรมในช่วงต่าง ๆ รวมถึงประเภทของพิธีกรรม จากการศึกษาพบว่าจำนวนผู้เข้าร่วมแต่ละคนอาจลดลงบ้างเนื่องจากรูปแบบการผลิตเปลี่ยนไปจากเดิม เวลามีพิธีกรรมแต่เดิมผู้มาร่วมอาจจะมากันทั้งครัวเรือน แต่ปัจจุบันเป็นในลักษณะส่งตัวแทนหมุนเวียนกันไป คนอื่น ๆ ต้องไปเป็นแรงงานในด้านอื่น พิธีกรรมบางอย่างเช่น การไหว้ผีตาแฮกจะเกิดขึ้นบ่อยมากในช่วงก่อนลงทำการผลิตในไร่ นา หรือพิธีสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา จะมีการปฏิบัติติดต่อกันไปตลอดปี โดยเฉพาะหลังฤดูการเก็บเกี่ยว พิธีไหว้ของรักษาในเดือนหก (พฤษภาคม) จะกระทำกันอย่างพร้อมเพรียง ลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าทุกครัวเรือน

ยังคงมีการปฏิบัติพิธีกรรมดังกล่าวอยู่ เพราะพิธีเหล่านี้เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับครัวเรือน และบุคคลซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์ของแต่ละบุคคลหรือครัวเรือนที่จะเลือกปฏิบัติเอาเอง ต่างจากพิธีกรรมส่วนรวม เช่น พิธีไหว้เจ้าบ้านซึ่งจะทำร่วมกันทั้งชุมชนเพียงปีละครั้ง

พิธีไหว้เจ้าบ้านนั้นนอกจากจะเป็นการปฏิบัติพิธีกรรมที่ถ่ายทอดจิตสำนึกของความเป็นคนร่วมบ้านร่วมชุมชนเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นแล้ว เจ้าบ้านยังเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าชุมชนได้ปกครองตัวเองกันมาก่อน เพราะเจ้าบ้านของชาวบ้านทุ่งนาไม่ใช้ผีบรรพบุรุษของแต่ละครัวเรือนแต่เป็นผู้ปกครองสูงสุดของหมู่บ้าน ลักษณะดังกล่าวผู้ศึกษาจึงเชื่อว่าการปฏิบัติพิธีนี้สะท้อนให้เห็นสำนักอิสระของชุมชนในการพึ่งพิงดูแลปกครองตนเองที่ยังคงอยู่ในปัจจุบันและสะท้อนออกมา ทั้งในระบบการผลิต กลุ่มและองค์กรทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ดังได้กล่าวมาแล้ว

พิธีกรรมหนึ่งซึ่งมีบทบาทสำคัญในการช่วยรักษาระบบเครือญาติและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้คงอยู่ในอันที่จะรักษาอุดมการณ์ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมของชุมชนไว้ก็คือ พิธีผูกบุญคุณธรรม จะเห็นว่าความเชื่อและพิธีกรรมนี้ช่วยทำให้คนในชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นญาติกันไปหมด และในการเป็นพ่อ-ลูกบุญธรรมกันก็มีหน้าที่ประเพณีที่ต้องปฏิบัติต่อกันเพื่อรักษาความสัมพันธ์ รวมทั้งเป็นระบบที่ช่วยเพิ่มความมั่นคงในการดำรงชีวิตอีกด้วย คนรุ่นใหม่ในปัจจุบันทั้งที่อยู่ในชุมชนและออกมาทำงานนอกชุมชน นอกจากจะถูกผูกความสัมพันธ์ไว้กับครัวเรือนตนแล้วยังมีความสัมพันธ์กับครัวเรือนอื่นอีกในฐานะลูกบุญธรรม หรืออาจมีสถานะความเป็นเครือญาติด้วยอีกประการหนึ่ง พิธีไหว้ขอรักษา (ผีบรรพบุรุษ) และไหว้พ่อใหญ่แม่ใหญ่จึงช่วยตอกย้ำจิตสำนึกความเป็นสมาชิกของชุมชนไว้ในสำนึกของทุกคน

ประการที่สอง การออกจากชุมชนเข้าไปทำงานในเมืองของแรงงานกลุ่มหนึ่งในหมู่บ้าน คนกลุ่มนี้จะใช้ชีวิตแบบคนเมืองตามสภาพแวดล้อมที่ดำรงอยู่ แต่สิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าคนที่ออกมาอยู่นอกชุมชนกลุ่มนี้ยังมีจิตสำนึกในชาติพันธุ์และการเป็นสมาชิกชุมชนอยู่ก็คือ กิจกรรมที่ทำร่วมกันในรูปของการรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการเป็นชมรมชาวบ้านทัพคล้าย (บ้านทุ่งนาเดิมใช้ชื่อหมู่บ้านว่าบ้านทัพคล้ายร่วมกับอีกหมู่บ้าน) ช่วยเหลือกันเองขณะที่ใช้ชีวิตอยู่ในเมือง มีการติดต่อสื่อสารกัน รวมตัวกันทำกิจกรรมเป็นบางครั้ง คนเหล่านี้จะกลับไปชุมชนในเทศกาล ประเพณีสำคัญเพื่อ

ร่วมพิธีกรรมทุกปี เช่น ไหว้เจ้าบ้าน สงกรานต์ ฯ นอกจากพิธีกรรมหลักที่ร่วมแล้ว แต่ละครัวเรือนจะจัดพิธีสะเดาะเคราะห์ต่อชะตาให้เพื่อเป็นศิริมงคลแก่คน ๆ นั้น หรือหากมีเหตุการณ์ไม่ดีเกิดขึ้นเช่น อุบัติเหตุหรือเรื่องราวที่น่าความทุกข์ร้อนมาให้คนเหล่านั้นจะกลับไปยังชุมชนเสมอและหลังจากที่ครัวเรือนดำเนินการช่วยเหลือแล้วก็จะจัดพิธีสะเดาะเคราะห์ขึ้น หรือรวมไปถึงการไหว้บนบานต่อผีเจ้าบ้าน

ทั้งหมดที่กล่าวมาคือสิ่งที่ต้องการวิเคราะห์ให้เห็นว่าการคงอยู่ของจิตสำนึก และอุดมการณ์ของชุมชนนั้นยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน และพยายามที่จะถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นต่อไปโดยผ่านความเชื่อและการปฏิบัติพิธีกรรม รวมทั้งระบบเครือญาติ ซึ่งสิ่งเหล่านี้คือองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างสังคมของชุมชน การดำรงอยู่ของจิตสำนึกและอุดมการณ์ชุมชนอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้างถ้าพิจารณาจากวิถีการผลิตในปัจจุบัน แต่จากการที่ได้นำเอาเงื่อนไขทางสภาพภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม ทรัพยากร อันเป็นเงื่อนไขทางกายภาพ เงื่อนไขทางสังคมที่ประกอบด้วยเศรษฐกิจ การปกครอง ความสัมพันธ์กับรัฐ รวมไปถึงเงื่อนไขทางด้านความเชื่อ การปฏิบัติพิธีกรรม และระบบเครือญาติมาใช้เป็นประเด็นในการวิเคราะห์เกี่ยวกับจิตสำนึก อุดมการณ์ ศักยภาพของชุมชนนั้น ก็เพื่อให้เห็นและเกิดความเข้าใจว่าอุดมการณ์ จิตสำนึกของชุมชนที่มีการผลิตซ้ำและสืบทอดมาได้อย่างต่อเนื่องนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในทุกด้านโดยเฉพาะระบบการผลิต เงื่อนไขปัจจัยทั้งหมดที่กล่าวมาซึ่งได้มีส่วนในการคงอยู่และสืบเนื่องของโครงสร้างสังคมที่ผู้ศึกษาอาจจะสรุปว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปน้อยมากในระบบต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบ โดยสะท้อนให้เห็นได้จากความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิตทางสังคม กลุ่มและองค์กรทางสังคมต่าง ๆ ที่ยังคงดำรงอยู่ไม่แตกต่างไปจากอดีต นอกจากรูปแบบภายนอกที่ปรากฏบางอย่างเท่านั้นที่มีการเปลี่ยนแปลงไปเช่น การแต่งกาย การใช้เทคโนโลยีและเครื่องมือเครื่องใช้ในการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ การศึกษาและการสาธารณสุข ซึ่งความเปลี่ยนแปลงนี้ผู้ศึกษาคิดว่าเป็นการปรับตามวัฒนธรรมของสังคมใหญ่ เช่นเดียวกับระบบการผลิตซึ่งผู้ศึกษาคิดว่ามีการเปลี่ยนแปลงเชิงรูปแบบค่อนข้างมากกว่ารูปแบบในระบบอื่น ๆ เนื่องจากมีความเป็นรูปธรรมมากกว่าในตัวกระบวนการของระบบการผลิต

อย่างไรก็ตาม รูปแบบโดยเฉพาะระบบการผลิตที่รับเข้ามานั้นมิได้เข้ามาเฉพาะรูปแบบแต่มีอุดมการณ์และความคิดของระบบแฝงเข้ามาด้วย เนื่องจากระบบ

การผลิตเป็นระบบที่ลงมือปฏิบัติโดยตรง การเข้ามาของระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจ การค้าแบบทุนนิยมจึงหมายถึงการรับเอาอุดมการณ์แบบทุนนิยมเข้ามาด้วย และเนื่องจากระบบการผลิตนั้นไม่สามารถแยกออกจากระบบอื่น ๆ ในสังคมไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม การเมือง การปกครอง ฯ ระบบเหล่านี้มีอุดมการณ์อยู่เบื้องหลังรูปแบบและการปฏิบัติทั้งสิ้น การเข้ามาและปะทะสังสรรค์กันของระบบและอุดมการณ์เดิมกับระบบและอุดมการณ์ใหม่นั้นนำมาซึ่งการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงมากมาย สิ่งที่ผู้ศึกษาคิดว่าน่าจะวิเคราะห์ต่อไปคือสิ่งที่อยู่ภายใต้การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงมากกว่าที่จะมองเพียงแค่ผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพียงอย่างเดียว

6.2 สิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต

ในระบบการผลิตแบบใหม่ของชุมชนที่ระบบการผลิตแบบเดิมดำเนินไปควบคู่กับระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเพื่อการค้า ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนโดยเฉพาะถ้ามองลงไป ในรายละเอียดการใช้ที่ดินและแรงงานดังกล่าวแล้ว ในบทที่ 5

ภาพในปรากฏการณ์ที่ปรากฏอยู่นี้หากทำการศึกษาวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งแล้วจะพบแง่มุมและประเด็นที่น่าสนใจต่าง ๆ โดยเฉพาะหากตั้งคำถามว่าอะไรคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลง จากการศึกษาข้อมูลในพื้นที่และประมวลข้อมูลทั้งหมดที่มีอยู่ผู้ศึกษาวิเคราะห์ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นและอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตก็คือกระบวนการปรับตัวของชุมชนและในที่นี้ผู้ศึกษาได้แบ่งการปรับตัวออกเป็นสองระดับคือ ในระดับรูปธรรม และในระดับนามธรรม

6.2.1 การปรับตัวระดับรูปธรรม

เห็นได้จากภาพปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยตรงเช่น กรณีการใช้แรงงานและการใช้ที่ดิน รวมไปถึงปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เช่น ทุน เทคโนโลยี ความรู้ การจัดการ และการตลาด (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 5) ซึ่งการปรับตัวในระดับนี้จะปรากฏออกมาในลักษณะที่ไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งรุนแรง อันเป็นผลมาจากความแตกต่างทางรูปแบบหรือวิธีการที่ใช้ในกระบวนการการผลิตจากการ

เผชิญหน้ากันระหว่างระบบการผลิตเดิมและระบบการผลิตที่เข้ามา ผลของการปรับตัวในระดับนี้จะออกในรูปของการนำรูปแบบของทั้งสองระบบมาใช้อย่างเลือกสรรเพื่อประโยชน์สูงสุดบนพื้นฐานความรู้ ประสบการณ์ และปัจจัยการผลิตที่ตนเองมีอยู่ในลักษณะของการผสมผสาน ประนีประนอมอยู่ร่วมและอาศัยประโยชน์ซึ่งกันและกัน เช่น การใช้ที่ดินจะอยู่ในรูปของการแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งในการปลูกพืชยังชีพแบบเดิม ในขณะที่พื้นที่อีกส่วนหนึ่งนำไปปลูกพืชเศรษฐกิจหรือให้เช่า การนำเทคนิคการปลูกพืชผสมผสานกันในแปลงเดียวกันของระบบการผลิตพืชยังชีพมาใช้ในการปลูกพืชเศรษฐกิจ หรือการนำแรงงานในระบบการผลิตแบบเดิมไปใช้ในการผลิตพืชเศรษฐกิจ การนำระบบการจ้างแรงงานในระบบการผลิตแบบใหม่มาใช้ในการผลิตพืชยังชีพบางขั้นตอนที่ต้องการความเร่งด่วน เป็นต้น

ผลจากการปรับตัวในลักษณะนี้อาจดำรงอยู่ร่วมกันไปได้ในระบบการผลิตแบบใหม่ที่ดำเนินอยู่คือการที่ทั้งสองระบบการผลิต เข้าไปอยู่ร่วมกันในวิถีการผลิตของชาวบ้าน จนกว่าระบบหนึ่งจะอ่อนแอลงในเชิงประสิทธิภาพหรือคุณประโยชน์ รูปแบบของอีกระบบหนึ่งก็จะถูกเลือกให้นำไปใช้ประโยชน์หรือทำหน้าที่แทนมากขึ้น ผู้ศึกษาอยากเปรียบเทียบกับภาวะของคนปกติที่ถนัดในการใช้มือข้างซ้ายแต่หากเลือกมาทำงานประเภทเครื่องมือต่าง ๆ ทำไว้สำหรับคนที่ถนัดมือขวาเท่านั้น คนผู้นั้นก็จำเป็นต้องเรียนรู้ฝึกหัดที่จะใช้มือขวาเพื่อทำงานนั้นแม้ว่าช่วงแรกจะขัดแย้งกับความเคยชินของตน ซึ่งเมื่อผ่านไปช่วงเวลาหนึ่งความรู้สึกไม่เคยชินก็จะกลายเป็นความเคยชินไปได้เช่นเดียวกัน โดยที่มือซ้ายก็อาจยังคงใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมอื่นอยู่ควบคู่ไปกับมือขวา

การปรับตัวทางรูปธรรมอันเนื่องมาจากความแตกต่างของระบบการผลิตก็เช่นเดียวกัน การรับรูปแบบใหม่ ๆ ของระบบการผลิตจากภายนอกเข้ามาโดยยังไม่คุ้นเคยในช่วงแรกความรู้สึกไม่เคยชินแปลกแยกก็อาจมีสูง จนเมื่อผ่านการทดลองฝึกหัดมากขึ้น ความรู้สึกดังกล่าวก็จะลดลง กระบวนการทดลองฝึกหัดก็คือกระบวนการปรับตัวในกรณีนั่นเอง

6.2.2 การปรับตัวในระดับนามธรรม

ปรากฏการณ์อันเป็นผลจากการปรับตัวในระดับนี้จะมองเห็นได้ยากกว่าในระดับรูปธรรม เนื่องจากการปรับทางจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมทางการผลิตและวิถีชีวิตทางสังคมของชาวบ้าน แต่ก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นแรกที่ว่ามาอย่างใกล้ชิด

ดังกล่าวก่อนหน้านี้ว่าในระบบการผลิตทั้งระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชน กับระบบการผลิตที่เข้ามาจากภายนอกนั้นต่างมีอุดมการณ์ทางการผลิตเป็นตัวกำกับหรือแฝงอยู่เบื้องหลัง ซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการผลิต การปรับตัวที่เกิดขึ้นนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากความแตกต่างกันอย่างมากของอุดมการณ์การผลิตระหว่างสองระบบที่มาเผชิญหน้ากัน กระบวนการปรับตัวจึงต่างไปจากการปรับตัวในระดับรูปธรรม ซึ่งสามารถทดลองฝึกหัดก็ปรับตัวให้อยู่ร่วมกันได้ เนื่องจากความแตกต่างและการเปลี่ยนแปลงทางรูปแบบนั้นไม่เข้าไปกระทบกระเทือนกับโครงสร้างที่ก่อรูปอยู่บนอุดมการณ์ของชุมชนที่ประสานรัดร้อยระบบต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบเข้าด้วยกัน

โครงสร้างของชุมชนก่อรูปมาจากจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่มุ่งการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางสังคม การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ดังจะเห็นได้จากองค์ประกอบของโครงสร้างทั้งระบบเครือญาติ ระบบความเชื่อ การเมือง การปกครอง และการผลิตทางเศรษฐกิจ ต่างมีลักษณะที่เป็นไปเพื่อความมั่นคงของอุดมการณ์ที่ส่งผ่านถ่ายทอดและผลิตซ้ำโดยผ่านรูปแบบของพิธีกรรม การปฏิบัติกา
 อบรมเลี้ยงดูและขัดเกลาทางสังคม ทั้งนี้ถ้าวิเคราะห์จากการเกิดขึ้นของชุมชน พัฒนาการ การเปลี่ยนแปลง ปัจจัยและเงื่อนไขการคงอยู่เปลี่ยนแปลงของชุมชนผ่านรายละเอียดของภาพในระบบการผลิตมาตั้งแต่บทแรกจะเห็นว่าการก่อรูปโครงสร้างและอุดมการณ์ที่จะรักษาโครงสร้างนั้นอยู่บนพื้นฐานความเป็นอิสระและความเป็นตัวของตัวเองของชุมชนมาตลอดช่วงระยะเวลาอันยาวนานกว่า 150 ปี ความเข้มข้นของจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่สั่งสมและถ่ายทอดมาจึงมีสูงและเข้มข้นยิ่ง

โครงสร้างและอุดมการณ์แบบทุนนิยมที่เข้าไปยังชุมชนโดยผ่านรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะรูปแบบของระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้านั้น อยู่บนพื้นฐานอุดมการณ์ที่เน้นการแข่งขันทางเศรษฐกิจของปัจเจกชนโดยมุ่งกำไรและแสวงหาผลประโยชน์

จากการสะสมทุน ทั้งในรูปเงิน ที่ดินและปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ในที่สุดก็นำไปสู่ การพยายามแบ่งแยกผู้ผลิตออกไปจากการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ลักษณะดังกล่าว จึงขัดแย้งหรือสวนทางกันกับอุดมการณ์การผลิตแบบเดิมของชุมชนเป็นอย่างมาก

ความขัดแย้งในในการปรับตัวระดับนี้สะท้อนออกมาให้เห็นได้จาก

ก. ระบบคิดและการตัดสินใจในการผลิตโดยดูจากรูปแบบการผลิตดังกล่าว ไปแล้วว่าเป็นเชิงรูปแบบนั้นอาจไม่มีความขัดแย้ง แต่เบื้องหลังรูปแบบนั้นผู้ศึกษาคิดว่า อยู่บนความขัดแย้งทางความคิดในกระบวนการตัดสินใจของชาวบ้านผู้ผลิตระหว่างระบบ เดิมที่เชื่อมั่นได้มากกว่าในเรื่องหลักประกันการบริโภคและความคล่องตัว เป็นอิสระใน การผลิตกับระบบที่เข้ามาซึ่งมองเห็นเป็นตัวเงิน แต่ขาดหลักประกันและความคล่องตัว ในการผลิตเนื่องจากต้องผูกมัดตนเองกับทุนและตลาดภายนอก ซึ่งตนไม่คุ้นเคยและ ควบคุมไม่ได้ นามธรรมในการปรับตัวนี้ก็คือความรู้สึกนึกคิด โลกทัศน์ ค่านิยมต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงวิถีชีวิตของชาวบ้านเข้ากับชุมชนของเขา

ผลที่ปรากฏในปัจจุบันก็คือการเลือกทั้งสองระบบมาใช้บนพื้นฐานความคิด ความต้องการ โลกทัศน์ ค่านิยม ความรู้และประสบการณ์เดิมที่ตนจะสามารถควบคุม หรือคาดเดาได้ของชาวบ้าน โดยส่วนผสมของระบบใหม่ที่เกิดขึ้นอาจไม่เท่ากันใน ชาวบ้านแต่ละคน อย่างไรก็ตามความขัดแย้งในกระบวนการปรับตัวระดับนี้ยังดำเนิน อยู่ตลอดเวลาแม้ว่าภาพรวมจะปรากฏออกมาในรูปของการอยู่ร่วมกันของระบบการ ผลิตก็ตาม ดังที่สะท้อนออกมาจากคำพูดปรารภถึงความเหน็ดเหนื่อยจากวิถีการผลิต ที่เปลี่ยนแปลงไปอันหมายถึงรูปแบบการใช้เวลาในชีวิตประจำวันที่เปลี่ยนไปด้วย คำปรารภที่แสดงความวิตกกังวลถึงความเสียหายของผลผลิตและหนี้สินที่ตามมาในช่วง ในฝนแล้งหรือราคาผลผลิตพืชเศรษฐกิจตกต่ำ ในขณะที่เดียวกันคำปรารภที่จะใช้ที่ดิน ไปในการปลูกข้าวกินเอง หรือเลิกให้เช่าที่ดินก็สอดแทรกอยู่ในคำพูดเหล่านั้นด้วย ผู้ศึกษาคิดว่าสิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สะท้อนความรู้สึกขัดแย้งที่ยัง เป็นปัญหาอยู่ภายในของ จิตสำนึกของชาวบ้านที่ได้ทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบระบบการผลิตทั้งสองด้วย การปฏิบัติของตนเองอยู่ตลอดเวลาว่าตนเองจะเลือกอะไรไว้หรือทิ้งอะไรไป

ความขัดแย้งในประเด็นนี้อาจสะท้อนออกมาให้เห็นในอีกลักษณะหนึ่งคือ การไม่เลือกเลย เนื่องจากสิ่งที่เข้ามานั้นขัดแย้งกับวิถีชีวิตที่ตนเองคุ้นเคยมากเกินไป

กว่าที่จะสามารถปรับหรือยอมรับได้ ดังเช่นกรณีการเลี้ยงหม่อนไหม สำหรับชาวบ้าน ส่วนใหญ่ที่ไม่เลือกแม้จะทำรายได้ให้มากก็ตาม เนื่องจากเหตุผลที่การเลี้ยงไหม ชาวอีสานในการดำเนินชีวิตที่คุ้นเคย มีลักษณะผูกมัดเรื่องเวลาและการปฏิบัติดูแล มากซึ่งไม่ใช่จิตสำนึกในการผลิตที่ให้เสรีภาพหรืออย่างน้อยก็เปิดช่องให้กำหนดวิถี การต่าง ๆ ได้เองบ้าง ชาวบ้านในชุมชนจึงมีน้อยรายที่เริ่มเข้าสู่การตลาดนำไหม มาเลี้ยงในขณะที่คนส่วนใหญ่ไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร

ข. กลุ่มหรือองค์กรที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะองค์กรทางเศรษฐกิจเพื่อพึ่งตนเอง ของชาวบ้าน และการคงอยู่ของกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่มาแต่ดั้งเดิม

ในประเด็นนี้ผู้ศึกษาวิเคราะห์ว่าเป็นการสะท้อนจิตสำนึกและอุดมการณ์ และศักยภาพในการพึ่งตนเอง และความเป็นอิสระในการปกครองดูแลตนเองของ ชุมชนเป็นอย่างดี ทั้งนี้หากมองถึงตั้งแต่การเกิดขึ้นของกลุ่มที่เกิดจากความรู้สึกที่ ต้องการช่วยเหลือเกื้อกูลกันทางการเงินในยามฉุกเฉินจำเป็นในภาวะทางสังคมและ เศรษฐกิจปัจจุบันที่เผชิญหน้ากับระบบทุนจากภายนอกที่พยายามเข้ามาสร้างเครือข่าย การให้กู้ด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งนอกจากจิตสำนึกที่ต้องการช่วยเหลือกันเองแล้วยังผนวก ด้วยจิตสำนึกในศักดิ์ศรีที่ตนเองเคยพึ่งตนเองปกครองกันเองในชุมชนมาได้เป็น เวลา นาน สิ่งเหล่านี้เป็นนามธรรมที่อยู่เบื้องหลังกระบวนการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่ สำคัญโดยเฉพาะการปฏิเสัระบบการบริหารจัดการแบบราชการ

โดยถ้าพิจารณาต่อไปถึงโครงสร้างของกลุ่มกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน (ดูภาพที่ 21 ในบทที่ 3 ประกอบ) จะพบว่าการจัดรูปแบบโครงสร้างการบริหารกองทุน การจัดการและการตัดสินใจอยู่บนพื้นฐานระบบการปกครองของหมู่บ้านที่มีมาแต่เดิม หน้าที่ความรับผิดชอบหรือแม้แต่ผู้นำและตัวกรรมการ ซึ่งใช้ความสัมพันธ์ในระบบ เครือญาติเป็นหลักในการบริหารร่วมกัน ถึงแม้ว่าจะมีระบบการคิดอัตราดอกเบี้ย เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่จากการพูดคุยเพื่อต้องการสะท้อนให้เห็นความคิดของชาวบ้าน ก็พบว่า ชาวบ้านยินดีที่จะจ่ายดอกเบี้ยตอบแทนกลุ่ม เพราะเงินที่ตนจ่ายไปเป็น ดอกเบี้ยนั้นได้นำไปช่วยเหลือให้คนอื่น ๆ ในกลุ่มที่เป็นญาติพี่น้องของตนก้ต่อ ซึ่งก็คือ ระบบคิดที่อยู่บนจิตสำนึกและอุดมการณ์การช่วยเหลือกันของชุมชนนั่นเอง เพียงแต่ เปลี่ยนรูปจากการช่วยเหลือกันตรงๆ มาเป็นการช่วยเหลือกันโดยผ่านเงื่อนไขกลุ่ม เพื่อให้การช่วยเหลือกันมีความเป็นระบบมากขึ้นเช่นเดียวกับระบบภายนอก

ทั้งนี้หากนำไปวิเคราะห์เปรียบเทียบกับกลุ่มทางการเงินกู้ต่าง ๆ เช่น ธกส. หรือกลุ่มกู้เงินกับนายทุนต่าง ๆ นายทุนผู้ให้กู้กับชาวบ้านจะสัมพันธ์กันเชิงผลประโยชน์ จิตสำนึกที่เกิดขึ้นจึงมุ่งประโยชน์ต่อกันมากกว่าที่จะช่วยเหลือกัน วิธีปฏิบัติต่อกันในกิจกรรมการกู้จึงทำให้แต่ละฝ่ายเรียนรู้และปฏิบัติภายใต้จิตสำนึกที่หวังประโยชน์โดยคิดวิธีการและเล่นเหลี่ยมต่าง ๆ มาใช้ซึ่งกันและกัน ชาวบ้านที่ไม่สามารถพัฒนาจิตสำนึกเพื่อกระทำการในการต่อสู้ลักษณะนี้ได้ก็จะถูกกันให้หลุดออกมาจากกลุ่ม หรือต้องถอนตัวออกจากกลุ่มลักษณะนี้ในที่สุด

สรุปผลการวิเคราะห์

จากประเด็นการวิเคราะห์ที่ได้ตั้งไว้ 2 ประเด็นคือ สาเหตุการดำรงอยู่ของระบบการผลิตพืชยังชีพแบบเดิม จุดมุ่งหมายในการวิเคราะห์ เพื่อตอบคำถามว่าทำไมเมื่อมีการรับระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจแบบใหม่ เข้ามาปลูกเป็นจำนวนมากแล้ว ระบบการผลิตพืชยังชีพแบบเดิมจึงยังคงดำรงอยู่ได้อย่างมีความสำคัญและมีความหมายสำหรับคนในชุมชนส่วนใหญ่อยู่ ประเด็นที่สองคือการวิเคราะห์ให้เห็นถึงสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้ปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตนอกเหนือจากผลของการเปลี่ยนแปลงที่มองเห็นได้จากรูปแบบของระบบการผลิตแบบใหม่

ในประเด็นแรก ระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้ายังไม่สามารถสร้างความรู้สึกมั่นคงในทางบริโภคนให้กับชาวบ้านได้ เนื่องจากระบบนี้พึ่งพิงและขึ้นต่อกลไกและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ภายนอกที่ชาวบ้านไม่ได้เป็นเจ้าของ กำหนดและควบคุมไม่ได้ ทำให้ชาวบ้านอยู่ในภาวะของความเสี่ยงสูงในทุกด้านดังกล่าวรวมทั้งเรื่องต่อภาวะสภาพดินฟ้าอากาศซึ่งมีอยู่เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านต้องพยายามลดความเสี่ยงในการบริโภคของตนด้วยการยังคงใช้ระบบการปลูกพืชยังชีพแบบเดิมมาเป็นตัวรักษาและช่วยสร้างความรู้สึกมั่นคงในการบริโภคของตนดังที่เคยกระทำกันมาในอดีตนับร้อยปี ประกอบกับชนิดพืชเศรษฐกิจที่ปลูกก็ไม่สามารถสำรองไว้เพื่อบริโภคได้โดยตรง ในขณะที่ชาวบ้านนิยมที่จะสำรองพืชที่เป็นอาหารไว้กินเองตลอดปีรวมทั้งใช้ในกิจกรรมประเพณีพิธีกรรมทางสังคมต่าง ๆ ซึ่งพืชเศรษฐกิจไม่มีลักษณะที่จะใช้ประโยชน์ดังกล่าวได้โดยตรง ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงต้องคงการปลูกพืชยังชีพเอาไว้

และในส่วนที่สำคัญอีกประการก็คือ แรงงานที่ใช้ในการผลิตพืชเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่จะก็ยังเป็นการนำเอาแรงงานในระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชนมาใช้ เพราะเป็นส่วนที่ช่วยลดต้นทุนในเรื่องค่าจ้าง ในขณะที่เดียวกันก็ดำรงความรู้สึกช่วยเหลือกันเองภายในชุมชนดังเช่นที่เคยเป็นมาไว้ได้อีกด้วย

นอกจากในเรื่องความเสี่ยงแล้วยังมองถึงการวิเคราะห์จิตสำนึกอุตสาหกรรม ศึกษภาพซึ่งเป็นสำนึกอิสระของชุมชนที่ทำให้ระบบการผลิตแบบเดิมยังคงดำรงอยู่ โดยพิจารณาจากปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ 4 ประการที่ทำให้จิตสำนึกอุตสาหกรรมในการผลิตแบบพึ่งตนเองของชุมชนได้รับการผลิตซ้ำและถ่ายทอดมาได้จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ประเด็นที่กล่าวถึงซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญได้แก่ ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อม และทรัพยากร ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจของชุมชน ปัจจัยด้านการเมืองการปกครอง หรือความสัมพันธ์กับรัฐ และปัจจัยสุดท้ายคือปัจจัยที่เกี่ยวกับการปฏิบัติพิธีกรรมและความรู้สึกทางชาติพันธุ์

ปัจจัยทั้งหมดมีส่วนสำคัญยิ่งต่อการคงอยู่และสืบเนื่องของอุตสาหกรรม จิตสำนึกแบบเดิมของชุมชนที่มีมากกว่า 150 ปี ในการพึ่งตนเองของการผลิตและดำเนินชีวิต โดยที่สภาพที่ตั้งของภูมิศาสตร์รวมทั้งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเอื้ออำนวย การติดต่อค้าขายแลกเปลี่ยนกระทำกันโดยอิสระ การที่พืชเศรษฐกิจเข้ามาในชุมชนช้ากว่าชุมชนบริเวณที่ลุ่ม ประกอบกับการเข้ามาแทรกแซงของรัฐในการปกครองมีน้อยมาก ชุมชนมีอำนาจในการปกครองตนเองสูง ทำให้การแทรกแซงจากอุตสาหกรรมชาติหรืออุตสาหกรรมจากส่วนกลางมีน้อย เช่นเดียวกัน ในขณะที่การพึ่งตนเองและความสำนึกทางชาติพันธุ์และความเป็นกลุ่มก้อนเครือญาติได้รับการตอกย้ำ โดยการปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ ทางสังคมสืบเนื่องมาอย่างสม่ำเสมอ

ฉะนั้น แม้อุตสาหกรรมและจิตสำนึกของระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าจากภายนอกจะเข้าไปแทรกแซงจิตสำนึกและอุตสาหกรรมของระบบเดิม แต่ก็ยังไม่ทำให้สูญหายไปเนื่องจากระบบเครือญาติและการปฏิบัติพิธีกรรมตามความเชื่อแบบเดิมของชาวบ้านยังคงได้รับการยอมรับถ่ายทอดและปฏิบัติกันอยู่อย่างต่อเนื่องแม้ว่าจะคลี่คลายลงในเรื่องความเคร่งครัดของรูปแบบบ้างก็ตาม ซึ่งผู้ศึกษาคิดว่าเป็นการปรับตัว เช่นเดียวกับการปรับรูปแบบทางการผลิต

ในประเด็นที่สอง เป็นการวิเคราะห์ถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในกระบวนการและเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต ซึ่งในการวิเคราะห์เห็นว่าการปรับตัวใน 2 ระดับ ได้แก่

การปรับตัวระดับรูปธรรม จากรูปแบบการใช้แรงงานและที่ดินซึ่งปรากฏออกมาในรูปของการผสมผสาน ประณีประนอม เอื้อและใช้ประโยชน์ซึ่งกันและกันของ 2 ระบบคือ ระบบการผลิตพืชยังชีพแบบเดิม และระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้า

การปรับตัวระดับนามธรรม ในการวิเคราะห์เห็นว่าการปรับตัวในระดับนี้ เป็นการปรับที่ต้องใช้ระยะเวลา ปัจจัยและเงื่อนไขในการปรับตัวมากกว่าในลักษณะแรกที่รุนแรง เพราะมีความขัดแย้งในเชิงระบบคิดหรืออุดมการณ์ จิตสำนึกระหว่างระบบซึ่งมีความแตกต่างกันเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมาก ผลของความขัดแย้งและการปรับตัวระดับนี้จะปรากฏชัดมากในกลุ่มหรือองค์กรที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ รวมทั้งการพยายามรักษากลุ่มหรือองค์กรของชุมชนเดิมเอาไว้และนำมาใช้ในกระบวนการปรับตัวรูปธรรมที่ชัดเจนก็คือองค์กรในรูปกองทุนพัฒนาหมู่บ้านที่พยายามจะรักษาอุดมการณ์การพึ่งพิงตนเองในการผลิตที่เกี่ยวกับทุนของชุมชนไว้ กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานที่ถูกนำมาใช้แก้ปัญหาในระบบการผลิตแบบใหม่ ระบบเครือข่ายที่ถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานในกระบวนการปรับตัวเกือบทุก ๆ เรื่อง สุดท้ายคือพิธีกรรมที่ถูกนำมาใช้เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดอุดมการณ์จิตสำนึกเดิมของชุมชน เป็นการรักษาและสร้างแรงยึดเหนี่ยวภายใน ความเป็นเอกภาพและความเป็นปึกแผ่นของชุมชนที่จะต้องดำรงอยู่ในภาวะความเปลี่ยนแปลงและกระบวนการปรับตัว

สรุป

การศึกษาที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ผู้ศึกษาได้พยายามนำเสนอความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการผลิตของชุมชนโดยหิบบยรายละเอียดด้านแรงงานและการใช้ที่ดินมานำเสนอเพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต ตั้งแต่เมื่อชุมชนยังอยู่สภาพที่เป็นชุมชนที่ผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองในอดีต จนกระทั่งเมื่อมีการนำเอาพืชเศรษฐกิจเข้ามารวมทั้งเมื่อมีการพัฒนาทางด้านกายภาพอื่น ๆ เช่น ถนนหนทาง ทำให้สภาพดังกล่าวหมดไป

ระบบการผลิตในลักษณะของชุมชนแบบเดิมซึ่งเป็นการผลิตเพียงเพื่อยังชีพนั้นได้ปรับเปลี่ยนไปอยู่ในลักษณะที่เป็นการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าร่วมกับการผลิตพืชยังชีพ โดยอยู่ในรูปของระบบการผลิตแบบใหม่ในปัจจุบัน เฉพาะในกรณีของกระบวนการผลิตที่เกี่ยวข้องกับแรงงานและการใช้ที่ดินนั้น พบว่ามีการนำรูปแบบของระบบการผลิตเพื่อยังชีพและระบบการผลิตเพื่อการค้ามาใช้ทั้งสองส่วนในลักษณะของการเลือกส่วนที่เอื้อประโยชน์สูงสุดมาใช้ร่วมกัน ในกระบวนการผลิตซึ่งเป็นการปรับตัวในการรับวัฒนธรรมหรือสิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกที่เป็นสังคมที่ใหญ่กว่า

ทั้งนี้ เงื่อนไขจากภายนอกที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ได้แก่ ระบบเศรษฐกิจและการผลิตโดยส่วนรวมของประเทศที่เป็นผลมาจากนโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเฉพาะการส่งเสริมด้านการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก การพัฒนาทางด้านโครงสร้างพื้นฐานที่ทำให้การเดินทางติดต่อสะดวกสบายขึ้นได้มีส่วนอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงไม่เฉพาะแต่ระบบการผลิตและอาชีพเท่านั้นแต่รวมถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตบางอย่างเช่น การแต่งกาย การบริโภคสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น เครื่องใช้ไฟฟ้าในรูปแบบต่าง ๆ หรือยานพาหนะซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบการใช้เวลาที่เปลี่ยนไปในชีวิตประจำวัน การเติบโตขึ้นของสถาบันการเงินรวมทั้งแหล่งทุนในรูปต่าง ๆ จากภายนอกที่เข้ามาเป็นแหล่งทุนให้กับชาวบ้านก็มีส่วนอย่างมากเช่นกันในการผลักดันให้ชาวบ้านสามารถรับเอากระบวนการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าเข้ามาและขยายการผลิตออกไปได้อย่างรวดเร็วเช่นเดียวกัน

ส่วนปัจจัยภายในที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือความพร้อมของชุมชนทั้งในส่วนของคนซึ่งเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลง โดยชุมชนเองได้มีการติดต่อค้าขายกับชุมชนที่มีระบบการผลิตข้าวเพื่อการค้าอยู่แล้ว ในลักษณะดังกล่าวก็คือชาวบ้านได้รู้เห็นและมีความต้องการที่จะผลิตเพื่อขายเกิดขึ้นภายในเป็นบางส่วนบ้างแล้วโดยเฉพาะชาวบ้านที่มีหัวก้าวหน้า หรือที่เดินทางออกไปติดต่อค้าขายกับภายนอก

ปัจจัยภายในที่สำคัญอีกประการก็คือจำนวนประชากรกับสัดส่วนจำนวนที่ดินสำหรับการทำการผลิตยังมีอยู่อย่างเพียงพอทำให้การปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดที่ต้องใช้ที่ดินขนาดใหญ่เป็นไปได้ ประกอบกับแรงงานการผลิตในระบบเดิมที่มีอยู่ก็สามารถนำไปใช้กับระบบการผลิตที่เข้ามาได้อย่างไม่มีปัญหาในเบื้องต้นรวมทั้งเทคโนโลยีพื้นฐานบางอย่าง นั่นคือความพร้อมในด้านปัจจัยการผลิตของชุมชนในการรับเอาพืชเศรษฐกิจเข้ามาปลูก อีกประการสำคัญก็คือสภาพพื้นที่และทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนก็เอื้ออำนวยเนื่องจากพืชเศรษฐกิจที่นำเข้ามาปลูกเป็นพืชไร่สามารถปลูกได้ในที่สูงไม่จำเป็นต้องเป็นที่ลุ่มหรือต้องมีความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุในดินสูงมาก

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าทั้งเงื่อนไขภายในและภายนอกโดยรูปธรรมดูเหมือนจะไม่มีขัดแย้งมากนักต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในด้านระบบการผลิตหลังจากที่มีการรับเอาระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเข้ามานับจาก พ.ศ. 2504 จนถึงปัจจุบัน แต่ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า แม้ชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตไปจากเดิมคือมีการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าเป็นหลักเพื่อให้มีรายได้ที่เป็นเงินเข้ามาใช้จ่ายในครัวเรือนมากขึ้นแต่ระบบการผลิตแบบเดิมเพื่อยังชีพก็ยังดำรงอยู่ในลักษณะที่เป็นหลักประกันด้านการบริโภคของครัวเรือนและชุมชนโดยเฉพาะการผลิตข้าวและพืชยังชีพอื่น ๆ พืชยังชีพจึงยังคงความสำคัญในการเป็นแหล่งอาหารสำรองที่สำคัญในชีวิตประจำวัน เนื่องจากระบบการผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อขายนั้นมีความเสี่ยงสูงกว่า ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ระบบการผลิตพืชยังชีพแบบเดิมดำรงอยู่ได้

นอกจากรูปแบบใช้ที่ดินและแรงงานในระบบเดิมถูกนำมาปรับใช้กับระบบใหม่เพราะเป็นปัจจัยการผลิตที่มั่นคงและต้นทุนต่ำสำหรับครัวเรือนรวมทั้งการเป็นหลักประกันในด้านแหล่งอาหารสำรองแล้วก็คือการที่ระบบการผลิตแบบเดิมของชุมชน

นั้นเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับระบบอื่น ๆ ในโครงสร้างของชุมชน ได้แก่ ระบบเครือญาติ ระบบความเชื่อและความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนพื้นฐานการปฏิบัติ พิธีกรรมร่วมกัน จิตสำนึกและอุดมการณ์ของระบบการผลิตแบบเดิมนั้นสอดคล้องกับ โครงสร้างที่เป็นอยู่และดำเนินผ่านวันเวลาอันยาวนานมาแต่อดีต ประกอบกับเงื่อนไข ทางประวัติศาสตร์ชุมชนในด้านความสามารถในการพึ่งพิงตนเองในทางเศรษฐกิจและ ความมีอิสระในการปกครองตนเองมานานก่อนที่จะมีการรับสิ่งต่าง ๆ จากภายนอก เข้าไป

ฉะนั้นหากเชื่อมโยงผลการศึกษาค้นคว้าความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตที่ เกิดขึ้นโดยเฉพาะรูปธรรมด้านแรงงานและการใช้ที่ดิน เข้ากับสมมติฐานที่ตั้งไว้คือ ชุมชนที่มีแรงยึดเหนี่ยวภายในอยู่สูง อันเกิดจากปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ จะมีพลังใน การกำหนดรูปแบบการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของตน เมื่อมีการพบปะสังสรรค์ กับระบบการผลิตที่เข้าไปจากภายนอกแล้วพบว่าสมมติฐานนี้มีส่วนถูกต้อง โดยรูปธรรม ที่สะท้อนถึงแรงยึดเหนี่ยวภายในที่ยังดำรงอยู่ก็คือระบบเครือญาติ พิธีกรรมและการ เข้าร่วมในการปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ยังคงมีอิทธิพลต่อระบบการผลิตในปัจจุบัน โดยสะท้อนให้เห็นได้ชัดเจนจากรูปแบบการใช้ที่ดิน แรงงาน และวิถีชีวิตในการผลิต ที่ดำเนินอยู่

จากรูปธรรมที่ปรากฏและข้อมูลในส่วนต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยและเงื่อนไข ของการเปลี่ยนแปลงทำให้มองเห็นถึงการพยายามที่จะดำรงรักษาสິงที่ยังคงมี ประโยชน์ของระบบการผลิตแบบเดิมในขณะเดียวกันการพยายามที่จะปรับตัวเมื่อมี การรับรูปแบบ การผลิตพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าเข้าไป แม้ว่าจะทำให้เกิดภาวะ ความแตกต่างและความขัดแย้งขึ้นบ้างก็ตาม ลักษณะดังกล่าวจึงทำให้เกิดกระบวนการปรับตัวและเลือกสรรทางวัฒนธรรมเพื่อให้ชุมชนดำรงอยู่โดยได้รับประโยชน์ สูงสุด ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนความสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญา ทรัพยากร และเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงชุมชนกับสังคม ใหญ่ทั้งทางตรงและทางอ้อม

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่และดำเนินมาจนถึงปัจจุบันนั้นอยู่บน เงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นและดำเนิน

ต่อไปในอนาคตนั้นก็ขึ้นกับเงื่อนไขและปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบและผลพวงของการเปลี่ยนแปลงที่กำลังดำเนินอยู่ในปัจจุบันด้วยเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะองค์ประกอบภายในคือจำนวนที่ดินทำกินว่าจะยังสามารถจัดระบบในการแบ่งปันพื้นที่การผลิตให้กับสมาชิกของชุมชนได้พอเพียงหรือไม่ ที่สำคัญอีกประการก็คือจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นหรือลดลงของชุมชนซึ่งจะเป็นตัวบ่งชี้ถึงขนาดความสามารถในการผลิตทั้งในส่วนที่ดินและแรงงาน นอกจากนี้ยังมีปัจจัยต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น การอพยพเคลื่อนย้ายของประชากรที่เป็นแรงงาน ความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ การศึกษาของประชากรที่จะเป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพ แรงจูงใจด้านราคาและการตลาดจากภายนอก การส่งเสริมในเรื่องทุนของรัฐที่มีต่อเกษตรกร รวมทั้งความสามารถในการสืบทอดจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชุมชนให้กับสมาชิกในรุ่นต่อ ๆ ไปว่าอยู่ในระดับเข้มข้นเพียงใด

สิ่งที่น่าจะเข้ามาเป็นปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญในอนาคตอีกประการก็คือกระแสการผลิตในปัจจุบันที่มีการเคลื่อนไหวและได้รับการตอบรับจากชาวบ้าน เกษตรกรจำนวนมากในหลายพื้นที่ทั่วประเทศคือระบบการผลิตที่เรียกว่าเกษตรทางเลือก ซึ่งเน้นวิธีการผลิตที่ไม่ทำลายความสมดุลย์ของทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศน์ ใช้ที่ดิน แรงงาน และทุนขนาดเล็ก ยึดหลักอุดมการณ์การผลิตที่พึ่งตนเองและผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก โดยอยู่ในรูปแบบหรือชื่อเรียกต่าง ๆ กันไปเช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร ไร่นาสวนผสม เกษตรธาตุสี่ เป็นต้น

ดังนั้นสิ่งที่ประเด็นน่าสนใจที่ควรจะได้รับการศึกษาต่อก็คือ การปรับตัวและความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นต่อนับจากนี้เพื่อที่จะทำให้มองเห็นคำตอบหรือทางเลือกต่อไปของชุมชนบ้านทุ่งนาแหล่งนี้ว่าจะก้าวไปสู่ระบบการผลิตพีช เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เต็มตัวมากขึ้น หรือจะดำรงอยู่ในลักษณะเช่นปัจจุบัน หรือจะเปลี่ยนกลับไปสู่ระบบการผลิตแบบเดิมในกระแสใหม่ของสังคม หรือจะผสมผสานทุกระบบดังกล่าวให้ดำรงอยู่ด้วยกันในรูปแบบใหม่ การศึกษาในประเด็นดังกล่าวต่อไปจะทำให้เห็นภาพเชื่อมโยงความเปลี่ยนแปลงที่จะชี้ให้เห็นถึงศักยภาพในการเลือกหรือปรับตัวในการดำรงอยู่ของชุมชนได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

อีกประเด็นหนึ่งคือ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในกระบวนการปรับตัวเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต ควรที่จะได้รับการศึกษาที่จะนำไปสู่ข้อสรุปที่ชัดเจนขึ้นว่า ความขัดแย้งนี้จะเกิดขึ้น ดำรงอยู่ หรือดำเนินไปควบคู่กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร เพราะความขัดแย้งภายใต้ความเปลี่ยนแปลงนี้น่าจะสามารถสะท้อนปัญหาของชุมชนหมู่บ้านในภาวะความเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ด้านได้เป็นอย่างดีประการหนึ่งโดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวไร่นาของประเทศไทย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมพัฒนาที่ดิน, กองวางแผนการใช้ที่ดิน. แผนการใช้ที่ดินจังหวัดอุทัยธานีปี 2533.

กรุงเทพฯ : กองแผนที่และการพิมพ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2533.

กาญจนา แก้วเทพ. เศรษฐศาสตร์การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการเกษตร. คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป.

กาญจนา แก้วเทพ. จิตสำนึกชาวนา : ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง. สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2527.

กาญจนา แก้วเทพ. "จิตสำนึกจากพิธีกรรม ความเชื่อและศักยภาพของท้องถิ่น". เศรษฐศาสตร์การเมือง วารสารวิชาการ ปีที่ 5, ฉบับที่ 3-4 (เมษายน-กันยายน) 2529 : 175-187.

กนกศักดิ์ แก้วเทพ และสมเกียรติ วันทะนะ บรรณาธิการ. จากเศรษฐศาสตร์การเมืองถึงสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วลี, 2524.

จุไรรัตน์ จันทร์ธำรง และยุพา คริ่งสุวรรณ. ประวัติทฤษฎีทางมานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรมโดยสังเขป. พิมพ์ครั้งที่ 8, เอกสารพิมพ์โรเนียว กรุงเทพฯ : คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

แจ๊ค เอ็ม พ็อดเตอร์. โครงสร้างสังคมชาวนาไทย. แปลโดย นฤจร อธิธิจักระจรัส มุลนิธิโครงการตำรามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2533.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2527.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. "การศึกษาสังคมไทยในแง่สังคมชาวนา : ข้อเสนอเบื้องต้น." "

วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 6 ฉบับที่ 1

(เมษายน-กันยายน 2525) : 161-214.

ชาย โพธิ์สิตา. "ความไม่แน่นอนกับพฤติกรรมทางการเกษตร : ข้อพิจารณาเกี่ยวกับ

วัฏกรรมของชาวนา." เศรษฐศาสตร์การเมือง วารสารวิชาการ. ปีที่ 5

(เมษายน-กันยายน) 2529 : 188-199.

ชัญญ วงษ์วิภาค. นิเวศน์วิทยาวัฒนธรรม. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร

วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, 2530.

ชยันต์ วรรณะภุติ. "รัฐ การพัฒนาชนบทและการสืบทอดลักษณะความสัมพันธ์ทาง

สังคมในหมู่บ้านภาคเหนือของไทย." รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา. กรุงเทพฯ :

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

—————. "การศึกษาสังคมไทยเชิงมานุษยวิทยา : แนวการศึกษาและความ

เป็นจริงในสังคม." สังคมศาสตร์ วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 4, ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2523-มีนาคม 2524).

—————. "สังคมชาวไร่ชาวนา : การศึกษาการเปลี่ยนแปลงและวัฒนธรรม." "

เอกสารคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ม.ป.ป.

ดำรง ฐานดี. มานุษยวิทยาเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,

2524.

ดิเรก ใจวัตริมณี. เศรษฐกิจไทย : การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา. กรุงเทพฯ :

สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2525.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3

เล่ม 1. องค์การถ้ำของครุสภา, 2504.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. "ปรัชญาและวิธีการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง." "

จากเศรษฐศาสตร์การเมืองถึงสังคมไทย บรรณาธิการโดย กนกศักดิ์ แก้วเทพ

และสมเกียรติ วันทะนะ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วลี, 2524.

ผ่องพันธ์ มณีรัตน์. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ :

โครงการส่งเสริมการสร้างตำรา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521.

พรพิไล เลิศวิชา. "ศักยภาพของชนบทไทย." พลวัตไทย. มุมมองจากเศรษฐศาสตร์
การเมือง, ผาสุก พงษ์ไพจิตร, สำนักพิมพ์ปริยະรังสรรค์ บรรณาธิการ. ศูนย์-
ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2534 : 99-120.

พรพิไล เลิศวิชา. ตีรวาง : จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งขุนเขา. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์หมู่บ้าน, 2532.

พรชัย คุ่มทรัพย์. "แนววิเคราะห์สังคมไทยจากอดีต-ปัจจุบัน." สังคมศาสตร์
วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 6, ฉบับที่ 1
(เมษายน-กันยายน 2525) : 106-132.

ยศ สันตสมบัติ. จากวานรถึงเทวดามาร์กซิสและมานุษยวิทยามาร์กซิสต์.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้า, แปลโดย นิจ ทองโสภิต
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514.

วิทยากร เชียงกูร. "การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมเกษตร
ภาคกลางในรอบยี่สิบปี (2503-2523)." เศรษฐกิจไทย : การเปลี่ยนแปลง
และการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2525.

วีรพงษ์ รามางกูร. "การพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1-4."
เศรษฐกิจไทย : การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
สร้างสรรค์ไทย, 2525.

วูล์ฟ อีริค อาร์. สังคมชาวนา แปลโดย สุเทพ สุนทรเกษม. เชียงใหม่ : สำนัก
หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.

ศร สัจจา [นามแฝง]. เศรษฐศาสตร์การเมืองฉบับพื้นฐาน. กรุงเทพฯ : สำนัก
พิมพ์นกเขา, 2522.

ศรีศักร วัลลิโภดม. "ลาวในเมืองไทย." เมืองโบราณ ปีที่ 6, ฉบับที่ 2 (ธันวาคม
2522-มกราคม 2533) : 55-56.

สมภพ มานะรังสรรค์. การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศไทย (พ.ศ.2488-
ปัจจุบัน). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.

- ..... เศรษฐกิจชนบทไทย : วิถีการผลิตและการตลาดของภาคเกษตรกรรม
ไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหา-
 วิทยาลัย, 2528.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. แนวคิดมาร์กซิสกับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคม
ชาวนาในประเทศโลกที่สาม. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
 2533.
- สนิท สัมครการ. การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาสังคม. กรุงเทพฯ :
 โอเดียนสโตร์, 2525.
- สุดสวาท ดิศโรจน์. "กระแสการพัฒนากับการจัดระบบแรงงานบนพื้นฐานของหน่วย
 ครัวเรือน : กรณีลาวโซ่ง จังหวัดเพชรบุรี." เอกสารประกอบการสัมมนา,
 ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- สุเทพ สุนทรเกษม. "จากบรรณาการสู่ศูนย์รวมอำนาจ : วิเคราะห์การเปลี่ยน
 แปลงทางสังคมและอุดมการณ์ในยุครัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2475)." สังคมศาสตร์
วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่
 6, ฉบับที่ 1 (เมษายน-กันยายน 2525) : 133-145.
- สุธี ประศาสน์เศรษฐ์. "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี : เศรษฐกิจ
ไทย : การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์,
 2525.
- สุวิทย์ ไพบยวัฒน์. วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง
พ.ศ. 2394-2475. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.
- อุทัยธานี, สำนักงานจังหวัด. จังหวัดอุทัยธานี. เอกสารข้อมูลแนะนำจังหวัด,
 2533.
- อุทัยธานี. สำนักพิมพ์จังหวัด. "จังหวัดอุทัยธานี." ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค.
 กรุงเทพฯ : กระทรวงมหาดไทย, 2528.
- อ่าเภอบ้านไร่, สำนักงาน. "รายงานข้อมูลอ่าเภอบ้านไร่." เอกสารข้อมูลอ่าเภอ,
 2533.

- อดิน ระพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2535-2416
 แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง ศิริสุข และพรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ : มุลนิธิ
 โครงการตำราและมานุษยศาสตร์, 2518.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา. เชียงใหม่ :
 โครงการตำรามหาวิทยาลัย สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527.
- . "ชาวนาภาคเหนือกับความขัดแย้งในระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม
 (พ.ศ. 2511-2523) : ข้อสังเกตเบื้องต้น." สังคมศาสตร์ วารสารวิชาการ
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 5, ฉบับที่ 1 (เมษายน-กันยายน 2525) :
 64-91.
- . "การใช้ที่ดิน : พื้นฐานของความขัดแย้งในหมู่บ้านภาคเหนือ (2516-
 2524)." สังคมศาสตร์ วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ ปีที่ 7, ฉบับที่ 1-2 (เมษายน 2527-ตุลาคม 2528) : 81-109.
- . "การขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนาไทย (พ.ศ. 2398-
 2520)." สังคมศาสตร์ วารสารวิชาการคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ ปีที่ 3, ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2522-มีนาคม 2523).
- . "ความขัดแย้งในการใช้แรงงานในชนบทภาคเหนือของไทย." รัฐกับ
หมู่บ้านในไทยศึกษา. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
 2533.
- อมรา พงศาพิชญ์. วัฒนธรรม ศาสนาและชาติพันธุ์ : วิเคราะห์สังคมไทยแนว
มานุษยวิทยา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

ภาษาอังกฤษ

- Charles F. Keyes. Ethnic Adaptation and Identity. Institute for the Study of Human Issues. Philadelphia: ISHI, 1979.
- Cooper Robert G. Patterns of Work Organization in a Stituation of Agricultural Transiation. The Institute of Southeast Asian Studies. Singapore : Eurasia Press, 1980.
- Cooper Robert G. Reverse Scarity and The Hmong Response. Singapore : Singapore University Press, 1984.
- Erik Cohen. Thai Society in Comparative Perspective. Thailand : White Lotus Co.,Ltd., 1991.
- Gudeman Stpehen. "Fram subsistance to capitallism in a Latin American Village. The demise of a rural economy. London: Raulledge & Kegan Paul Ltd.,
- Paul Bohannan and Mark Glazer. High Points in Anthropology. New York : Alfred A. Knopf, 1973.

ภาคผนวก

1. ตำนานสิบสองราศีกับความเชื่อและพิธีกรรมในช่วงชีวิต

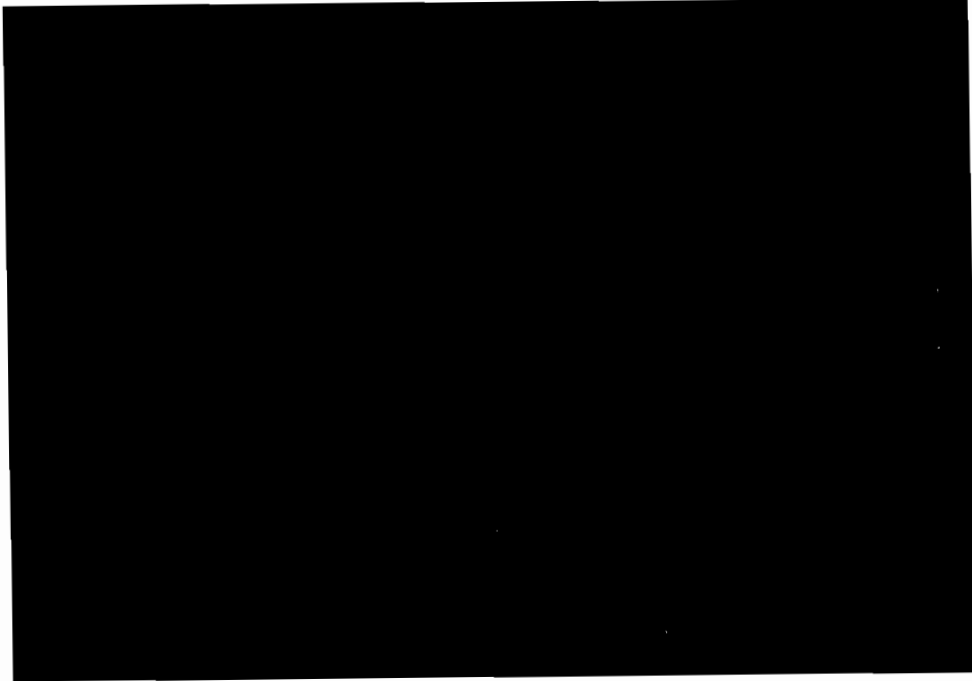
(rite of passage)

ตำนานสิบสองราศีเป็นตำนานโหราศาสตร์ที่สืบทอดกันมาแต่โบราณของชุมชนเขียนด้วยตัวหนังสือลาว โดยในตำนานจะบอกวันเดือนปีและฤกษ์ยามต่าง ๆ วันที่เป็นมงคล (วันดี) และวันที่ไม่เป็นมงคล (วันไม่ดี) ในการที่จะประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งทำนายทายทักโชคชะตาความเป็นไปของบุคคลแต่ละคน ตำนานนี้จึงมีความสำคัญมากกับการจัดพิธีกรรมในแต่ละช่วงชีวิตของบุคคลตั้งแต่เกิดจนตาย ตลอดไปจนถึงการผลิตในไร่นา และประเพณีที่สำคัญของชุมชนอีกด้วย ผู้ที่เป็นเจ้าของตำนานซึ่งก็คือผู้ทำนายหรือผู้ประกอบพิธีกรรมในปัจจุบันก็คือลุงอินทร์ (ทองไร เฟ็งฮุ้น วัย 67 ปี) ที่ได้รับการถ่ายทอดวิชาความรู้จากตำนานนี้มาจากบรรพบุรุษของตน ชาวบ้านทุกครัวเรือนในพื้นที่ทั้งบ้านทุ่งนาและบ้านทศพาลัยซึ่งเป็นกลุ่มลาวเวียง เมื่อจะประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จะต้องมาหาลุงอินทร์ เพื่อให้ดูฤกษ์ยามหรือเชิญไปเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้

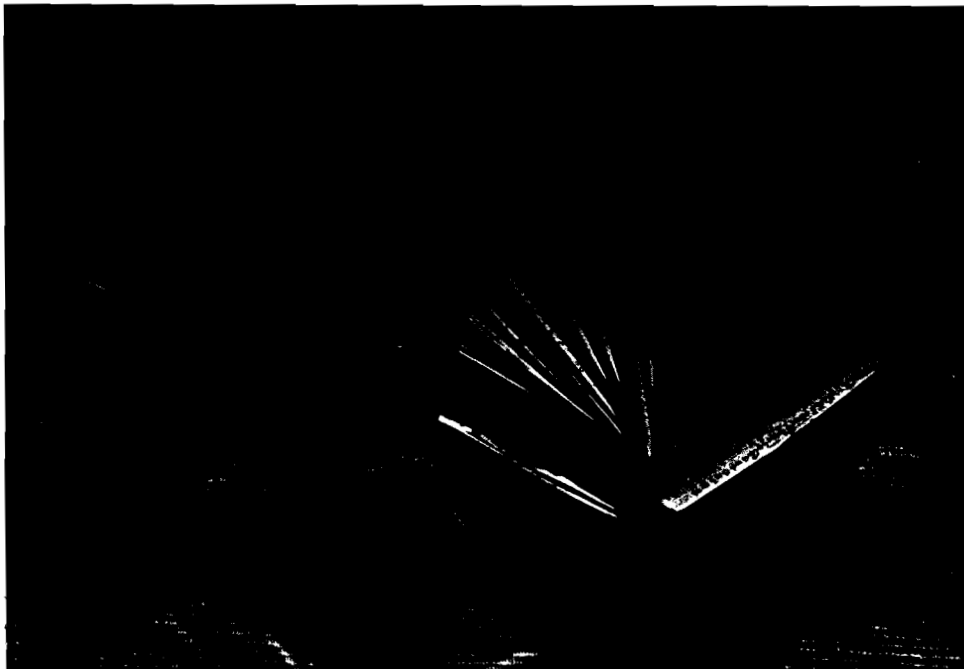
ชาวบ้านทุ่งนาในปัจจุบันยังคงมีความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติต่าง ๆ อยู่มากโดยเฉพาะในเรื่องภูติผีวิญญาณโดยนับถือร่วมไปกับพุทธศาสนา ความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิมนี้อย่างคงดำรงอยู่แม้ว่าปัจจุบันจะได้มีการรับเทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ เข้าไปมากแล้วก็ตาม ความเชื่อเหล่านี้ได้สะท้อนออกมาในรูปของพิธีกรรมและการประพฤติปฏิบัติตนในวิถีชีวิตของคนในชุมชนอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าบางอย่างจะมีการลดความเคร่งครัดหรือปรับเปลี่ยนรูปแบบไปบ้างแต่ในตัวละครที่เป็นความเชื่อนี้ยังคงอยู่อย่างสำคัญ ดังจะเห็นได้จากประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่จะได้กล่าวถึงดังต่อไปนี้

การเกิด

ปัจจุบันแม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมไปทำคลอดที่โรงพยาบาลหรือสถานอนามัยประจำตำบลก็ตาม แต่การคลอดแบบพื้นบ้านและพิธีกรรมต่าง ๆ หลังคลอดก็ยังมีปฏิบัติกันอยู่

ภาพที่ 47 ตำราสิบสองราศี

ภาพที่ 48 คัมภีร์โบราณที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

เมื่อมีการคลอดเกิดขึ้นที่บ้าน หมอตำแยซึ่งก็คือสตรีที่มีอายุมากและมีประสบการณ์ในการทำคลอดมาแล้วในหมู่บ้าน รวมญาติพี่น้องที่เป็นหญิงจะมาทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยหมอตำแยในการทำคลอด หลังจากที่เด็กคลอดออกมาแล้วหมอตำแยจะทำการตัดสายสะดือเด็กด้วยมีดไม้ไผ่คม ๆ และให้นำรกเด็กไปเคล้าเกลือกันเน่าใส่กระบอกไม้ไผ่ไว้เป็นเวลา 3 คืน จึงให้นำไปทิ้งโดยแขวนไว้บนต้นไม้ซึ่งเป็นต้นที่ไม่ถูกตัดหรือฟันกิ่งและต้องดูว่าเป็นทิศที่ดีสำหรับเด็กคนนั้นด้วย หลังจากที่เด็กเกิดแล้วจะเชิญหมอมารักษาพิษเสกข้าวสารและงาเพื่อกันผีที่อาจมาทำร้ายแม่และเด็กได้

อย่างไรก็ดีทั้งผู้ที่คลอดที่โรงพยาบาลและคลอดที่บ้านจะต้องทำการอยู่ไฟอย่างน้อยที่สุดเป็นเวลา 10 วัน เพื่อให้ร่างกายเข้าสู่ภาวะปกติและแข็งแรง การอยู่ไฟนั้นต้องให้หมอมารักษาพิษไฟก่อนเพื่อมิให้ผู้อยู่ไฟโดนไฟลวกพองซึ่งเป็นอาการแพ้พิษไฟ พ่อของเด็กรจะเป็นจัดเตรียมหาไม้ที่จะนำมาใช้ในพิธีอยู่ไฟไว้ล่วงหน้าก่อนที่เด็กจะคลอด ไม้ที่จัดหานั้นต้องเป็นไม้ที่ไม่ใช่ "ไม้ตายทรง" ซึ่งก็คือไม้ที่ขึ้นต้นตายเอง และตลอดช่วงของการอยู่ไฟแม่เด็กจะต้องกินน้ำร้อนที่นำต้นมะแมมาต้ม โดยเชื่อว่าจะทำให้น้ำนมหวาน นอกจากนี้ยังต้องอาบน้ำร้อนซึ่งประกอบด้วยตัวยาสมนไพรพื้นบ้านต่าง ๆ ส่วนการกินอาหารนั้นจะกินได้แต่ข้าวสวยกับเกลือป่นเท่านั้น เพราะเชื่อว่าถ้ากินอาหารชนิดอื่นอาจจะผิดสำแดงทำให้ตนเองหรือเด็กไม่สบายหรือตายได้

เด็กที่เกิดใหม่จะมีการทำเข้าคือการทำกรวยดอกไม้ใส่กะพ้อหรือกระทงเล็ก ๆ ไปวางไว้บนหัวนอนของเด็กเพื่อไม่ให้เด็กร้องงอแง ชาวบ้านเชื่อว่าการที่เด็กร้องงอแงนั้นเกิดจากแม่กำเนิด (แม่ชื่อ-ผู้ศึกษา) ของเด็กมารบกวนจึงต้องให้หมอมารักษาพิษสวดและสะเดาะเคราะห์ ชาวบ้านในชุมชนทั้งที่เป็นญาติพี่น้องหรือชาวบ้านใกล้เคียงเมื่อรู้ข่าวการคลอดก็จะพากันมาเยี่ยมเยียนถามข่าวและแสดงความยินดี รวมทั้งผู้ที่เคยมีประสบการณ์ต่าง ๆ ในการคลอดหรือเลี้ยงดูเด็กมาแล้วก็จะช่วยดูแลหรือให้คำแนะนำต่าง ๆ แก่แม่เด็กโดยเฉพาะถ้าเป็นกรณีการคลอดลูกคนแรก การเยี่ยมเยียนนี้จะเป็นไปตลอดในช่วงเวลาของการอยู่ไฟ

เมื่อเด็กอายุครบ 1 เดือน พ่อแม่จะทำการโกนผมไฟให้โดยที่ไมมีการจัดพิธีกรรม หลังจากนั้นเด็กจะถูกเลี้ยงดูตามปกติทั่วไปจนโต ยกเว้นเด็กบางรายที่ร่างกาย

ไม่แข็งแรงเจ็บป่วยบ่อยก็อาจไว้ใจเป็นเคล็ด ต่อเมื่อโตแข็งแรงดีแล้วจึงทำการโกนจุก โดยจะทำในวันเกิดของเด็กและมีการทำบุญตักบาตรในวันนั้นด้วย ปัจจุบันการไว้จุกที่ เห็นอยู่เพียง 1-2 รายเท่านั้น

การเข้าสู่วัยรุ่น

พิธีกรรมที่ทำในช่วงวัยนี้เรียกว่า *"พิธีตัดคองบ่าวคองสาว"* ซึ่งจะทำ เมื่อเด็กผู้ชายอายุได้ 14-15 ปี และเมื่อเด็กผู้หญิงเริ่มมีประจำเดือน พิธีนี้ต้องเชิญ หมอหรือผู้ทำพิธีที่อ่านหนังสือลาวได้มา เป็นผู้ทำพิธี เนื่องจากจะต้องสวดหรือสูตรคำสวด ที่บันทึกไว้เป็นอักษรภาษาลาว รวมทั้งจะต้องดูวันที่เป็นมงคลในการทำพิธีนี้ก่อน

ในการทำพิธี หมอผู้ทำพิธีจะสวดอัญเชิญเทวดามาเป็นสักขีพยาน สิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมนี้จะคล้ายกับพิธีสะเดาะเคราะห์ที่จะกล่าวต่อไป คือจะมีกระทงที่ทำ จากกาบกล้วยกันเป็นเก้าห้อง เรียกว่า *กระทงเก้าห้อง* เป็นหลักรวมทั้งขั้นตอนใน พิธีการต่าง ๆ ด้วยคือเมื่อมีการสวดคาถาต่าง ๆ จบแล้ว หมอจะใช้มีดที่นำมาเข้าพิธี ตัดฝ้ายสายสิญจน์ให้ขาดในที่เดียว รวมทั้งมีการผูกแขนเรียกขวัญโดยหมอและญาติพี่น้องที่มาช่วยพิธี เมื่อเสร็จพิธีจะต้องมีการปล่อยไก่ ถ้าเป็นผู้หญิงจะปล่อยไก่ตัวผู้ ถ้าเป็นผู้ชายจะปล่อยไก่ตัวเมีย ญาติที่มาช่วยพิธีจะนำกระทงพิธีไปทิ้งที่ทางสามแพร่งหลังจากเสร็จพิธีแล้ว เด็กที่ผ่านพิธีนี้จึงได้ชื่อว่าผ่านสภาวะความเป็นเด็กไปแล้วพร้อมที่จะเป็นหนุ่มเป็นสาวต่อไป

การบวช

สำหรับบุคคลที่เกิดมาเป็นผู้ชายนั้นชาวบ้านมีความเชื่อว่า ในช่วงชีวิตจะต้องผ่านการแห่สามครั้ง ครั้งแรกคือการแห่ไปบวช ครั้งที่สองเป็นการแห่ในพิธีแต่งงานและครั้งที่สามเป็นการแห่ไปเผาเมื่อตายไปแล้ว การบวชจึงถือได้ว่าเป็น การแห่ครั้งแรกในชีวิตของผู้ชายชาวชุมชนนี้

การบวชทำได้สองลักษณะคือบวชพระและบวชเณร การบวชเณรจะเริ่มบวช ตั้งแต่อายุ 7 ปีขึ้นไป ส่วนการบวชพระนั้นจะบวชได้เมื่ออายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ การบวชจะเริ่มจากการไปนัดวันขอทำพิธีกับอุปัชฌาย์ที่วัด หลังจากนั้นผู้ที่บวชต้องไป

อยู่ที่วัดก่อนทำพิธีบวชประมาณ 7-10 วัน เพื่อหัดสวดชานนาค ก่อนวันทำพิธีบวชจะมีการทำขวัญนาคที่บ้านโดยมีหมอขวัญมาเป็นผู้ทำพิธี คราวเรือนที่จะมีลูกชายบวชต้องไปบอกกล่าวเชิญญาติพี่น้องทั้งที่อยู่ในหมู่บ้านและในหมู่บ้านอื่น ๆ ล่วงหน้าโดยแจ้งวันที่จะบวชให้ทราบ เพื่อให้ญาติพี่น้องเหล่านั้นมาช่วยงานและร่วมในบุญกุศล เมื่อถึงวันงานชาวบ้านที่ได้รับเชิญหรือรู้ข่าวในชุมชนจะพากันมาที่บ้านงานเพื่อช่วยงานตั้งแต่วันสุกดิบ ซึ่งจะมีการเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีต่าง ๆ รวมถึงการเตรียมอาหารสำหรับแขกและญาติมิตรที่มาร่วมงาน การมาช่วยงานจึงอยู่ทั้งในรูปของการช่วยเหลือเงินในลักษณะร่วมทำบุญและการนำแรงงานมาช่วยซึ่งอาจรวมถึงอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้และอาหารที่นำมาร่วมด้วย

การบวชนั้นนิยมบวชในช่วงก่อนเข้าพรรษาและจะต้องบวชให้ครบ 1 พรรษา ยกเว้นในปัจจุบันที่บางคนมีงานประจำซึ่งมักได้แก่คนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนไม่สามารถบวชจนครบพรรษาได้ ก็ต้องประกาศล่วงหน้าต่อนบวชว่าจะบวชเป็นระยะเวลากี่วัน กรณีที่บวชครบพรรษานั้นต้องทำพิธีรับกฐินก่อนจึงจะถือว่าผ่านกระบวนการบวชทั้งหมด อย่างครบถ้วนสมบูรณ์สามารถที่จะลาสิกขาได้ ชาวบ้านถือว่าผู้ชายที่ผ่านการบวชแล้วจึงจะบรรลุนิติภาวะการเป็นผู้ใหญ่พร้อมที่จะแต่งงานรับผิดชอบครอบครัวได้ โดยเมื่อผ่านการบวชพระแล้วจะได้คำนำหน้าชื่อในการเรียนชานว่า "กิต"

การแต่งงาน

ปัจจุบันพิธีการแต่งงานจะลดทอนขั้นตอนต่าง ๆ ลงเพื่อให้สะดวกสำหรับคู่แต่งงานมากขึ้นโดยเฉพาะการให้พ่อแม่เป็นผู้เลือกให้หรือต้องให้คู่แต่งงานนั้นมีดวงชะตาสมพงษ์กันตามตำราจึงจะอนุญาตให้แต่งงานกันได้นั้นไม่เคร่งครัดเช่นแต่เดิม แต่จะถือเอาความรักใคร่พอใจของคู่แต่งงานเป็นหลักสำหรับการตัดสินใจแต่งงาน หากหญิงและชายมีความรักใคร่และต้องการร่วมชีวิตกันการแต่งงานจึงจะเริ่มขึ้นด้วยพิธีสู่ขอ ในวันทำพิธีสู่ขอฝ่ายเจ้าบ่าวจะเชิญญาติผู้ใหญ่ของตนไปทำการเจรจาสู่ขอกับพ่อแม่ที่บ้านของฝ่ายหญิง พิธีจะเริ่มด้วยฝ่ายชายจะต้องเสียเหล้าให้กับฝ่ายหญิงก่อน 1 ขวด เป็นการเปิดการเจรจาซึ่งจะเกี่ยวข้องกับเรื่องสินสอดทองหมั้น หากฝ่ายชายเห็นว่าแพงเกินไปก็อาจขอต่อรองกับพ่อแม่หรือผู้ใหญ่ของฝ่ายหญิงได้ แต่ถ้า

หากยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ฝ่ายชายก็อาจกลับไปปรึกษาหารือกันก่อนแล้วจึงนัดหมายกับทางฝ่ายหญิงเพื่อมาเจรจากันใหม่ และเมื่อตกลงกันได้แล้วจึงจะนัดหมายกำหนดวันหมั้นหรือแต่งงานต่อไป

การหมั้นจะจัดขึ้นในกรณีที่มีการสู่ขอแล้วแต่ยังไม่มีการกำหนดวันแต่งงาน เนื่องจากยังไม่มีฤกษ์ดีหรือความไม่พร้อมของคู่แต่งงาน ฝ่ายชายก็อาจมาทำพิธีขอหมั้นฝ่ายหญิงไว้ก่อนได้ ของหมั้นนั้นส่วนใหญ่จะเป็นทอง เช่นกำไลหรือสายสร้อยทองคำ เป็นต้น หลังจากพิธีหมั้นแล้วจึงทำการเจรจาและหาฤกษ์เพื่อจัดพิธีแต่งงานต่อไป ส่วนใหญ่คู่แต่งงานมักจะ เป็นไปในลักษณะที่สู่ขอแล้วจัดพิธีแต่งงานเลยโดยไม่ต้องทำพิธีหมั้น

ในวันสุกดิบก่อนถึงวันแต่งงานหนึ่งวันจะมีการเตรียมงานและกินเลี้ยงกันในหมู่ญาติพี่น้องที่จัดขึ้นทั้งที่บ้านฝ่ายชายและฝ่ายหญิง โดยญาติพี่น้องของแต่ละฝ่ายจะแวะเวียนมาร่วมงานหรือช่วยเป็นแรงงานในการจัดเตรียมอาหารและเครื่องประกอบพิธีกรรม ที่สำคัญคือแต่ละบ้านที่มีงานมักจะฆ่าหมูเพื่อทำอาหารเลี้ยงแขก จัดดอกไม้และเย็บชั้นบายศรี (ชั้นหมากเบ็ง) การเตรียมอาหารและเครื่องพิธีเหล่านี้จะทำการตลอดทั้งวันควบคู่ไปกับการกินเลี้ยงซึ่งจะต้องมีเหล้าเป็นองค์ประกอบสำคัญของการจัดเลี้ยง

ครั้นถึงตอนเช้าของวันงานแต่ละฝ่ายของคู่แต่งงานจะส่งสารับอาหารไปให้กันและกัน และเมื่อถึงกำหนดฤกษ์ฝ่ายชายจะจัดขบวนแห่เจ้าบ่าวและชั้นหมากเบ็งที่เตรียมไว้ 1 ขบวนไปยังบ้านของเจ้าสาว ในขณะที่บ้านของเจ้าสาวเองก็ต้องเตรียมชั้นหมากเบ็งนี้ไว้อีก 1 ขบวนเช่นเดียวกัน ชั้นหมากเบ็งนี้จะถูกนำมาวางคู่กันในเวลาประกอบพิธีและเมื่อเสร็จพิธีแล้วคู่แต่งงานจะต้องนำไปวางไว้บนหัวนอนในห้องของตนอย่างน้อย 3 คืนนับจากวันแต่งงานเพื่อให้เกิดศิริมงคลแก่ชีวิตการแต่งงาน

เมื่อขบวนแห่มาถึงบ้านเจ้าสาว ญาติฝ่ายเจ้าสาวโดยเฉพาะผู้ที่ เป็นน้องที่ยังไม่ได้แต่งงานจะทำพิธีล้างเท้าให้กับว่าที่พี่ชายของตน ทั้งนี้เจ้าบ่าวต้องขึ้นไปยืนบนก้อนหินขณะทำพิธีที่เชิงบันไดก่อนที่จะเดินขึ้นไปบนบ้าน หลังจากนั้นจึงทำพิธีบายศรีสู่ขวัญผูกข้อมือโดยจะมีหมอมือทำพิธีมาเป็นประธานซึ่งจะมีบทสวดสำหรับพิธีแต่งงานและโอวาทสำหรับคู่บ่าวสาวรวมทั้งจะมีคำประกาศให้ญาติพี่น้องและแขกที่มาร่วมงาน

ได้ทราบว่ายายเจ้าบ่าวได้มาสู่ขอฝ่ายเจ้าสาวด้วยทรัพย์สินจำนวนหนึ่งและจะดูแลเลี้ยงดูอย่างดีโดยให้เกียรติ จะขยันขันแข็งในการทำงานและให้ความเคารพต่อพ่อตาแม่ยายรวมถึงญาติพี่น้องของฝ่ายหญิงที่อาวุโสกว่า ไม่ประพฤติตนล่วงละเมิดจารีตประเพณีที่ดี ซึ่งเป็นเสมือนลัทธิจะที่ฝ่ายชายได้ให้แก่พ่อแม่และครอบครัวของฝ่ายหญิงในการที่จะเข้ามาเป็นเขยหรือสมาชิกใหม่ของครอบครัว

หลังจากที่ญาติและแขกที่มาร่วมงานได้เข้ามาผูกแขนอวยพรเสร็จแล้วจะเป็นการกินเลี้ยงกันในหมู่ญาติพี่น้องและแขกที่มาร่วมงานของทั้งสองฝ่าย คู่แต่งงานจะได้เงินจำนวนหนึ่งจากญาติพี่น้องและแขกที่มาในงาน เรียกว่า เงินผูกแขน เงินจำนวนนี้จะเป็นเงินทุนในการตั้งครอบครัวหรือทำมาหากินสำหรับคู่แต่งงานต่อไป ส่วนเงินค่าสินสอดนั้นพ่อแม่ของฝ่ายหญิงจะเป็นผู้เก็บไว้เพราะถือเป็นค่าน้ำนม หลังจากแต่งงานฝ่ายชายจะย้ายเข้ามาอยู่บ้านของฝ่ายหญิงประมาณ 1-2 ปี หรือมากกว่านั้นจนกว่าจะมีบุตรจนพอที่จะแยกครัวเรือนออกไปอยู่ต่างหากซึ่งก็มักจะอยู่ในบริเวณเดียวกับครัวเรือนของฝ่ายหญิง

พิธีแต่งงานนี้ชาวบ้านเรียกว่า "กินตอง" รูปแบบพิธีที่กล่าวไปนั้นเป็นพิธีแต่งงานตามปกติ แต่พิธีนี้จะแตกต่างออกไปบ้างถ้าเป็นกรณีที่คู่แต่งงานละเมิดจารีตประเพณีก่อนทำพิธีแต่งงาน การจัดงานจะจัดไม่ใหญ่โตเอิกเกริก

การปลุกเรือนและขึ้นบ้านใหม่

การจะปลุกเรือนใหม่ของชาวบ้านทุกชนชั้นจะต้องดูฤกษ์ยามที่เป็นศิริมงคลสำหรับผู้ที่จะขึ้นไปอยู่อาศัยเพราะเชื่อกันว่าหากปลุกเรือนในวันไม่ดีหรือปลุกในตำแหน่งที่ไม่ดีจะก่อให้เกิดความวิบัติเป็นไปต่าง ๆ แก่เจ้าของเรือนและผู้อยู่อาศัยอื่น ๆ ด้วย

การปลุกเรือนนั้นจะเริ่มจากการซื้อที่คือการใส่เหรียญเงินลงในไหในหลุมที่ขุดเตรียมเพื่อฝังเสาเรือนโดยที่ก่อนทำการขุดดินจะต้องดูทิศที่อยู่ของนาคน้ำเมื่อขุดดินขึ้นมาจะต้องทิ้งดินนั้นไปในทิศทางที่เป็นหางของนาคน้ำจึงจะถือว่าเป็นมงคล หลังจากนั้นจึงจะทำพิธียกเสาเอกและเสาโท (เสาแขก-เสาขวัญ) ซึ่งเป็นเสาคู่แรกที่ยกขึ้นตั้งโดยถือว่าเป็นเสาคู่ชื่อ และจะนำหมอกกล้วย อ้อย ใบคำใบคุณ กวักฝ้ายมาผูกติดกับเสาทั้งคู่ จากนั้นจึงให้หมอผู้ทำพิธีมาทำพิธีปิดยันต์ตันเสา ทำน้ำมันสะกด

นางไม้และตีตะปุดตีหัวเสา หมอที่มาทำพิธีจะดูว่าผีหลวงอยู่ทางทิศไหนในวันนั้นแล้วจึงเอาข้าวดำข้าวแดงใส่กะลามะพร้าวไปเสียบไม้ไผ่ไว้ทางทิศนั้นเพื่อไม่ให้ผีหลวงมารบกวน เมื่อยกเสาเอกและเสาโทแล้วจึงทำการยกเสาอื่น ๆ ขึ้นภายหลังได้ตามปกติ

การปลูกเรือนนั้นในวันยกเสาเอก เจ้าของเรือนจะไปทำการเชิญญาติพี่น้องของตนให้มาร่วมงาน ทั้งนี้เนื่องจากจำเป็นต้องใช้แรงงานเป็นจำนวนมากในการช่วยขุดหลุมและยกเสา ผิงเสา รวมทั้งการจัดเตรียมเรื่องอาหารการกินต่าง ๆ ส่วนหลังจากการยกเสาแล้วถ้าเจ้าของเรือนไม่จ้างช่างในการทำอาคารก่อสร้างหรือจ้างเพียงบางส่วนก็จะต้องอาศัยแรงงานของญาติพี่น้องของตนนั่นเองในการก่อสร้าง

หลังจากปลูกเรือนเสร็จแล้วจะถึงพิธีขึ้นบ้านใหม่ที่สมาชิกในครัวเรือนนั้นจะเข้าไปทำการอยู่อาศัยอย่างถาวร เมื่อได้วันดีสำหรับประกอบพิธีแล้วเจ้าของบ้านจะไปเชิญแขกซึ่งก็ได้แก่ญาติพี่น้องของตนเป็นหลักรวมทั้งหมอผู้ทำพิธี พิธีจะเริ่มจากผู้เฒ่าผู้แก่จะทำการเจรจาโต้ตอบกันเป็นเคล็ดให้เกิดสิริมงคล จากนั้นจึงทำกลดโดยตอกตะปูดสามครั้งโดยถือว่าครั้งที่สามนั้นเป็นครั้งที่ดีที่สุดจึงให้เอาถุงเงินมาแขวนไว้ที่ตะปูดนั้นเพื่อให้เกิดความร่ำรวยแก่เจ้าของบ้านเมื่อแล้วเสร็จญาติพี่น้องจะช่วยกันขนของขึ้นไปบนบ้าน ของที่ขนขึ้นไปที่นั้นประกอบด้วยของกินได้แก่ ข้าวเปลือก ข้าวสาร พริก เกลือ หอม กระเทียม ฯ เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากินเช่น แห กระบุง ตะกร้า ฯ และเครื่องใช้ประกอบอาหารในครัว รวมไปถึงเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องนอนของเจ้าของบ้านและสมาชิกในครัวเรือนนั้น จากนั้นหมอผู้ทำพิธีจึงทำพิธีบายศรีสู่ขวัญให้กับทุกคนที่เป็นสมาชิกในบ้านใหม่ ญาติพี่น้องที่มาร่วมงานก็จะเข้ามาผูกแขนแสดงความยินดีและอวยพรเช่นเดียวกันเมื่อเสร็จพิธีจึงมีการกินเลี้ยงฉลองกันอย่างสนุกสนานโดยอาจมีการร้องรำทำเพลงต่าง ๆ กันตลอดงาน พิธีขึ้นบ้านใหม่นี้จะจัดกันในตอนเย็นไปจนถึงค่ำ ทำเป็นโดยไปจัดพิธีในตอนกลางวัน

การทำศพ

เมื่อมีการตายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ญาติพี่น้องของผู้ตายและชาวบ้านในชุมชนทุกครัวเรือนจะมาที่บ้านของผู้ตายเพื่อร่วมแสดงความเสียใจกับสมาชิกในครัวเรือนของผู้ตายและช่วยกันจัดเตรียมพิธีศพต่อไป โดยแต่ละครัวเรือนอาจจะส่งตัวแทนมา

เป็นแรงงานช่วยเหลือในพิธีดังกล่าวหรือสมาชิกอาจสลับเปลี่ยนกันมาร่วมจนเสร็จพิธีซึ่ง
ต้องใช้เวลาประมาณ 2-3 วัน

พิธีจะเริ่มจากการอาบน้ำศพโดยการต้มน้ำสำหรับอาบแล้วจึงทาขมิ้น
จากนั้นจึงนุ่งผ้ากลับด้านให้กับคนตายแล้วจึงนำฝ้ายสายสิญจน์มาผูกที่แขนและขาคน
ตายให้ติดกันเพื่อไม่ให้วิญญาณออกมารบกวน หมอผู้ทำพิธีจะ เขียนหนังสือและคาถาไว้
ที่หน้าอก มือซ้ายและมือขวาของคนตายเป็นการบอกกล่าวแก่ยมบาลให้รับรู้ถึงการตาย
และช่วยชี้ทางให้ผู้ตายได้ในทางที่ดี จากนั้นจึงนำศพใส่โลงซึ่งมักจะนำไปในบ้านของ
ผู้ตายเองมาทำ แล้วจึงตั้งศพวางไว้บนต้นกล้วยสี่ต้นที่นำมาผ่ารองตามขวางของโลง
และคลุมโลงด้วยผ้าและฝ้ายสายสิญจน์ จุดธูปวางไว้บริเวณหัวโลงเพื่อให้แสงสว่าง
แก่ผู้ตาย ในเวลากลางคือจะนิมนต์พระ 4 รูป มาเทศน์ที่บ้านจนกว่าจะนำศพไปเผา
ตลอดเวลาที่ตั้งศพเป็นเวลา 2 คืนนั้นญาติพี่น้องส่วนหนึ่งจะมาอยู่เป็นเพื่อนศพและ
อีกส่วนหนึ่งจะมาช่วยทำอาหารและจัดเตรียมเครื่องพิธีที่จะใช้ในงานโดยปกติแล้วถ้า
คนตายเป็นผู้ใหญ่หรือคนแก่ก็จะตั้งศพไว้ประมาณ 2 คืน แต่ถ้าเป็นเด็กจะตั้งศพไว้
เพียงคืนเดียวแล้วจึงนำไปเผา

วันที่ทำพิธีเผาศพนั้นต้องไม่ให้ตรงกับวันที่ชาวบ้านเรียกว่า "วันแก้วทอง"
เนื่องจากมีความเชื่อว่าหากทำการเผาศพในวันนี้จะทำให้มีคนตายตามไปอีกจำนวนมาก
แต่ถ้าจำเป็นต้องเผาในวันนั้นก็มิใช่แก้เคล็ดโดยการยกศพนั้นถวายพระก่อนแล้วจึงสามารถ
นำไปไปเผาได้ตามปกติ

ในวันที่จะมีพิธีเผาศพ ชาวบ้านทุกครัวเรือนในชุมชนจะหยุดการทำงาน
ทุกชนิดเพื่อไปร่วมพิธี นอกจากนั้นยังมีความเชื่อว่าหากผู้ใดทำงานโดยเฉพาะทอผ้าจะ
ทำให้ผู้ตายเข้าใจว่านั่นจะรีบทำงานเพื่อที่ต้องการไปอยู่กับตน ทำให้วิญญาณของผู้ตาย
ไม่ไปไหนแต่จะรอคคนที่ทำงานอยู่นั้นก่อน พิธีเผาศพจะทำกันในตอนบ่ายโดยจะนิมนต์
พระมาเป็นผู้จุดศพลงจากบ้าน ญาติพี่น้องของผู้ตายทั้งชายและหญิงจะช่วยกันหากและ
แห่โลงศพไปยังเมรุที่จะทำการเผาที่วัด ขณะที่ยกศพลงจากบ้านนั้นจะมีการโปรย-
ข้าวตอกตามหลังศพออกไปแล้วทุบกระบอกไม้ไผ่ให้แตกรวมไปถึงการคว่ำอ่างน้ำทั้ง
หมดบนบ้าน ถ้าบ้านที่ยังมุงหลังคาด้วยหญ้าคาจะมีการดึงไฟหญ้าคาลงมาทั้ง 1 ไร่

เมื่อนำศพไปถึงเมรุจะแห่โลงวนรอบเมรุ 3 รอบก่อนที่จะยกขึ้นไปบนเมรุ
จะกระแทกโลงกับเมรุเบา ๆ 3 ครั้ง เป็นการบอกกล่าวแก่ผู้ตายครั้งสุดท้ายจึงนิมนต์

พระมาชั๊กบั้งสกุล จากนั้นจึงเปิดโลงให้ญาติพี่น้องได้เข้ามาเคารพผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย ด้วยการวางดอกไม้และธูปที่แต่ละคนเตรียมมาใส่ไปในโลงแล้วจึงทุมมะพร้าวเอาน้ำล้างหน้าศพก่อนที่จะนำศพเข้าสู่เตาเผา

หลังจากที่ทำพิธีเผาแล้วญาติพี่น้องที่มาร่วมงานกลับไปที่บ้านของผู้ตายอีก เพื่อทำพิธีสู่ขวัญให้กับสมาชิกในครัวเรือนของผู้ตายในตอนเย็น รวมทั้งอยู่เป็นเพื่อนอีก 1 คืน ตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นจึงมาร่วมกันทำพิธีเก็บกระดูกไปไว้ที่บ้าน เมื่อครบ 7 วันจึงจัดพิธีทำบุญให้ผู้ตายและอาจจัดพิธีทำบุญให้อีกเมื่อครบ 50 วันและ 100 วัน ตามลำดับ

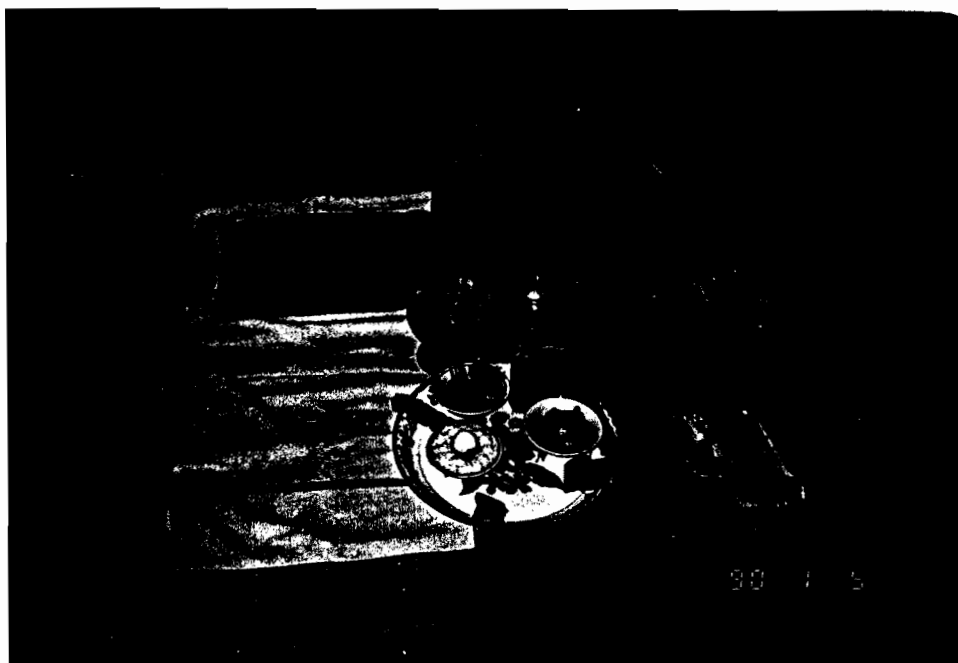
2. ความเชื่อและพิธีกรรมในการเพาะปลูก

ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการผลิตในไร่นาของชาวบ้านที่มีการปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันได้แก่ ความเชื่อที่เกี่ยวกับผีที่อยู่ประจำไร่นาและขวัญที่อยู่กับสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในธรรมชาติ

ผีแสกข้าว

ผีนี้เกิดจากความเชื่อในเรื่องผีที่มีอำนาจและมีอิทธิพลต่อการผลิต เป็นผีที่อยู่ประจำไร่นา โดยสามารถดลบันดาลให้เกิดผลดีหรือร้ายต่อการผลิตของตนได้ ดังนั้นทุกปีชาวบ้านจึงต้องทำพิธีแสดงความเคารพโดยการเซ่นไหว้เพื่อให้ผีพอใจจะได้บันดาลให้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ ไม่ให้เกิดผลเสียหรืออันตรายทั้งแก่ตนและผลผลิต

พิธีจะเริ่มหลังจากการไถพื้นที่ก่อนเริ่มหว่านหรือปลูกพืช การจัดพิธีไหว้จะเริ่มที่การตั้งศาลแสกข้าวซึ่งจะต้องหาทำเลที่เหมาะสม ส่วนใหญ่มักจะเป็นบริเวณโพนดินหรือจอมปลวกหรือแม้แต่บริเวณที่เป็นตอไม้ขนาดใหญ่ในไร่นา ตัวศาลนั้นจะนำไม้ไผ่มาสานกันขึ้นเป็นทรงกระบอกรูปกลวงและใช้ลำไม้ไผ่เสียบเป็นเสาตรงกลาง เพื่อนำไปปักไว้บนดินบริเวณที่ตั้งศาล บางครั้งอาจใช้หวดหนึ่งข้าว หรือกระบอกไม้ไผ่ตัดเป็นปล้องแทนก็ได้เช่นกัน เมื่อจัดทำตัวศาลเสร็จแล้วก็ต้องไปหาวันทำพิธีต่อไป ซึ่งวันทำพิธีนี้ชาวบ้านเรียกว่า "วันทำกินดี" ทั้งนี้แต่ละครัวเรือนจะมีวันทำกินดีไม่ตรงกันเพราะแต่ละคนเกิดในวันต่างกัน วันทำกินดีนี้มักเอาวันของหัวหน้าครัวเรือน

ภาพที่ 49 เครื่องบุงชาแม่โพนฝในเพ็ชี่เรียกขานัวข้าว

ภาพที่ 50 แสกกข้าวที่ตั้งอยู่ในไร่

หรือภรรยาเป็นหลักว่าคนไหนเกิดในวันทำกินดีกว่ากันและคน ๆ นั้นจะต้องเป็นผู้ไปทำพิธีในไร่นาของตน วันทำกินนี้เรียกอีกอย่างวันพู่ โดยเชื่อว่าถ้าเริ่มทำการเพาะปลูกในวันที่เรียกว่าวันจุมแล้วอาจทำให้ผลผลิตเสียหายไม่ได้ผลดี

เมื่อถึงวันทำพิธีผู้ที่จะไปทำพิธีต้องจัดเตรียมสิ่งของที่จะต้องนำไป เช่น ไข่ คือ ไข่ดิบ 1 ฟอง หมาก 1 คำ ข้าว 1 ปั้นและน้ำ 1 แก้ว ในบริเวณพิธีผู้ทำพิธีจะใช้ไม้ไผ่ 4 ลำ ซึ่งสานตะเหลวดัดไว้ตอนบนปักลง 4 มุมรอบตัวศาลแล้วโยงหลักทั้งสี่นี้เข้าด้วยกันด้วยฝ้ายสีขาวโดยรอบ วางเครื่องไหว้ไว้บนตัวศาลแล้วจึงจุดธูปทำการบอกกล่าวแก่ผีที่รักษาดูแลไร่นานั้นให้ช่วยบันดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดู ให้ช่วยดูแลพืชผลที่ปลูกไม่ให้เสียหายและให้ได้ผลดี รวมทั้งคุ้มครองตนเองและคนในครอบครัวให้มีสุขภาพแข็งแรง "อยู่ดีมีสุข" จากนั้นจึงเริ่มทำการหยอดหรือปลูกพืชลงในพื้นที่สี่เหลี่ยมที่ทำพิธีก่อนเป็นจุดแรกแล้วจึงทำการเพาะปลูกในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไปได้ เช่นเดียวกับ การเก็บเกี่ยวก็ต้องเข้ามาทำการเก็บเกี่ยวพืชที่ปลูกไว้ในบริเวณแสดักข้าวก่อนเช่นเดียวกัน หากปีใดที่ชาวบ้านเกรงว่าผลผลิตจะเสียหายหรืออยากได้ผลผลิตจำนวนมากก็อาจขนบานต่อฝักข้าวด้วยไถ่และเหล่า ทั้งนี้เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตเรียบร้อยแล้วจะต้องมาทำพิธีกับนตามที่ขอไว้มิเช่นนั้นอาจทำให้เกิดผลเสียหายแก่ผลผลิตในปีต่อไป หรือฝักอาจจะทำให้คนในครัวเรือนเจ็บป่วยไม่สบายได้

ผีในไร่นานั้นนอกจากจะมีฝักข้าวแล้วชาวบ้านยังเชื่อว่ามีผีโป่งผีป่าอยู่ตามหัวไร่หัวนาที่ยังเป็นป่าหรือรก้างยังไม่ได้ถากถางอยู่และผีเหล่านี้ก็อาจทำร้ายหรือทำอันตรายให้ได้โดยไม่รู้ตัว ซึ่งเกิดจากการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งของคนที่ทำให้ผีไม่พอใจ ชาวบ้านบางคนที่มีพื้นที่ทำกินในลักษณะนี้อยู่ก็อาจขนบานขอความปกป้องคุ้มครองจากผีเหล่านี้ด้วยขนบานเช่นเดียวกันกับแสดักข้าว

พิธีทำขวัญข้าว

พิธีนี้เป็นพิธีที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อในเรื่องแม่โพสพและขวัญที่มีอยู่ประจำสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติโดยเฉพาะข้าวซึ่งเป็นพืชพันธุ์ที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อทำการเก็บเกี่ยวนำข้าวจากไร่นามาไว้ที่ยังฉางนั้นเป็นการทำให้ข้าวเสียขวัญไป จึงต้องทำพิธีเพื่อเรียกขวัญข้าวที่เสียไปนั้นกลับคืนมาอยู่กับข้าวในยังฉางของตน

พิธีทำขวัญข้าวนี้จะทำกันในช่วงประมาณเดือนสามหรือเดือนกุมภาพันธ์หลังจากที่ทำการเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จแล้ว วันที่ทำพิธีจะทำเฉพาะในวันศุกร์เท่านั้นเพราะถือเป็นวันดีสำหรับพิธีนี้ สิ่งของที่เป็นเครื่องประกอบพิธีนั้นส่วนใหญ่จะเป็นของหวานและผลไม้ เผือก มัน หมากพลู ฝ้านุ่งและเครื่องประดับของสตรีเนื่องจากข้าว คือแม่โพสพนั้นเป็นผู้หญิง นอกจากนั้นยังมีที่นอนและหมอน ฝ้าห่ม เครื่องพิธีทั้งหมดนี้จะนำมาวางรวมกันไว้บนยุ้งข้าวที่จะทำพิธี โดยจะเปิดประตูยุ้งข้าวไว้นาดอกไม้สีสดใสและตะเหลวมาปักไว้บริเวณปากประตู

ผู้ทำพิธีจะนำกระบุงหรือกระช่อและสวิงที่เรียกว่า "แสนด้าล้อม" ออกไปยังไร่นา และทำการเรียกขวัญโดยร้องเรียกและใช้สวิงตักใส่ในกระบุงแล้วคลุมไว้ไม่ให้หนีกลับออกไปได้ จากนั้นจึงนำกลับเข้ามาในหมู่บ้านโดยเร็วเพื่อทำพิธี ในการทำพิธีจะนำขวัญข้าวที่นำมาแล้วนั้นขึ้นไปในยุ้งแล้วจึงจุดธูปบอกกล่าวเชิญขวัญข้าวให้อยู่ประจำในยุ้งข้าวและให้มากินเครื่องพิธีที่เตรียมไว้ต่าง ๆ และขอพรให้คนในครัวเรือนของตนสุขสบายแข็งแรงอย่าให้มีโรคภัยเบียดเบียน

การทำขวัญข้าวนี้จะทำกันในเวลาเช้าตรู่ของวันศุกร์ โดยจะเชิญคนเฒ่าคนแก่ที่ "รู้ความบอก" คือพูดบอกกล่าวในพิธีได้มาเป็นคนทำพิธีให้ แต่บางครัวเรือนที่ทำการผลิตขนาดใหญ่และได้ผลผลิตจำนวนมากก็จะเชิญหมอขวัญมาเป็นผู้ทำพิธีซึ่งถือเป็นพิธีใหญ่ หลังจากเสร็จพิธีทำขวัญแล้วจึงจะสามารถนำข้าวใหม่ลงจากยุ้งเพื่อนำไปสีบริโภคได้

3. ความเชื่อและพิธีกรรมที่สำคัญอื่น ๆ

ความเชื่อและพิธีกรรมที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้แม้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการผลิต แต่เป็นส่วนที่มีอิทธิพลและเกี่ยวข้องกับระบบความคิด โลกทัศน์และค่านิยมของชาวบ้านเป็นอย่างมาก จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจไปพร้อม ๆ กับส่วนอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว

ประเพณีกำฟ้า

ประเพณีนี้เกี่ยวกับการทำนายลมฟ้าอากาศของชาวบ้าน โดยชาวบ้านถือว่าเดือน 3 (ประมาณเดือนกุมภาพันธ์) เป็นวันปีใหม่ของฟ้า ฟ้าจะรู้เป็นครั้งแรก

ของปีในเดือนนี้ ชาวบ้านทุกคนจะตั้งใจฟังเสียง หลังจากฟ้าร้องแล้วผู้มีความรู้ทางพิธีกรรมจะกำหนดวันกำฟ้าขึ้น ซึ่งก็คือวันรุ่งขึ้นหลังจากที่ได้ยินเสียงฟ้าร้อง วันกำฟ้าจะมีกำหนด 3 วัน แต่ทั้ง 3 วันนี้อยู่ในช่วงต่าง ๆ ภายในเดือน 3 ไม่ติดต่อกัน เนื่องจากวันที่กำหนดจะต้องดูจากตำราสิบสองราศรีประกอบด้วย

ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อถึงวันกำฟ้าทุกครั้ง เรือนจะต้องหยุดทำงานทุกอย่าง โดยเฉพาะงานในไร่นา รวมไปถึงการตักน้ำต้ำข้าว ทอผ้า หยุดทำกิจกรรมทุกชนิดที่จะทำให้เกิดเสียงดัง หากใครฝ่าฝืนฟ้าจะพิโรธและทำให้เกิดฟ้าผ่าขึ้น ในวันกำฟ้าทั้ง 3 วันนี้ชาวบ้านเชื่อว่าจะมีเหตุอาเภทต่าง ๆ เกิดขึ้นเช่น ตะไคร้ดอกออกคางคกจะอ้าปาก ซึ่งเป็นเรื่องผิดปกติ การออกจากบ้านจึงไม่ปลอดภัย ทุกคนจึงมักจะอยู่ในบ้านเรือนของตน พักผ่อนไม่ออกไปไหนจนกว่าจะพ้นเวลากำหนด

ทิศทางที่ฟ้าร้องซึ่งชาวบ้านเรียกว่าประตูลมมีทั้งหมด 8 ทิศ หรือ 8 ประตู แต่ละประตูจะมีชื่อเรียกต่าง ๆ และมีคำทำนายกำกับไว้ การฟังเสียงฟ้าร้องจึงต้องฟังให้ชัดเจนด้วยว่า ฟ้าร้องมาจากทิศไหน เพราะนั่นหมายถึงคำทำนายสภาพอากาศในปีนั้นของหมู่บ้านว่าฝนจะแล้งหรือจะตกชุก การเพาะปลูกในปีที่จะมาถึงควรวางแผนอย่างไรต่อไป

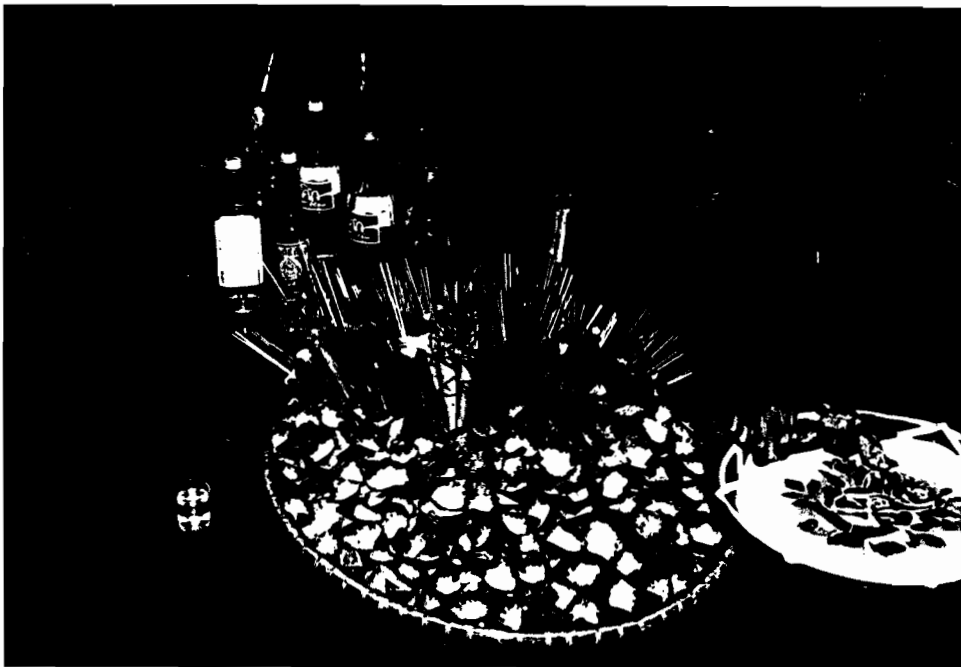
ประเพณีปิดบ้านเลี้ยงปี "เลี้ยงเจ้าบ้านตะพานเมือง"

ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าบ้านคือผู้ปกครองสูงสุดของหมู่บ้าน เป็นผู้ที่ให้ความคุ้มครองดูแลคนรวมไปถึงทรัพย์สินและสัตว์เลี้ยงต่าง ๆ ของชาวบ้านในหมู่บ้าน เจ้าบ้านเป็นผู้ที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่จะสามารถบันดาลให้เกิดสิ่งที่ดีและร้ายให้เกิดแก่ทุกคนได้

เจ้าบ้านเป็นผู้ปกครองที่บรรพบุรุษของชาวบ้านในยุคแรกที่อพยพจากเวียงจันทน์เข้ามาตั้งบ้านเรือนได้อัญเชิญมาจากชุมชนหมู่บ้านเดิมซึ่งอยู่ในประเทศลาว ดังจากประวัติของหมู่บ้านจะเห็นว่าเมื่อมีการตั้งหมู่บ้านถาวรก็จะทำการตั้งหอหรือศาลเจ้าบ้านขึ้นเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านด้วย โดยบริเวณที่ตั้งศาลของหมู่บ้านในปัจจุบันนั้นได้แยกมาจากบ้านทัพคล้ายซึ่งแต่เดิมเคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน เมื่อมีการแยกหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2528 จึงได้มีการแยกศาลเจ้าบ้านมาตั้งทางฝั่งหมู่บ้านทุ่งนาอีกแห่งหนึ่งด้วย โดยบริเวณที่ตั้งศาลนั้นจะมีลักษณะเป็นป่าโปร่งมีต้นไม้ให้ร่มเงา และ

ภาพที่ 51 ชาวบ้านมาชุมนุมกันที่หอเจ้าบ้านในวันทำพิธีปิดบ้านเลี้ยงปี
แก่เจ้าบ้าน

ภาพที่ 52 เครื่องไหวเจ้าบ้านที่นำมารวมกันที่บ้านเจ้า

อยู่ห่างออกมาจากบริเวณชุมชนพอสมควร ทั้งนี้เพื่อป้องกันเสียงดังทั้งจากคนและสัตว์-
เสียงต่าง ๆ ที่อาจไปรบกวนชาวบ้านได้

ลักษณะของหอเจ้าบ้านนั้นมีสภาพคล้ายกับศาลาเล็ก ๆ ปลูกชั้นด้วยไม้ มี
เสา 4 ต้น และมีฝากั้น 3 ด้าน โดยเปิดโล่งไว้ด้านหน้าเพื่อให้ชาวบ้านนำสิ่งของ
มาไหว้บูชาได้ ส่วนหลังคานั้นมุงด้วยสังกะสี ภายในหอเจ้าบ้านไม่มีรูปหรือสัญลักษณ์
ใด ๆ ที่แทนตัวเจ้าบ้าน

ความนับถือต่อเจ้าบ้านของชาวบ้านในปัจจุบันสามารถเห็นได้จากการให้
เกียรติ การขนาน และการจัดพิธีไหว้เป็นประจำทุกปี รวมทั้งมีการหยุดงานทุกวันพระ
ส่วนการขนานและขอความช่วยเหลือก็ออกมาในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เมื่อ
มีการแยกบ้านหรือย้ายครอบครัวเข้ามาอยู่ใหม่จะต้องนำดอกไม้ธูปเทียนไปทำพิธีบอก
กล่าว ในช่วงที่ชีวิตตกอยู่ในภาวะความเดือดร้อนคับขันหาทางออกไม่ได้ เช่น เจ็บป่วย
ร้ายแรง สัตว์เลี้ยงหรือสิ่งของมีค่าหายหรือไปสมัครงานมักไปขอความช่วยเหลือด้วย
การขนานซึ่งส่วนใหญ่มักขนด้วยหัวหมู ไก่ต้มและเหล้า นอกจากนี้ในเวลาที่อยู่ใน
หมู่บ้านจะจัดงานหรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดเสียงดัง ต้องไปจุดธูปบอกกล่าว
ขออนุญาตต่อเจ้าบ้านก่อน เช่น การจัดงานรื่นเริง การปลูกบ้าน เลื่อยไม้หรือหีบอ้อย
 เป็นต้น ส่วนการหยุดงานในวันพระเพื่อเป็นเกียรติแก่เจ้าบ้านนั้นเป็นระเบียบที่ถือ
ปฏิบัติกันมาแต่โบราณ แต่เดิมนั้นจะเคร่งครัดในการปฏิบัติมากคือจะหยุดการทำงาน
ทุกอย่างแม้แต่การตักน้ำ ตาข้าว ทอผ้า แต่ในปัจจุบันนี้แม้ยังถือปฏิบัติตามประเพณีนี้อยู่
แต่ก็ผ่อนผันยกเว้นให้กับผู้ที่จำเป็นต้องทำกิจกรรมในวันนี้ได้บ้างบางอย่าง แต่จะไม่มี
การออกไปทำงานในไร่นากัน

การจัดพิธีไหว้เจ้าบ้านเพื่อเป็นการแสดงความเคารพนั้นเป็นประเพณีที่จัด
สืบทอดกันมาทุกปีแต่ครั้งโบราณโดยจัดเป็นประเพณีในเดือนหกหรือประมาณกลางเดือน
พฤษภาคม เรียกว่า "ปิดบ้านเลี้ยงปี" หรือตามที่คนโบราณเรียกว่า "เลี้ยงเจ้าบ้าน
ตะพานเมือง" เพื่อขอความคุ้มครองจากเจ้าบ้านและเพื่อให้เกิดความเป็นศิริมงคล
แก่หมู่บ้านและสมาชิกทุกคน ชาวบ้านเชื่อว่าหากใครหรือครัวเรือนใดไม่เคารพนับถือ
หรือดูหมิ่นเจ้าบ้านจะได้รับผลร้ายต่อชีวิตหรือทรัพย์สินรวมทั้งจะไม่เป็นที่ยอมรับของ
คนอื่น ๆ ในหมู่บ้านด้วย การแสดงความเคารพของแต่ละครัวเรือนสามารถทำได้
โดยการเข้าไปมีส่วนร่วมในพิธีนี้

พิธีปิดบ้านเลี้ยงปีนี้จะเริ่มจากการกำหนดวันเพื่อทำพิธีซึ่งอาจจะไม่ตรงกันในแต่ละปี เจ้าและเจ้าซึ่งเป็นบุคคลที่เป็นผู้ประกอบพิธีต้องหาวันดีแล้วจึงประกาศให้ชาวบ้านได้ทราบว่าจะทำการปิดบ้านเมื่อใด โดยปกติจะอยู่ในช่วงกลางเดือนพฤษภาคม ระยะเวลาที่ทำพิธีปิดบ้านมีกำหนด 3 คืน 2 วัน ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ถือเป็นข้อห้าม "คนในห้ามออก คนนอกห้ามเข้า" หากมีการละเมิดต้องเสียค่าปรับให้กับเจ้าบ้านเป็นไก่ต้มและเหล้า โดยแต่เดิมชาวบ้านจะทำการปิดเส้นทางที่ใช้เข้าออกของหมู่บ้านและเขียนประกาศบอกกล่าวแก่ผู้ที่จะผ่านทางรวมทั้งสานตะเหลวไปติดไว้บริเวณดังกล่าวด้วย แต่ในปัจจุบันการเข้าออกหมู่บ้านทำได้หลายเส้นทางรวมถึงมีคนจากภายนอกที่จำเป็นต้องเดินทางผ่านเส้นทางเหล่านี้มีมากขึ้น ข้อห้ามดังกล่าวจึงไม่สามารถยึดถือปฏิบัติได้อย่างเคร่งครัดเหมือนเดิมโดยเฉพาะกับบุคคลภายนอก จึงทำได้เพียงการนำประกาศบอกกล่าวและตะเหลวไปปิดไว้บริเวณปากทางเข้าออกหมู่บ้านเท่านั้น

ในตอนเช้าของวันทำพิธีทุกครัวเรือนจะต้องจัดเครื่องไหว้เจ้าบ้านของตนส่งไปยังบ้านของผู้ที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีซึ่งมีตำแหน่งที่ชาวบ้านเรียกว่าเจ้า โดยมีผู้ช่วยอีกคนหนึ่งเรียกว่าจ่า ทั้งสองคนนี้จะทำหน้าที่เป็นตัวกลางติดต่อระหว่างเจ้าบ้านกับชาวบ้านในการประกอบพิธีกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับเจ้าบ้าน เจ้าและจ่าก็คือชาวบ้านที่ผ่านพิธีกรรมการคัดเลือกจากเจ้าบ้านโดยการเสี่ยงทาย และจะอยู่ในตำแหน่งนี้ไปจนกว่าจะไม่สามารถทำหน้าที่ได้ก็ต้องไปบอกกล่าวขอลากับเจ้าบ้านและทำการเสี่ยงทายคัดเลือกเจ้าและจ่าคนใหม่ขึ้นมาทำหน้าที่แทน

เครื่องไหว้เจ้าบ้านที่แต่ละครัวเรือนจัดส่งไปบ้านเจ้านั้นประกอบไปด้วยดอกไม้และธูปอย่างละ 1 คู่ใส่ลงในกรวยใบตองพร้อมด้วยกรวยบรรจุข้าวหวาน (ข้าวสวยคลุกกับน้ำตาลอ้อย) จำนวน 7 กรวย และเหล้าขาว 1 ขวด เครื่องไหว้เหล่านี้จะถูกนำมารวมกันจนกว่าจะครบตามจำนวนครัวเรือนที่มีอยู่ในชุมชนนั้น นอกจากนี้เครื่องไหว้ที่แต่ละครัวเรือนนำมาเป็นของส่วนตนแล้วยังมีเครื่องไหว้อีกส่วนหนึ่งซึ่งทุกครัวเรือนจะต้องมีส่วนร่วมกันจัดซื้อหรือหามาคือหมู 1 ตัว ซึ่งจะใช้เฉพาะหัวและส่วนของอวัยวะต่าง ๆ ครบตัวเท่านั้นในพิธี ส่วนอื่น ๆ นั้นอาจยกให้เจ้าหรือนำไปทำอาหารกินร่วมกันในภายหลังเมื่อเสร็จพิธีแล้วก็ทำได้ ชาวบ้านเล่าว่าแต่เดิมที่ยังมีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์อยู่ต้องใช้อินเป็นเครื่องเช่นแต่ปัจจุบันหาอินไม่ได้จึงขอกับเจ้าบ้านเปลี่ยนมาใช้หมูเป็นเครื่องเช่นแทน นอกจากหมูแล้วก็มีไก่ต้ม บุหรี่ หมากพลูและเหล้า

เมื่อเตรียมเครื่องไหว้ทั้งหมดพร้อมแล้ว เจ้าและเจ้าจะนำเครื่องไหว้และพาชาวบ้านไปยังหอเจ้าบ้าน จากนั้นจึงทำพิธีเชิญเจ้าบ้านมากินเครื่องเช่นสังเวยและรับเครื่องไหว้แสดงความเคารพของชาวบ้าน รวมทั้งขอพรและขอให้เจ้าบ้านช่วยคุ้มครองสมาชิกทุกคนในหมู่บ้านให้มีสุขภาพแข็งแรง ให้การเพาะปลูกได้ผลดีและร่ำรวยมั่งคั่งด้วยเงินทอง จากนั้นจึงขอให้เจ้าบ้านกินเครื่องสังเวยโดยขอให้ชุปที่จุดไว้ลามาจนหมดดอกก่อน ชาวบ้านที่ไปร่วมพิธีจะมีการเล่นดนตรี ตีกลอง เป่าแคน บางคนจะทำการยิงปืนขึ้นฟ้า เป็นการแสดงคารวะ บรรยากาศในพิธีจะเต็มไปด้วยเสียงดนตรี เสียงพูดคุยร้องเพลงกันอย่างสนุกสนานพร้อม ๆ กับการรินเหล้าแจกจ่ายกันดื่ม จนเมื่อลาเครื่องสังเวยจากเจ้าบ้านแล้วก็จะนำมากินร่วมกันในบริเวณที่ทำพิธีนั้นเอง ซึ่งถือเป็นการเสร็จพิธีไหว้เจ้าบ้านอันเป็นส่วนสำคัญของประเพณีปิดบ้านเลี้ยงปี จากนั้นชาวบ้านที่มาร่วมในพิธีอาจจะแยกย้ายกันกลับบ้านหรือบางส่วนก็อาจไปกินเลี้ยงกันต่อบ้านเจ้าหรือเจ้าที่ยังมีเครื่องสังเวยอีกส่วนหนึ่งอยู่

การไปร่วมพิธีที่หอเจ้าบ้านนั้นไม่มีการบังคับให้ทุกคนหรือทุกครัวเรือนต้องไป แต่โดยความเป็นจริงแล้วชาวบ้านส่วนใหญ่จะไปร่วมพิธีนี้ ส่วนการจัดเครื่องไหว้และการมีส่วนร่วมในการจัดซื้อเครื่องเช่นสังเวยนั้นบังคับสำหรับทุกครัวเรือน เพราะถือว่าส่วนนี้เป็นตัวแทนของทุกคนในครัวเรือนในการแสดงความเคารพนับถือแก่เจ้าบ้าน

ตลอด 3 คืน 2 วัน ที่ทำการปิดบ้านนั้นทุกคนจะหยุดทำงานทุกประเภท เพราะเป็นวัน "ถือเกียรติ" หรือให้เกียรติแก่เจ้าบ้าน ในช่วงนี้ทุกคนจะพักผ่อนอยู่กับบ้านและทำอาหารกินเลี้ยงสังสรรค์กัน รวมทั้งอาจมีญาติพี่น้องหรือมิตรสหายจากชุมชนอื่นที่รู้ข่าวล่วงหน้าเข้ามาร่วมสนุกสนานในประเพณีนี้ด้วย โดยเฉพาะตอนกลางคืนซึ่งจะมีการเล่นพื้นบ้านต่าง ๆ ในบริเวณลานบ้านของแต่ละกลุ่มบ้าน ส่วนใหญ่จะเป็นหนุ่มสาวและเด็ก ๆ เนื่องจากในช่วงเวลาของพิธีกรรมนี้ข้อห้ามในเรื่องการถูกเนื้อต้องตัวกันระหว่างหญิงชายจะได้รับการยกเว้นชั่วคราว

ในวันทำพิธีไหว้เจ้าบ้านนั้นนอกจากพิธีดังกล่าวแล้วยังมีพิธีไหว้บรรพบุรุษหรือของธัญญาภยาในครัวเรือน พิธีไหว้พ่อใหญ่แม่ใหญ่ รวมทั้งในวันนี้ยังเป็นวันสุดท้ายของปีที่บุคคลจะทำการกัณฑ์ต่าง ๆ ที่ได้บนบานเอาไว้กับผีทุกชนิดอีกด้วย

ผีบรรพบุรุษหรือ "ของรักษา"

บรรพบุรุษคือผีปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว บรรพบุรุษเหล่านี้บางคนจะมี "ของรักษา" หรือของรักษาซึ่งก็คือวิชาอาคมต่าง ๆ ที่ได้ร่ำเรียนหรือรับสืบทอดต่อกันมาแต่โบราณ ผีบรรพบุรุษและของรักษาเหล่านี้จึงถือเป็นมรดกที่ผู้รับสืบทอดต้องเก็บรักษาและเคารพบูชา ชาวบ้านเชื่อว่าเมื่อบรรพบุรุษของคนตายไปแล้ว ถ้ายังไม่ไปเกิดวิญญาณจะไปอยู่กับของรักษาของตน ของรักษาและผีบรรพบุรุษนี้จะช่วยคุ้มครองคนและทรัพย์สินต่าง ๆ ภายในครัวเรือน รวมทั้งบันดาลให้เกิดสิ่งที่ดีและร้ายได้ หากคนในครัวเรือนกระทำการอันใดให้เป็นที่ไม่พอใจแก่ผีหรือลบลู่ดูหมิ่นก็จะถูกระทำให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ เช่น เจ็บป่วยไม่สบายโดยไม่มีสาเหตุและรักษาไม่หาย ทั้งนี้หมอดูจะทำหน้าที่ดูให้ว่าผีไม่พอใจในเรื่องใดกับใครหรือต้องการให้คนในครัวเรือนนั้นปฏิบัติอย่างไร เช่น ต้องการให้ลูกหลานนำอาหารไปเลี้ยง เป็นต้น คนในครัวเรือนที่เป็นลูกหลานก็ต้องจัดเตรียมอาหารที่ผีต้องการไปทำพิธี เช่น ไข่เลี้ยงดู หรือนำไปทำบุญตักที่ผีต้องการแล้วอาการเจ็บป่วยต่าง ๆ ก็จะหายไป

ความเชื่อนี้ทำให้ต้องทำพิธีไหว้ผีบรรพบุรุษและของรักษาทุกปีโดยจะทำพิธีในวันเดียวกับวันไหว้เจ้าบ้านในพิธีปิดบ้านเลี้ยงปี คือเมื่อนำกรวยดอกไม้ไปทำพิธีไหว้เจ้าบ้านแล้วก็จะนำเครื่องไหว้อีกส่วนหนึ่งที่เตรียมไว้ต่างหากมาทำพิธีไหว้ผีบรรพบุรุษและของรักษาของตน เครื่องไหว้ดังกล่าวได้แก่ ข้าวต้ม 16 กลีบ (ข้าวเหนียวห่อใบตองเป็นกลีบเล็ก ๆ ไม่ใส่เครื่องปรุงนำไปต้มให้สุก) ข้าวหวาน เหล้า ดอกไม้ และธูปเทียนอย่างละ 5 คู่ โดยลูกหลานซึ่งเป็นผู้สืบทอดของรักษาจะมารวมกันที่บ้านที่เก็บของรักษาเพื่อร่วมพิธี

ของรักษานี้มักจะถือตามพ่อ หากเป็นหญิงเมื่อโตขึ้นแต่งงานแยกครัวเรือนออกไปแล้ว ก็ยังคงนำเครื่องไหว้นี้กลับมาทำพิธีที่บ้านของพ่อ หรือพี่ชายหรือญาติฝ่ายชายที่รับสืบทอด ผู้ชายที่เป็นผู้รับสืบทอดของรักษามักเป็นลูกชายคนโตหรือคนใดคนหนึ่ง แม้ว่าจะแต่งงานเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงแต่ก็ยังถือของรักษาของตนอยู่ ดั้งมีข้อห้ามที่เคร่งครัดสำหรับชายที่ต้องย้ายเข้าไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงว่าห้ามเข้าไปยังห้องที่เก็บของรักษาของครัวเรือนฝ่ายหญิงเป็นอันขาด เพราะถือผีและของรักษาต่างกันแม้แต่คนภายนอกที่จะเข้าไปในห้องนั้นได้ต้องให้หัวหน้าครัวเรือนบอกกล่าวขออนุญาตก่อน อย่างไรก็ตามลูกที่เกิดมานั้นไม่มีข้อห้ามที่เคร่งครัดในการที่จะถือผีและของรักษาที่สามารถ

เลือกถือได้ทั้งสองฝ่าย แต่ส่วนใหญ่มักจะถือของรักษาทางฝ่ายแม่เนื่องจากอยู่ในครัว-เรือนและใกล้กับญาติพี่น้องฝ่ายแม่มากกว่า ข้อห้ามที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ห้ามนำของรักษาหรือผีครัวเรือนอื่นเข้ามาไว้ร่วมบ้านเดียวกัน เนื่องจากมีความเชื่อว่าผีจะไม่ถูกกันและอาจทำให้คนในครัวเรือนได้รับความเดือดร้อนหรือเกิดอันตรายได้ ผู้บรรพบุรุษและของรักษานี้จะถูกเก็บรักษาไว้บนหิ้งในห้องนอนของผู้ที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน

พ่อใหญ่ - แม่ใหญ่

ความเชื่อในเรื่องพ่อใหญ่-แม่ใหญ่ของชาวบ้านมีมาแต่โบราณในเรื่องเกี่ยวกับการกลับชาติมาเกิดของบุคคลและความเชื่อในเรื่องบุญกรรมที่ติดตัวของแต่ละบุคคลมาในชาตินี้ ซึ่งทำให้บุคคลต้องมาเกิดเป็นพ่อแม่ลูกกัน การกลับมากเกิดในชาตินี้บุคคลที่เคยเป็นพ่อแม่ลูกกันแต่ชาติก่อนอาจไม่ได้มาเกิดในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กันเหมือนเดิม หรืออีกประการคือคนที่มาเกิดเป็นลูกนั้นมีบุญคุณสูงกว่าคนที่ เป็นพ่อแม่หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "บุญคุ้มกัน" คือบุญไม่ถึงคนที่มาเกิดเป็นลูก ด้วยสาเหตุดังกล่าวทำให้เด็กที่เกิดมาเลี้ยงยากโดยอาจเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ตลอดเวลา หรือร้องไห้แงไม่ร่าเริงแจ่มใสเหมือนเด็กทั่วไป ดังนั้นจึงต้องทำพิธีแก้ไขโดยการนำเด็กคนนั้นไปยกให้เป็นลูกบุญธรรมของคนที่เหมาะสมซึ่งบุคคลดังกล่าวนี้จะได้รับการคัดเลือกจาก 3 วิธีคือ วิธีแรกทำโดยนำความฝันมาตีความ วิธีที่สองคือพ่อแม่ของเด็กจะให้หมอดูช่วยทำพิธีทางไสยศาสตร์ดูว่าเด็กต้องการไปเป็นลูกของใคร วิธีที่สามพ่อแม่ของเด็กจะคัดเลือกเองโดยดูคุณสมบัติของบุคคลที่ตนจะนำลูกไปผูกเป็นลูกบุญธรรมว่าต้องเป็นคนดี ชัยชนะแข็งในการทำมาหากิน ชื่อสัตย์สุจริต ที่สำคัญคือต้องเลี้ยงลูกได้ดีและรอดชีวิตทุกคนโดยมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์และเป็นคนที่ได้รับการยอมรับของคนในชุมชน

บุคคลที่ได้รับเลือกนี้มักเป็นคนในชุมชนหรือเป็นญาติพี่น้องกันอยู่แต่เดิมแล้วรวมทั้งเป็นคนที่มีแต่งงานมีครอบครัวที่มั่นคง มีบ้างเช่นเดียวกันที่บุคคลที่ได้รับการคัดเลือกเป็นพระสงฆ์ เมื่อหาบุคคลที่เหมาะสมดังกล่าวได้แล้วก็ทำพิธีผูกเป็นลูกบุญธรรมของบุคคลนั้น โดยให้บุคคลนั้นผูกแขนรับเด็กเป็นลูกบุญธรรมของตน เมื่อทำพิธีเสร็จ

แล้วบุคคลนั้นจะกลายเป็นพ่อแม่บุญธรรมของเด็กซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "พ่อใหญ่-แม่ใหญ่"
การผูกแขนยกให้เป็นลูกบุญธรรมนี้ทำเป็นเคล็ดเท่านั้น เด็กยังคงอยู่กับพ่อแม่จริง
ของตนดั้งเดิม

พิธีผูกลูกบุญธรรมนี้พ่อแม่ที่ให้กำเนิดจะต้องเตรียมของที่ต้องใช้ในพิธีคือ
ข้าวสาร ข้าวสุก ไข่ต้ม เงิน หมากพลูและฝ้ายผูกแขนไปให้พ่อแม่บุญธรรมทำพิธี เมื่อ
โตขึ้นเด็กจะเรียกพ่อแม่บุญธรรมของตนว่า พ่อใหญ่ และแม่ใหญ่ เมื่อถึงวันปิดบ้าน
เลี้ยงปีไหว้เจ้าบ้านไหว้บรรพบุรุษและของรักษา บรรดาบุคคลในชุมชนที่อยู่ในสถาน-
ภาพของลูกบุญธรรมอาจรวมถึงลูกบุญธรรมที่ออกไปทำงานนอกชุมชนด้วยจะจัดเตรียม
เครื่องไหว้ซึ่งประกอบไปด้วยข้าวต้ม 4 กลีบ ดอกไม้และธูป 2 คู่ เหล้า 1 ขวด
มาทำพิธีไหว้พ่อใหญ่แม่ใหญ่ของตน โดยพ่อใหญ่แม่ใหญ่จะผูกแขนบอกกล่าว อบรมสั่ง
สอนในสิ่งที่ดีงามเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตัวรวมทั้งให้พรแก่ลูกบุญธรรมของตนให้
อยู่เย็นเป็นสุข กรณีที่เด็กยังเล็กมากพ่อแม่ผู้ให้กำเนิดจะอุ้มเด็กดังกล่าวไป ทำพิธี
เมื่อเด็กโตพอสมควรแล้วก็จะไปทำพิธีนี้ด้วยตัวเอง ความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้จะมีต่อกัน
ไปจนลูกบุญธรรมแต่งงานมีครอบครัวเป็นหลักฐานแล้วก็อาจเลิกไป แต่บางรายก็ยัง
คงมาประกอบพิธีนี้ทุกปีจนตายจากกันไป

บทบาทและหน้าที่ที่มีต่อกันระหว่างพ่อใหญ่-แม่ใหญ่ กับลูกบุญธรรมคือพ่อแม่
บุญธรรมจะคอยดูแลอบรมสั่งสอนลูกบุญธรรมเช่นเดียวกับลูกของตนเองหนึ่ง และให้
ความช่วยเหลือเท่าที่จะทำได้ในยามที่ลูกบุญธรรมมีเรื่องเดือดร้อน หรือในยามเจ็บไข้
ได้ป่วยโดยส่วนใหญ่จะใช้วิชาความรู้ของตนที่มีอยู่ช่วยรักษาเช่นเป่าหรือเก็บหาสมุนไพร
ให้กิน นอกจากนั้นเวลาลูกบุญธรรมจะต้องเข้าสู่พิธีกรรมต่าง ๆ ในชีวิต พ่อใหญ่-แม่
ใหญ่ต้องไปดูแลช่วยงาน ส่วนลูกบุญธรรมก็เช่นเดียวกันคือต้องไปคอยดูแลเยี่ยมเยียน
ในยามที่พ่อแม่บุญธรรมเจ็บป่วยหรือมีงานพิธีกรรมในครัวเรือน รวมไปถึงงานการ
ผลิตในไร่นาซึ่งหากตนเองไม่มีภาระใด ๆ แล้วก็ต้องไปช่วยเป็นแรงงานให้ครัวเรือน
ของพ่อใหญ่ แม่ใหญ่ด้วยตนเอง

จากการเก็บข้อมูลในชุมชนพบว่าทุกครัวเรือนจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน
ในลักษณะนี้โดยแม่แต่ครัวเรือนที่ไม่ได้นำลูกหลานของตนไปยกให้เป็นลูกบุญธรรม
ของบ้านอื่นเนื่องจากไม่มีปัญหาในด้านการเลี้ยงดู บุคคลนั้นก็มักจะมีชาวบ้านคนอื่นนำ

ภาพที่ 53 พ่อใหญ่ผูกแขนให้ลูกบุญธรรมที่นำมาของมาไหว้

ภาพที่ 54 พ่อใหญ่บางคนมีลูกบุญธรรมหลายคน โดยดูจากจำนวน
เครื่องไหว้

ลูกมาผูกให้เป็นลูกบุญธรรมเป็นจำนวนมาก เนื่องจากได้รับความเชื่อถือว่า เป็นผู้มีบุญพอที่จะเลี้ยงดูเด็กได้คือ "มีบุญคุ้มผู้เป็นลูก" จึงเลี้ยงลูกเองได้ทั้งหมดอย่างไม่มีปัญหา เช่น พ่อเฒ่าทอง จันทร วัย 87 ปี ตัวพ่อเฒ่าเองมีลูกทั้งหมด 7 คน และไม่ได้นำลูกไปผูกยกให้เป็นลูกบุญธรรมของใคร แต่ตนเองกลับมีลูกบุญธรรมอยู่ในขณะนี้ ประมาณ 30-40 คน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากความเชื่อและพิธีกรรมนี้จึงอยู่ในลักษณะที่ในครัวเรือนของตนก็มีคนไปเป็นลูกบุญธรรมของครัวเรือนอื่นขณะเดียวกันที่ครัวเรือนอื่นก็เอาสมาชิกเข้ามาเป็นลูกบุญธรรมอยู่ในครัวเรือนของตนด้วยเช่นเดียวกัน โดยครัวเรือนหนึ่งอาจมีความสัมพันธ์ในลักษณะนี้กับครัวเรือนอื่น ๆ อีกหลายครัวเรือนอาจเป็น 2-3 ครัวเรือนไปจนถึง 10 ครัวเรือนก็เป็นได้เช่นกัน

4. ขวัญ ลางเหตุและอาเพศต่าง ๆ

ชาวบ้านเชื่อว่าในตัวบุคคลทุกคนจะมีขวัญประจำอยู่ หากมีเหตุอันใดที่ทำให้บุคคลนั้นเสียขวัญไปก็อาจทำให้เกิดความเจ็บป่วยหรือมีอันเป็นไปในทางไม่ดีต่าง ๆ คือบุคคลนั้นตกอยู่ในภาวะที่มีเคราะห์หรือบางครั้งอาจได้รับการทำนายไปในทางที่ร้ายแรงมากก็ต้องทำการแก้ไขโดยทำพิธีกรรมที่ เรียกว่าพิธีสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา และส่งขวัญให้กับคนผู้นั้นโดยให้หมอขวัญมาทำพิธี หรือในบางกรณีที่สมาชิกในครัวเรือนจะเดินทางออกไปประกอบกิจกรรมนอกชุมชนเป็นระยะเวลาเวลานาน หรือบุคคลนั้นไปอยู่ที่อื่นเป็นเวลานานแล้วกลับเข้ามาในชุมชน ครัวเรือนเหล่านี้จะประกอบพิธีสะเดาะเคราะห์ส่งขวัญให้กับสมาชิกดังกล่าว รวมทั้งยามปกติทั่วไปในรอบปีแต่ละครัวเรือนจะให้สมาชิกทุกคนได้มีโอกาสทำพิธีนี้โดยเชื่อว่าจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข แข็งแรงและไม่เจ็บไข้ได้ป่วย

วันที่จะจัดทำพิธีนั้นจะต้องหาวันที่เหมาะสมแก่คน ๆ นั้น เมื่อกำหนดวันได้แล้วญาติพี่น้องและสมาชิกในครัวเรือนจะต้องจัดเตรียมเครื่องพิธีและนัดหมายกับผู้ประกอบพิธีให้เรียบร้อย ทั้งนี้เครื่องประกอบพิธีจะประกอบไปด้วย กระทง 9 ห่อง ซึ่งทำด้วยกาบกล้วยมาประดิษฐ์กันเป็นห่อง ๆ 9 ห่อง แต่ละห่องจะบรรจุหมากพลู เมียง ยาสูบ ข้าวเหลือง ข้าวดำ ข้าวแดง ผลไม้เปรี้ยวหวาน สัตว์ประจำทิศ 8 ทิศ รวมทั้งตัวบุคคลที่เข้าพิธีซึ่งมักตัดกาบกล้วยเป็นรูปคนแทนตนเอง ใส่ลงในกระทง

นอกจากกระทง 9 ห้องแล้วยังมีเทียนที่เรียกว่า เทียนเวียนหัวและเทียนคาดคิงที่มีความยาวเท่ากับรอบศีรษะ 1 เล่ม และยาวเท่ากับสี่ข้างของผู้เข้าพิธีอีก 1 เล่ม "คายนพิธี" หรือพานสำหรับใส่เครื่องพิธีจำนวน 3 คาย ได้แก่ คายข้าวประกอบด้วยข้าวสุก ไข่ต้ม ข้าวสาร หมากพลู น้ำและเหล้า คายผ้าประกอบไปด้วยเสื้อผ้าของผู้ที่เข้าพิธี แป้ง หวี กระจก ช้อง และ "ปัตน้อยห้อยสังวาลย์เงินเป็ยง" คือเครื่องประดับต่าง ๆ คายสุดท้ายที่สำคัญที่สุดได้แก่ คายสูตรประกอบด้วยดอกไม้และธูปอย่างละ 5 คู่ เหล้า หมากหัวและเกลือห่อ กำไลเงินและเงินค่าคาย 1 บาท นอกจากคายดังกล่าวแล้วยังมีต้นกล้วย ต้นอ้อย กล้วยบรรจุก้อนหินแทน "พวงแม่พองชาย" คือแระและทราย แวกซึ่งเป็นเครื่องมือในการเพาะปลูก จอกข้าวเปลือกและมีดที่ใช้ทำพิธีของหมอ

พิธีสะเดาะเคราะห์มักทำในตอนบ่ายถึงค่ำเนื่องจากเชื่อว่าเมื่อทำพิธีในตอนนี้แล้วเคราะห์ร้ายทั้งหลายจะได้ตกลงหายไปพร้อมกับดวงตะวัน ผู้ที่เป็นผู้จัดพิธีจะต้องไปบอกกล่าวเชิญญาติพี่น้องของตนให้มาร่วมพิธีโดยเฉพาะในช่วงการผูกแขนสู่ขวัญให้กับผู้เข้าพิธี ญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดบางรายจะมาช่วยในพิธีตั้งแต่การเตรียมพิธีต่าง ๆ ซึ่งมักเตรียมกันตั้งแต่ตอนสายของวันงาน

พิธีจะเริ่มจากการสะเดาะเคราะห์หรือเสียเคราะห์ให้กับผู้เข้าพิธีก่อนแล้วจึงทำพิธีต่อชะตาและเรียกขวัญในขั้นสุดท้าย หมอผู้ทำพิธีจะเป็นผู้ดำเนินในทุกขั้นตอนจนถึงในขั้นตอนสุดท้ายที่ต้องให้ญาติพี่น้องที่มาจากครัวเรือนอื่น ๆ มาล้อมวงเรียกขวัญและสู่ขวัญโดยการผูกแขนให้กับผู้เข้าพิธีจึงถือเป็นการแล้วเสร็จพิธี กระทงที่ผ่านการทำพิธีแล้วจะถูกนำไปทิ้งไว้ที่บริเวณทางสามแพร่งทางด้านทิศตะวันตกโดยผู้นำไปทิ้งเมื่อวางกระทงแล้วจะต้องเดินกลับทันทีโดยไม่หันกลับไปมองด้านหลังอีก ส่วนบนเรือนที่มีการทำพิธีแล้วนั้นก็จะมีการกินเลี้ยงร่วมกันระหว่างเจ้าของเรือนและญาติพี่น้องที่มาร่วมพิธี ส่วนหมอกี่มาเป็นผู้ประกอบพิธีนั้นมีข้อห้ามว่าห้ามอยู่ร่วมกินเลี้ยง คือหลังจากเสร็จพิธีแล้วหมอผู้ทำพิธีจะได้เงินค่าคาย 1 บาท และข้าวสารในคายสูตรเท่านั้นที่สามารถนำกลับไปบ้านตนได้ ส่วนค่าตอบแทนในการมาทำพิธีนั้นแล้วแต่ผู้เป็นเจ้าของเรือนจะมอบให้ ส่วนใหญ่จะได้รับประมาณ 10-50 บาทหรือมากกว่านี้

นอกจากนั้นหากมีปรากฏการณ์บางอย่างในธรรมชาติเกิดขึ้นผิดปกติธรรมดาชาวบ้านมีความเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่บอกเหตุหรือดวงร้ายล่วงหน้าซึ่งต้องทำพิธี

แก้ไขให้กับผู้ที่เผชิญกับกลางร้ายบอกเหตุดังกล่าวโดยการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้ มีเช่นนั้นแล้วอาจจะก่อให้เกิดความวิบัติหรือเสียชีวิตได้ สิ่งที่เกิดขึ้นและถือเป็นกลาง- ร้าย เช่น การเห็นหนอนดินหรือบั้งเปลี่ยน การเห็นรูงกินน้ำในบ้าน ควายออกลูกแฝด หรืออ้าปากมองฟ้า กลัวขออกปลีสองปลี นกบินเข้ามาในบ้านตอนกลางคืน เหล่านี้ เป็นต้น เพราะเชื่อว่าหากเป็นในเวลาปกติเหตุการณ์เหล่านี้จะไม่เกิดขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้น นี้จึงเป็นสิ่งที่เทวดาบันดาลให้เกิดขึ้นเพื่อเตือนหรือบอกเหตุ เหตุการณ์เหล่านี้ถ้าเกิด ในเวลาที่ต่างกันจะมีระดับความร้ายแรงหรือรุนแรงของเคราะห์แตกต่างกันไปด้วย ซึ่งทั้งนี้จะรู้ได้เมื่อให้หมอดูทำการทำนายและจัดพิธีสะเดาะเคราะห์เพื่อปัดเป่า เคราะห์ร้ายให้พ้นไป

บางครั้งที่ผู้เจ็บป่วยหาสาเหตุของการเจ็บป่วยไม่ได้และถูกทำนายทายทัก จากหมอดูว่าอยู่ในช่วงที่ชะตาตกหรือชะตาขาดก็ต้องจัดพิธีสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา นอกจากการจัดพิธีสะเดาะเคราะห์แล้วยังต้องทำบุญปล่อยสัตว์ 4 เท้า เช่น เต่า แอ้ เขียด รวมถึงพวกหอย ปู ปลา หรืออาจมีการอบน้ำมันต์เพื่อชำระล้างเคราะห์ร้าย ให้หมดไป

5. ความเจ็บป่วยและการรักษา

ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของชาวบ้านนั้นหากไม่สามารถรักษา ให้หายได้ด้วยการไปพบแพทย์หรือกินยาแผนปัจจุบันแล้ว ชาวบ้านจะมีวิธีการหาสาเหตุ ของความเจ็บป่วยและวิธีการรักษาโดยอาศัยความเชื่อและวิธีการรักษาแบบดั้งเดิมของ ชุมชนคือ

ประการแรก ความเจ็บป่วยในชีวิตประจำวันทั่วไปการรักษายาบาลจะ ทำโดยการรักษาแผนโบราณที่ใช้ยาสมุนไพรเรียกว่า ยารากไม้ ผู้ที่มาทำการรักษา เรียกว่า "หมอรากไม้" หมอรากไม้นี้จะมีวิธีในการตรวจหาสาเหตุของโรค หลังจากนั้นจึงจัดยาสมุนไพรต่าง ๆ ให้คนไข้นำไปฝนหรือต้มกิน

นอกจากหมอรากไม้แล้วกรณีที่เจ็บป่วยเล็กน้อย ชาวบ้านส่วนใหญ่มักจะทำการรักษาตัวเองได้เพราะมีความรู้ในเรื่องการรักษาพยาบาลด้วยสมุนไพรชั้น พื้นฐานจากการสืบทอดกันมาในชีวิตประจำวัน และการรักษาด้วยสมุนไพรนี้มีใช้ใช้

รักษาแต่เฉพาะคนเท่านั้นแม้แต่สัตว์เลี้ยงที่เจ็บป่วยก็ได้รับการบำบัดด้วยสมุนไพรเช่นเดียวกัน

การป้องกันการเจ็บป่วยล่วงหน้าโดยเฉพาะในการเดินทางไปในที่รกร้างหรือป่าดงที่อาจเกิดการเจ็บป่วยเนื่องจากถูกพิษหรือสัตว์มีพิษขบกัดจะมีการป้องกันด้วยวิธี "สัถยา" คนหรือสัตว์ที่ถูกสัตว์มีพิษขบกัดก็สามารถบำบัดรักษาได้ด้วยวิธีเดียวกัน ผู้ที่จะทำการรักษาหรือสัถยาให้ใครได้นั้นต้องเป็นผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องตัวยาพร้อมด้วยคาถาอาคมมาจากครูก่อน ส่วนผู้ที่ต้องการไปรับการรักษาด้วยวิธีสัถยานั้นจะต้องเตรียมขัน 5 คือพานดอกไม้และธูป 5 คู่พร้อมด้วยเงิน 6 บาทเป็นค่ายกครูสำหรับคายนเล็ก ส่วนคายนใหญ่คือเป็นการรักษาที่ต้องใช้ระยะเวลาานมากกว่า 1 ครั้ง จำนวนเงินค่ายกครูจะเพิ่มขึ้นอีก ในการสัถยาหมอจะใช้แท่งทองแดงขนาดเล็กปลายแหลมยาวประมาณคืบเศษ ๆ จุ่มตัวยาที่ปรุงขึ้นและนำมาสัถตามอวัยวะต่าง ๆ บนร่างกายจนทั่ว ในกรณีที่เป็นการสัถเพื่อป้องกันสัตว์มีพิษขบกัดจะสามารถป้องกันได้เป็นเวลา 3 เดือน

ประการที่สอง คือความเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของผี หากเกิดการเจ็บป่วยด้วยสาเหตุนี้ผู้ที่เกี่ยวข้องในการรักษาพยาบาลได้แก่ หมออดูและคนทรงซึ่งจะเป็นผู้ทำพิธีดูว่าโรคที่เกิดขึ้นนั้นเกิดจากการกระทำของผีชนิดใด การดูนั้นอาจดูได้หลายวิธีเช่น ใช้วิธีเกลือกไข่ดิบไปตามร่างกายของผู้ป่วย และนำมาตอกดูสี่หรือจุดที่เกิดขึ้นในไข่ หรือบางรายอาจทำพิธีเข้าทรงดูทางในรวมไปถึงการติดต่อกับผีที่เป็นผู้ทำให้เกิดความเจ็บป่วยเพื่อหาทางบำบัดรักษา สาเหตุของการเจ็บป่วยในลักษณะนี้มักเกิดจากการกระทำของผีชนิดใดชนิดหนึ่งเช่น ผีเจ้าบ้าน ผีบรรพบุรุษ ผีโป่งผีป่า ฯลฯ เนื่องจากผู้ป่วยอาจไปกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ล่วงเกินหรือทำให้ผีเหล่านั้นไม่พอใจหรือโกรธเคืองเช่น ไปทำผิดข้อห้ามประเพณีต่าง ๆ หรือไม่ปฏิบัติตาม ขัดขืนจารีตหรือประเพณีตนไม่ดี เป็นต้น ซึ่งเมื่อรู้สาเหตุแล้วต้องทำพิธีแก้ไขหรือบำบัดรักษาต่อไป

แบบสอบถามเกี่ยวกับการใช้พื้นที่ทำกิน และแรงงานของครัวเรือน ปีการเพาะปลูก

2533/2534

ชื่อหัวหน้าครัวเรือน.....บ้านเลขที่.....

พื้นที่ทำไร่

1. / / เช้าทำ จาก / / ญาติ จำนวน.....ไร่ ซึ่งอยู่ / / ในหมู่บ้าน
/ / คนอื่นจำนวน.....ไร่ / / นอกหมู่บ้าน
2. / / ให้เช่า แก่ / / ญาติ จำนวน.....ไร่ ซึ่งอยู่ / / ในหมู่บ้าน
/ / คนอื่นจำนวน.....ไร่ / / นอกหมู่บ้าน
3. / / ทำกินร่วมกับญาติพี่น้องในบ้านหลังเดียวกัน.....ไร่
จำนวน.....ครอบครัว
4. / / ทำกินร่วมกับญาติพี่น้องในหมู่บ้านเดียวกัน แต่แยกบ้านไปแล้ว.....ไร่
จำนวน.....ครอบครัว
5. / / ทำกินร่วมกับญาติพี่น้องนอกหมู่บ้าน.....ไร่ จำนวน.....ครอบครัว
6. / / ทำกินร่วมกับคนอื่น.....ไร่ อาศัยอยู่
/ / ในหมู่บ้าน / / นอกหมู่บ้าน
7. / / ทำเองจำนวน.....ไร่
8. / / ที่ไม่เสียค่าเช่าให้ / / ญาติทำ จำนวน.....ไร่
/ / คนอื่นทำจำนวน.....ไร่
9. / / ที่ไม่เสียค่าเช่า ขอทำจาก / / ญาติ จำนวน.....ไร่
/ / คนอื่น จำนวน.....ไร่
10. / / ที่รกร้างยังไม่ได้ทำกิน จำนวน.....ไร่

พื้นที่ทำนา

- / / ทำเอง จำนวน.....ไร่
- / / ให้เช่า จำนวน.....ไร่
- / / เช้าทำ จำนวน.....ไร่
- / / ทำร่วม จำนวน.....ไร่

พืชที่ปลูกในปี 2533	จำนวน (ไร่)		
	ทำเอง	ให้เช่า	เช่า
ข้าวไร่			
ข้าวนา			
ข้าวโพด			
มันสำปะหลัง			
ฝ้าย			
อ้อย			
อื่น ๆ			
หม่อน			

สัตว์เลี้ยง วัว.....ตัว จ้างเลี้ยง ญาติ

คนอื่น เลี้ยงเอง

ควาย.....ตัว จ้างเลี้ยง ญาติ

คนอื่น เลี้ยงเอง

หมู.....ตัว

แพะ.....ตัว

แรงงานที่ใช้ในการทำไร่-นา (เฉพาะแรงงานคน) ในปีการเพาะปลูก 2533

พืชที่ใช้ปลูก	เอาแรงมากกว่าจ้าง	จ้างมากกว่าเอาแรง	จ้างเท่ากับเอาแรง	คนในบ้านทำกันเอง
ข้าวไร่				
ข้าวนา				
ข้าวโพด				
มันสำปะหลัง				
ฝ้าย				
อ้อย				
หม่อน				
อื่น ๆ				

มีคนในครอบครัวออกไปทำงานอื่นนอกหมู่บ้าน

ชาย จำนวน.....คน อายุ.....ปี

หญิง จำนวน.....คน อายุ.....ปี

ไปแบบถาวร (เปลี่ยนอาชีพ, มีครอบครัวอยู่ที่อื่น ๆ)

ไปแบบชั่วคราว

คำตอบจากแบบสอบถามฉบับนี้จะนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาวิจัย มิได้เกี่ยวข้องกับทางราชการหรือหน่วยงานใด ๆ ทั้งสิ้น.